

**VAMIK ŐUKRŐ EFENDİ'NİN EVKÂF-I
ÜMEM TARİHİ ADLI ESERİNDE
HAREMEYN VAKIFLARI
(TRANSKRİPSİYON VE
DEĞERLENDİRİLMESİ)**

Nuran KARA
Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ÇAKMAK
Mart, 2022
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

VAMİK ŞÜKRÜ EFENDİ'NİN EVKÂF-I ÜMEM TARİHİ
ADLI ESERİNDE HAREMEYN VAKIFLARI
(TRANSKRİPSİYON VE DEĞERLENDİRİLMESİ)

Hazırlayan
Nuran KARA

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ÇAKMAK

AFYONKARAHİSAR 2022

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Vamık Şükrü Efendi’nin Evkâf-ı Ümem Tarihi Adlı Eserinde Haremeyn Vakıfları (Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi)**” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

16/03/2022

İmza

Nuran KARA

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı- Soyadı	Nuran KARA
	Numarası	190697108
	Anabilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları
	Programı	İslam Tarihi
	Program Düzeyi	☐ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı	Vamık Şükrü Efendi'nin Evkâf-ı Ümem Tarihi Adlı Eserinde Haremeyn Vakıfları (Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi)	
Tez Savunma Sınav Tarihi	11.03.2022	
Tez Savunma Sınav Saati	14.30	

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek oy birliği – oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Elbeyi PELİT

MÜDÜR

ÖZET

VAMIK ŞÜKRÜ EFENDİ EFENDİ'NİN EVKÂF-I ÜMEM TARİHİ ADLI ESERİNDE HAREMEYN VAKIFLARI (TRANSKRİPSİYON VE DEĞERLENDİRİLMESİ)

Nuran KARA

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

Mart, 2022

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ÇAKMAK

Müslümanlar için kutsiyet arzeden Mekke ve Medine, dini özellikleri sebebiyle Haremeyn olarak isimlendirilmiştir. Haremeyn İslâm'ın doğuşu ve yayılışı itibariyle önemli roller üstlenmiş şehirlerdir. Bu sebeple İslâm Medeniyetinin önemli müesseselerinden biri olan vakıf müessesesi aracılığıyla Müslümanlar Haremeyn'de büyük hizmetlerde bulunmuştur. Bu çalışmada, âlemde ilk vakıf, İslâm'da ilk vakıf ve tarih boyunca devam eden vakıf hizmetlerini önemli kaynaklardan yararlanarak inceleyen Vamık Şükrü Efendi'nin *Evkâf-ı Ümem Tarihi* isimli sekiz ciltlik eserindeki Haremeyn vakıfları ele alınmıştır. Bu kısımlarda ilk dönem İslâm Tarihi açısından önemli bilgilere ulaşılmıştır. Vakıfların ilk kurulmasından başlayıp tamiratına kadar hizmet eden kişiler ve devletler hakkında ayrıntılı bilgiler elde edilmiştir. Bu vakıfların sayıları ve çeşitleri incelenerek Müslümanların yaşadıkları dönemlere göre ihtiyaçları belirlenmiştir. Bu kapsamda Haremeyn'de yaşanan mimari gelişim ve vakıf eserlerin inşası vakıflar aracılığıyla geleceğe aktarılan kültürel miras olarak görülebilir. Ayrıca surre geleneğinin başlaması ve yaygınlaştırılması Müslüman devletlerin Haremeyn üzerindeki hassasiyetini de görmemize yardımcı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Vamık Şükrü Efendi, Evkâf-ı Ümem Tarihi, Haremeyn, Vakıf, Surre.

ABSTRACT

HARAMAYN FOUNDATIONS IN VAMIK SHUKRU EFENDI'S WORK TITLED EVKAF-I UMEM HISTORICAL (TRANSCRIPTION AND EVALUATION)

Nuran KARA

AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF ISLAMIC HISTORY AND ISLAMIC ARTS

March, 2022

Advisor: Asst. Prof. Abdullah ÇAKMAK

Mecca and Medina, which are sacred to Muslims, are named as Haramayn due to their religious characteristics. Haramayn are cities that have played an important role in the birth and spread of Islam. For this reason, Muslims rendered great services in Haramayn with the foundation institution, which is one of the important institutions of Islamic Civilization. The first foundation in the world, the first foundation in Islam, and the part of Haramayn foundations in his eight volume work called Vamik Shukru *Evkaf-ı Umem History*, which reveals the services of foundations by benefiting from important sources, is discussed. In these parts, important information was obtained in terms of the first period of Islamic History. Information about the people and states who served from the first donation of the foundations to the repair was obtained. By examining the number and types of these foundations, the needs of Muslims were observed. The architectural development of Islamic states and the construction of magnificent works in Haramayn are seen as cultural heritage transferred to the future through foundations. In addition, the initiation and dissemination of the surre tradition helped us to see the sensitivity of Muslim states on the Haramayn.

Keywords: Vamik Shukru Efendi, Evkâf-ı Umem History, Haramayn, Foundation, Surre.

ÖN SÖZ

Tarih her geçen gün elde edilen yeni bulgularla yenilenmektedir. Bu yenilenme insanların geleceğe yön vermesi açısından oldukça önem arz etmektedir. Gelecek kaygısı insanoğlu var olduğundan beri süregelen ve aşılmaya çalışılmış bir duygudur. İşte bu sebeple insanlık, tarihin tecrübesinden yararlanarak daima gelişim göstermektedir. Biz de bu çalışmada, İslâm medeniyetinde sosyal ve iktisadi hayatın şekillenmesinde önemli bir rol üstlenen vakıf müessesesi hakkında önemli bilgilere ışık tutan Vamık Şükrü Efendi'nin *Evkâf-ı Ümem Tarihi* adlı eserinde Haremeyn vakıflarını incelemeye çalıştık.

Bu çalışmamda, hatta hayata geldiğim andan itibaren maddi ve manevi her türlü desteklerini benden esirgemeyen hayatım boyunca her dara düştüğümde beni o güzel nasihatleri ile yüreklendiren, sevgisini benden hiçbir zaman esirgememiş olan kıymetli aileme, sevgi ve minnetlerimi sunarım. Manevi desteklerinden dolayı Mücahit UYAR'a en kalbi duygularıyla teşekkür ederim. Yüksek lisans eğitiminin bana kazandırmış olduğu ve tez dönemimde bilgi alışverişinde bulunduğum Kübra KUZU'ya güzel dostluğuyla yanımda olduğu için teşekkürler. İlköğretimden lisansa kadar eğitimimde emeği geçen kıymetli hocalarıma ve lisans eğitimimde emeği olan Afyon Kocatepe Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi'ndeki hocalarıma teşekkür ederim. Lisans eğitimim sırasında nasihatleri ile yüksek lisans eğitimine yöreklendirip, yüksek lisans eğitimimde bize kazandırdığı kıymetli bilgilerden dolayı Dr. Eyüp KURT hocama ve yüksek lisans derslerinde oluşturduğu samimi ortamla büyük bir zevkle derslerine katıldığım Doç. Dr. Selim KAYA'ya teşekkürlerimi sunarım. Yüksek lisansa başlarken ilgilendiğim alanı fark edip beni yönlendiren, tez konumu ve kaynağımı belirlememde büyük desteği olan kıymetli Prof. Dr. Mustafa GÜLER hocama teşekkür ederim. Tezimi araştırma aşamamda her başım sıkıştığımda yardımına ulaştığım, engin bilgi ve tecrübesiyle birlikte kütüphanesini de bana açan, gerektiğinde kendi kütüphanesini zenginleştirirken bana da katkıda bulunmaktan geri durmayan, yardımlarını ömür boyunca minnetle hatırımda tutacağım danışmanım olduğu için kendimi şanslı hissettiğim çok kıymetli Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ÇAKMAK hocama saygı ve minnetimi sunar, teşekkür ederim.

Nuran KARA

2022, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	ii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLOLAR LİSTESİ	ix
KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

VAMIK ŞÜKRÜ EFENDİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.VAMIK ŞÜKRÜ EFENDİ'NİN HAYATI.....	6
2.VAMIK ŞÜKRÜ EFENDİ'NİN ESERLERİ	7
2.1. EVKÂF-I ÜMEM TARİHİ	8
2.3. SİHR-İ HALÂL	16
2.4. NEFEHÂTÜ'R-RAHMÂN.....	16
2.5. ŞERHÜ'L-GARÂM FÎ HAYRİ'L-ENÂM	17
2.6. TARİH-İ EBCEDÎ.....	17
2.7. İKTİBÂS	18
2.8. ŞERH-İ GURER NESR-İ DÜRER	18
2.9. ÇOCUKLUK VE GENÇLİK BİLGİLERİM	18
2.10. BİRBİRİNE BENZEYEN SÖZLER	18
2.11. ŞAM SEYAHATNAMESİ YAHUT KEDERSİZ GEÇEN GÜNLERİM.....	18
2.12. AHMED İHSAN KÖTÜ İNSAN	18
2.13. İMAN VE AMEL	19
2.14. LÂMİYYETÜ'L-ACEM	19
2.15. RİSALE-İ İBN ZEYDUN TERCÜMESİ	20
2.16. ÂB U HAVÂ-YI SİYEBELA	21
2.17. GİRYE-İ MÂTEM	21
2.18. TERCÜME-İ MÎZÂNÜ'L-UKALA Lİ-TEMYÎZİ'L-FUDALÂ.....	21
2.19. DÖNMELER.....	21

İKİNCİ BÖLÜM

VAMIK ŞÜKRÜ EFENDİ'NİN EVKÂF-I ÜMEM TARİHİ'NDE HAREMEYN VAKIFLARI

1. MEKKE.....	26
1.1. "YERYÜZÜNDEKİ İLK VAKIF" TARTIŞMASI	26
1.2. KA'BE KİMİN VAKFIDIR VE HZ. İBRAHİM'DEN ÖNCE KA'BE.....	29
1.3. KA'BE KAÇ KEZ YENİLENMİŞTİR?	30
1.4. KA'BE VE ETRAFINDA BULUNAN ESERLER HAKKINDA BİLGİLER	32
1.5. HACER-İ ESVED	33
1.6. KA'BE ÖRTÜSÜ	34
1.7. SİDANET GÖREVİ.....	35
1.8. HAREM-İ ŞERİF	36

1.9. MEKKE VE ETRAFINDAKİ HAYRAT	39
1.9.1. Mescidler	39
1.9.2. Medreseler	43
1.9.3. Ribâtlar	45
1.9.4. Kütüphaneler	47
1.9.5. Tekkeler	48
1.9.6. İmaretlar	49
1.9.7. Hastaneler	49
1.9.8. Muvakkithaneler	50
1.9.9. Zaviyeler	51
1.9.10. Mektepler	52
1.9.11. Su Kaynakları	53
1.9.12. Kabristan	55
1.10. MEKKE EVLERİNİN VAKIF PROBLEMİ	56
2. MEDİNE	57
2.1. İSLÂM'DA İLK VAKF	57
2.2. HZ. PEYGAMBERİN İLK VAKFI	57
2.3. KUBA MESCİDİ	59
2.4. MESCİD-İ NEBEVİ	60
2.5. HZ. PEYGAMBER (s.a.v) ZAMANINDA BAZI ÖNEMLİ VAKIFLAR	65
2.6. MEDİNE'DE MESCİD-İ NEBEVİ DIŞINDA VAKFEDİLEN MESCİDLER	67
2.7. MEDİNE'DE KURULMUŞ MEDRESELER	70
2.8. MEDİNE'DE KURULMUŞ KÜTÜPHANELER	71
2.9. MEDİNE'DE KURULMUŞ ZAVİYELER	71
2.10. MEDİNE'DE KURULAN RİBÂTLAR	72
2.11. MEDİNE'DE KURULMUŞ MEKTEPLER	72
2.12. BAKÎ' KABRİSTANI	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VAMİK ŞÜKRÜ EFENDİ EFENDİ'NİN “EVKÂF-I ÜMEM TÂRİHİ” ADLI ESERİNDE HAREMEYN VAKIFLARI İLE İLGİLİ KISIMLARININ TRANSKRİPSİYONU

1. MEKKE	77
2. MEDİNE	163
SONUÇ	262
KAYNAKÇA	264
EKLER DİZİNİ	271
EKLER	272
ÖZGEÇMİŞ	HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1. Vamık Şükrü Efendi'nin Evkâf-ı Ümem Tarihi'nde Kullandığı Kaynaklar ...	14
Tablo 2: Mekke'de Bulunan Mescitler	42
Tablo 3. Mekke'de Bulunan Medreseler	45
Tablo 4. Mekke'de Bulunan Ribatlar	46
Tablo 5. Mekke'de Bulunan Kütüphaneler.....	48
Tablo 6. Mekke'de Bulunan Tekkeler	48
Tablo 7. Mekke'de Bulunan İmaretler.....	49
Tablo 8. Mekke'de Bulunan Hastahaneler.....	50
Tablo 9. Mekke'de Bulunan Zaviyeler	51
Tablo 10. Mekke'de Bulunan Mektepler	52
Tablo 11. Mekke'de Bulunan Su Kaynakları	54
Tablo 12. Mekke'deki Cennetü'l-Mualla'da Medfun Kişiler.....	56
Tablo 13. Medine'de Bulunan Mescitler	67
Tablo 14. Medine'de Bulunan Medreseler	70
Tablo 15. Medine'de Bulunan Kütüphaneler.....	71
Tablo 16. Medine'de Bulunan Zaviyeler	71
Tablo 17. Medine'de Bulunan Ribatlar	72
Tablo 18. Medine'de Bulunan Mektepler	73
Tablo 19. Bakî' Kabristanında Medfun Kişiler	73

KISALTMALAR DİZİNİ

age.: Adı geçen eser

as.: Aleyhisselam

b.: Oğlu

BEO.: Bâb-1 Âl-i Evrak Odası

bk.: Bakınız

BOA : Başkanlık Osmanlı Arşivi

c.: Cilt

cm: Santimetre

DH. MKT: Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemî

DH.SAİD: Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu

DH.TMIK.M.: Dahiliye Nezareti Tesrî-i Muamelat

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

ed.: Editör

Hz.: Hazret

Haz.: Hazırlayan

İ.DUİT.: İrade Dosya Usulü

İ.TAL.: İrade Taltifat

m.: Metre

MF. MKT.: Maârif Nezareti Mektubî Kalemî

ra.: Radıyallahu anh

red.: Redaktör

s.: Sayfa

(s.a.v): Sallallahu aleyhi ve sellem

TDV.: Türkiye Diyanet Vakfı

Trc.: Tercüme

vb.: Ve benzeri

vd.: Ve diğeri

vs.: Ve saire

ZB.: Zabtiye Nezâreti

GİRİŞ

İslâm medeniyetinde Haremeyn olarak ifade edilen Mekke ve Medine şehirleri, korunmuş iki şehir anlamını taşımaktadır. Bu iki şehrin kutsiyeti, Mekke'nin Müslümanların kiblesi olan Ka'be'yi barındırması ve Medine'nin Hz. Peygamber'in (s.a.v) İslâm'ı tebliğ vazifesini kolaylaştırıp, kurmuş olduğu ilk İslâm devletinin payitahtı olması hasebiyledir.

Mekke şehrinin kuruluş tarihi kimi tarihçilere göre Hz. Âdem ile başlatılırken kimi tarihçiler bunu Hz. İbrahim'e atfeder. Bunun sebebi ise Mekke tarihinin Ka'be'nin ilk inşası tarihi ile başlatılmasıdır¹. "*Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi, elbette Mekke'de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Ka'be'dir*"². ayeti ile anlaşıldığı üzere Allah Teâlâ'nın Mekke'ye ilk mabedi yaptırmasının neticesinde bu mabedin tarihinin ilk insan Hz. Âdem'in dünyaya indiriliş döneminde olduğu düşüncesi kuvvetlenmektedir. Hz. Âdem'in dünyaya gönderilişi akabinde Ka'be inşa edilmiş daha sonra çeşitli sebeplerle harap olmuştur³. Hz. İbrahim'in, oğlu İsmail ve eşi Hacer'i alarak Mekke'ye bırakması sonucu⁴ "*Ey rabbimiz, ey sahibimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için ben neslimden bir kısmını senin Beytulharâm'ının (Kâbe) yanında ziraat yapılmayan bir vadiye yerleştirdim. Sen de insanlardan bir kısmının gönlünü onlara meylettir ve çeşitli meyvelerle onları besle ki sana şükretsinsin*"⁵ ayetinde bildirilen Hz. İbrahim'in duası gerçekleşmiştir. Onun bu duasından, Mekke'de bu dönemde kimsenin ikamet etmediği ve orada Hz. İbrahim ve İsmail'in inşasından önce de Ka'be'nin bulunduğu anlaşılmaktadır. Hz. İsmail ve Hz. Hacer'in gurbette buldukları bu beldede temel ihtiyaçlarının tükenmesi sonucunda Hz. Hacer'in giriştiği su arayışı neticesinde bugünkü Harem bölgesinde zemzem suyu çıkmıştır⁶. Bazı tarihçiler Mekke'de Harem dışı bir mevkide Amelika ve Ad kavimlerinin yerleşkesinin olduğunu⁷ söylese de genel kanaat suyun bulunmasından sonra Cürhüm kabilesinin Mekke'ye gelerek burada küçük

---

¹ Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükbaşçı "Mekke", *DİA*, C. XXVIII, Ankara 2003, TDV Yayınları, s. 555.

² *Kur'ân-ı Kerîm*, Âl-i İmran, Ayet 96.

³ İhsan Süreyya Sırma, *İslâm Öncesi Mekke Dönemi ve Hz. Muhammed*, 18. Baskı, Beyan Yayınları, İstanbul 2007, s. 23.

⁴ Şaban Kuzgun, "Hacer", *DİA*, C. XIV, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s. 431-433.

⁵ *Kur'ân-ı Kerîm*, İbrahim Sûresi, Ayet 37.

⁶ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Zemzem", *DİA*, C. XLIV, TDV Yayınları İstanbul 2013, s. 242.

⁷ Adnan Demircan, "Son Peygamberin Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Cahiliye Arapları" *Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri*, Konya 3-17 Nisan 2007, red. Ahmet Yaman, Fecc Yayınları, s. 39-98.

bir oluşum başlattığı yönündedir⁸. Bu oluşumun bir şehir haline dönüşmesi ise Hz. Peygamber'in (s.a.v) büyük dedelerinden Kusay dönemiyle başlamıştır⁹. Kentsel imarı gerçekleştirdikten sonra Ka'be ziyareti esnasında ifa edilecek görevleri taksim etmiş ve bu koordinasyonu bizzat kendisi yürütmüştür¹⁰. Ka'be'nin etkisiyle Arap yarımadasının merkezi haline dönüşen Mekke Şehrine karşı zaman zaman ele geçirme saldırıları yapılmıştır¹¹. Bunların en büyüğü ise Fil Vakası olarak isimlendirilen Yemen Valisi Ebrehe'nin saldırı hareketidir. Bu olay, Kur'an-ı Kerim'de yer alması ve Allah tarafından vaadedildiği üzere Mekke'nin korunmasıyla Ebrehe'nin büyük bir hezime uğratılmasından dolayı ayrı bir önemi haizdir. Fil Vakası gerçekleştiği esnada Mekke'de kabile reisi Hz. Peygamber'in (s.a.v) dedesi Abdülmuttalib'di. Mekke'nin merkezi olan Ka'be'nin yıkılması için harekete geçildiğini haber alan Abdülmüttalib şehrin dışına çıkmıştır¹². Allah Teâlâ fillerle gelen Ebrehe'nin ordusunu eabil kuşları ile amansız bir şekilde yok etmiş, Ka'be'yi bunun neticesinde de Mekke'yi korumuştur¹³. Ka'be'ye hac vazifesi için gelen misafirlerin de etkisiyle Mekke'nin ekonomisi güçlenmiştir. Böylelikle Mekke, önemli bir ticaret merkezine dönüşmüştür¹⁴. Hz. Peygamber'e (s.a.v) vahiy gelmesiyle birlikte İslâm, Mekke'de yavaş yavaş yayılmaya başlayınca iktidarı kaybetme korkusu yaşayan bazı kabile reisleri Müslümanlara tepki gösterilmiş, sözlü taciz, ambargo, işkence ve suikast girişimlerine maruz kalınca hicret etmek zorunda kalmışlardır. Taif'teki acı tecrübenin ardından bazı Müslümanlar Habeş'e hicret etmiş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) Akabe görüşmeleri sonrasında Medine'ye hicret başlamıştır. Son olarak Hz. Ebu Bekir (ra) ile birlikte Medine'ye hicret eden Hz. Peygamber (s.a.v) burada ilk İslâm devletini kurmuştur. Mekkeli müşriklerle imzalanan Hudeybiye Anlaşması, bu devletin tanındığı ilk resmî antlaşma olması bakımından önemlidir. Ancak Mekke'deki kabile reislerinin Hudeybiye Anlaşmasını bozması sonucunda fetih hareketleri başlamıştır. Karşılıklı diyaloglardan sonra Hz. Peygamber

⁸ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, çev. Yunus Vehbi Yavuz, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2020, s. 60; Mahmud Esad, *Sadeleştirilmiş Tarih-i Din-i İslâm İslâmiyet Öncesi Araplar Mekke Devri- Medine Devri*, sad. Ahmet Lütfi Kazancı-Osman Kazancı, Marifet Yayınları, İstanbul 1995, s. 96; Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mekke", C. XXVIII, s. 55; Yaşar Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2003, s. 28.

⁹ Mahmud Esad, *a.g.e.*, s. 285; Erkan Aydın, *Haremeyn Mekke Medine*, Kapı Yayınları, İstanbul 2019, s. 39.

¹⁰ Mahmud Esad, *a.g.e.*, s. 100.

¹¹ Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mekke", C. XXVIII, s. 556.

¹² Mustafa Fayda "Fil Vak'ası" *DİA*, C. XIII, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s.70-71.

¹³ *Kur'ân-ı Kerîm*, Fil Sûresi, 1-5.

¹⁴ Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mekke", C. XXVIII, s. 556.

(s.a.v) İslâm ordusunu toplayıp ufak birkaç çarpışma yaşanmışsa da, Mekke halkı İslâm'a davet edilip eman verilerek fethedilmiştir¹⁵. İslam'dan önce Mekke, dini anlayış olarak büyük bir çoğunluğu putperest olan halkın yanında Hz. Peygamber (s.a.v) ve Hz. Ebu Bekir gibi Haniflerle birlikte Hristiyanları da barındıran bir şehirdir. Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra Ka'be putlardan temizlenmiş, Müslümanlık etkinlik kazanmıştır. İslâm'ın kiblesi olan Ka'be'yi bünyesinde barındıran Mekke'de daha sonra Emeviler, Abbasiler, Memlükler, Yemen ve Mısır hükümdarları, Selçuklu ve Osmanlı gibi pek çok İslâm devletleri sosyal ve ekonomik büyük hizmetler gerçekleştirmiştir¹⁶.

Medine tarihi hakkında bilgiler genel olarak İslam tarihçileri açısından Hz. Peygamber'in (s.a.v) hicreti ile ele alınmıştır. Bunun sebebi Medine'nin kurulan ilk İslâm devletinin ilk payitahtı olma özelliğine sahip olduğu dönemde daha çok bilgi akışı olmasıdır. Bu tarihten geriye gidecek olursak Yesrib ismi ile anılan şehrin kuruluş tarihi hakkında detaylı bilgilere rastlanmaz. Fakat ismini burayı ilk mesken edindiği söylenen Yesrib b. Vâil b. Kâyine b. Mehlâbil'den aldığı düşünülmektedir.¹⁷ Medineli tarihçilerin verdiği bilgilere göre Davud (as) zamanında Su'1 ve Fâlic isiminde iki kabile Medine'de yaşamaktayken helak edilmişlerdir¹⁸. Amelika, Evs ve Hazrec kabileleri dışında Yahudiler de Medine'yi yurt edinmişlerdir. Yahudilerin baskıları ile şehirden sürgüne uğrayan Amelika kabilelerinden sonra Evs ve Hazrec kabilesinin arasında da husumet oluşmuştur¹⁹. Yahudilerin ticarete önde olduğu Medine, Mekke'ye nazaran tarıma daha elverişli bir şehirdir. Hicaz bölgesinde kaydedilen yanar dağ patlamaları Medine'ye çok yakın yerlerde gerçekleştiği ve bu alanların zamanla tarım alanlarına dönüştüğü bilinmektedir²⁰. Putperestlerin ve Yahudilerin dini hâkimiyeti olan şehir İslâm ile ilk defa Akabe Biati ile tanışmış oldu. İç karışıklıkların çözüm bulacağı bu ilk adımın ardından ikinci adımla daha da umutlanan Evs ve Hazrec kabileleri, Hz. Peygamber'e (s.a.v) verdikleri söze büyük bir sadakat göstermiştir. Böylelikle

---

¹⁵ Mehmet Nur Akdoğan, *Mekke'nin Fethi*, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2008, s. 55-57.

¹⁶ Mustafa Sabri Küçükbaşçı "Mekke/Osmanlı Dönemi" *DİA*, C. XXVIII, TDV Yayınları, Ankara 2003, s. 563-572.

¹⁷ Medine tarihçisi Semhudi Medine'nin 94 isminin olduğunu söyler ve bu isimlerle ilgili bilgiler verir. Ebü'l-Hasen Nûriddin Alî b. Abdillâh el-Hasenî es-Semhûdî, *Vefâü'l-Vefâ bi-Ahbâri Dari'd-Mustafâ*, C. I, çev. İbrahim Barca, Siyer Akademi Yayınları, İstanbul 2021, s. 41-63.

¹⁸ İbn Zebâle, *Ahbaru Medine*, çev. Fatih Mehmet Yılmaz, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018, s. 117.

¹⁹ Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükbaşçı "Medine", *DİA*, C. XXVIII, s. 305.

²⁰ Mahmut Kelpetin, "İslâm Öncesi Medine", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. LII, Haziran 2017, s. 95-113; Mehmet Mahfuz Söylemez, "İslâm Öncesi Dönemde Medine", *Medine Dönemi Siyer Dersleri*, ed. İdris Söylemez, Malatya Büyükşehir Yayınları, Malatya 2019, s. 10.

Mekke'deki Müslümanların Medine'ye hicretine kolaylık sağlamışlardır²¹. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Medine'ye intikaliyle Medine sözleşmesi kapsamında iç anlaşmazlıklar ortadan kaldırılıp, küçük dağınık köyler şeklinde yaşayan halk merkezde toplanarak ilk İslâm şehrinin inşası başlamıştır²². Medine isminin tam olarak ne zaman kullanılmaya başlandığı bilinmese de Yesrib isminin olumsuz manalarının artık bu İslâm başkentine yakışmadığından İslâm Medeniyetinin doğduğu yer olarak Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından kaldırıldığı bilinmektedir²³. İlk İslâm devleti Medine'de Müslümanlar bir yandan güçlenirken öbür yandan Medine Vesikasına sadakatsizlik gösteren Yahudiler peyderpey şehirden çıkarılmışlardır. Mekkeli müşriklerle yapılan savaşlarda elde edilen başarılar ise Medine merkezli İslâm devletinin kısa zamanda Hicaz'ın dışında fetih hareketleri yürütmesine neden olmuştur²⁴. Hz. Peygamber 'in (s.a.v) Medine'de kurmuş olduğu medeniyetin merkezi, inşasında bizzat kendisinin de çalıştığı Mescid-i Nebevi'dir. Bu mescit sadece namaz kılınan bir ibadetgâh değil, aynı zamanda bir eğitim kurumu ve kimsesizlerin barındığı bir mekândı²⁵. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v) dinî sohbetlerini ve siyasi görüşmelerini burada gerçekleştirmekteydi²⁶. Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefatından sonra dış ilişkileri daha da güçlendiren dört halife, Medine'de ikamet etmişlerdir. Artan Müslüman nüfusu neticesinde Mescid-i Nebevi Hz. Ömer döneminden itibaren genişletilmiştir. Emevi hükümetinin kurulmasıyla başkent Şam'a taşınmıştır. O günden sonra Medine siyasi görevini tamamlamış olsa da iktidara muhalif olan bazı kişiler buradan çıkmıştır. Mekke'de olduğu gibi tüm İslâm devletleri Medine'ye büyük hizmetlerde bulunmuşlardır²⁷.

İslâm devletleri Haremeyn olarak isimlendirilen Mekke ve Medine için vakıflar kurmuşlardır. Bazen tamir faaliyetleriyle bazen de yeni kurumlar inşa ederek Ka'be ve Mescid-i Nebevi'nin ihtiyaçlarını gidermişlerdir. Bu anlayış siyasi üstünlük sağlamaya çalışan Osmanlıların son dönemine kadar durmadan devam etmiştir. Vamık Şükrü

²¹ Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Medine", C. XXVIII, s. 305-311.

²² Nuri Kaya, *Medine Tarihçisi Semhûdî ve Vefâu'l-Vefâ Adlı Eseri*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017, s. 92.

²³ Yaşar Çelikkol, *Hicri Birinci Yüzyılda Medine Şehri*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1995, s. 20.

²⁴ Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Medine", C. XXVIII, s. 305-311.

²⁵ Mustafa Baktır, "Suffe", *DİA*, C. XXXVII, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 469-470.

²⁶ Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükbaşçı "Mescid-i Nebevi", *DİA*, C. XXIX, TDV Yayınları, Ankara 2004, s. 281-290; İhsan Süreyya Sırma, *İslâmi Tebliğin Medine Dönemi ve Cihad*, Beyan Yayınları, İstanbul 2008, s. 39.

²⁷ Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Medine", C. XXVIII, s. 305-311.

Efendi'nin *Evkâfî'l-Ümem Tarihi* adlı eserinde Haremeyn'de gerçekleştirilen vakıf faaliyetleriyle ilgili verilen bilgilere odaklanan bu çalışmada önce müellifin hayatı ele alınmıştır. Akabinde onun eserinde Haremeyn vakıflarına dair verilen bilgilerin değerlendirilmesi yapılmıştır. Vamık Şükrü Efendi Mekke tarihini ve buradaki vakıfları eserinin birinci cildinin 118 ilâ 207. sayfalarında ele almaktadır. Medine tarihi ve vakıflarını ise eserinin ikinci cildinin 1 ilâ 75. sayfasında konu edinmektedir. Zikri geçen bu kısımlardaki verilen bilgiler literatürdeki eserlerde yer alan bilgilerle birlikte ele alınmıştır. Son olarak ise bu kısımların transkripsiyonu yapılmıştır. Transkripsiyon işleminde “yarı transkripsiyon” olarak bilinen usûl dikkate alınarak böylelikle Arapça ve Farsça kelimelerde med harfleri olan elif için "â", yâ için "î" ve vav için "û", hemze için "’", ayn için "‘" işaretleri kullanılmıştır. Metin içerisinde yer alan ayet ve hadislerle birlikte bazı kısa iktibaslar tercüme edilmiş ve hemen baş kısmına [trc] notu düşülmüştür. Ancak bunun dışında Vamık Şükrü Efendi'nin başka kaynaklardan aldığı Arapça uzun iktibaslar tercüme edilmemiş, bu kısımlara [Arapça] şeklinde işaret edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

VAMIK ŞÜKRÜ EFENDİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.VAMIK ŞÜKRÜ EFENDİ'NİN HAYATI

Osmanlı ordusunda süvari alay emirleri olarak vazife yapan Ahmed Hamdi Bey'in oğlu Vamık Şükrü Efendi, 1288/1871 senesinde Şam'da doğmuştur. İlk ilmî tahsilini özel hocalardan almıştır. Arapça, Fransızca ve Farsça'ya hâkimdir. Tam künyesi Muhammed Vamık Şükrü Efendi ibn el-merhûm Ahmed Hamdi ibn Mustafa Paşa ibn Abdullah'tır²⁸.

Vamık Şükrü Efendi'in ilk vazifesi mülazemetle Suriye Vilayeti Mektubî Kalemi'nde başlayıp bundan sonra Suriye Merkez Muhasebe Kalemi'nde devam etmiştir. Son anlattığımız görevinden istifa ettikten sonra Beyrut'ta Maarif Meclisi Başkitabeti'nde vazifelendirilmiştir. Daha sonra Evkâf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlı Masârifât-ı Umûmiye İdaresi'nde görev almıştır. Burada da on aya yakın çalıştıktan sonra istifa eden Vamık Şükrü Efendi, Dâhiliye Nezareti Muhasebe Kalemi'ne tayin edilmiştir. Daha sonraki yıllarda aynı nezaretin Mektupçu Kalemi'ne geçmiştir²⁹. Bu vazifesinde yükselerek Mektupçu Kalemi Müdür Muavinliği'ne atanmıştır. Kendi rıza ve isteği doğrultusunda Tensikat Kanunu'nun dokuzuncu maddesi gereğince hükümetle olan ilişkisi kesilmiştir³⁰. Bu vazifesinden sonra ise tekrar Evkâf-ı Hümayun Nezareti'nde Heyet-i Teftişîye Reisi olarak göreve başlamış ve daha sonra aynı nezaretin Memurîn Kalemi Müdürlüğüne tayin edilmiştir³¹.

Burada saydığımız memuriyetin yanında Osmanlı Devleti'ndeki bir takım sosyal ve siyasal meselelerle de alakadar olmuştur. Eğitimle ilgili olarak cami, medrese, mektep ve tekkeler gibi dinî ve ilmî müesseselerin yeniden ihyası düşüncesine önem vermiştir. Müslümanların mesken olduğu kaza ve köylerdeki okullarda eğitimin Akaiden sonra sanayiye, özellikle de çiftçiliğe hasredilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu kapsamda ahalinin tütün ziraatından faydalanması için gerekli şartların sağlanmasını önemli görmüştür. Vamık Şükrü Efendi'ye göre; İstanbul'da meydana gelen afetlerden dolayı evleri ve dükkânları zarar gören halka maddi destekte bulunmak, yalnız devlet kademelerine atama bekleyen yeni mezun öğrencilerin ticarî

²⁸ BOA. DH. SAİD. 83/489.

²⁹ BOA. BEO. 894/67019.

³⁰ BOA. DH. SAİD. 83/489.

³¹ BOA. İ. DUİT. 54/7.

işlere yönelmelerini sağlanmak, ekmek fiyatlarındaki haksız zamların önüne geçmek adına incelemelerde bulunmak devletin üzerinde durması gereken konular arasında yer almaktadır. Bundan başka Osmanlı-Bulgaristan arasındaki siyasi sorunların çözülmesine ve Yemen'deki karışıklıkların yatıştırılmasına yönelik tedbirlerin alınması gerektiğine dair görüşleri bulunmaktadır³². Bu görüşlerinden hareketle Vamık Şükrü Efendi'nin, yaşadığı dönemin meseleleriyle ilgilendiğini ve bunlara çözümler üretme arayışında olduğunu söylemek mümkündür.

Vamık Şükrü Efendi, henüz gençlik yıllarında ilme olan merakından dolayı birtakım girişimlerde de bulunmuştur. Bu maksatla Hocapaşa'da Karaki Küseyin Çelebi Mahallesi Ebussuud Caddesi'nde bir matbaa açmak³³ ve ilerleyen zamanda haftalık bir edebiyat gazetesi çıkarmak için Dâhiliye Nezareti'nden izin istemiştir³⁴.

Üstlendiği vazifelerin her birinde gösterdiği gayretler üzerine Vamık Şükrü Efendi'e sırasıyla rütbe-yi salise³⁵, rütbe-yi saniye sınıf-ı mütemayizi³⁶, rütbe-yi ûlâ sınıf-ı sânisî³⁷, rütbe-yi ûlâ sınıf-ı ûlâ³⁸ tevcih buyurulmuştur. Ayrıca Yunan Muharebe Madalyası³⁹ verilerek taltif edilmiştir.

Vamık Şükrü Efendi, hakkında sunduğumuz bu bilgiler, kendisinin Osmanlı Devleti'ndeki vazifelerini hakkıyla yerine getiren başarılı bir devlet adamı olduğunu göstermektedir. Aslî vazifesinin yanında başta eğitim alanı olmak üzere sosyal ve siyasal alanlardak, gayretleri onun çalışkan, azimli ve milletin refahını kendine dert edinen bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.

2.VAMIK ŞÜKRÜ EFENDİ'NİN ESERLERİ

Vamık Şükrü Efendi, yaklaşık üç ay lisan mektebine gitmiş ve bundan başka herhangi bir mektebe gitmemiştir. Tahsilini tamamen kendi gayreti ile tamamlamış⁴⁰ ve bu öğrendiklerini ilim dünyasına kazandırmak çabasıyla birçok eser kaleme almıştır. Araştırmamız sonucunda yirmiye aşkın eserinin olduğu anlaşılmaktadır.

³² BOA. DH. SAİD. 83/490.

³³ BOA. DH. MKT. 1969/23.

³⁴ BOA. ZB. 325/12.

³⁵ BOA. DH. SAİD, 83/489; DH. TMİK. M. 33/73. /Memuriyet rütbelerinin üçüncüsüne verilen isimdir.

³⁶ BOA. İ. TAL. 136/75. /Memuriyet rütbelerinin ikincisine verilen isimdir. Kendi içinde de ikiye ayrılmıştır.

³⁷ BOA. DH. SAİD. 83/489./ Memuriyet rütbelerinin birincisine verilen isimdir. Kendi içinde de ikiye ayrılır.

³⁸ BOA. İ. TAL. 378/7. / Memuriyet rütbelerinin birincisinin en üst derecesine verilen isimdir.

³⁹ BOA. DH. SAİD. 83/489.

⁴⁰ BOA. MF. MKT. 284/22.

Ancak yapılan araştırmalar bunlardan sadece birkaçının günümüze kadar ulaştığını ortaya koymaktadır.

Usul-i hadisten "*Şerhü'l-garâm fi hadisi hayri'l-enâm*", ilm-i kelamdan "*Faslü'l-hitâb*", fenn-i edebden "*Lâmiyyetü'l-acem, Sutûr-ı Belâgat, Bedî'u'l-hikem, Cevâmiu'l-kelim, Risale-yi İbn Zeydun Tercümesi, Semerât-ı Târihü'-Arab, Istilâhât-ı Nezâir, Müteşâbihât-ı Lâmiyyetü'l-Arab*" isimli eserlerinin olduğu ancak bunları yayımlanmamıřtır⁴¹. Hatta Vamık Şükrü Efendi, "*Sutûr-ı Belâgat*" adlı eserini bastırmak istemiş ve Evkâf Nezareti Masârifât İdaresi'nde müstahdem İsmail Hakkı Bey aracılığıyla Maarif Nezareti'nden ruhsat talebinde bulunmuştur. Ancak eserin muhteviyatının muzır olduğu gerekçesiyle basımına izin verilmediği cevabı kendisine verilmiştir. Bunun üzerine Vamık Şükrü Efendi, Maarif Nezareti'ne "kendi yazı usulünde, günümüz lisan ve siyasetinde garip sayılacak şiddetli ifadeler bulunan ancak bunların kendi tecrübesizliğinden kaynaklandığını" içeren bir mektup daha göndermiřtir⁴².

2.1. EVKÂF-I ÜMEM TARİHİ

Vamık Şükrü Efendi'in sekiz ciltten oluşan bu eseri vakıflar tarihi ile ilgili olarak yazılmış bir eserdir. Sekizinci cilt, eserin ana kısmının bulunduğu diğer yedi cildin fihristini ihtiva etmektedir. Birinci ciltteki 1915 tarihi ile yedinci ciltteki 1940 tarihine baktığımızda eserin 25 yıl kadar bir süre zarfında tamamlanmış uzun soluklu bir çalışmanın ürünü olduğu anlaşılmaktadır. Eser günümüzde İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanesi'nde "GT 1458 1915" numarayla kayıtlıdır.

Genel olarak eser, vakfın tanımı ve İslâm hukukunda vakfa dair verilen hükümlerle başlar. Daha sonra İslâmiyet'ten önce vakfın olup olmadığı tartışması ele alınarak bu zamanda yaşayan kavimler hakkında bilgiler sunar. Bu bilgilerden sonra da İslâmiyet'te vakıf konusu işlenmekte ve bu konuda da Hz. Muhammed'le başlayan süreç daha sonra gelen bütün Müslüman milletlerin incelenmesiyle devam etmektedir. İşte Vamık Şükrü Efendi'in eserinin en dikkat çekici özelliği vakıflara dair vermiş olduğu detaylı bilgilerin yanında konu bağlamına ait olarak tarihi süreç, şahışlar ve milletler hakkında birtakım bilgiler sunmasıdır.

⁴¹ BOA. DH. SAİD. 83/489.

⁴² BOA. MF. MKT. 284/22.

Vamık Şükrü Efendi eserini yazma amacı olarak şunları söylemektedir⁴³:

"..târîhin zabt-ı vekâyî edebildiği zamândan zuhûr-ı İslâma kadar gelen geçen ümem-i şarkiyenin ve bazı akvâm-ı garbiyenin vakıf nevinden ne gibi hayrât yaptıklarını ve zuhur-ı İslâm'dan sonra vakfın nasıl başlayıp nasıl tevessü ettiğini ve ahkam-ı umumiye-i şer'iyyesini ve gayr-i Müslimler nezdinde nasıl telakkî edildiğini ve teşekkül eden İslâm ve bilhassa Türk hükûmetlerinin her birinde ne gibi hayrât vücuda getirildiğini elhâsıl vakfın edvâr ve safahâtını tetebbu ederek târîhini yazmak ve şâyân-ı ehemmiyet olan âsârın tarz-ı mi'mâriyesine, tezyînâtına dair mümkün olabildiği kadar ma'lûmât vermek istedik."

Vamık Şükrü Efendi, eserini kaleme alırken kaynak olarak yüz otuz iki adet Arapça, yüz yedi adet Türkçe ve yirmi üç adet Farsça kitaptan yararlanmışır. Bunların isimlerini tek tek zikretmiştir. Bunların dışında da vakfiye, salname ve kitabe gibi birçok kaynaktan faydalanan Vamık Şükrü Efendi, bu kaynaklar hakkında şunları söylemektedir⁴⁴:

"Fakîr bu târihi kütüphalemizdeki mütenevvi âsâr-ı ve bilhassa kütüb-i târihiyeyi ve me'âsir-i vakiye üzerindeki kitabelerive yirmi bin kadar vakıfname, fetihnâme ve fermân ile İstanbul Evkâf İdâresi'ndeki kuyûd-ı vakfiyeyi ve tevârih-i ebcediyeyi mütezammın eş'ârı ve bir takım mahkûkât ve meskûkâtı tetkik ve tetebbu ederek yazdım. Nakli sarîh ve sahîh görmedikçe bir şey yazmadım. Birçok âsâr-ı hayriyeden bahseden fakat i'timâda şâyan olmayan kitaplara asla itibar etmedim. Mesmûâta kat'â ehemmiyet vermedim. Tesâdüf eylediğim rivayat-ı garbiyeyi aklen gayr-i merdûd ve mücmeun-aleyh ise naklettim ve illa terk eyledim. Elhasıl taharri-i savâb ve hakikate, istiksâ-yı rivâyâta, istikmal-i ma'lûmâta çok çalıştım. Zannediyorum ki tavk-ı beşer bundan fazlasına tab-âver olsa bile bir ferd yalnız başına daha ziyadesine imkân bulamaz"

Toplam sekiz ciltten oluşan *Evkâf-ı Ümem Tarihi*'nin birinci cildi, 970 sayfadan oluşmakta ve vakıf kelimesinin sözlük ve terim anlamı, vakfın hukuki mahiyeti, İslâm Vakıf Hukuku'nun kurucuları arasında gösterilen Ebubekir el-Hassâf (v. 261/875) ve Hilâl b. Yahyâ'ya (v. 245/860) ait fetvalar, Osmanlı'nın son dönem âlimlerinden olan

⁴³ Vamık Şükrü Efendi, *Evkâf-ı Ümem Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanesi, no. GT 1458 1915, C. I, Önsöz 2-3.

⁴⁴ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e.*, C. I, Önsöz 4.

Ali Haydar Efendi'nin (v. 1935) "*Tertibu's-sunûf fi Ahkami'l-Vukûf*" isimli eserinden yapılmış bazı alıntılar, vakfın çeşitleri gibi vakfın hukukuna ait meseleleri içermektedir. Buna ek olarak birinci ciltte vakfın menşesine dair meselelere ayrıntılı şekilde değinilmekte, İslâm'dan önce yeryüzünde bulunan milletlerin ve kavimlerin siyasi tarihlerinin yanı sıra, tarihlerine etki eden İslâm'daki vakfa benzer eserlerin tanıtımı ve incelenmesi konu edilmektedir. Bu eserlerin banileri hakkında tafsilatlı bilgiler verilerek, Uzak Doğu, Avrupa, Asya gibi kıtalarda hüküm sürmüş ve uygarlık tarihine az veya çok etki etmiş hemen bütün millet ve devletleri incelemektedir.

986 sayfadan oluşan eserin ikinci cildin ise, İslâm tarihi ile başlamakta, İslâm'da yapılan ilk vakfa dair örnekler, Asr-ı Saadet döneminde sahabeler tarafından tesis edilen vakıflara yönelik bilgilerle devam etmektedir. Hulefâ-yı Raşidin, Emevîler, Abbasîler dönemi siyasi olayları hakkında verilen bilgilerin yanı sıra dönemde kurulmuş olan çeşitli vakıf müesseselerini ve bu vakıfların banilerini konu edinmektedir. Ardından Fatimîler, İlhanlılar, Eyyübîler ve Yemen bölgesinde kurulmuş olan bölgesel çaplı İslâm devletlerine önelik bilgiler ve bunlar döneminde yapılmış vakıf eserleri incelenmektedir.

Üçüncü ciltte, ikinci cildin devamı mahiyetinde Büveyhiler gibi birkaç bölgesel devlet incelendikten sonra Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu dönemi hakkında bilgi verilmekte, bu dönemde yapılmış olan eserler ve bu eserlerin banilerinin, Selçuklu hükümdarları ve devlet adamlarının hayatı kapsamlı şekilde incelenmektedir. Son olarak Beylikler Dönemi olarak nitelendirilen Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra ortaya çıkan beylikler hakkında ayrı ayrı bilgiler verilerek, 776. sayfada bu cilt sona ermektedir.

Dördüncü ciltten itibaren beşinci ve altıncı ciltler günümüzde birçok yazarın vakıf medeniyeti olarak nitelendirdiği Osmanlı Devleti'ni kapsamlı olarak konu edinmektedir. Osmanlı padişahlarının hayat hikâyeleri, hayatları boyunca bizzat kendilerinin tesis ettiği ya da vesile oldukları vakıf eserler ayrıntılı şekilde incelenmekte, bu sırada bir siyasi tarih kitabı gibi Osmanlı devrinde yaşanmış önemli olaylar nakledilmektedir. Padişahların yanı sıra Osmanlı toplumunda başta paşalar olmak üzere vakıf kurmuş tüm devlet adamları, ilim adamları ve bânîlerin hayatları ve yapmış oldukları eserler hakkında bilgiler verilmektedir. Osmanlı Devleti'nin anlatıldığı dört, beş ve altıncı ciltler ise sırasıyla 828, 720 ve 876 sayfadan oluşmaktadır.

Altıncı cildin sonunda itibaren yedinci cildin bir bölümünü de kapsayacak nitelikte, buldukları bölgenin isimleri alfabetik sıraya gelecek şekilde Evkâf Nezâreti'nde kayıtlı bulunan vakıf eserlerin listesi verilmektedir. Bu listenin bitimi itibariyle toplam 931 sayfadan oluşan yedinci cildin geri kalan kısmı ise Emeviler, Abbasîler, İlhanlılar, Osmanlılar gibi büyük ve geniş topraklara sahip İslâm Devletleri'nin himayesinde bulunan toprakları yöneten özerk nitelikteki devletlerin hükümdarları ve vakıf eserleri hakkındaki bilgiler kapsamlı şekilde verilmektedir.

Her cildin sonunda o cilde ait ayrıntılı bir fihrist bulunmakta birlikte, kitabın içeriğindeki mevcut bilgilere daha rahat ulaşabilmesi amacıyla yapıldığını düşündüğümüz sekizinci cilt ise ilk yedi cildin kapsamlı bir fihristini barındırmaktadır.

Vamık Şükrü Efendi'nin, bu kapsamlı eserinde sadece vakıflara dair bilgilerin bulunmadığı bunun yanı sıra konu bağlamına ait tarihi süreç, şahıslar ve milletler hakkında da bilgiler sunulduğunu daha önce zikretmiştik. Bu bölümde onun bu çalışmasından bazı örnek anlatımları seçerek eserinin bu özelliğini göstermek istiyoruz.

Vamık Şükrü Efendi, Hayrât-ı Umûmiye'nin Envai başlığı altında hayır müesseselerinin isimlerini verdikten sonra vakfın ilginç türleri arasında şunları zikretmektedir:

"Hayrât-ı vakfiyenin envâ-ı garibesi de vardır. Mesela İstanbul'da Kocamustafa Paşa'da Şeyh Evhad Tekkesi'ne şuradan buradan atılmış bırakılmış kediler için her yere perver bir sâhib-i merhamet günde iki çerik ciğer vakfetmiştir. Şam'da çanak, çömlek, desti, bardak gibi sehlü'l-inkisâr evânîyi kırıp ustalarından, efendilerinden dayak yiyeceklerini bilerek ağlayan çırakları, köleleri korkudan, dayaktan kurtarmak için kırılan şeyin yerine aynını almak üzere bir sahib-i re'fet istiglâl olunur evkâf bırakılmıştır...İlhanlılar'dan Sultân Gazan Han'ın da Tebriz'de böyle bir vakfi vardır⁴⁵."

Fatih Sultan Mehmed Han zamanında 1474-1476 yılları arasında sadrazamlık yapmış olan Gedik Ahmed Paşa'nın Karahisar-ı Sahib'de yaptırmış olduğu eserlerden şöyle bahseder:

"Câmi ve medrese ve imâret: Karahisar-ı Sahib'de meşhûr sadrazam Gedik Ahmed Paşa'nın eser-i hayrıdır. Medrese yetmiş hücrelidir. Câmi tûlen yüz elli arzan

---

⁴⁵ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 115-116.

seksen ayaktır. Minber ve mihrâbı musanna'dır. Gedik Ahmed Paşa gazavâtı ve fütûhâtı çok ve muvaffak bir vezirdi. Lâkin tab'an haşin olduğundan ikinci Sultan Bayezid'i igzâb ve vüzerâyı dil-gir ettiğinden İkinci Bayezid onu 887 senesinde idâm eyledi. İstanbul'daki meşhûr Gedikpaşa semti ona mensûbdur. Vakfiyesi Arabca'dır. Tarihi:"evâhir-i Zilhicce sene 879"dur⁴⁶."

Osmanlı Devletine bağlı olan Kırım Hanlığından bahsederken Rezmî Bahadır Giray hakkında şunları söyler:

"Meslek-i kazâya sülûk edip Keefe, Mengüb, Soğdak mansıplarını ihrâz etmiş ve Selamet Giray zamânında teskin-i fitne için Kırım'a gönderilmiştir. Sonra mansıb-ı kazâyı terk edip hacc etmiş ve avdetinde mezkûr zaviyede irşâd ile meşgul olmuştur. Târih-i vefâtı ma'lum olmayıp Bahadır Giray zamanında Seyyideli karyesinde vefât eylediği ve evlâdı yüze bâliğ olduğu mervîdir. Babası "Tatar Şeyh" demekle ma'ruf olan Şeyh İbrahim Efendi ibn-i Hak Mehmed Efendi ed-Deştî el-Kırımı'dir. Kırım'dan İstanbul'dan gelip bir müddet ikametten sonra Kırım'a avdet etmiş ise de orada mezâlîmve ta'addiyâtın ve hilâf-ı şer'-i şerîf ahvâlin ömüntेशir olduğunu ve va'z u nasihatle bunun önüne geçilemeyeceğini gördüğünden İstanbul'a hicrete Küçük Ayasofya Medresesi'ne inmiş ve Fatih Câmii'nde tefsir okutmuştur. Babadağı'nda intişâretmiş olan kötü bid'atlerin izâlesine me'mûrolarak orada hükm-i şer'-i mübîn vech ile hareket edip izâle-i münkerâta muvaffak oldu. "Medâricü'l-Meliki'l-Mennân fî Beyâni Me'ârici'l-İnsân" nâmiyla bir te'lîfi vardır ki sûre-i şerîfe-i Haşr'ın âhirini tefsir ve bir hayli mebâhis-i tasavvufiye tahrîr etmiştir. 1001 târihinde vefât edip Edirnekapısı'na defn olunmuştur⁴⁷."

I. Abdulhamid devrinde Mekke ve Basra arasındaki Necid bölgesinde ortaya çıkan Vehhabilerin Sultan III. Selim zamanında Arap yarımadasında nasıl yayılmaya başladığını anlatırken şunları söylemektedir:

"Bu sırada Cezîretü'l-Arab 'da Vahhabi gâilesi tevessü etti. Vahhabiler, Neced ahalisinden Hanbeliyyü'l-mezheb Muhammed bin Abdulvehhab'a mensûbdurlar. Bu adam Şam'da tahsil-i ulûm ettikten sonra Neced'e avdet edip 1143 târihinde halkı kendi mezhebine da'vet etmeye başladı. Kendisi güya e'âzîm-i ulemâ-yı Hanbeliye'den meşhûr İbn-i Kayyim'a mütabe'at iddi'âsında bulunurdu..."

⁴⁶ Vamık Şükrü Efendi, a.g.e, C. IV, s. 171.

⁴⁷ Vamık Şükrü Efendi, a.g.e, C. VI, s. 834.

...Muhammed bin Abdülvehhab'ın esâs mezhebi budur. Buna binaen türbeleri, kabirleri câ'iz görmezdi yıktırırđı. Hatta Rasûlullah (s.a.v) efendimizinkabr-i şerîflerini de tecviz etmeyip fırsat bulsa yıktıracağını söyledi. "Delâilü'l-Hayrât "da (seyyidinâ ve mevlâna) ta'bîrleri olduğundan bu kitâbı yaktırmıştı. Minârelerin de bi'at olduğunu söylerdi. Vakıfların suret-i katiyede fesadına hükm eylerdi. Rasûlullah (s.a.v) ile ba'zı ashab-ı kiramın vakfettiklerinedâir olan rivâyetleri tekzîb ederdi...⁴⁸"

Yıldırım Bayezid devrinde yapılan hayrâtta bahsederken Sadrazam Ali Paşa'nın yaptırmış olduğu iki kervansarayaya ait vakfiyeden hareketle şu önemli bilgilerden bahseder:

"Bu vakfiye İstanbul'da Defter-i Hakanî Dairesi'nde birçok vakfiyeler miyanında mahfuzdur. Bu vakfiye bizim nazarımızda çok mühimdir. Çünkü bize gayet mühim iki mesele öğretiyor. Birincisi icâre-i mü'cele ve mu'acceleninyani "icâreteyn" usulünün 800 tarihlerinde ve belki daha evvel mevclünün 800 tarihlerinde ve belki daha evvel mevcûd olmasıdır. Hâlbuki merhum Ömer Hilmi Efendi "Ahkâmü'l-Evkâf"da sahîfe 85 icâreteyn usulünün ihdâs edildiğini yazmıştır. İkincisi İbrahim Paşa'nın Ali Paşa'nın kardeşi olmasıdır. Müverrihler bu hususda mütereddidiler. İbrahim Paşa, Ali Paşa'nın oğlu mudur, kardeşi midir bilmiyorlardı. İki rivâyet gösteriyorlardı. şimdi hakikat tebeyyün etti: İbrahim Paşa Andarlı Ali Paşa'nın kardeřidir⁴⁹."

İslâm medeniyetinde ilk medesenin ne zaman kim tarafından inşa edildiği tartışmalarından bahsederken şunları söylemektedir:

"İslâm'da en evvel kimin tarafından hangi medresenin inşâ edilmiş olduğu henüz halledilmemiş bir mesele-i târihiyedir. İbn-i Hallikan vezir-i şehir Nizamülmülk'ün tercemesini yazarken "en evvel medreseler inşâ eden Nizâmülmülk'tür. Halk ona iktidâ etti" demiştir. Zehebi "Tarihü'l-İslâm"da, Suyuti "Tarihü'l-Hulefa"da ve "Hüsnu'l-Muhâsara" da Kutbeddin el-Hanefi "el-İ'lâmü fi İ'lâmi Beledillahi'l-Haram"da vesair müverrihin kendi tarihlerinde İbn Hallikan'ın kavline ittibâ etmişlerdir. Fakat sahaif-i Tevarih biraz karıştırılacak olursa bunun hilafı hakâyıkı tecelli eder.

⁴⁸ Vamık şükrü Efendi, a.g.e, C. V, s. 361-362.

⁴⁹ Vamık şükrü Efendi, a.g.e, C. IV, s. 71.

Nizamülmülk 408'de doğmuş 485'de şehit edilmiştir. Bağdad'daki Medrese-i Nizamiye'sini 457'de inşaya başlamış 459 Zilkadesi'nin onunda hitâm bulup küşâd olunmuştur. Hâlbuki şu medreseler daha önce inşa edilmişti:

Medrese-i Saîdiye: Nisabur'da. Sultan Mahmud Gaznevi'nin birâderi Emir Nasr bin Nasıreddîn Sebük Tigin Nisabur vâlisi iken 420 tarihinde fukahâ-yı Hanefiye için yaptırmıştır. Sa 'diye namıyla da mazbuttur⁵⁰ ...

Vamık Şükrü Efendi, bu konuda diğer birkaç medreseden daha bahsetmektedir. Bunlar Şerefiye Medresesi, Sadriye Medresesi, İbn Fürekan Medresesi, Darü'l-İlm, Hasan bin Davud Medresesi vb. gibi medreselerdir. Ancak konunun daha fazla uzamaması için burada verilen iki medreseyle ilgili bilgilerin yeterli olacağı kanaatindeyiz.

Selçuklulardan bahsederken bu dönemde ortaya çıkmış olan ahiler hakkında şu bilgiler verilmektedir:

"Ahiler: Devlet-i Selçûkiye'nin son zamalarında Anaolu'da zuhur etmiş olan derviş tâifesi idi. Bunlar sûfiler mesleğini iltizam ve ecnebiden setr edip dâimâ ibâdât ve ebnâ-yı cinsine imdâd ilemeşgûl olurlardı. Zâten ahî demektir. Beynlerinde mukarrar olan işârât ve ibârât ile birbirlerini tanırlardı. Lâkin sonraları işbu ühuvvet-i hâlisâ siyâsiyâta âlet ittihâz edilerek Selçûkluların inkirâzından sonra ahîler Ankara ve Sivas vilâyâtını istilâ ve bir müddet tavaif-i mülûk gibi icrâ-yı nüfuz eylemişler, bazıları da Karaman imârtinin himâyesinde bulunmuşlardır. Sultan Murad-ı evvel ahîler hükûmetini meydândan kaldırmıştır. Hüsameddin Ankarevî ve ahî Evran ahîlerden zuhur etmiştir⁵¹.

Vamık Şükrü Efendi, *Evkâf-ı Ümem Tarihi* adlı eserinde ayet-i kerîmelere ve hadislere sıklıkla başvurmaktadır. Temel hadis kaynağı *Kütüb-i Sitte* olmakla beraber diğer bazı hadis eserlerinden de faydalanmıştır. Kullandığı diğer kaynaklar şu şekildedir:

Tablo 1. *Vamık Şükrü Efendi'nin Evkâf-ı Ümem Tarihi'nde Kullandığı Kaynaklar*

Eser	Müellif
Celaleyn Tefsiri	Celâleddin el-Mahallî, Celâleddin es-Süyûtî
Sahih-i Buhari	İmam Buharî
Sahih-i Müslim	İmam Müslim
Mukaddime	İbn-i Haldun

⁵⁰ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e.*, C. II, s. 165-166.

⁵¹ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e.*, C. III, s. 335-336.

Tablo 1. (Devam) Vamık Şükrü Efendi'nin Evkâf-ı Ümem Tarihi'nde Kullandığı Kaynaklar

Beydavi Tefsiri Haşiyesi	Şehabeddin Ahmed b. Muhammed el-Hafaci
Me'âni'l-Asâr	Ebu Cafer et-Tahavî
Mesûdî Tarihi	Mesudî
İrşâd'u's-Sârî	Kastallani
Umdetü'l-Kârî	Bedreddin Mahmud Ayni
Belirtilmemiş	Kurtubî
Târîh-i Kâmil	İbn Esir
Müşâriku'n-Nevvâr	İmâm Razîddîn Hasan bin Muhammed es-Sağân
Mu'cemü'l-Buldân-Haceru'l-Esved Maddesi	Yâkût el-Hamevî
el-İ'lâm-ı bi-A'lâmı Beledillahi'l-Haram	Bâkî
el-Ahkâmu Sultâniye	Ebu'l-Hasan Ali el-Mâverdi
Cihannümâ	Kâtib Çelebî
Ta'âmiye-yi Fukarâ-yı Mevlevihâne-yi Mekke-i Mükerrereme- Havâli-yi Şam Defteri sene 1278	
Seyahatname	Evliya Çelebi
Kenzü'd-Dekaik	Ebü'l-Berekât en-Neseî
Târîh	el-Zerkî
Tabakatü'l-Kübrâ	Tâceddîn es-Sübkî
Ahsenü't-Tekâsım	Şemseddîn Ebû Abdullah Muhammed el-Beşârî
Bülûğü'l-Ereb fî Ahvali'l-Arab	Alûsi Mahmûd Şükrü Efendi
el-Iknâ'	Şirbînî
Ikdü'l-Cümân	Bedreddin Mahmûd el-Aynî
Hatîb-i Bağdâdî Târîhi	Ebü Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî
Ahbâru'd-Düvel ve Âsârü'l-Evvel	Ebü'l Abbâs Ahmed bin Yûsuf ed-Dimeşkî
Gülşen-i Hulefâ	Nazmî-zâde
Gülşen-i Me'ârif	Sa'id Efendi
Fî Nüreddîn"	Bedreddîn Mahmûd İbn Kadî Şebbe
Ebü'l-Fida Tarihi	el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâil b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî
İbnu'l-Verdî Tarihi	Ebü Hafs Sirâcüddîn Ömer
Kitabu'n-Nihâye	İbn Esir
Kitâbu Sire	Belirtilmemiş
Kitabu'l-Maksûd	Belirtilmemiş
Tabakât	İbn Sa'd
en-Nebzetü'l-Lâtîfe fî Beyâni Makâsıdı'l-Hicâz ve Me'âlimi's-Şerîfe	Şehâbeddîn Ahmed el-Kalyûbî
Tefsîru'l-Beydâvî	Muhammed el-Beyzâvî
el-Muvatta	Malik b.Enes
Tafsîl-i Hicâz 1261-1264	Osmanlı vakıf yönetim sistemine dair bilgilerin yer aldığı defterlerdir.
Tafsîl-i Hicâz 1322-1320	
Mekke-i Mükerreremeye ve Medîne-i Münevvere'ye mahsûs evkâf defteri	
Tabakâtu's-Şâfi'iyeti'l-Kübra	Tâceddin es-Sübkî
Târîh-i Hulefa	İmâm Suyûtî
Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hülefâ	Cevdet Paşa
Hayrullah Efendi Târîhi	Hayrullah Efendi

2.2. FETVA EMİNLERİ

Osmanlı Devleti teşkilatında şeyhülİslâmlıktan sonra gelen en yüksek makama sahip olan fetva eminliğinin ne zaman ne şekilde ortaya çıktığı ve kimlerin bu makama getirildiği hakkında tarihimizde pek fazla malumat yoktur. Tarihçiler, müellifler,

sadrazamlar, şeyhülİslâmlar, kaptan paşalar, reisülküttablar, nakibüleşraflar ve diğer bazı zatlar hakkında müstakil eserler yazılmışken fetva eminleri hakkında hiç eser telif edilmemiştir. Vamık Şükrü Efendi birçok kitap inceleyip fetva eminleri tarihini yazmış ve böylelikle fetva eminliğinin ne zaman ve nasıl kurulduğıyla ilgili bir mukaddimenin ardından 69 fetva emininin tercüme-i halini içeren eserini ortaya çıkarmıştır⁵². Bu eser, fetva eminleri hakkında yazılmış ilk eser olma özelliğini taşımaktadır. Vamık Şükrü Efendi'in bu eseri Diyanet Aylık Dergisi'nin 1963-1970 yılları arasındaki sayılarında bölüm bölüm yayımlanmıştır.

2.3. SİHR-İ HALÂL

Müntehabât mecmuasıdır. Ayet, hadis, mesel, kelam-ı kibar ve Arapça, Farsça, Türkçe beyitler ve mısralardan oluşmaktadır. Mukaddimesinde eseri tanıtan şu ibareler yer almaktadır:

"Mecâlis-i üdebâda vakit olur ki muşahabe, mutâyebe nihâyet bulur. Meclise derin bir sükût arız olur. Yeni bir şok ve neşat uyandırmak için bahaneler düşünülür. Hafızalar yoklanır. Zemîn-i zamana münasib bir söz aranır. İşte o vakit meclisin revnak ve şetâretini tazeleyecek en münasib şey bir kitabdan keşf-i zamir tarzında huzzârdan her birinin niyetine bir beyit veya cümle okumaktır. Bu mecmua da şu maksadla tertip edilmiştir. İntihâb zevke tâbî olmakla beraber tâb-ı necîb ve zevk-i selîm erbabınca medar-ı intihâb edilecek şeyler ekser üdebaca makbul olabilirse de fakîr esasen intihâbda müşkil-pesend olduğumdan bu küçük kitabı zahmetsiz vücuda getirdiği zannolunmasın⁵³."

2.4. NEFEHÂTÜ'R-RAHMÂN

Dâhiliye Nazırı Memduh Paşa'nın kırk ayet-i kerimeyi ikişer beyitte tanzim ederek meydana getirdiği "*Kitaâtü'l-Cinân*"ın yirmi kıtasını vezir Hüseyin Rıza Paşa şerh etmiştir. Diğer yirmi kıtasını da Vamık Şükrü Efendi şerh edip Memduh Paşa tarafından bu şerh "*Nefehâtü'r-Rahman*" olarak isimlendirilmiştir. 1908 senesinde İstanbul'da Ahmed İhsan Matbaası'nda Hüseyin Rıza Paşa'nın şerhiyle birlikte basılmıştır. Lâkin nüshalar Memduh Paşa'nın Erenköy'ündeki köşkünde tamamen

⁵² Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e.*, C. VII, 928.

⁵³ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e.*, C. VII, 928.

yanmıştır. Buna rağmen Vamık Şükrü Efendi bu eserin bir nüshasının kendisinde bulunduğu ifade etmiştir⁵⁴.

2.5. ŞERHÜ'L-GARÂM FÎ HAYRİ'L-ENÂM

Hicri 625'de Endülüs'ün İsbiliye şehrinde doğmuş ve 699'da Şam'da vefat etmiş olan muhaddislerden “Şihabüddin Ebu'l-Abbas Ahmed bin Ferah bin Ahmed el-Lahmî el-İşbili eş-Şafii”nin ilm-i hadîs ıstılâhâtını içermektedir.

غرامى صحيح و الرجا فيك معضل

و حزنى مرسل و مسلسل

matla‘lı kasidesinin tercüme ve şerhinden ve bu kasidede olmayan ıstilahatın cem ve tefsirinden müteşekkildir⁵⁵.

2.6. TARİH-İ EBCEDÎ

Bu eser, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi 7824 raf numarasında ve ayrıca Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 836 arşiv numarasında bulunmaktadır. Bazı olaylara dair "ebced" hesabıyla söylenen tarihlerin usul ve kaidelerinden bahsetmektedir. Mukaddimesinde şöyledir:

“Tarih-i ebcedi sanayi-yi edebiyenin en güzelidir. Cihân vekâyii târîhinede hizmeti çoktur. Bazı vekâyiiin hengâm-ı hudûsüneve bazı ricâlin delâlet, velâyet ve intikâlleri zananına târîh-i ebcedi ile istidlâl edilmiş ve nakillerin ihtilâfı o tarik ile hakikate vardırılmıştır. Hakkan ki letâfet ve ehemmiyeti bu derecede olan bu fenn-i bedî‘in usûl ve fûruunu câmi‘ olmak üzere tafsil-i mâhiyeti hakkında üç lisânın hiç birinde yazılmış bir eser göremedik. Yalnız bazı bedî‘ kitaplarında bir ibâre veya cümle ile târîf edilmişti. Merhûm Cevdet Paşa "Belâgat-ı Osmânîye"de buna dâir birkaç sayfa yazı yazmış ise de verdiği ma‘lûmat mahdûd ve kısmen hata-âlûddur. Biz bu eserimizde mümkün olduğu kadar etraflı ma‘lûmat vermeye çalıştık. Eserin 112 sayfası târîh-i ebcedinin ta‘rifatına ve envaina dairdir. 186 sayfası da müntehab târîhlere aiddir. 1325 târîhinde yazılmıştır⁵⁶.”

⁵⁴ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e.*, C. VII, 928.

⁵⁵ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e.*, C. VII, 928.

⁵⁶ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e.*, C. VII, 929.

2.7. İKTİBÂS

"İlm-i Bedî"nin en mühim aksamından olan "İktibas"a dairdir. İktibâs, bir veya daha ziyade ayet yahut hadisi veya ayet ve hadisin birkaç kelimesini nazım veya nesirde açıklamak demektir. Bedî' kitaplarında bunun yalnız tarifiyle yetinilmiştir. Buna dair müstakil bir eser yazılmamıştır. Vamık Şükrü Efendi ise bu kitabında iktibâsın edebi ve fihki hükümlerini göstermiş ve Kur'ân-ı Kerîm'de vezinlere uygun olan ayetleri bahirlere ve vezinlere göre ayırmıştır. Ayrıca üç dilde söylenen manzum iktibasların en güzelleri derç edilmiştir. 318 sayfadan müteşekkildir⁵⁷.

2.8. ŞERH-İ GURER NESR-İ DÜRER

Dâhiliye Nazırı olan Memduh Paşa merhumun bir kıtasının şerhidir. Memduh Paşa edip ve şair çok bir bürokrattı. Vamık Şükrü Efendi de Dahiliye Mektubî Kalem Muavini sıfatıyla onun maiyetinde bulunmuştur⁵⁸.

2.9. ÇOCUKLUK VE GENÇLİK BİLGİLERİM

Çocukluğunda ve gençliğinde hocalarından işittiği ve öğrendiği ilmî ve edebî faydaları içeren bir eserdir. 665 sayfadan oluşmaktadır⁵⁹.

2.10. BİRBİRİNE BENZEYEN SÖZLER

Türkçe, Arapça ve Farsça'da birbirine benzeyen beyitleri ve kıtaları bilmek edebiyat ile meşgul olanların merak ettikleri şeylerden biridir. İşte bu kabilden olan manzum sözleri toplayan Vamık Şükrü Efendi bu eseri meydana getirmiştir. 226 sayfadan ve 174 parçadan oluşmaktadır. 1317 senesinde yazılmıştır⁶⁰.

2.11. ŞAM SEYAHATNAMESİ YAHUT KEDERSİZ GEÇEN GÜNLERİM

Milâdî 1937 senesinde Şam'a gerçekleştirdiği seyahatini konu edinen eseridir⁶¹.

2.12. AHMED İHSAN KÖTÜ İNSAN

Vamık Şükrü Efendi'in bu kitabı hakkında verdiği bilgilerden "Servet-i Fünûn" gazete ve matbaası sahibi "Ahmed İhsan Bey" ile anlaşmazlığa düştüğü anlaşılmaktadır. Ona göre; 24 Temmuz inkılâbının ardından Ahmed İhsan Bey yüzündeki maskeyi atmış ve gerçek yüzünü göstermeye başlamıştır. Kendisi hakkında menfî yazılar kaleme

⁵⁷ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e.*, C. VII, 929.

⁵⁸ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e.*, C. VII, 929.

⁵⁹ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e.*, C. VII, 929.

⁶⁰ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e.*, C. VII, 929.

⁶¹ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e.*, C. VII, 929.

almaya başlamasından dolayı onun kötü niyetini olduğu gibi meydana koymaya mecbur hissetmiştir ve bu risaleyi yazmıştır. Vamık Şükrü Efendi bu eserinin bazı arkadaşları tarafından görüldüğünden ve Ahmed İhsan'ı bu eserden haberdar ettiklerinden bahseder. Bu sebeple Ahmed İhsan bu eserin basılmasından korkmuş ve Vamık Şükrü Efendi ile iletişime geçerek hakkındaki birkaç satırlık yazının kendi gazetesinde ve matbaasında basılmış olmasına rağmen bunu kendisi yazmayıp "İttihad ve Terakki" erkânı tarafından yazdırıldığını söylemiştir. Kendi hakkında yazıldığını haber aldığı risalenin ise neşretmemesini Vamık Şükrü Efendi'den rica etmiştir. Bunun üzerine Vamık Şükrü Efendi'in "Yalvarmasına dayanamadım Neşretmeyeceğimi va'dettim. Va'dimde bugüne kadar sebât eyledim. Bundan sonra da sebât edeceğim. Merdlik şânı budur. Zaten kendisi de vefât eyledi Ancak risâleyi bütün bütün ortadan kaldırmak, imhâ etmek istemedim." sözlerinden her ne kadar risaleyi neşretmese de elinin altında tutmayı ihmal etmediği anlaşılmaktadır⁶².

2.13. İMAN VE AMEL

İslâm dininin esaslarını kısaca ve açıkça bildiren küçük bir kitaptır. Çocuklara mahsus kaleme alınmıştır. Akaid ve feraiz muhtasar olarak gösterilmiştir. Vamık Şükrü Efendi bu eserini bastırmaya teşebbüs etmişse de eser polis tarafından matbaadan alınarak Ankara'ya gönderilmiştir. Ancak onun iddiasına göre Maarif heyetleri bu kitabı görmeden ve okumadan toplattırılmasına karar vermişler ve bunu kendisine resmen tebliğ etmişlerdir. Oldukça zoruna giden bu durum karşısında Vamık Şükrü Efendi konunun üzerine gitmeyi düşünmüştür. Böyle körü körüne kararların alınmasını devlet adamlarına, şan ve şeref sahiplerine, cumhuriyet ve demokrasi mefhumlarına yakışamayacağını ifade etmiş ve bu durumu daha önce hiç tanışmadığı fakat hayatını başkalarından işittiği Kazım Karabekir Paşa'ya yazmıştır. Ancak mektubunda konuyu Cumhurbaşkanı İsmet Paşa'ya arz etmesini rica etmişse de bir sonuç alamamıştır⁶³.

2.14. LÂMİYYETÜ'L-ACEM

Bu isimle meşhur Arapça bir kasideden seçilmiş 36 beytin tercüme ve şerhinden oluşmaktadır. Kasidenin matla'ı şöyledir:

اصالة الرأي صانتني عن الخطل

⁶² Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e.*, C. VII, 930.

⁶³ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e.*, C. VII, 930.

Kasidenin sahibi Horasan Selçuklularından Sultan Mesud'un veziri " Müeyyiddin Ebu İsmail el-Hüseyin"dir. Dîvân-ı tuğra onun idaresi altında olduğu için "Tuğrâî" lakabıyla meşhurdur. Şiir ve inşada zamanının önemli isimlerindendi. Bu kasidesini 505'de Bağdad'da söylemiştir. Hasbihali ve zamandan şikâyeti içeren kaside 59 beyitten müteşekkildir. Cahiliye şairlerinden "Şenferî'nin "*Lamiyyetü'l-Arab*" adıyla bilinen "J" redifli kasidesine benzediği ve kendisi de Isfahan şehrinde yetiştiği için "*Lâmiyyetü'l-Acem*" tesmiye edilmiştir. Daha sonra Hind şairlerinden biri o redifte bir kaside söyleyerek adına "*Lamiyyetü'l-Hind*" demiştir. Mısır ileri gelenlerinden Toyranlı Hasan Paşa da böyle bir kaside nazmetmiştir. Hasan Paşa Selanik'in Toyran kasabasında doğduğundan kendisini Türk saymakta ve kasidesini "*Lamiyyetü'l-Türk*" olarak isimlendirmiştir. Ancak her iki kaside de Tuğrâî'nin kasidesi kadar edebi değildir.

2.15. RİSALE-İ İBN ZEYDUN TERCÜMESİ

Endülüs Emevilerinin son hükümdarlarından "el-Müstekfi ibnü'l-Müstahzır"ın 416 senesi Rebiulevvelinde çekilmiş olduğu "Okles" Kalesi'nde zehirlenerek vefatından sonra şiir ve edebiyata meraklı kızı Vallade gönlünü eğlendirmek için Kurtuba'da edipler ve şairler ile vakit geçirmeye başlamıştır. Vallade'nin meclisine müdavim olanlardan birçok âşıkları vardı. Vezir İbn Zeydun ile Vezir Ebu Amir ibn Abdus bu âşıkların en seçkinleriydi. Bu iki vezir zamanla birbirlerine rakip oldular. İbn Zeydun'un şiir ve edebiyatta bilgisi olması dolayısıyla Vallade ona meylederdi. Buna karşın İbn Abdus'u sevmez ve ona yüz vermezdi. Lakin İbn Abdus bundan ümitsizliğe düşmemiş ve kendisini meyletmesi için araya muhabbet simsarlarından yaşlı bir kadın koymuştur. Bu kadın Vallade'ye gidip İbn Abdus'un fazilet ve meziyetlerinden bol bol bahsederek kalbini onu tarafına cezbetmeye çalışmıştır. O gittikten sonra Vallade bu olup bitenleri İbn Zeydun'a bildirmiştir. İbn-i Zeydun aşkın verdiği gayretle Vallade'nin ağzından İbn-i Abdus'a aşağılayıcı bir mektup yazıp göndermiştir. Bu mektup gayet belîğ olup Arap edebiyatında emsali azdır. "*Risaletü İbn Zeydun*" diye meşhurdur ve şöyle başlar: "Eyyühe'l-musâb bî-aklihi'l-mevrit bi-cehlihi'l-beyyin sakata'l-fahiş galata"

Bu mektubu, meşhur edib İbn Nebâtetü'l-Mısırî şerh etmiş ve şerhine "*Şerhu'l-Uyûn fî Şerhi Risaleti ibn Zeydun*" ismini vermiştir. Bu şerhi ise Karahaliloğlu Mehmed Said Efendi Türkçeye tercüme etmeye başlamıştır. Fakat "Mürüvvet" gazetesinin 137-138 numaralı iki nüshasına yarımşar sütun yazı yazmış ise de devam edememiştir.

Vamık Şükrü Efendi böyle güzel bir eserin Türkçede düzgünce bir tercümesi bulunmamasından dolayı Arapça şerhi asıl alarak muhtasar bir tercüme hazırlamıştır. Bu tercüme 199 sayfadan müteşekkildir⁶⁴.

2.16. ÂB U HAVÂ-YI SİYEBELA

Kahve ve tütün hakkında bir risâledir⁶⁵.

2.17. GİRYE-İ MÂTEM

Hız. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesinden dolayı duyulan üzüntüyü anlatan mersiyeleri ve bu mersiye sahiplerinin tercüme-i hâlleri hakkındaki bilgileri bir araya getiren kitap 1327 yılında İstanbul Metin Matbaası'nda basılmıştır. Kitabın birinci bölümünün içindekiler kısmında şu bilgi yer almaktadır: "Hz. Fatma'nın, Hz. Hasan'ın, Mehaşim Kâşâî'nin, Kazım Paşa'nın ve Nevres Efendi'nin mersiyeleri ve terceme-i hâlleri". Eserin bir nüshası Millet Kütüphanesi Ali Emiri Edebiyat koleksiyonunda 374 numara ile kayıtlıdır⁶⁶.

2.18. TERCÜME-İ MÎZÂNÜ'L-UKALA Lİ-TEMYÎZİ'L-FUDALÂ

Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları "Tasavvufî Türkî 45" arşiv numarasına kayıtlı olan kitap hakkında bundan başka bir bilgiye ulaşılmamıştır.

2.19. DÖNMELER

Bir takım el yazma eserlerinin satışının yapıldığı internet ortamında karşılaştığımız bu kitap, Vamık Şükrü Efendi'nin 1947 yılında tamamladığı ve Yahudilikten dönme olan Selanik dönemlerinden bahsettiği ünik bir eserdir⁶⁷.

---

⁶⁴ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e.*, C. VII, 937.

⁶⁵ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e.*, C. VII, 937.

⁶⁶ Vamık Şükrü Efendi, *Girye-i Mâtem*, İstanbul: Metin Matbaası 1327.

⁶⁷ <https://www.nadirkitap.com/el-yazma-donmeler-mehmet-vamik-sukru-altinbas-ozellikle-selanik-donmeleri-konusunda-unik-bir-eser-mehmet-vamik-sukru-altinbas-kitap7661853.html>.

İKİNCİ BÖLÜM

VAMİK ŞÜKRÜ EFENDİ EFENDİ'NİN EVKÂF-I ÜMEM TARİHİ'NDE HAREMEYN VAKIFLARI

"Vakıf", Arapçadan dilimize kazandırılmış bir sözcük olarak "durmak, durdurmak, alıkoymak" manalarına gelmektedir⁶⁸. İstilahî olarak ise, kişinin her türlü faydası yaratılmışlara ait olacak şekilde herhangi bir malını Allah yoluna bağışlaması⁶⁹ demektir. Vakıf müessesesi hukukî dayanakları olan, İslâm medeniyetinin önemli yapı taşlarından bir müessesedir⁷⁰. İslâm âlimleri vakıf anlayışından hareketle birçok tanım yapmıştır. Bunlardan biri; bir akarı veya akar hükmünde olan bir mülkü, geliri insanlara ait olmak üzere, mülkiyetin nakli sonucunu doğuran tasarruflardan men edip, ebedi olarak alıkoymak olarak tarif edilmiştir⁷¹. Fakat vakfin işleyişine baktığımızda bu tanımdaki "insan" ile sınırlandırılmış olmasını doğru bulmamaktayız. Nitekim en basit örneğiyle Osmanlı'daki "kuş evleri" bu düşüncemizi desteklemektedir. Daha kapsamlı bir tanıma bakacak olursak vakıf, bir insanın elinde olan maddî değer (arazi, mesken, vs. mal) mülkiyetini fi-sebilillah (Allah yolunda) olarak, ondan gelecek faydanın şer'î dayanakla her türlü yaratılmışın menfaatine sunmak kaidesidir⁷².

İslâm hukukunda "habs" ve "sadaka" kelimeleri "vakıf" terimiyle eş anlamlı olarak görülmektedir. Ancak vakfin hükümleri açısından bakıldığında bu üç terim birbirinden farklı manaları kapsadığı anlaşılmaktadır. Bu fark vakfiyelerdeki "vakfettim", "tasadduk ettim" ve "habs ettim" gibi ifadelerin İslâm âlimlerince vakfin sıhhati açısından verdikleri birbirinden ayrı hükümlerden anlaşılmaktadır. Sadaka ıstılahta Allah'ın rızasını kazanmak adına gönüllü olarak yahut da dinen hoş görülmeven bazı davranışlar sonucunda zorunlu olarak bağışlanan maddî değerleri ifade etmektedir⁷³. Ancak sadaka terimi kendisine, müebbede, muharreme ve cariyeye sıfatları eklenerek vakıf manasına ulaşabilmektedir. Aynı şekilde habs kelimesinin de vakıf manasında kullanılmasının kaynağı hadislerde bu manada kullanılmış olmasıdır⁷⁴.

⁶⁸ Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", *DİA*, C. XLII, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 475.

⁶⁹ Ömer Hilmi Efendi, *İthâfî'l-ahlâf fi Ahkâmî'l-evkâf*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1997, s. 13.

⁷⁰ Ahmed Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Osmanlı Araştırma Vakfı, İstanbul 1996, s.77.

⁷¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, C. 4, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul 1969, s. 284.

⁷² Mustafa Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (16. ve 17. yy)*, 2. Baskı, Çamlıca Basın ve Yayın, İstanbul 2011, s. 19.

⁷³ Ali Duman, "Sadaka" *DİA*, C. XXXV, TDV Yayınları, İstanbul 2008, s. 383.

⁷⁴ Buhârî, *Vesâyâ*, 22,28; Müslim, *Vasiyye*, 15.

Vakıf kavramını açıkladıktan sonra vakfın amacından ve toplum hayatına etkilerinden bahsetmek yerinde olacaktır. Vakıflar ilk başta ihtiyaç sahiplerinin temel ihtiyacını gidermek amacıyla kurulmuş olsa da zaman içinde eğitim, kültür ve mimari estetiğin⁷⁵ gelişimde de etkili olmuştur. Beslenme barınma gibi ihtiyaçların yanında mekteb-medrese eğitimleri, tasavvufi eğitimler, ticari faaliyetlerde kolaylık sağlayacak yol güvenlikleri vs. tarzında vakıf müesseseleri kurulmuştur⁷⁶. Vakıfların kurulmasında vakfeden kişi açısından birçok dini ve psikolojik temayüller bulunmaktadır. Dini temayüllerin başında Allah'ın rızasını kazanmak maksadıyla nefsi için sevimli olan maddi değerleri hayır ve hasenatta bulunmak ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) إذا مات ابن آدم انقطع عمله⁷⁷ olarak zikrettiği bu sadakadan hâsıl olan sevabın kişinin öldükten sonra bile ameli olarak devam edeceği müjdesine nail olmak diyebiliriz. Hz. Peygamber'in (s.a.v) hadisleri dışında uygulamaya koymuş olması da, Müslümanları vakıf kurmaya yöneltmiştir. Ayrıca vakıfların dini duygularla kurulan bir müessese olması siyasi ideolojiler değişse dahi vakıfların ayakta durmasını sağlayarak toplumsal, dini ve duygusal birlikteliği sağlamıştır⁷⁸. Psikolojik temayüllere ise öldükten sonra adının iyiliklerle yaşatılması, toplumsal farkındalık ve yardımlaşma örnek gösterilebilir. Konuyu biraz daha açacak olursak ekonomik yokluğun kişide psikolojik rahatsızlıklara yol açacağı gibi aynı şekilde varlıkta psikolojik sorumluluklara yol açmaktadır. Ekonomik durumu yerinde olan şahsın dış dünyada görmüş olduğu ihtiyaç sahibine kayıtsız kalmadan duyduğu vicdani ızdırap, kişiyi malını paylaşmaya iterek vicdani rahatlığa kavuşturmaktadır. Tabi ki bu vicdani sorumluluk yalnızca insanla sınırlı değil insanın tüm varlıklara duyduğu sorumluluğu kapsar. Böylece, vakıf, sosyal bir olay gibi görünse de bireysel psikolojik temellere de dayandırılmaktadır⁷⁹. Âlimler için vakıf sadece hayır yapma kurumu olarak görülmeyip İslâm toplumunun devamı açısından önemli bir müessese olduğunu vurgular. Kimi eleştirmenler vakfın, toplumun çöküntüsüne sebep olduğu görüşünü ortaya atmıştır. Bunu dayandırdıkları temel, insanlara yapılan karşılıksız yardımlaşmanın kişilerde sürekli hazır yiyicilik

⁷⁵ Orhan Tuncer, "Vakıf Yapılarında Estetik Kavramlar", *Vakıflar Dergisi*, S. 43, 2015, s. 149-172; Aras Neftçi, "Vakıf Mimari Mirasımız", *Vakıflar Dergisi*, Özel Sayı, 2006, s. 30-37.

⁷⁶ Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, Bilge Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 12.

⁷⁷ "İnsan öldüğü zaman amel defteri kapanır. Üç kimse bundan müstesnadır: Sadaka-i câriye (kesintisiz sadaka), yararlanılan ilim (bilgi-hikmet) ve dua eden hayırlı evlat" Müslim, Vasiyyet, 14; Ebû Dâvud, Vasâyâ, 14; Nesâî, Vasâyâ, 8.

⁷⁸ Ziya Kazıcı, *İslâmi ve Sosyal Açısından Vakıflar*, Marifet Yayınları, İstanbul 1985, s. 15.

⁷⁹ H. Ömer Özden, "Türk Vakıf Kurumunun Duygusal ve Felsefi Temelleri", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. IV, S. 2, Şubat 2010, s. 339-349.

tarzında bir rehavete götürebileceği bu da toplumsal üretkenliği durdurabileceği yönündedir. Yahut da taşınmaz mallardaki vakıfların elden ele aktarımında vakıfsal niteliğinin kaybolması sorununu ortaya atmaktadırlar. Fakat bu sayılan sebepler vakfa isnad edilebilecek toplumsal sorunlara dönüşmesine sebep olacak şey vakıf kuruluşları değil, vakıf kuruluşlarında faaliyet gösteren kişilerin zafiyetinden ortaya çıkabilecek sorunlar olduğundan kabul edilemez eleştirilerdir⁸⁰.

Vakfın oluşmasında bazı rukünler vardır. Bunları İslâm hukukunun sınırlarını aşmamak, vakfeden kişinin varsa vakfı hakkında şartlarını⁸¹ ve ebediyetini dile getirmesi, hukuki devlet yetkilisi tarafından onaylanması ve vakfedilen şeyin ortada açık şekilde var olması olarak sıralamak mümkündür⁸². İlk zamanlarda sadece vâkıf, mevkuf ve vakıftan yararlanacak kişilerin varlığı yeterliyken vakfın müesseseleşmesiyle mahkeme aracılığıyla vakıf tesis edilmeye başlanmıştır. Mahkemeye başvuran vâkıf, şartları doğrultusunda vakfiyesi hazırlanıp şahitler huzurunda kadı tarafından tescil edilerek vakfı bağışlamaktadır. Bu vakıf kayıtları, vakfiye defterlerinden hariç şer'î mahkeme defterlerinde de bulunmaktadır⁸³. Vakfın rükünleri vakfiyelerde belli bir sistematiğe göre yer almıştır. Vakfiyenin başında kadının tasdiki bulunmaktadır. Tasdikte bulunan kadı bir veya daha fazla olabilmektedir. Tasdik ibaresinden sonra davet olarak isimlendirilmiş olan Allah'a hamd ve senada bulunulan kısma yer verilmiştir. Bu başlangıçtan sonra vakıf metnine geçilir. Burada vakfı yapan kişinin kimdir, nerelidir, mesleği nedir gibi bilgilerin yanında vakıf sözleşmesinin yapılmış olduğu konum hakkında da bilgiye yer verilir. Vâkıfın bilgilerinden sonra vakıf için görevlendirilecek mütesellim olarak isimlendirilmiş memurun tayini ve bilgileri kayıt altına alınmıştır. Mevkuf terimi olarak kullanılan vakf edilen malların para mı menkul mü ya da farklı bir cinsten mi olduğu belirlenip miktarıyla birlikte vakfiyenin devamına eklenmiştir. Vâkıf vakfedeceği mal hakkında bazı şartlar sunabilir. Bu şartlar kimler tarafından ne şekilde kullanılabilirliği hakkında olabilirken bu şartların da vakfiyede bulunması elzemdir. Vâkıfın vefatından sonra miasçılarının çıkarabileceği vakfı bozma eylemine karşı ise kadının huzurunda vakıftan rucü ettiğini bir kez daha söylemek

---

⁸⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, *Osmanlı Vakıf Hukukuna Giriş: Ahkâm-ı Evkaf*, haz. Hamdi Çilingir, Vakıf Bank Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 31.

⁸¹ Ali Himmet Berki, "Vakıf Nasıl Yapılır", *Vakıflar Dergisi*, S.10, 2006 s. 66-70.

⁸² Mustafa Güler, *a.g.e.*, s. 20; Şakir Berki, "İmparatorluk ve Cumhuriyet Vakıf Hukukunda Vakıf Şartları", *Vakıflar Dergisi*, S. 10, 2006, s. 71-78.

⁸³ Ömer Faruk Teber, "Osmanlı Toplumunda Bir Sosyal Kurum Olarak Vakıf Çeşitleri ve İşleyişi", *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. IV, S. 4, Ocak-Nisan 2002, s. 197-205.

zorundadır. Mütevellî de bu duruma şahitlik eder. Son karar ise elbette kadının hükmüdür. Vakfiyenin belli bir yerinde vakfın şartları dışında zarara uğratabilecek davranış gösteren kişiler için ağır beddualar yer almıştır. Vakfiye metni sona ererken orada vakfın bağışlanması esnasında şahitlik eden kimselerin isimleri ile tarih de bulunmaktadır⁸⁴.

İslâm hukuku vakıfların çeşitlerini belirlerken pek çok ana başlık oluşturmuştur. Vakfedilen cihe, mal türleri, idareleri, mülkiyet cinsi, kiraya verilmesi çeşidi gibi ana başlıklar altında detaylanmaktadır⁸⁵.

Vakıf müesseseleri, vâkıfa yukarıda saydığımız amaçlar doğrultusunda yarar sağladığı gibi mevkufun aleyhe de barınma, doyurma, eğitim ve sağlık gibi yapılan hayrın çeşidine göre fayda sağlamaktadır. Vakıflar hakkında söylenen bir insanın beşikten mezara tüm temel ihtiyaçlarını vakıfla karşılayabileceği⁸⁶ sözünü değerlendirecek olursak vakıf müessesesinin toplum hayatındaki önemini anlamış oluruz. Diğer bir bakış açısı da vakıf, toplumun mali dengesini sağlamaktadır. Varlık sahibi kimselerin mali birikimin elinde tutmak yerine yaptığı hayırlarla ihtiyaç sahiplerine akıtması devlet eliyle sağlanamayan eksiklikleri gidermekte ve toplumsal dengenin yanında devletin yükünü de hafifletmektedir⁸⁷.

Hayırda yarışarak, en sevdiğinden vermedikçe Allah'a yakınlaşamayacağı inancıyla yaşayan Müslüman toplumun kurduğu vakıf müessesesi, sadece kişinin yaşadığı bölgeyle sınırlı kalmamıştır. En sevdiğini en sevilen beldelelere, Haremeyn'e gönderip oradaki ihtiyaç sahiplerine ulaşmak ya da en sevilen beldelelerdeki toplumun her türlü dini, ictimai ihtiyaçlarını karşılayan cami, medrese, kervansaray gibi yapıların giderlerinin karşılanması konusunda da başta devlet adamları olmak üzere mal sahipleri gerekeni yapmaktan çekinmemiştir. Haremeyn'e yapılan vakıflar Asr-ı Saadet'ten başlayarak, Emevi, Abbasi, Memlük, Selçuklu ve Osmanlı devletleri başta olmak üzere Müslüman hükümdarların vakıfları mimari olarak elimize ulaşmıştır. Haremeyn

---

⁸⁴ Mübahat Küttükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1998, s. 360-366.

⁸⁵ Mustafa Güler, *a.g.e.*, s. 26; Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, s. 123-147; İ. Erol Kozak, *Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf*, Akabe Yayınları, İstanbul 1985, s. 86-97.

⁸⁶ Esat Arsebük, *Medeni Hukuk, Başlangıç ve Şahsın Hukuku I*, İstanbul 1938, s. 298.

⁸⁷ Tefik Güran, *Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar*, Kitabevi, İstanbul 2006, s. 10.

hizmetinin Osmanlı'ya geçmesiyle bu vakıfların idaresi darüssaade ağalarına verilmiştir⁸⁸.

1. MEKKE

1.1. "YERYÜZÜNDEKİ İLK VAKIF" TARTIŞMASI

Vakıf müessesesi İslâm medeniyeti ışığında doğmuşsa da İslâm'dan önce de vakfa benzer uygulamalar vardı⁸⁹. Bunun en önemli nedeni insanın, dini ya da inancı ne olursa olsun fitrattan gelen, yaratılmışı karşı duyduğu sosyal sorumluluk duygusudur.

İslâm'dan önceki vakıf niteliğini taşıyan ilk eserin Ka'be-i Muazzama olduğu kanaati hâkimdir. Bu düşüncenin temeli Kur'an-ı Kerim'de «*Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ev, âlemlere bir hidayet ve bir bereket kaynağı olan Mekke'deki evdir.*»⁹⁰ ayetidir. Âdem (a.s) tarafından inşa edildiği bildirilen ilk mabed ikinci defa İbrahim (a.s) tarafından inşa edilerek günümüze kadar bu şekil doğrultusunda restorasyonlar görmüştür. Bize bildirilen ilk ev olan Ka'be mabed olma bakımından incelendiğinde vakıf niteliği taşımaktadır⁹¹. İslâm'dan öncesine gidildiğinde Araplarda herhangi bir şekilde İslâm hukununun kurallarını kapsayan vakıf görülmemektedir. Vakfın tarihi başlangıcı olarak tartışmalar göz önünde bulundurulduğunda bazı tarihçiler hicri birinci asrın sonunda başlayıp ikinci asrın sonlarına doğru hukuki bir çerçeveye oturtulduğu ve zamanla İslâm Medeniyetinde yoğrulup şekillendiğini ön görmektedir⁹².

Osmanlı tahrir defterlerinde peygamberlerden bazıları adına kayıtlı vakıflar bulunmaktadır. Ancak bunlar bahsi geçen peygamberler tarafından bizatihi vakfedilmiş eserler değildir, onlardan sonra yaşamış kişiler tarafından türbe ve makamlarına hizmet amacıyla yapılmış vakıflardır⁹³.

Yine İslâmiyet öncesi Arap toplumunu inceleyecek olursak, İbrahim'in (a.s) hacıların menfaatini gözeterek yollar yapması, yaratılanların en önemli ihtiyacı olan suyun insanlara ulaşmasına sebep olacak suyolları yapması ve manevi değeri yüksek

⁸⁸ Yusuf Hallaçoğlu, "Osmanlılarda Vakıf Müessesesi", *Vakıf Haftası Dergisi*, S. 1, 1984, s. 98-99.

⁸⁹ Münir Yaşar Kaya, *Ömer Hilmi Efendi ve İthafü'l-ahlâf fi Ahkami'l-evkâf İsimli Eseri*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011) s. 2; Yasin Akyıldız, Ali Rıza Abay, "Vakıf Müessesesinin Gelişimi Ve Mahiyeti Tarihsel Bir Değerlendirme", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 15, Aralık 2017, s. 141-157.

⁹⁰ *Kur'an-ı Kerim*, Âl-i İmran Sûresi, Ayet 96.

⁹¹ Ömer Hilmi Efendi, *a.g.e.*, s. 8.

⁹² M. Fuad Köprülü, *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 299-300.

⁹³ Ahmet Akgündüz, *a.g.e.*, s. 51.

olarak kabul edilen Zemzem suyunun kuyularının tamiratıyla ilgilenmesi de vakıf değeri taşımaktadır. İslâmiyet'ten önce de hac vazifesi için mukaddes sayılan Mekke'de, Kureyş kabilesinin hacca gelenlere su hizmetini vermek için "sikaye", yemek ihtiyacını görmek için "rifade" gibi kurdukları teşkilatın, Ka'be hizmetlerini büyük bir ilgi ve çekişmeyle yapmaları da vakıf anlayışının örneklerindedir⁹⁴.

İslâm'dan önce vakıf müessesesine benzer bazı anlayışlar olduğunun tespitini yapmış olsak da vakfî bunlarla örtüştürmek doğru değildir. Çünkü İslâm medeniyetinin kurmuş olduğu bu kurumun meşrûiyeti Kur'an ve sünnet ile sabittir. Kur'an-ı Kerim'de lafzî olarak açıkça vakıf kelimesi geçmemekle birlikte vakfın anlamını kapsayan sadaka-yı cariye, infâk gibi uygulamalar teşvik edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından vakıfla alakalı olduğu açıklanan «*Sevdiğiniz şeylerden Allah için harcamadıkça iyiliğe erişemezsiniz*⁹⁵» ayetine baktığımızda kişinin dünya nimetlerinden Allah'a bağlılığı ile vazgeçip diğer yaratılmış mâl etmesi vakıf müessesesini anlamaya çalışmamızda önemli bir kaynaktır.

İslâm öncesi Kureyşilerin Ka'be'ye yaptıkları vakfa benzer hizmetler bulunmuşsa da İslâmla birlikte vakıf şüphesiz Hz. Peygamber (s.a.v) ile başlamaktadır. Medine'ye hicret etmesiyle beraber ilk mescid özelliği taşıyan Kubâ Mescidi yahut da Mescid-i Nebi'nin inşasında bizzat çalışan Hz. Peygamber (s.a.v) Haremeyn'deki ilk vakıfların temellerini atmıştır. Yine Mekke'nin fethi ile Ka'be'nin putlardan temizlenip Müslümanların hac edebilmesi için uygun hale getirilmesi de Hz. Peygamber (s.a.v) ile başlayıp Hz. Ömer zamanında genişletme işlemleriyle devam etmiştir. Hz. Ömer ayrıca Ka'be'nin etrafında daha yüksekçe olan yapıları hedm ettirmiştir⁹⁶. Günümüzde Haremeyn etrafındaki yapılar ne yazık ki bu hassasiyeti taşımamaktadır. Yine Hz. Ömer halifeliği sırasında hac yapmaya gelen Müslümanlar için su temin edecek çözümler üretirken ulaşım ve kalacak yer için de kolaylıklar sağlanmıştır. Bu sırada yapılan Haremeyn ihtiyaç sevkiyatları sadece Yemen ve etrafıyla sınırlı kalmayıp Mısır'dan da gelmiştir.

İslâm'da her alanda örnek ve önder olan Hz. Peygamber (s.a.v) vakfetmede de ashabına örnek olmuştur. Müslümanlarla yapılan anlaşmalara sadık kalmayan Yahudi

⁹⁴ Mustafa Güler, *a.g.e.*, s. 21.

⁹⁵ *Kur'ân-ı Kerîm*, Âl-i İmran Sûresi, Ayet 92.

⁹⁶ Mustafa Güler, *a.g.e.*, s. 45.

topluluğunun ihanetleri karşısında Medine'den sürgüne uğramışlardır. Onlardan geriye kalan taşınmaz mallar devlet başkanı olan Hz. Peygamber'e (s.a.v) intikal etmiştir. O da bu mallardan bazı arazileri vakfetmiştir. Bunun yanı sıra ashab-ı kiramdan Hz. Ebubekir'in zorda kalan Müslüman köleleri satın alıp hür bırakması, Hz. Ömer'in bana en sevimli gelen malım dediği Hayber arazisini vakfetmesi⁹⁷ gibi örnekleri bilmekteyiz⁹⁸.

Bu kapsamda Vamık Şükrü Efendi'nin *Evkaf-ı Ümem Tarihi* adlı eserinde vakıfla ilgili değerlendirmelerde bulunduğu temel meselelerden biri yeryüzünde ilk vakfin hangisi olduğudur. Ona göre; yeryüzünde ilk olarak vakf olunan şey Ka'be'dir. Ka'be, kadim bir yapı olması hasebiyle Beytü'l-Atik olarak isimlendirilmiştir. Vamık Şükrü Efendi bu görüşüne delil olarak bazı ayet ve hadisleri göstermektedir. Âl-i İmran suresi 96. ayetinde “*İnsanlar için Mekke’de yapılmış ilk beyttir*” buyrulmaktadır. Ayrıca Buhari ve Müslim’de geçen Ebu Zer’den rivayetle “*Ben Resulullah’a yeryüzündeki ilk mescidin hangisi olduğunu sordum. Mescid-i Harâm buyurdu. Sonra hangisi dedim. Mescid-i Aksâ buyurdu. Ben yine iki mescid arasında ne kadar zamân vardır dedim. Kırk sene buyurdu*” hadisini nakleder. Bu hadis, fezail literatüründe yer alan eserlerde İslâm âlimlerinin sıklıkla başvurduğu bir hadistir. Ancak Vamık Şükrü Efendi bu hadiste Mescid-i Haram ile Mescid-i Aksa arasında kırk senenin bulunduğuna dair geçen ifadenin İslâm uleması tarafından problemlili görüldüğünü ve bu yönüyle bunun tevil edildiğini söyler. Bununla ilgili olarak da İbn Haldun’un görüşüne yer verir. Buna göre; İbn Haldun hadiste geçen “vaz” kelimesinin “bina” anlamı taşımadığını, ancak ibadet için bir mekânın belirlendiği demek olduğunu zikreder. Bu yönüyle Beytü'l-makdis, Süleyman’dan (as) önce ibadet için tahsis edilmiş ve Süleyman (as) tarafından da bina edilmiştir. İşte bu bakımdan her iki mescit arasında kırk senenin bulunması akla uzak değildir. Vamık Şükrü Efendi, İbn Haldun’un bu görüşünden sonra el-Hafaci, et-Tahavi gibi âlimlerin görüşlerine de yer vererek onların da bu konuda aynı görüşte olduklarını bildirmektedir⁹⁹. Fakat o bu görüşlerin aksine hadis-i şerifte geçen kırk sene ifadesindeki tezatlığın sebebinin farklı olduğunu düşünür. Ona göre; Ka'be ve Mescid-i Aksa'nın ilk olarak İbrahim, Davud ve Süleyman peygamberler tarafından bina edildiğiyle ilgili görüş yanlıştır. Zira “*Mekke’de yapılmış ilk beyttir*” ayetinde ve zikri

⁹⁷ Buhârî, *Vesâyâ*, 22-28; *Eymân*, 33 Müslim, *Vasiyye*, 15-16.

⁹⁸ Mustafa Güler, *a.g.e*, 21.

⁹⁹ Vamık Şükrü Efendi, *Evkaf-ı Ümem Tarihi*, C. I, s. 118.

geçen hadiste ve diğer bazı ayetlerde Ka'be'nin bu peygamberlerden çok daha önce hatta Âdem'in (as) yaratılmasından önce bina edildiğini zikreder. Ka'be bu binadan sonra yıkılmış ve daha sonra Allah'ın emriyle Hz. İbrahim tarafından tecdit edilmiştir¹⁰⁰.

1.2. KA'BE KİMİN VAKFIDIR VE HZ. İBRAHİM'DEN ÖNCE KA'BE

Vamık Şükrü Efendi, ulemanın bir diğer tartışma konusu olan Ka'be-i Mu'azzama'nın kim tarafından vakfedildiği tartışmasına da eserinde yer ayırmış, görüşleri dile getirmiştir. Buhari'den alıntılıdığına göre "*Vakfın aslı İbrahim aleyhisselâmın Ka'be'yi vakf etmesidir*" ifadesini doğru bulmayarak ulemanın bu şekilde kesin yargıda bulunmasına karşın delillerinin olmadığını dile getirmektedir. Hz. İbrahim'in (as) Ka'be'yi bina etmesi nas ile sabit olduğu halde yukarıda bahsettiğimiz gibi Ka'be'nin Hz. İbrahim'den (as) de önce var olup yıkılmış olduğu bilinmektedir. Bakara 125. ayette "*Rabbimiz! Ben çocuklarımdan kimini, namâz kılabilmeleri için Senin kutsal evinin yanında, zirâ'ate elverişsiz bir vâdiye yerleştirdim*" ifadesi Ka'be'nin Hz. İbrahim'dan (as) önce var olduğuna delil olmuştur. Ka'be'nin bir diğer ayette ifade edildiği ilk beyt olması, Âdem'den (as) önce melekler tarafından inşa edildiği fikrine yöneltmektedir. Daha sonra sırasına göre Âdem ve Şit (as) da Ka'be'nin binasını yeniden inşa etmiştir. Vamık Şükrü Efendi, bu rivayetler hakkında ayet olmayıp Hz. İbrahim'in (as) bina etmesine dair ayet olmasına ise Allah Teâlâ'nın Hz. İbrahim'i şerefliendirmesi olarak bakmaktadır. Böylece Ka'be'nin ilk vakıf olarak Hz. İbrahim'e nasb edilip diğer peygamberlerin sayılmamasını doğru bulmamaktadır. Ayrıca ona göre eğer ki ismi geçen peygamberler Ka'be'yi inşa etmiş olmasa bile Bakara 127. ayette "*İbrâhîm, İsmâ'il'le birlikte Beytullah'ın temelleri üzerine duvarlarını yükseltirken şöyle dua ediyorlardı: "Rabbimiz, bizden bunu kabûl buyur. Şüphesiz sen işiten ve bilensin"* ifadeleri inşanın sadece Hz. İbrahim (as) tarafından olmadığı ve oğlu İsmail ile birlikte yapıldığını göstermektedir. Bu sebeple o, Ka'be'nin sadece Hz. İbrahim'in (as) vakfı olarak ifade edilmesini doğru bulmamaktadır¹⁰¹.

Allah Teâlâ'nın Bakara 30. ayette "*Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım*" buyurmasıyla "*Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamd ederek dâima seni tesbîh ve takdîs ediyoruz*" diyen melekler "*Ben sizin*

¹⁰⁰ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 118.

¹⁰¹ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 121.

bilmediğinizi bilirim" karşılığını almışlardır. Vamık Şükrü Efendi, bu ayetler üzerine ulemanın görüşünü de değerlendirerek meleklerin tevbe ettiği ve Allah'ın Ka'be'yi inşa etmeleri için melekleri vazifelendirdiğini ifade eder. Hz. Âdem'in dünyaya gelişi üzerine melekler tarafından Ka'be'nin yeri bildirilmiş ve inşası yenilenmiştir. Daha sonra yeniden inşa edilmesi gereken Ka'be'nin bu seferde Cebrail (as) aracılığı ile yer tespiti yapıp Hz İsmail ile tamamlanmıştır. Böylelikle Vamık Şükrü Efendi, Ka'be'nin insanlığın meydana gelmesinden de önce inşa edildiği, Allah Teâlâ tarafından ilk vakif olduğu ve kıyamete kadar varlığının devam edeceği tespitinde bulunmaktadır¹⁰².

1.3. KA'BE KAÇ KEZ YENİLENMİŞTİR?

Vamık Şükrü Efendi'nin bulgularına göre Ka'be on kez yenilenmiştir. Yukarıda saymış olduğumuz peygamberlerden sonra Amalika ve Cürhüm kabileleri, Kureyş'ten Kusay bin Kilâb bin Mürre ve Hz. Peygamber (s.a.v) 35 yaşında iken yeniden Kureyş tarafından yenilendiğini ifade etmiştir. Siyasi sebepler sonucunda hicri 64/683 senesinde çıkan yangınla birlikte Abdullah bin ez-Zübeyr Ka'be'yi yeniden inşa etmiş, "Hicr" kısmını da içeri almıştır. Buna da Hz. Aişe'den işittiği hadisi dayanak göstermiştir. Emevilerle giriştiği siyasi çekişmeler sonucunda Abdullah bin ez-Zübeyr'in Ka'be'de Haccac tarafından elim bir şekilde öldürülmesiyle Ka'be de ağır hasar almış ve bunun sonucunda yeniden inşa edilmiştir. Abdullah bin ez-Zübeyr'in içeri aldığı Hicr ise tekrar dışarı çıkarılmıştır. Haccac'ın bu tamirinden sonra 1039/1629 tarihine kadar yenileme yapılmamıştır. İbn Esir'in *Tarih-i Kamil* eserinde 407/1016 senesinde Rukn-i Yemani tamir ihtiyacından bahsetse de kim tarafından tamir yapıldığına ulaşamayan Vamık Şükrü Efendi 1020/1611 tarihiyle birlikte Osmanlı tarafından yapılan tamirata da detaylıca yer vermektedir. Sultan I. Ahmed tarafından tamir gerektiren yerler kuşaklarla desteklenmiş ve çatısı onarılmıştır. Kânûnî Sultan Süleyman da Ka'be'ye gümüşten bir oluk yaptırmıştır. 1039/1629 senesi IV. Murad zamanında yaşanan sel felaketiyle Ka'be'yi tamir etme ihtiyacı doğmuştur. Vamık Şükrü Efendi bu olay üzerine yazılan fermanı da eserine eklemiştir. Gerekli ferman gelinceye kadar bu tamiratın caiz olup olmaması hakkında ulema arasında ihtilaf hâsıl olmuş ve tamir işinden sorumlu Rıdvan Ağa zor durumda kalmıştır. Rıdvan Ağa'nın her konu için ayrı ayrı fetvalar aldığını belirten Vamık Şükrü Efendi eserinde bu fetvalardan bazılarını vermektedir. Sonuç olarak bu tamir 1040/1630 tarihinde bitmiştir.1045/1635

---

¹⁰² Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 122-124.

yılında kapı gümüş olarak değiştirilmiştir. 1071/1660 tarihinde Sultan IV. Mehmed Makam-ı Hanefî'yi yeniden yaptırmıştır. Sultan II. Mustafa Ka'be merdivenine dair yenilikler eklediği, 1273/1856 yılında ise Sultan Abdulmecid tarafından Ka'be oluğunun altın olarak değiştirildiğini bildirmektedir¹⁰³.

Velid b. Abdülmelik'in yaptırdığı süslemeler anlatılırken Maide-i Süleyman hakkında bilgiler yer almaktadır. Bu masanın Tarık b. Ziyad'ın Endülüs'ü fethinde Toledo şehrinde ele geçirilen ganimetler arasında ve Hz. Süleyman'a (as) ait olduğu rivayet edilmektedir¹⁰⁴. Vamık Şükrü Efendi'nin verdiği bilgilere göre masanın altın ve gümüşten imal edildiği, çeşitli kıymetli taşlar ile süslendiği anlaşılmaktadır. Ağırlığından dolayı onu taşıyacak olan güçlü bir devenin bile ölümüne sebep olduğunu bildirmiştir. Bu kıymetli ganimetin satılarak Ka'be'nin tamirat ve süslenmesinde kullanılmış olmasıyla Velid b. Abdülmelik'in Ka'be'ye hizmet etmeyi ne kadar önemseydiği anlaşılmaktadır¹⁰⁵.

Ka'be'ye yapılan tamir ve yenileme çalışmalarında Yemen hükümdarları Melik Muzaffer ve Melik Mücahid, Memlûk hükümdarlarından Kalavun, Melik Eşref, Berkuk, Melik Müeyyed, Bersabay, Melik Çakmak, Sultan Kayıtbay gibi isimleri zikreden Vamık Şükrü Efendi Selçuklu hükümdarlarının adına yer vermemiştir¹⁰⁶. Bizim kanaatimiz, Selçuklu'nun bu tür tamiratına dair kaynaklara ulaşamamış olmasıdır.

Vamık Şükrü Efendi'nin bu tarihsel bilgilerinin yanında Emeviler zamanında yapılan Ka'be'yi yenileme çalışmaları genel olarak siyasal amaçlar doğrultusunda iken sonraları daha çok ihtimam ve saygı gösterilerek özel fetvalar olmadıkça ufacık köşesine bile zarar vermeden aslına uygun olması hususunda dikkat edilmiştir. Ayrıca kıymetli madenler kullanılarak süslemelere de önem verilmeğe başlanmıştır.

Ka'be'yi tazim etmek amacıyla İslâm'dan önce ve sonra gönderilmiş kıymetli eşyaları ve bunları gönderen kişilerin kayıtlarından bahseden Vamık Şükrü Efendi gayrimüslimlerin de Ka'be'ye duydukları saygıyı delillendirmiştir. İslâm öncesinde bir kuyuya gömülerek saklanan bu kıymetli eşyalar Mekke'nin fethiyle birlikte Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından çıkarılmıştır. O'nun (s.a.v) ve Raşid halifelerin zamanında

---

¹⁰³ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 124.

¹⁰⁴ İsmail Hakkı Atçeken, "Tarık b. Ziyad", *DİA*, C. XL, TDV Yayınları, İstanbul 2011, s. 24.

¹⁰⁵ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 133.

¹⁰⁶ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 134.

bu eşyalara dokunulmazken daha sonraları savaş masrafları ve iç karışıklıkların bastırılması amacıyla kullanıldığı bilgisini vermektedir¹⁰⁷.

1.4. KA'BE VE ETRAFINDA BULUNAN ESERLER HAKKINDA BİLGİLER

Vamık Şükrü Efendi eserinde ilk vakıf olarak tespit ettiği Ka'be ve etrafı hakkındaki mimari özellikleri bildirmektedir. Böylece ilk inşadan başlayıp zaman içinde gerçekleşen yenilikler hakkında bilgi edinmekteyiz. Harem bölgesi olarak bilinen Ka'be'nin tavaf için belirlenen dış kısmının dikdörtgen şeklinde olduğu Ka'be'nin ise kare olduğunu aktarılmaktadır. Ka'be'nin inşasında mavimsi sert bir taş kullanılmıştır. Şeklinden dolayı bu ismi aldığı ve inşasında kullanılan yöntemle her duvarı bir yön bilgisini verdiği için mimar ve mühendisleri hayrete düşürmektedir. Hacıların tavafa başlama noktası olan Hacer-i Esved doğu köşesinde bulunmaktadır. 1 zira' ölçüsünü¹⁰⁸ metreye çeviren Vamık Şükrü Efendi böylelikle Kuzeydoğu yönü 12.63, Kuzeybatı yönü 11.03, Güneybatı 13.10, Güneydoğu 11.22 metre eninde ve 13 metre yüksekliğinde olduğu bilgisini vermiştir. Doğu ve batı yönünde iki kapısı bulunurken kapalı olan doğu kapısı hacıların tövbe etmesiyle meşhur olan bir kapıdır¹⁰⁹.

Altınoluk güney yönünde olup arşın hesabıyla¹¹⁰ yaklaşık 275 cm uzunluğundadır. Aynı yönde yaklaşık 2584 cm uzunluğunda 136 cm yüksekliğinde hilal şeklinde bir duvar vardır ki adı "Hatim" ya da "Hicr-i İsmail" olarak isimlendirilmiştir. Vamık Şükrü Efendi'nin vermiş olduğu dikkat çekici bilgiye göre Hz. İsmail ve annesi ile Mekke'de yaşarken bu kısmı koyunları için ağıl olarak kullanmıştır. Altınoluğun aktığı bu bölgede rivayetlere göre Hz. İsmail ve Hz. Hacer'in kabirleri vardır¹¹¹.

Ka'be kapısının olduğu mahalde bir çukurun yer aldığı ve namazın farz olmasıyla Hz. Peygamber'in (s.a.v) ilk kez burada namaz kıldığı rivayeti Vamık Şükrü Efendi'nin bize vermiş olduğu önemli bilgilerden biridir. Batı yönünde bulunan Makam-ı İbrahim, Hz. İbrahim'in (as) Ka'be inşasında yükselmek amacıyla kullandığı taştır. Hacıların tavaf etmesi için bulunan alanda 2 adet taş ve 33 adeti tunç olmak üzere 35 sütun vardır ki mübarek günlerde kandil ile aydınlatılmaktadır¹¹².

¹⁰⁷ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 136-139.

¹⁰⁸ 1 zira' 75 ile 90 cm arasında değişen bir ölçü birimidir.

¹⁰⁹ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 143.

¹¹⁰ 1 arşın yaklaşık 68 cm 'e denk gelen bir ölçü birimidir.

¹¹¹ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 145.

¹¹² Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 146.

Hacer-i Esved'in batısında bulunan zemzem kuyusu yaklaşık 2040 cm uzaklıkta yer almaktadır. Derinliği yaklaşık 4556 cm'dir. Zemzem suyunun azalması durumunda Halife Me'mun tarafından derinlik artırılmış ve Sultan I. Ahmed zamanında hacılardan bazılarının kendini kaybedip atlaması üzerine demir kafeslerle yenilenmiştir. Vamık Şükrü Efendi, İbn Batuta'dan almış olduğu rivayete göre Zemzem kuyusunun yanında bir kubbe vardır. Bu kubbenin altında hacıların kullandığı tesbihler ve kandillerin yanı sıra özellikle Zeyd b. Sabit'in Hz. Peygamber'den (s.a.v) 18 sene sonra yazmış olduğu Kur'an-ı Kerim bir sandıkta muhafaza edilmektedir. Ka'be'nin dört tarafında dört mezhebe özel makamlar mevcuttur ve her mezhep mensubu kendisine ayrılan bölümde namaz kılmaktadır. Kuzey yönünde Hanefî, doğuda Şafii, batıda Maliki, güneyde Hanbeli mezhebinin makamları bulunmaktadır. Vamık Şükrü Efendi, Ka'be'nin dış hatlarından bilgiler verirken iç kısmının da ipekten bir kumaş ile kaplandığı ve bazı kısımlarında Allah lafzı yer aldığını belirtir. Bu süslemeyi yapan Osmanlı sultanlarından Sultan Abdülaziz'dir¹¹³. Bu da Osmanlı'nın sadece hacılar için imkân sağlayıcı hizmetlerle yetinmeyip Ka'be'nin her köşesine özen ve hürmetle dokundukları düşüncesini bize kazandırmaktadır.

Vamık Şükrü Efendi, yine İbn Batuta'dan aldığı bilgilere göre Ka'be'nin açıldığı önemli günleri, o günlere göre Ka'be'nin içine girme şerefine mazhar olan önemli kişileri kısacası tazimle yerine getirilen protokol kurallarını bizlere sunmuştur. Hatta burada sadece insanlarla sınırlı kalmayıp Ka'be üzerinde uçmaktan ve bu kutsal mabedi kirletmekten hayâ eden güvercinlerden de bahsetmiştir¹¹⁴.

1.5. HACER-İ ESVED

Hacıların tavafa başlamadan önce sol taraflarına alarak istilâm ettikleri Ka'be'nin köşesinde bulunan bu mübarek taş hakkında bilgileri nakleden Vamık Şükrü Efendi, uzunluk ölçü birimleri olan kadem ve pûs¹¹⁵ birimine göre Hacer-i Esved'in Ka'be'nin köşesinde yerden yaklaşık 1 metre yükseklikte yer aldığını söyler. Oval şeklinde olup 21 cm uzunluğunda 14 cm genişliğindedir. Bu taş bir rivayete göre Hz. İsmail tarafından Ebu Kubeys Dağı'ndan getirilmiş. Bir rivayete göre ise Cebrail (as) tarafından getirilmiş ve Hz. İbrahim Ka'be'ye yerleştirmiştir. Daha sonra Hz. İbrahim ve Hz. İsmail (as) tarafından başlangıç ve bitiş noktasını belirten alem konulmuş, bunlar

¹¹³ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 146.

¹¹⁴ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 150.

¹¹⁵ 2,54 cm'ye tekabül eden ölçü birimi

İslâm öncesinde ve Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında yenilenirken Hz. Ömer, Hz. Osman, Muaviye, Abdülmelik İbn Mervân, Abbasi zamanında Halife Mehdi ve 325 tarihinde Razi Billah zamanlarında iki alem şeklinde dikilmiştir¹¹⁶.

Gerek İslâm öncesi gerek İslâm ile birlikte birçok yenilenme geçiren Hacer-i Esved her parçası muhafaza edilmiş Harun Reşid zamanında gümüş bir dış kaplama ile korumaya alınmıştır. 317 senesinde Karmatiler tarafından gasb edilmiş 339 tarihinde ancak geri yerine iade edilebilmiştir. Vamık Şükrü Efendi dipnot olarak Karmatiler hakkında bazı bilgilerden bahsedip Ka'be'ye yapmış oldukları bazı saygısız saldırılar hakkında da bilgi vermektedir.413/414 yılları arasında, 421 ve 1204 tarihlerinde Hacer-i Esved'e bazı saldırılar olmuş parçalanan taşlar birleştirilmiştir. 1043'de Sultan IV. Murad tarafından dış tarafı korumaya alınmış, 1115'de Sultan II. Ahmed zamanında daha da güçlendirilmiştir. 1259'da Sultan Abdülmecid zamanında gümüş muhafaza ile korumaya alınmıştır¹¹⁷.

1.6. KA'BE ÖRTÜSÜ

Vamık Şükrü Efendi, Ka'be'nin ilk kez örtülmesi hadisesinin İslâmiyet'ten önce yaşandığını ifade eder. Buna göre, Medine'de yaşayan Evs ve Hazreç kabilelerini mağlub eden Ebu Kerb Esad Ka'be'yi yıkmak amacıyla gelmiş ancak tam tersi bir sonuçla onun etkisinde kalarak hürmetle Ka'be'yi altın işlemeli bir kumaş ile örtmüştür. Ayrıca kapı ve kilit yaptırmıştır. Bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.v), Esad'ın arkasından kötü sözle anılmasını yasaklamıştır¹¹⁸. Yapılan hizmet daha sonra bir gelenek haline gelerek, gerek Raşid Halifeler zamanında gerek Emevi, Abbasi, Mısır ve Yemen hükümdarları arasında devam etmiştir. Vamık Şükrü Efendi, bu değişimlerin kayıtlarını bize bildirmektedir. Sadece değişimi yapan hükümdarların isimleri ile yetinmeyerek kumaşların cinsi ve üzerine yazdırılan ayetler hakkında da bilgi vermektedir. Örnek olarak Osmanlı'nın siyah ipek kumaştan imal edip sırma ile süslediği her duvarına yazılan ayrı ayetleri ve bu ayetlerin Celî hattıyla ile yazıldığını ifade eder. Mısır hükümdarı Salih İsmail'in birkaç köyü Ka'be kisvesi için vakfettiğini yine Kânûnî Sultan Süleyman'ın da bu iş için yedi köy vakfettiğini belirtir. Salih İsmail'in ek olarak

---

¹¹⁶ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 152.

¹¹⁷ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 154.

¹¹⁸ Ezraki, *a.g.e*, s. 233.

Hücre-i Muattara ve birtakım türbelerin örtüleri için de vakıflar kurduğunu belirten Vamık Şükrü Efendi bu bilgilere dair belgeler de sunmuştur¹¹⁹.

Vamık Şükrü Efendi'nin ele aldığı diğer bir tartışma konusu ise değiştirilen Ka'be örtülerinin ne olacağıdır. Hz. Aişe'ye bu örtülerin Mekke halkına dağıtılıp kullanılmasının doğru olup olmadığı hakkında sorulması üzerine kullanılabilir ve onların satılıp gelirin ihtiyaç sahiplerine verilmesinin uygun olacağı içtihadında bulunmuştur. Daha sonra Hind ulemaları bu örtülerin parçalanıp halkın kullanımına sunulmasının doğru olmadığını bunların Sultan tarafından satın alınıp bu paranın Ka'be masraflarına vakfedilmesinin uygun olacağına fetva vermiştir. Vamık Şükrü Efendi'nin *Kitab-ı A'lam*'dan naklettiği görüş ise eğer bu örtüler bir Müslüman tarafından vakfedilmiş ise sultan istediği kişiye verebilir fakat sultanlar tarafından vakfedilmiş ise vakıf şartlarına göre davranılmalıdır denir. Fakat zamanın şartlarına göre artık bu örtüler Şeybe ailesine verilmektedir¹²⁰.

1.7. SİDANET GÖREVİ

Sidanet hizmeti Ka'be'ye sunulan en önemli hizmetlerden biridir. Ka'be'ye yapılacak her türlü bakımın hizmeti, anahtarlarının korunması, gerekli günlerde Ka'be'nin içine yapılacak ziyaretlere olanak sağlaması gibi vazifelerdir ki hicabe ismiyle de anılmaktadır¹²¹.

Vamık Şükrü Efendi bu vazifenin tarihçesini bize detaylarıyla aktarmaktadır. Hz. İsmail (as) ile başlayan bu hizmet evlatlarının yaşının yetersizliği neticesinde hanımının babası ve Cürhüm kabilesinin reisi olan Muzâz bin Amr bin el-Hâris'in üzerine geçmiştir. Daha sonra Mekke hükümetini eline geçirmek isteyen Huza'a kabilesi Cürhüm kabilesini sürgün etmiş ve bu sürgünden sonra Sidanet, Hz. İsmail'in (as) oğullarına verilmiştir. Mekke'nin fethinde bu vazife "Osmân bin Talhâ bin Ebû Talhâ'da olup Hz. Ali tarafından alınmak istense de Hz. Peygamber'e (s.a.v) Nisa suresi "*Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi emreder*" 58. ayetinin vahyedilemesi ile Ebu Talha'da kalmaya devam etmiştir.¹²² Hz. Peygamber'in (s.a.v) bu emri üzerine vazife Şeybe ailesinde kaldığını ifade eden Vamık Şükrü Efendi'nin vermiş olduğu bu bilgiler ışığında İslâm öncesi sidanet görevini elinde tutan siyasi

¹¹⁹ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 156.

¹²⁰ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 161.

¹²¹ İbrahim Sarıçam, "Hicabe", *DİA*, C. XVII, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 431.

¹²² Ezraki, *a.g.e*, s.247.

olarak da halkı etkileyip güçlü kalmıştır. Yahut da bu vazifeye ehliyeti olmayan bir süre sonra siyasi üstünlüğünü de kaybetmiştir. Fakat Hz. Peygamber (s.a.v) ile birlikte siyasi üstünlük anlayışı ortadan kaldırılıp vazifede ehil olma öne çıkarılmıştır¹²³.

1.8. HAREM-İ ŞERİF

Harem, Arapça mazi kökünden mastar olup "yasaklanmış korunmuş" manalarına gelmektedir. İstilahî manası ise, Kur'an-ı Kerim'de Bekke¹²⁴ olarak geçen Mekke şehrinde Ka'be-i Muazzama'nın inşası ardından nass¹²⁵ ile belirlenmiş sınırlar harem sayılırken, Medine Hz. Peygamber'in (s.a.v) hicret ile şereflenmiş ve harem kabul edilmiştir¹²⁶. Bu mukaddes iki belde daha sonra Arapça tesniye sigasıyla Haremeyn olarak adlandırılmıştır. Haremeyn hudutlarının sınırlandırıldığı gibi bu sınırlar içine girip çıkarken de uyması gereken edep ve hürmet kaideleri vardır¹²⁷. Müslüman olarak girmek, gayrimüslimlerin girmesinin yasak olması en önemli kaidelerden biridir¹²⁸.

Vamık Şükrü Efendi, eserinde ek sayfalara yer vererek, Hz. Peygamber'in (s.a.v) gönülden ettiği dualar sonucunda hicri ikinci yılın 27. Receb ayında Seleme Mescidi'nde kılınan öğle namazında nüzul olan "*Ey Muhammed!) Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilmekte olduğunu (yücelerden haber beklediğini) görüyoruz. İşte şimdi, seni memnun olacağın bir kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir.*" ayet üzerine kiblenin Beytu'l-Makdis'den Ka'be'ye dönüldüğünü anlatır. Seleme Mescidi'ne "Kibleteyn" denilmesinin sebebi budur¹²⁹.

Müslümanların kiblesi olmasıyla Harem-i Şerifi sadece tavaf mahalli olmaktan çıkararak Mescid-i Haram olduğunu söyleyen Vamık Şükrü Efendi, bu alanın herhangi bir çatısının veya hududunun bulunmadığını ancak Müslümanların sayısının çoğalmasıyla Hz. Ömer'in yapmak durumunda kaldığı genişletme çalışmalarını bize aktarır. Dönemin Mekke halkı evleri Ka'be'ye haddinden fazla yaklaşmış ve tavaf alanını daraltmıştır. Hz. Ömer'in hilafetinde bu evler satın alınarak yıktırılmıştır.

¹²³ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 162.

¹²⁴ Âl-i İmran 3/ 96.

¹²⁵ Bkz. *Kur'ân-ı Kerîm*, Bakara Sûresi, Ayet 144, 149-150, 191, 196, 217, Enfal Sûresi, Ayet 34, Tevbe Sûresi, Ayet 7, 19, 28, Maide Sûresi, Ayet 2, Hac Sûresi, Ayet 25, 26, Fetih Sûresi, Ayet 27, İsrâSûresi, Ayet 1.

¹²⁶ Salim Söğüt, "Harem", *DİA*, C.XVI, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 127; Tufan Buzpınar - Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Haremeyn", *DİA*, C. XVI, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 153.

¹²⁷ Güler, *a.g.e*, 33.

¹²⁸ *Kur'ân-ı Kerîm*, Tevbe Sûresi, Ayet 28.

¹²⁹ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 164 sonrası ek.

Harem-i Şerif etrafı duvar ile çevrilip hudut belirlenmiştir. Halk, evlerini satmakta tereddüt etse de Müslümanların artışıyla zaruri bir durum halini almıştır. Yine yetersiz kalan alan sonucunda aynı uygulamayı Hz. Osman zamanında da uygulanmak zorunda kalmış yine halk arasında tereddütler yaşanmıştır. Vamık Şükrü Efendi, İbn Batuta'dan nakletmiş olduğu bilgilere göre hicri 40. yılda Muaviye, Harem'in kuzey tarafına kadar uzanan genişletme çalışması sonunda Darü'n-Nedve'yi de dâhil eder. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Mekke yıllarında burada aleyhine kararlar alınmasından dolayı artık İslâm için hizmet edecek olması hoş giden bir durum olsa da Vamık Şükrü Efendi diğer rivayetleri de değerlendirmektedir. O rivayetlerden biri Daru'n-Nedve'nin yıkılarak Mutezid Billah tarafından mescid yapılarak Harem'e dâhil olmasıdır. Ebu'l-Hasan Ali el-Mâverdi'nin rivayetine yer veren Vamık Şükrü Efendi, Muaviye'nin Daru'n-Nedve'yi Kusay'dan satın alıp Daru'l-imar'a dâhil ettiğini ifade eder. Bir diğer rivayette ise İkrime bin Amîr orayı bir tulum şaraba Hakîm bin Hizâm'a satmış, Muaviye de ondan almıştır. İbn Zübeyr bu alışverişten dolayı Huzam'ı kınamıştır. Tüm bu rivayetleri değerlendiren Vamık Şükrü Efendi, İbn Zübeyr'in Huzam'ı kınaması rivayetini delil göstererek Daru'n-Nedve'nin Muaviye tarafından değil Abbasi halifesi Muktedir Billah zamanında yani 306/918 tarihinde Harem'e dâhil edildiği kanaatine varır¹³⁰.

Diğer genişletme çalışmalarından da bahseden Vamık Şükrü Efendi 139/756 yılında Abbasi hükümdarı Mansur tarafından Babu'l-umre'de inşa edilen minareyi ve yenileme çalışmaları sonunda asılan kitâbenin de aslına yer vermiştir. Yapılan ilk minarenin ardından Mehdi zamanında da diğer üç kapıya minareler yaptırılmıştır. Mekke Kadısı Mahzumi'nin say yapılan alandaki evleri alarak alanı genişlettirmesinin yanında 480 mermer sütun ve üzerlerine 498 kubbe inşa ettirildiğini, tüm bu hizmetlerin en üstününü Halife Mehdi'nin gerçekleştirdiğini ifade eder. 802/1399 tarihinde gerçekleşen yangın sonucunda Harem'in bir kısmı yanarak 136 mermer zarar görmüş, Mısır hükümdarı Berkuk tarafından tamirat yaptırılmıştır. Harem'in hizmeti Osmanlı'ya geçtiğinde Kânûnî Sultan Süleyman tarafından Makam-ı Hanefî inşa edilmiştir. Osmanlı'daki diğer sultanların Harem'e yaptığı hizmetleri teker teker açıklayan Vamık Şükrü Efendi Vehhabilerin yapmış oldukları tahribatdan sonraki tamiratı da bildirir. Eyüp Sabri Paşa'nın *Mir'âtü'l-Haremeyn* adlı eserine göre, Sultan II. Murad olarak bildirilen salnameyi inceleyen Vamık Şükrü Efendi kitâbedeki ebced hesabına göre

---

¹³⁰ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 165-166.

incelediğinde verilen tarihlerin uyuşmadığı eleştirisini de dipnotta izah eder. Harem'e yapılan yenilikleri, tarihleriyle birlikte bildiren Vamık Şükrü Efendi, zamanına ulaşan son halini de sayısal verilerle detaylandırır. Buna göre; Mescid-i Haram'ın o günkü şekli dikdörtgen olup dört tarafı çevrilidir ve üç sıra kubbeler yer alır. Doğudan batıya olan kısmı yaklaşık 60 metre uzunluğunda güneyden kuzeye olan kısmı 50 metre enindedir. 19 kapısı, 7 minaresi, 500 kubbe, 218'i mermer olan 244'ü yonu taştan olacak şekilde 462 sütun yapılmıştır. Uzunlukları yaklaşık 10 metre çapı 4 metredir. Doğuda 4, güneyde 7, batıda 3, kuzeyde 5 adet kapı açılmıştır. 75 adet Makam-ı Hanefî, 25 adet Makam-ı Şafî, 15 adet Makam-ı Maliki, 5 adet Makam-ı Hanbeli imam ve hatip görevlisi vardır¹³¹. Vamık Şükrü Efendi'nin vermiş olduğu tüm bu değişim verilerini incelediğimizde Hz. Ömer'in halifeliğinden itibaren artan Müslüman nüfusuyla birlikte Mescid-i Haram alanında genişletilme çalışmaları başlamıştır. Yukarıda vermiş olduğumuz sayıda kapı ihtiyacının olması Müslümanların artışı ve Mescid-i Haram sınırlarının genişliğini tasavvur etmemize yardımcı olmaktadır. Genişleme çalışmalarında ihtiyaç olarak alanın düzenlemeleri yapıldıkça ve hükümdarlar değiştikçe estetik görünüme de önem verilmeye başlanmıştır. Kumluk alanların kaldırımıyla ya da zamanla mermerle düzenlenmesi hacılara kolaylık sağlarken duvarların mozaik ile süslenmesi sanatsal değerler taşımaktadır. Sütunların kubbelerin hatta minarelerin yapılması İslâm medeniyetinin diğer medeniyetlerle harmanlanıp Mescid-i Haram'a yansıtılmasıdır. Vamık Şükrü Efendi'nin minareler hakkında bilgiler verirken kullanmış olduğu "*eşkâl-i muhtelif*" ifadesi Harem'e hizmet eden her sultanın kendi sanatsal yapısını bu minarelerde göstermiş olduğu kanaatimizin açıkça göstergesidir. Kısacası zaman içindeki tamirat çalışmaları ihtiyacının yanında sanatsal kaygılar taşıyarak İslâm medeniyetinin mimari özelliklerini de yansıtmaktadır. Ayrıca Mescid-i Haram hizmetlilerinin sayısında ortaya çıkan imam sayılarına baktığımızda Vamık Şükrü Efendi'nin bu kayıtları yaptığı dönemde Hanefî mezhebine mensup Müslümanların çoğunlukta olduğu da görülmektedir.

---

¹³¹ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 165-173.

1.9. MEKKE VE ETRAFINDAKİ HAYRAT

1.9.1. Mescidler

İslam medeniyetinde mabedler, insanların yalnızca ibadetlerini huzurla yerine getirdikleri bir mekân değil ayrıca toplumsal birlikteliğin güç kazandığı yerlerdir. Mescid kavramının lügat anlamını göz önünde bulundurduğumuzda secde edilen yer manasına gelmektedir¹³². Kur'an-ı Kerim'de mabed olarak ifade edilen mescid kavramı kimi zaman ibadet edilen her yer olarak¹³³ kimi zaman yalnızca Müslümanlar tarafından imar edilen bir mabed¹³⁴ olarak kullanılmıştır. Müslümanların inşa ettiği ilk mescid tarihi verilere göre Hz. Peygamber'in (s.a.v) hicreti sırasında namaz kılıp sonrada inşasını yaptıkları Kuba Mescidi olarak kabul görmüştür¹³⁵. Fakat bundan daha geriye gidecek olursak Hz. Ebubekir'in avlusu, gizli ibadet edildiği dönemlerde namaz kılma alanı olarak kullanılmıştır. Bu yüzden kimi tarihçilere göre ilk mescid Hz. Ebubekir'in avlusu olarak değerlendirilmiştir¹³⁶. Daha sonra Mescid-i Nebevi'nin inşası ve Mekke'nin fethiyle birlikte harem bölgesinin Mescid-i Şerif'e çevrilmesi sıralaması gelmektedir. Fetihle birlikte o civardaki Müslüman nüfusunda artış görülmüştür. Bu artış doğal olarak mabed sayısında artışı da beraberinde getirmiştir. Şehir merkezindeki mescidler yetersiz kalmış ve dolayısıyla köylere de mescidler inşa edilmiştir. Toplumsal ihtiyaçlar bir yana en azından beş vakit Allah Teâlâ'nın zikredildiği mescidlerin vakıfları, en çok manevi beklenti umulan vakıflardandır. Bu gayeler üzere Mescid-i Haram'ın bulunduğu şehir olan Mekke'de mescid sayıları artırılmıştır.

Vamık Şükrü Efendi'nin bildirmiş olduğu kayıtlara göre Mekke'de 68 adet mescid bulunmaktadır. Bu mescidler Hz. Peygamber (s.a.v) ve eşleri, ashab ve hükümdarlar tarafından vakfedilen mabedlerdir. Vamık Şükrü Efendi bu mescidler hakkında gerek vakfiyesi gerek bulunduğu yer hakkında ulaşabildiği kadar bilgiler verir. Biz burada Vamık Şükrü Efendi'nin hakkında daha fazla bilgi verdiği mescidler üzerinde duracağız.

---

¹³² Recep Akkuş, "Toplumu Din Konusunda Aydınlatma Açısından Cami ve Mescidlerin Önemi", *I. Din Suvarası Tebliğ ve Müzakereleri*, TDV Yayınları, Ankara 1995, s. 394-405.

¹³³ *Kur'an-ı Kerim*, Cin Sûresi, Ayet 72.

¹³⁴ *Kur'an-ı Kerim*, Tevbe Sûresi, Ayet 9.

¹³⁵ Hüseyin Algül, "Kuba Mescidi", *DİA*, C. XXIX, TDV Yayınları, Ankara 2004, s. 279-280.

¹³⁶ Orhan Baykal, "İslam-İctimaî Hayatında Mescid ve Cami", *İslam Medeniyeti Mecmuası*, C. IV, S. 2, Kasım İstanbul, 1979, s. 13-52.

Vamık Şükrü Efendi, Mescid-i Dâru'l-Erkam hakkında Hz. Peygamber'in (s.a.v) Mekke'de ilk vahiy geldiği sırada yaptığı gizli risalet toplantılarının burada yapıldığı ve Hz. Ömer'in burada İslâm ile şereflediği bilgilerini verir. Daha sonra Erkam (ra), burayı evlatlarına vakfetmiştir. Onlardan sonraki dönemlerde ise bazen ev bazen de mescid olarak kullanıldığı bilinmektedir. 999/1590 tarihine gelindiğine Sultan III. Murad tarafından orada bir mescid inşa edilmiştir. 1235/1819'da ise Sultan II. Mahmud burada yenileme çalışmalarında bulunmuştur. Vamık Şükrü Efendi, bu mescid hakkında önemli bir konuya işaret ederek Erkam (ra)'ın çocuklarına vakfetmiş olduğu bu mekânın nasıl olur da zaman içinde satıldığı konusunu irdeler. Bu hususta Erkam (ra)'ın sözleri vakf şartlarını taşımadığı için bu şekilde muamele edilmiş olması ihtimali üzerinde durur. Ya da İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin “ariyet şartları taşıyıp kadı tarafından vakıf olarak hüküm vermedikçe vakıf şartı taşımaz” içtihadına göre hareket edildiği ihtimalini öne sürer. Son olarak ise bu konu hakkında İmam Muhammed'in içtihadına yer vererek harab olan vakfın veresesine dönmesinin gerektiği, bu sebeple mescid iken ev haline dönebileceği yorumunu yaparak vakıf şartları hakkında bazı içtihatlarla ulaşmamızı sağlamaktadır¹³⁷.

Mescidu'l-Aayf'ın geniş bir mescid olduğu bilgisini veren Vamık Şükrü Efendi mimari farklılık olarak kubbesi olduğunu ifade eder. 1245/1829'da Sultan II. Mahmud yenileme ve süsleme işlemleri yaptırmıştır. *Meşâriku'l-Envâr*'dan aldığı hadise göre bu mescidde 70 peygamber kabri vardır¹³⁸. Bu ifadenin kesretten kinaye olduğu düşünülse de önemli bir mescid olduğu aşikârdır.

Meş'aru'l-Haram Mescidinin Müzdelife'de Arafat sınırını gösterdiğini belirten Vamık Şükrü Efendi, mimari özellik olarak bir minareye ve yedi kapıya sahip olduğunu belirtir. 1235/1819'da Sultan II. Mahmud minarede oluşan hasarları tamir ettirmiştir¹³⁹.

Mescid-i Hudeybiye İslâm tarihinin önemli siyasi başarılarından olan Hudeybiye Anlaşmasının ve yine bir o kadar önem arz eden Müslümanların birbirine kenetlendiği Rıdvan Biatının yapıldığı alanda yer almaktadır.1235/1819'da Sultan II. Mahmud bu mescidi yenilemiştir¹⁴⁰.

---

¹³⁷ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 176.

¹³⁸ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 177.

¹³⁹ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 177.

¹⁴⁰ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 177.

Mescid-i Nemîre Arafat'da yer almaktadır. Hacıların Arefe günü Hz.Peygamber'in (s.a.v) sünneti doğrultusunda öğle ile ikinci namazını cem etmeyi caiz kabul ettikleri tek vakit ve yerdir¹⁴¹. 874/1469'da Sultan Kayıtbay'ın ve 1235/1819'da Sultan II. Mahmud'un tamirat ve yenileme çalışmaları yapmışlardır. Günümüzde hâlâ varlığını koruyan bir mesciddir¹⁴².

Mescid-i Selâme'nin Taif'de olduğunu ifade eden Vamık Şükrü Efendi Hz. Peygamber'in (s.a.v) namaz kıldığı yerden bahsederken iki kubbe arasındadır ifadesi mimari özelliğini de ortaya koymaktadır. İbn Abbas'ın kabrinin bu mescidde bulunduğu bilgisini de bize sunar¹⁴³.

Dükkân-ı Ebî Bekr es-Sıddık Mescidi, Vamık Şükrü Efendi'nin hakkında önemli bilgiler verdiği mescidlerden biridir. Hz. Ebubekir (ra)'ın bir kısmını ev bir kısmını dükkân olarak kullandığı yer daha sonraları mescid haline dönüştürülmüştür. Hz. Peygamber (s.a.v)'in selamına icabet etmiş olduğu rivayet edilen taşın bu mescidde olduğu ve üzerindeki alan hakkında da detaylı bilgiler vermektedir¹⁴⁴.

Mescid-i Mevlid-i Nebî (s.a.v), adından da anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber'in (s.a.v) doğduğu yerdir. Harun Reşid'in eşi Zübeyde Hanım tarafından mescid bina ettirildiği bilgisine ulaşılmıştır. Bu mescidden sonra Raşid halifelerin yanında Hz. Hamza, Hz. Cafer, Hz. Fatıma gibi önemli kimselerin doğduğu yerlerde de mescidler inşa edilip bu isimlerle anıldığını ifade eder¹⁴⁵.

Mescid-i İbrahim, bulunduğu yer ya da mimari özelliklerinden çok Mekke'nin fethinde Hazret-i Bilal tarafından Mekke'de ilk kez ezan okunan yer olarak değerlendirildiğinden dolayı önem arz etmektedir. Vamık Şükrü Efendi bu bilgiye *Mir'âtü'l-Haremeyn*'den bize aktarır. Son olarak Vamık Şükrü Efendi burada Mekke'deki mescidler hakkındaki bilgilerine "Evkâf-ı Mekke-i Mükerre ve Medîne-i Münevvere " isimli defterleri de incelemiş olduğu halde aktarmaya yeterli bilgiler bulamadığını ifade eder¹⁴⁶.

---

¹⁴¹ Şeker, Dursun Ali, "Mescid-i Nemire", *DİA*, C. XXIX, TDV Yayınları, Ankara 2004, s. 290.

¹⁴² Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 178.

¹⁴³ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 178.

¹⁴⁴ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 178.

¹⁴⁵ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 179.

¹⁴⁶ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s.180.

Tablo 2: Mekke'de Bulunan Mescitler

1	Mescid-i Dâru'l-Erkam
2	Mescidu'r-Râye
3	Mescidu'l-Cin
4	Mescidu'l-Hayyu'l-Cemel
5	Mescidu'l-Akabe
6	Mescidu'l-Bî'a
7	Mescidu'l-Ebva
8	Mescidu't-Ten'im
9	Mescidu'l-Kebeş
10	Mescidu'l-Beyza
11	Mescidu'l-Hayf
12	Meş'aru'l-Harâm Mescidi
13	Mescidu'l-Kâbil
14	Mescidu'l-Kamâme
15	Mescid-i Aksâ
16	Mebrekü'n-Nâka Mescidi
17	Mescid-i Esâya
18	Mescidu'n-Nasr
19	Mescid-i Batn-ı Merru'z-zahran
20	Mescid-i Huleys
21	Mescid-i Tel'a
22	Mescidu'l-Hira
23	Mescidu'r-Rüveyse
24	Mescid-i Tiyeti Rukiye
25	Mescid-i Hudeybiye
26	Mescid-i Bi'ru'l-Hacfe
27	Mescid-i Zât-ü Ecdâl
28	Mescid-i Nemîre
29	Mescid-i Zâtü Irâk
30	Mescid-i Ci'râne
31	Mescidu'l-Kadîr
32	Mescid-i Ümmü Seleme
33	Mescidu's-Sakayâ
34	Mescid-i Leyye
35	Mescid-i Müdrice
36	Mescidu'r-Ramâde
37	Mescidu's-Selâme
38	Mescid-i İbn Abbâs
39	Mescid-i Zî Tuvâ
40	Mescid-i Bahre
41	Dükkân Ebî Bekr es-Sıddık Mescidi
42	Mescid-i Mevlid-i Nebî sallallâhu aleyhi vesellem
43	Mescid-i Dâru'l-Hücre
44	Mescid-i Mevlid-i Ebîbekr
45	Mescid-i Mevlid-i Ömer
46	Mescid-i Mevlid-i Ali
47	Mescid-i Mevlid-i Hamza
48	Mescid-i Mevlid-i Ca'fer
49	Mescid-i Mevlid-i Fâtıma
50	Mesâcid-i Aişe
51	Mescidu'l-Umre
52	Mescidu'l-Nahr
53	Şeyh Ömer el-Arâbî Mescidi
54	Şeyh el-Haraşlı Mescidi
55	Mescid-i Bilâl
56	Mescidu'l-Mürselât

Tablo 2: (Devam) Mekke'de Bulunan Mescitler

57	Mescid-i İnşikâku'l-Kamer
58	Mescidu's-Sahra
59	Mescid-i Arafat
60	Mescidu'n-Neml
61	Mescidu's-Şecera
62	Mescidu'l-Feth
63	Mescid-i Müttekâ
64	Mescid-i Medde'a
65	Mescid-i Kudeyd
66	Mescid-i İbrâhîm
67	Mescid
68	Mescidu'l-İcâbe

1.9.2. Medreseler

Mescidlerden bir sonraki toplumsal ilmi ihtiyacı karşılayacak olan merkezler medreselerdir. Medrese lügat anlamı olarak okumak öğrenmek gibi anlamlara gelen ders kelimesinin ism-i mekânıdır. Medine döneminde Kur'an eğitimi verilen daru'l-kurra medreselerin başlangıcı olarak değerlendirilmişse de başlı başına eğitim verilen yer olarak tesis edilen Mescid-i Nebevi'deki suffe bölümlerinin ilk medrese numunesi olduğu fikri daha çok benimsenmiştir¹⁴⁷. Bir görüşe göre kurum olarak medresenin başlangıcı Fatimilerdir. Diğer İslam devletleriyle gelişim sağlarken Osmanlıda hem eğitim kalitesi hem de mimari olarak oldukça göz kamaştırıcı halini almıştır¹⁴⁸. Osmanlı'da medrese İslâmi usul üzere verilen eğitimin temel taşı olarak görev yapmış ve geliştirilmiştir. Gerek mimari özellikleri gerek ders programlarının çeşitlenmesi ilköğretimden sonra üniversite öğrenimine kadar ki kademe, burada eğitim almaktadır¹⁴⁹. Toplumsal eğitim ihtiyacının giderildiği bu merkezler başta devlet adamları olmak üzere halktan varlıklı kimselerin de öncü olmasıyla vakfedilen binalar olmuştur. Toplumsal ihtiyaç bir yana "Oku!"¹⁵⁰ emri ile başlayan bir din elbette ilmi faaliyetlere oldukça önem vermiştir. Dinî boyutuyla da vakfedildiğinde mescitlerden sonra en çok sevap kazanılacağı düşünülen kurumlardan biridir.

Burada Vamık Şükrü Efendi Mekke'de bulunan medreselerin kim tarafından yapıldığına ve bulunduğu mekânlara dair bilgiler verir. O dönemde Mekke'de kaydına ulaştığı 45 adet medrese vardır. Biz burada önemli gördüğümüz medreseleri ele alacağız.

¹⁴⁷ Nebi Bozkurt, "Medrese", *DİA*, C. XXVIII, TDV Yayınları, Ankara 2003, s. 323.

¹⁴⁸ Fatih Rukancı, Hakan Anameriç, "XI. - XVI. Yüzyıllar Arasında Medrese ve Üniversitelerde Eğitim" *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXIII, S. 2, Aralık 2008, s. 35, 56.

¹⁴⁹ Mehmet İspirli, "Medrese", *DİA*, C. XXVIII, TDV Yayınları, Ankara 2003, s. 327.

¹⁵⁰ *Kur'an-ı Kerim*, Alak Sûresi, Ayet 1.

Vamık Şükrü Efendi'nin belirttiği bilgilere göre Süleymaniye medreseleri Kânûnî Sultan Süleyman'ın kurduğu, mezheplere göre dersler veren medreselerdir. Hanefi- tefsir, Şafi-fıkıh, Hanbeli-hadis, Maliki-şer'î hukuk derslerini vermek üzere dört medreseden ibarettir¹⁵¹.

Mekke'de sadece Müslüman Araplar ya da Türkler değil Hintli Müslümanlar da vakıf eserleri bırakmıştır. Bu değerlendirmeye Vamık Şükrü Efendi'nin Savliye Medresesi hakkında verdiği bilgilerden ulaşıyoruz. Hatta medresenin kuruluşunda bir Hindli Müslüman hanımın destek olmasından dolayı bu medreseye onun isminin verildiğini ifade eder¹⁵².

Ayrıntılı bilgiler edindiğimiz bir diğer medrese Şehit Mehmed Paşa Medresesi'dir. Altı adet odası olmakla birlikte her odaya belli bir ölçüde buğday da vakfedilmektedir. Vamık Şükrü Efendi'nin burada bilgi verdiği konu medreseden çok Sokullu Mehmet Paşa'nın sosyal hayatı ve idari vazifeleridir. Ayrıca medrese hakkında herhangi bir bilgiye vakfiyeden ulaşamayan Vamık Şükrü Efendi bu bilgiyi tam olarak bize nereden aktardığını bildirmemekle birlikte Sokullu Mehmed Paşa'nın Mekke'de vakfettiği hastane ya da Kur'an mektebinin bir kısmının medreseye çevrilmiş olacağı yorumunda bulunur¹⁵³.

Haseki Medresesi olarak isimlendirilmiş olan medrese hakkında dipnotta ayrıntılı bilgi verir. Bu vakfiye Gülnuş Emetullah Valide Sultan'a¹⁵⁴ atıf edilse de vakfiyesinde bilgi olmadığını bildiren Vamık Şükrü Efendi, Sokullu'da olduğu gibi kısmi medrese olabileceği yorumunda bulunur. Vamık Şükrü Efendi'nin ifade ettiği bilgilere göre gerek padişahlar, gerek hatunlar, gerekse devlet adamları tarafından Osmanlı'ya ait 16 adet medrese vakfedilmiştir. Bu da bize Osmanlı'nın ilmi çalışmalarda göstermiş olduğu çaba ve hassasiyeti göstermektedir ki bu veriler sadece Mekke'ye aittir. Yine Mısır ve Yemen gibi devletlerin hükümdarlarının da medrese vakıflarında oldukça girişimde buldukları anlaşılmaktadır. Buna göre Vamık Şükrü Efendi'nin Mekke tespit ettiği medreseler şunlardır¹⁵⁵:

¹⁵¹ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 181.

¹⁵² Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 181.

¹⁵³ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 182.

¹⁵⁴ Mustafa Güler, "*Gülnuş Valide Sultan'ın Hayatı ve Hayratı – I*" detaylı bilgi için bkn.

¹⁵⁵ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 182.

Tablo 3. Mekke 'de Bulunan Medreseler

1	Muzafferiye Medresesi
2	Cemâliye Medresesi
3	Kayıtbay Medresesi
4	Zemâmiye Medresesi
5	Şemseddin bin Ömer ez-Zihnî Medresesi
6	Süleymâniye Medreseleri
10	Savliye Medresesi
11	Murâdiye Medresesi
12	Efdaliyye Medresesi
13	Efdâliye Medresesi
14	Bâsitiye Medresesi
15	İkbâliye Medresesi
16	Şerif Aclan Medresesi
17	Gıyasiye Medresesi
18	Dâvûdiye Medresesi
19	Şehid Mehmed Paşa Medresesi
20	Mahmûdiye Medresesi
21	Hasekiye Medresesi
22	Mücâhidiye Medresesi
23	Mescidü'l-Harâm'a nâzır sekiz medrese
31	Âbid Bey Medresesi
32	Medrese-i Mahmûdiye
33	Medrese-i Selîmiye
34	Medrese-i Berkûkiye
35	Medrese-i Fericiye
36	Medrese-i Gavriye
37	Medrese-i Bâbu's-Selâm
38	Medrese-i Bâb-ı Zibâle
39	Medrese-i Emiru'l-Hâciye
40	Medrese-i Sakabaşı
41	Medrese-i Surre Emîni
42	Medrese-i Şeyhu'l-Harem
43	Medrese-i Sinan Paşa
44	Medrese-i Ömeriyye
45	Medrese-i Ümmü Hâniye

1.9.3. Ribâtlar

Ribât lügat anlamıyla hudutta teyakkuz da olmak manasında kullanılırken Kur'an-ı Kerim ve hadislerde de benzer anlamda ifadelendirmiştir¹⁵⁶. Ribâtların başlangıcı İslam için savaşa gidecek erlerin ve atlarının korunması amaçlı çadır¹⁵⁷ daha sonra heybetli sanatsal yapılara dönüşmüştür. Akabinde askeri mühimmatın korunması için kullanılırlar ve askeri üs niteliği taşımaya başlamıştır. Burada askeri eğitimin yanında ilmî ve dini eğitimde verilen askerler sayesinde yol güvenliği sağlanmıştır. Dönemlerin değişmesiyle birlikte bu merkezler kervan güvenliği, kervan konaklama alanlarına dönüşmüş, bölgelerin İslâmlaşmasıyla dervişlerin konakladığı zaviyelerinde

¹⁵⁶ Kur'an-ı Kerim, Âl-i İmran Sûresi, Ayet 200.

¹⁵⁷ Fuad Köprülü, "Ribât" *Vakıflar Dergisi*, S. 2, Ankara 1942, s. 267-278.

yerini almaya başlamıştır¹⁵⁸. Bu yapılar ilk olarak hükümdarlar tarafından yaptırılrsa da zamanla varlıklı kişilerin vakf ettiği mekânlar da olmuştur. Kervanların uğrak yerleri olması dervişlerin konaklaması İslâm'ın yayılmasında da etkili olmuştur.

Vamık Şükrü Efendi Mekke'de 36 adet ribât saymaktadır. 1301/1883 yılı Hicaz Salnamesi'nde ulaştığı bilgilerde Mekke'de yaklaşık 150 adet ribât bulunduğu fakat bunların tamamına ulaşamadığını ifade eder. Biz burada önem arz eden bazı ribatları değerlendireceğiz.

Ribât-ı Râmeşt Vamık Şükrü Efendi'nin bahsettiği ifadeler doğrultusunda konumu itibariyle Mescid-i Haram'a çok yakındır. Amacı fakir sufilerin konaklaması içindir. Bu ribât hakkında bize aktarılan bir önemli konu da 802/1399 senesinde çıkan yangından dolayı Mescid-i Haram'ın üçte birinde etkilemiştir. Sultan Ferec Harem'i tamir ettirmişken Mekke emîri Aclan da ribâtı yenilemiştir¹⁵⁹.

Ribât-ı Ahmed Şâh Gücerâvî, Vamık Şükrü Efendi'nin kayıtlarına göre Gücerat hükümetinden Mekke'ye yapılmıştır. Bu ribât çok kalıcı olmadığından Kânûnî Sultan Süleyman tarafından arsasına medrese yaptırılmıştır¹⁶⁰.

Ribât-ı Rabî'nin Mekke'de vakf edilmiş en büyük ribat olduğunu ifade eden Vamık Şükrü Efendi, içinde bulunan tatlı su kuyusunun ehemmiyetinden dolayı çok ziyaretçisinin bulunduğu, ziyaretçilerin ihtiyaçlarının giderilmesi hususunda da Mekke halkının fazlaca cömert olduğunu bildirir¹⁶¹.

Ribat-ı Sultân Mehmed, Ribât-ı Ebî Bekr es-Sıddık, Ribatu'l-Meğaribe, Ribâtü'd-Derveli olmak üzere Vamık Şükrü Efendi'nin isimlerini bildirmiş olduğu ribâtlar hanımların konaklamasına tahsis edilmiştir. Buralarda ikamet eden hanımlar belki fukara, yakını bulunmayan belki de yolculuk esnasında kimsesiz kalmış hanımlar buralarda herhangi bir geçim sıkıntısı yaşamadan korunmaktadır.

Tablo 4. Mekke'de Bulunan Ribatlar

1	Ribât-ı Râmeşt
2	Ribâtü'l-Fahrî
3	Ribât-ı Muvaffak

¹⁵⁸ İsmail Yiğit, "Ribât" *DİA*, C. XXXV, TDV Yayınları, İstanbul 2008, s. 76-79; Bülent Çetinkaya, *Ortaçağ İslam Dünyasında Ribat (VII - XIII. asırlar arası)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2003, s. 14.

¹⁵⁹ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 183.

¹⁶⁰ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 183.

¹⁶¹ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 184.

Tablo 4. (Devam) Mekke'de Bulunan Ribatlar

4	Ribât-ı Ahmed Şâh Gücerâvî
5	Ribât-ı Hoca Tâhir
6	Ribat-ı Kayıtbay
7	Ribâtü'l-Merâgî
8	Ribâtu's-Sidre
9	Ribat-ı Gıyâsî
10	Ribât-ı Zevî Ömer
11	Ribât-ı Rabî'
12	Ribât-ı Zevî Sakabe
13	Ribât-ı Zevî Sakabe
14	Ribât-ı Abbâs
15	Ribâtu'l-Yemeniye
16	Ribât-ı Kelâle
17	Ribat-ı Sultân Mehmed
18	Ribât-ı Ebî Bekr es-Sıddık
19	Ribât-ı Osmân bin Affân
20	Ribât-ı Hâris
21	Ribât-ı Ali bin Sultân
22	Ribât-ı İbn Süleymân
23	Ribât-ı Şeyh Tâceddîn
24	Ribât-ı Merve
25	Ribât-ı Hazâran
26	Efendiye Ribâtı
27	Ribatu'l-Meğaribe
28	Hoşkadem ez-Zemâmî Ribâtı
29	Ribatu'l-Hamre
30	Ribâtu'd-Dervelî
31	Ribât-ı Nisvân
32	Ribâtü'l-Hûzî
33	Şehîd Mehmed Paşa Ribâtı
34	Ribâtu'l-Bağdâdî
35	Ribâtu'l-İsfehanî
36	Ribatu'l-Gavri

1.9.4. Kütüphaneler

İslâm'da kütüphanelerin oluşum süreci Hz. Peygamber'in (s.a.v)'in ve Raşid Halifelerin siyasi yazışmaların biriktirilmesi, hadislerin kaydedilmesi ve Hz. Ebubekir zamanında Kur'an-ı Kerim'in Mushaf haline getirilmesiyle başladığı düşünülmektedir. Daha sonra Emeviler'in kurmuş olduğu Beytü'l-Hikme ilim merkezi olarak elbette kitapların yer aldığı bölümü de bulunması ilk kütüphanenin burası olabileceği tespitinde bulunmaya neden olmuştur¹⁶². Daha sonra Müslümanların artmasıyla doğan ilmi ihtiyaç doğrultusunda gelişim göstermiştir.¹⁶³

Vamık Şükrü Efendi'nin tespitlerine göre Mekke'de üç adet kütüphane vakf edilmiştir. Bunlardan biri Sultan Kayıtbay'ın, diğer ikisi Osmanlı'ya aittir.

¹⁶² İsmail E. Erünsal, "Kütüphane" *DİA*, C. XXVII, TDV Yayınları, Ankara 2003, s. 11.

¹⁶³ Bedi N. Şehsuvaroğlu, "Tarihte ve Bizde Kütüphane", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C. XXVII, S. 1, 1978.

Tablo 5. Mekke'de Bulunan Kütüphaneler

1	Kayıtbay Kütübhânesi
2	Mecidiye Kütübhânesi
3	Rüşdü Paşa Kütübhânesi

1.9.5. Tekkeler

Tekke ifadesi olarak bildiğimiz bu binalar, Osmanlı Türkçesi'nde tekye olarak geçmektedir. Bu mekânlar dini ve ilmi eğitimin icra olunduğu tasavvufi kurumlardır. Meclis-i Meşayih nizamnamesinde¹⁶⁴ ifade edildiğine göre, bir kişinin bir şeyh tarafından maddi ve menevi gözetimi altında tutulduğu, dini ve ahlaki gelişiminin sağlandığı mekânlara tekke denilmektedir.¹⁶⁵ Bazı tarikatların üstlendiği dini ilimlerin ve ahlaki eğitimin aktarılması bu mekânlarda gerçekleştirilmiştir. Tekkeler tarikat çatısı altında çeşit göstermiştir. Tarihi sürecine ve bulunduğu bölgelere göre zaviye ile ortak vazife görmüştür. Bu tekkeler diğer vakıf binalarında olduğu gibi hükümdarlar tarafından kurulmakla beraber tarikat şeyhleri tarafından da kurulduğu olmuştur. Buradaki giderler yine vakıf ile karşılanmıştır¹⁶⁶.

Vamık Şükrü Efendi Mekke'de toplam on iki adet tekkenin ismini zikretmektedir. Onun tekkeler hakkında elde ettiği bilgilerin çoğuna Evliya Çelebi *Seyahatname*'si kaynaklık etmektedir. Mekke'de zikri geçen tekkelerin isimlerine baktığımızda o dönemlerde Mekke'de yaygın olan tarikatlar ve bu tarikatların kutsal beldedeki etkinlikleri hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Vamık Şükrü Efendi'nin eserinde bulunan Mekke'deki tekkeler şöyledir¹⁶⁷:

Tablo 6. Mekke'de Bulunan Tekkeler

1	Halîdiye Tekkesi
2	Nakşî Tekkesi
3	Şâzeliye Tekkesi
4	Mevlevîhâne
5	Abdulkâdir Geylânî Tekkesi
6	Şeyh Ali Tekkesi
7	Baba Horasânî Tekkesi
8	Celâleddin Ekber'in Kâdirî Tekkesi
9	Hasan er-Râ'î Tekkesi
10	Ahmed el-Bedevî Tekkesi:
11	İbrâhim ed-Desûki Tekkesi
12	İsma'îl Cevletî Tekkesi

¹⁶⁴ Muharrem Varol, "Osmanlı Devleti'nin Tarikatları Denetleme Siyaseti ve Meclis-i Meşayih Bilinen; Ancak Bulunamayan İki Nizamnamesi", *Türk Kültürü İnceleme Dergisi* 23, İstanbul 2010, s. 39-68.

¹⁶⁵ İsmail Çelik, *Bir Eğitim Kurumu Olarak Tekke ve Zaviyeler*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2005, s. 1.

¹⁶⁶ Mustafa Kara, "Tekke", *DİA*, C. XL, TDV Yayınları, İstanbul 2011, s. 368.

¹⁶⁷ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 185.

1.9.6. İmaretler

İmaret kavramı tarihçiler açısından tartışmalı bir konu olarak ele alınmaktadır. Lügat anlamı ve Kur'an-ı Kerim'de geçen ifadeye¹⁶⁸ göre inşa edilen yapı olsa da kavram olarak cami, hastane, aşevi, türbe gibi vakıf binalarını kapsayan yapılar olduğu kanaati ortaya çıkmıştır. İslam tarihi açısından imaret ilk islam şehrinin kurulmasıyla başlamıştır. Medeniyet ve imaret bu yönden birlikte ilerleme göstermiştir. Bazı kaynaklarda yalnızca aşevi vazifesi üzere kurulmuş bir vakıf olduğu söylenmiştir. Fakat İslam medeniyetinin gelişmesiyle bir şehirde bulunması gereken sosyal ihtiyaç gereği kurulan binaların hepsini kapsayan bir terim olduğu anlaşılmaktadır¹⁶⁹. İmaretlerde çalışan görevlilerin ücreti ve giderler vakıflar tarafından karşılanmıştır. Burada yemek hizmetinden faydalanan kişiler külliye çalışanları ve öğrencileriyle kalmamış, misafir ve fakara da doyurulmuştur¹⁷⁰.

Vamık Şükrü Efendi Mekke'de vakf edilmiş iki adet imaret ismine ulaşmış olsa gerek ki bunlar hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Bu iki imaretinde Osmanlı tarafından vakf edildiğini ifade eden Vamık Şükrü Efendi, Haseki Sultan İmaretini hakkında bilgi verirken burayı vakfeden Gülnuş Emetullah Valide Sultan'ın Mekke etrafında yaptığı diğer hayırlar hakkında ince detaylar vermektedir¹⁷¹. İmaretin menüsü hakkında verdiği bilgilere göre iki öğün yemek sunulmakla birlikte akşam ve sabah öğününün farklı olması hatta sabah kahvaltısında pirinç çorbası verilmesi, mübarek cuma gecesine özel pirinç pilavı ve zerde veriliyor olması dönemin ekonomik şartlarına göre vakfın cömertliğini göstermektedir. Vakfın asıl amacı olan ihtiyaç sahiplerini doyurmakla birlikte çeşit sunmaktan da geri kalmamıştır.

Tablo 7. Mekke'de Bulunan İmaretler

1	Haseki Sultân İmâreti
2	Mısır İmâreti

1.9.7. Hastaneler

Sağlık hizmetlerinin görülmekte olduğu hastaneler zaman zaman bimaristan ya da daru's-şifa gibi isimlerle anılmıştır. Kayıtlara göre İslâm'da vakfedilen ilk hastane Hendek Savaşı sırasındaki yara alan kişilerin tedavisi amacıyla Rufeyde Hanım'ın

¹⁶⁸ *Kur'ân-ı Kerîm*, Tevbe Sûresi, Ayet 9.

¹⁶⁹ Mustafa Demir, "Tükiye Selçuklu Şehirlerinde İmaret Kurumları ve Vakıfları" *Vakıflar Dergisi*, S. 27 Ankara 1998, s. 41-45.

¹⁷⁰ Zeynep Tarım Ertuğ, "İmaret", *DİA*, C. XXII, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 219-220.

¹⁷¹ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 185.

vakfettiği çadırıdır¹⁷². İslam medeniyetinde müessese niteliği taşıyan ilk sağlık kuruluşunun Muaviye b. Ebu Süfyan dönemi Şam'da Emevi camisi ittisalına kurulduğu bilinmektedir¹⁷³. Hastaneler külliyesinin bir parçası olarak görülmüş yardım kuruluşlarıdır. Yukarıda kütüphanelerde bahsettiğimiz gibi hastane vakıflarında da nâzır ve mütevellî görevlileri vardır. Hastane görevlileri yardıma muhtaç kimselerin muayenesi yapılmadan önce temizlik için hamama yönlendirmiştir. Burada çalışanların doktorların ve hastaların ihtiyaçları da yine vakıflar tarafından karşılanmaktadır¹⁷⁴.

Vamık Şükrü Efendi'nin eline geçen İbn Ebî Useybi'ya "*Uyûnu'l-enbâ'i fî Tabakâti'l-etibbâ*"da *Meşâhir-i Etibbâ-yı İslâmiye* isimli kaynaktan aldığı bilgilere göre Mekke'de üçüncü asrın sonu dördüncü asrın başlarında hastanelerin mevcut olduğu hakkında bilgiler olsa da detaya ulaşılamamaktadır. İsimlerine ve detaylarına ulaşabildiği 5 adet hastane mevcuttur. Bunlardan 3 tanesi Osmanlı'ya ait olup Hanım Sultanlar tarafından vakfedilen kurumlardır¹⁷⁵.

Gülnûş Emetullah Vâlide Sultân'ın imaretle birlikte yaptırmış olduğu hastane, içindeki demirbaş verilerine bakıldığı zaman 30 kişilik olduğu anlaşılır¹⁷⁶.

Sultan Abdulmecid'in annesi Bezm-i Âlem Valide Sultân'ın vakf ettiği Gurebâ Hastanesi 12 odalı, 70 kişilik olmak üzere ihtiyaç sahiplerinin korunağı bir vakıfken, Vamık Şükrü Efendi'nin eseri kaleme aldığı dönemde hastalara sağlık hizmeti vermekte olduğunu ifade eder¹⁷⁷.

Tablo 8. Mekke'de Bulunan Hastahaneler

1	Müstansirîye Hastanesi
2	Haseki Sultân Hastanesi
3	Şehid Mehmed Paşa Hastanesi
4	Gavri Hastanesi
5	Gurebâ Hastanesi

1.9.8. Muvakkithaneler

Arapça vakit kelimesinden türeyen muvakkithane namaz saatlerinin ayarlanmasında kullanılan saatlerin ayarlandığı, her türlü bakımlarının yapıldığı

¹⁷² Arslan Terzioğlu, "Bimâristan" *DİA*, C. VI, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 163.

¹⁷³ Fatma Çapan, İslam Dünyası'nda Bimaristanlar Ve Gelişme Süreçleri, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C. 18, S. 3, s. 1205-1219, Gaziantep 2019.

¹⁷⁴ Ahmet Akman, "Vakıf Medeniyetimizde Darüşşifalar", *Koronavirüs Döneminde Güncel Hukuki Meseleler Sempozyumu: Bildiri Tam Metin Kitabı*, 29-30 Mayıs 2020, s. 425-473.

¹⁷⁵ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 186.

¹⁷⁶ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 186.

¹⁷⁷ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 186.

merkezdir. İslâm devletlerinde kurulan ilk muvakkithanenin Emeviler zamanında Şam Emevi Camisi'nde olduğu kabul görülmektedir¹⁷⁸. Fakat bu yapıların kurumsallaşması 13-14 yy. arasında Suriye'de yaygınlaşmıştır.¹⁷⁹ Bu yapılar vakıf olmasından dolayı çalışanların maaşları da vakıf tarafından tanzim edilmektedir.

Vamık Şükrü Efendi'nin elde ettiği bilgilere göre Mekke'de tek muvakkithane Abdulmecid tarafından bina edilmiştir¹⁸⁰.

1.9.9. Zaviyeler

Vamık Şükrü Efendi, Mekke'de otuz beş adet zaviye kaydına ulaşmıştır. Bu sayı tekkelerden çok daha fazla olup bu kurumları yöneten tarikatların daha da çeşitlendiği bilgisini vermektedir. Mekke'de bu kadar tarikatın varlığı, birçok farklı sufi zümrelerin bir arada yaşadığı dönem ve bu dönemin düşünce zenginliğini anlamamıza ışık tutmaktadır.

Tablo 9. Mekke'de Bulunan Zaviyeler

1	Senûsî Zâviyesi
2	Nakşibendiye Zâviyesi
3	Ali el-Kâri Zâviyesi
4	Şeyh Abdulvehhâb el-Kebîr Zâviyesi
5	Şeyh Abdulvehhâb es-Sağîr Zâviyesi
6	Ahmed Efendi Zâviyesi
7	İbn Alvân Zâviyesi
8	Abbâsiye Zâviyesi
9	İbâdî Zâviyesi
10	Rufâ'î Zâviyesi
11	İmâm Neseî Zâviyesi
12	Ali el-Bedrî Zâviyesi
13	İmâm Taberî Zâviyesi
14	Abdulkâdir Geylânî Zâviyesi
15	Şeyh es-Semân Zâviyesi
16	Şeyh Muhammed el-Fasî Zâviyesi
17	Âdlî Zâviyesi
18	Ahmed el-Bedevî Zâviyesi
19	Sâhib el-Cevhere Zâviyesi
20	Tâceddîn Zâviyesi
21	Şeyh Misâfir Zâviyesi
22	Şeyh Muhammed Cân Zâviyesi
23	Iydîrûs Zâviyesi

¹⁷⁸ Şefaattin Deniz, "Sultan Abdulmecid'in İnşa Ettirdiği Muvakkithaneler", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C. 49/49, Mart 2017, s. 267-291.

¹⁷⁹ Bahtiyar Eroğlu, "Küllîye Elemanı Olarak Muvakkithane Yapıları: Afyon Yeni Cami Muvakkithanesi Örneği", *Safranbolu Saat Kulesi ve Zaman Ölçerler Sempozyumu*, 21-22 Mayıs, Safranbolu 2011, s. 217-232.

¹⁸⁰ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 187.

Tablo 9. (Devam) Mekke'de Bulunan Zaviyeler

24	Zâviye (ismi belirtilmemiş)
25	Mahcûb Zâviyesi
26	Hâlid bin el-Velîd Zâviyesi
27	Şâh Mahmûd Zâviyesi
28	Şuhedâ el-Feth Zâviyesi
29	Ömer el-Fâruk Zâviyesi
30	Seyyid el- Hadâd Zâviyesi
31	Mehmed bin Asî Zâviyesi:
32	Şeyh el-Cezûlî Zâviyesi
33	Baha'iddîn Zâviyesi
34	Şeyh Hârûn Zâviyesi
35	Şeyh Şâzelî Zâviyesi

1.9.10. Mektebler

Mektebler İslâm toplumunda çocukların aldığı ilköğrenim kurumlarıdır. Medine'de Mescid-i Nebevi'nin kurulmasıyla oluşan suffe ilk başlarda yetişkin kişilere eğitim verilmiştir. Burada eğitim almış kişiler daha sonra alt kademelere ulaşmaya başlamıştır. Özellikle Hz. Ömer döneminde yaygınlaşmaya başlayan bu çalışmalar ilk başlarda kendine münhasır bir yapının altında başlamamış olsa da İslam medeniyetinin gelişmesiyle birlikte özellikle Emevi döneminde atılım göstermiştir¹⁸¹. Osmanlı medeniyetine baktığımız zamanda bu ilk kademe eğitimi genelde mescid çatısı altında olmakla birlikte sıbyan mektepleri de kurulmuştur. Kurulan bu sistemin giderleri diğer sosyal hizmetlerde olduğu gibi devlet tarafından değil de vakıflar tarafından sağlanmıştır¹⁸². Vamık Şükrü Efendi Mekke'de 33 mekteb bulunduğunu bildirirken isimlerini verdiği diğer mekteblerin Hicaz bölgesinde bulunduğunu ifade etmiştir.

Tablo 10. Mekke'de Bulunan Mektepler

4 adet	Sûku'l-Leyl Mahallesi Mektepleri
5 adet	Karara Mahallesi Mektepleri
3 adet	Kaşâşiye Mahallesi Mektepleri
4 adet	Şebkiye Mahallesi Mektepleri
3 adet	Bâb Mahallesi Mektepleri
1 adet	Nakâ Mahallesi Mektepleri
1 adet	Süleymâniye Mahallesi Mektepleri
1 adet	Mesfele Mahallesi Mektepleri
1 adet	Ceyyâd Mahallesi Mektepleri
1 adet	Bâbu'l-Vedâ' Mektebi
1 adet	Bâb-ı İbrâhim Mektebi
1 adet	Bâb-ı Ömer Mektebi

¹⁸¹ Nebi Bozkurt, "Mektep" *DİA*, C. XXIX, TDV Yayınları, Ankara 2004, s. 5-6.

¹⁸² Samettin Başol, Ömer Düzbakar, "17. Yüzyılda Bursa'da Eğitim-Öğretim Hizmetlerine Yönelik Vakıflar", *Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. XXII (1), 2009, s. 1-14.

Tablo 10. (Devam) Mekke'de Bulunan Mektepler

1 adet	Bâbu'l-Atîk Mektebi
1 adet	Bâbu'l-Bâsitiye Mektebi
1 adet	Bâbu'l-Kutbâ Mektebi
1 adet	Bâbu'z-Ziyâra Mektebi
1 adet	Bâbu'd-Deriyeye Mektebi
1 adet	Bâbu's-Selâm
1 adet	Bâbu'n-Nebî Mektebi
1 adet	Bâbu'l-Ali Mektebi
1 adet	Dâru'l-Hizerân Mektebi
1 adet	Bâbu'n-Nukûş Mektebi
1 adet	Mevlidü'n-Nebî Mektebi
1 adet	Sûku's-Seb' Ebyâr Mektebi
1 adet	Sûku'l-Leyl Mektebi
1 adet	Gazze Mektebi
1 adet	Revşebike Mektebi
1 adet	Medde'a Mektebi

1.9.11. Su Kaynakları

Su, canlılık tarihinin başlamasıyla birlikte doğan temel bir ihtiyaç olarak toplumların mesken edineceği yerlerde ilk aradığı şey olmuştur. Mekke'de yerleşik hayata geçişin ilk başlangıcı da zezemin keşfedilmesidir. Allah Teâlâ'nın Hz. Hacer ile Hz. İsmail'e lütfetmiş olduğu bu su kutsal kabul edilmiştir¹⁸³. Genel çerçevede su konusuna baktığımız da canlılar için bu kadar hayati önem ifade eden maddenin bulunup çıkarılıp korunması, dini boyutuyla da önemli bir sadakayı cariyeye olmuştur. Su kaynağının bulunup kuyular, çeşmeler ve sebiller yapılmasında yatan dini amaç hadisler ile öneminin desteklenmesidir¹⁸⁴. Bu amaç yalnızca insanlar için sınırlı kalmamıştır. Çeşmelerin önüne yapılan havuzlar, mezar taşlarının ucuna konulan küçük oyuklar kapıların önüne konulan kaplardaki sular, hayvanlarında ihtiyacını gideren hem insani hem dini vazife üzeredir. Su vakıfları şimdiye kadar anlatmış olduğumuz vakıflardan çok farklı olarak yalnızca insanlara değil hayvan ve bitkiler içinde menfaat sağlayan önemli bir çalışmadır. Ayrıca su sadece içerek bedene fayda vermemekte temizlik içinde önem arz etmedir¹⁸⁵. İslâm dininde ibadetlerden önce temizlenme olarak uygulanan abdest Farsça su kelimesinden türetilmiştir. Böylece camilerin yanına yapılmış olan abdesthanelerde dini amaca hizmet eden vakıflardır.

¹⁸³ Mustafa Güler, *a.g.e.*, s.79.

¹⁸⁴ Yusuf Sağır, "Osmanlı Su Vakıfları", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2016, S. 15 s. 445-473

¹⁸⁵ Yılmaz Önge, "Vakıf Müessesinde Su ve Önemi" *Vakıf Haftası Dergisi*, S. 1, 1984, s. 23-34.

Vamık Şükrü Efendi'nin elde ettiği verilere göre çeşme, kuyu, sarnıç vs. çeşitlerinde 40 adet su kaynağı vardır. Bu su kaynaklarından bazılarının Hz. Peygamber'in (s.a.v) katıldığı savaş ve siyasi olaylarda konuşlandığı, gidişte ve ya dönüşte faydalandıkları hakkında da bilgiler vermektedir. İnce detaylar verdiği su kaynağından biri de Hudeybiye Kuyusu'dur. Hudeybiye'de vuku bulan tarihi olaylar hakkında bilgi veren Vamık Şükrü Efendi Rıdvan Biati'nı da anlatmıştır. Burada bulunan kuyuda su bulunmadığı halde Hz. Peygamber'in (s.a.v) göstermiş olduğu mucize ile kuyunun su vermiş olduğu, orada buldukları sürece hayvanları ile birlikte faydalanışlarını aktarır¹⁸⁶.

Ayn-ı Zübeyde 212/827 yılında Halife Harun Reşid'in eşi Zübeyde Hatun tarafından ilk kez tesis edilmiştir. Vamık Şükrü Efendi'nin ifadelerine göre Mekke'nin en önemli su kaynağıdır. Zübeyde Hanım'ın ömrü yetmediği için 245/859 yılında Mekke'ye ulaşmasını sağlayan Müvevekkil Alellah olduğunu ifade eder. Zaman içerisinde hasar gördükçe yapılan tamirat ve hükümetler hakkında bilgi verirken daha önce bahsedilen hükümdarlardan farklı olarak İlhanlılar'ın yapmış olduğu vakıftan da bahsetmektedir. Osmanlı'nın da bu suyun Mekke'ye taşınmasındaki büyük uğraşını rivayetleriyle anlatır. Bir rivayete göre suyun Kânûnî Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan¹⁸⁷ tarafından yenilediği ifade edilirken diğer rivayette Yavuz Sultan Selim'in kızı Hanım Sultan yaptırmıştır. 969-979/1561-1571 tarihleri arasında yapılan bu çalışmalara göre değerlendirme yapan Vamık Şükrü Efendi yaşadıkları döneme göre bu hanım sultanların rivayetlerini doğru bulmamaktadır. Son rivayet olan Kânûnî Sultan Süleyman zamanında yaptırılmış olmasını daha doğru bulur. Doğal afetler neticesinde yenilenmeye ihtiyaç duyulan bu yola Sultan IV. Mehmed, Sultan III. Mustafa, Sultan II. Mahmud ve eşi Pertevniyal Sultân, Sultan Abdulmecid gibi pek çok sultanların emek verdiğini bizlere aktarır¹⁸⁸. Vamık Şükrü'nün vermiş olduğu bu bilgiler elbette kendi zamanında ulaşılmış olduğu kaynaklar doğrultusundadır. Daha sonra ulaşılmış olan belgeler neticesinde Mihrimah Sultan tarafından vakfedildiği bilgisi teyit edilmiştir.

Tablo 11. Mekke'de Bulunan Su Kaynakları

1	Şebike Kuyuları
2	Zâhir Kuyuları

¹⁸⁶ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 191.

¹⁸⁷ Mahmut Ak, "Vakıf Kurucusu Bir Hanım: Mihrimah Sultan" *Vakıflar Dergisi*, Özel Sayı, Ankara 2006, s. 80-87.

¹⁸⁸ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 192.

Tablo 11. (Devam) Mekke'de Bulunan Su Kaynakları

3	Cebelu'r-Rahme altında sahrnıçlar, kuyular
4	Bedir Kuyusu
5	Abâr-ı Kudeyd
6	Eş-Şerayâ Kuyusu
7	Ervâ Kuyusu
8	Hum Kuyusu:
9	Rumme Kuyusu
10	Ci'rane Kuyuları
11	Bezzir Kuyusu
12	Secle Kuyusu
13	Et-Tuvâ Kuyusu
14	El-Cefr Kuyusu
15	El-Cefr Kuyusu 2
16	Hum
17	Rum
18	Bi'ru'l-Esved
19	Bi'r-i İkrime
20	Bi'r-i Amr
21	Bi'r-i Ebî Mûsâ
22	Bi'r-i Bikâr
23	Bi'r-i Cübeyr
24	Bi'r-i Yesîre
25	Ümmü Ahrâd Kuyusu
26	Senbele Kuyusu
27	El-Cifr Kuyusu
28	El-Gamr Kuyusu
29	Şüfeyye Kuyusu
30	Bi'r-i Şûzeb
31	Bi'r-i Abdalbâsit
32	Hafir Kuyusu
32	El-Acûl Kuyusu
33	Rahbe Kuyusu
34	Ferhad Paşa Sebîli
35	Bi'ru'l-Hammâm
36	Bi'r-i Mu'âviye
37	Ömer Paşa Çeşme ve Havuzu
38	Mahbele Suyu
39	Vitir Suyu
40	Hudeybiye Kuyusu
41	Ayn-ı Zübeyde
42	Ayn-ı Halîs
43	Sinan Paşa Sebîli ve Havuzu
44	Çeşme
45	Sebîl
46	Melik Çakmak Sebîl ve Havuzu
47	Kuyu

1.9.12. Kabristan

Vamık Şükrü Efendi'nin Mekke'de bahsetmiş olduğu Hacun Kabristanı bugün Cennetü'l Mualla mezarlığıdır. Cahiliye döneminde Hz. Peygamber'in (s.a.v) dedeleri

Kusay ve Abdülmüttalib buraya defin edildikten sonra bu mekân kabristan olmuştur¹⁸⁹. Vamık Şükrü Efendi buraya defnolunmuş yirmi kişiden bahseder. Bazıları Hz. Peygamber'in (s.a.v) soyundan olmakla birlikte bazıları da İslâm ile müşerref olmuş ashabdan kimselerdir. Bu kimselerin teker teker adını ve hayatlarına dair önemli notları düşen Vamık Şükrü Efendi, Osmanlı Devletinin hürmetle yaptığı bazı kabirlerin mimari özelliklerini de açıklar. Öyle ki bu hürmet sadece Müslümanlar için olmayıp örneğin Hz. Peygamber'in (s.a.v) Müslüman olmadan vefat eden amcası ve dedesine de kubbeli türbeler yapılmıştır¹⁹⁰. Osmanlı Devleti, Hz. Peygamber'e (s.a.v) duyduğu sevgi ve hürmeti, Müslüman olmadan vefat eden amcası gibi kişilerin hayattayken Hz. Peygamber'i (s.a.v) koruyup kollamalarından ötürü onlara hissettikleri minneti bu şekilde yansıtmıştır. Böylelikle Osmanlı Devleti tarafından Mekke'de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) akrabaları için inşa edilen türbeler ortaya çıkmıştır.

Tablo 12. Mekke'deki Cennetü'l-Mualla'da Medfun Kişiler

1	Hız.Hatice
2	Âmine binti Vehb bin Abd Menâf
3	Kâsım ibn Muhammed (s.a.v)
4	Esmâ-yı Zâtu'n-nitâkeyn
5	Abdurrahman bin Ebîbekr
6	Attâb bin Esid
7	Abdullah bin Ömer
8	Saffân bin Ümeyye
9	Amr bin el-As
10	Osmân bin Talha
11	Ebû Mûsâ el-Eş'ari
12	Fazîl bin İyâz
13	Atâ bin Ebî Ribâh
14	Sufyan bin Uyeyne
15	İmâm Nesâ'î
16	Abdullah bin Es'ad bin Yafî'î es-Sûfî el-Yemânî
17	Takıyüddin Fâsî
18	Abd Menaf
19	Abdulmüttalib
20	Ebû Tâlib

1.10. MEKKE EVLERİNİN VAKIF PROBLEMİ

Vamık Şükrü Efendi Mekke'de ki evlerin satılması ve kiralanmasına karşı çıkan kişilerin Hz. Peygamber'den r (s.a.v) aldıkları rivayetleriyle açıklar. İmam Şafi'ye göre de kiralanıp satılması haram iken Halife Mansur ile Ebu Hanife arasında geçen mevzu doğrultusunda Mescid-i Haram sahasını genişletmek amacıyla satın alınmasının caiz olabileceği rivayetini aktarır. Genel çerçevede tüm rivayetleri sunduktan sonra bu

¹⁸⁹ Mustafa Fayda, "Cennetü'l-Muallâ", *DİA*, C. VII, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s.387.

¹⁹⁰ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 196.

evlerin vakıf olduğu halifeden başka kimselere satılmasının haram olduğu, onunda aldıktan sonra bu arsaları Mescid-i Haram'a katmasıyla caiz olacağı sonucuna varır¹⁹¹.

2. MEDİNE

2.1. İSLÂM'DA İLK VAKF

Vamık Şükrü Efendi eserin I. cildinde ilk vakıf hakkında değerlendirmelerde bulunurken, II. ciltte çerçeveyi biraz daha daraltarak İslâm'da ilk vakıf tartışmasına yer vermiş, Medine'deki vakıfları değerlendirmiştir. Şirbini'nin rivayetine göre "*Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz*" ayeti ve "*Âdemoğlu ölürse, üçü müstesna amel kesilir: Devam eden sadaka, faydalı ilim veya duâ eden sâlih evlat*" hadisi doğrultusunda Hz. Peygamber'in (s.a.v) Ebu Talha'nın bahçesini, Zeyd b. Haris'in de atını vakfetmesi gibi bilgilere göre İslâm'da vakfın aslının bunlar olabileceği üzerinde durur. Buhârî ise İslâm'da vakıf Hz. İbrahim'in inşa ettiği Ka'be'dir, der. İmam Hassâf, İslâm'da ilk vakıf mevzusundaki tezatın ensar ve muhacir arasında yaşandığını rivayet eder. Ensar ilk vakfı Hz. Peygamber'in (s.a.v) vakfı kabul ederken muhacire göre Hz. Ömer'in vakfidir. Vamık Şükrü Efendi bu rivayetleri karşılaştırdığında Hz. Peygamber'in (s.a.v) vakfı Uhud gazvesi dönüşü Muhayrik adlı Yahudi asıllı kişinin vasiyetidir ki Hz. Ömer'in vakfının Hayber savaşı sonrası olması tarih önceliğinden dolayı ensarın görüşünü doğrulamaktadır. Vamık Şükrü Efendi dipnotlarında ilk cilde nazaran daha geniş bilgilere yer vermektedir. Bu bilgiler bazen ashabdan kişilerin tanıtımı olurken bazen de savaşlar hakkındadır. Kişilere örnek verecek olursak Zeyd b. Haris ve Hz. Zeyneb'in evlilik hadiseleri detaylıca anlatılmıştır¹⁹².

2.2. HZ. PEYGAMBERİN İLK VAKFI

Yukarıdaki rivayetler incelenerek tarih önceliğinden dolayı ilk vakfın Hz. Peygamber'in (s.a.v) vakfı olduğu kanaatine varmıştık. Vamık Şükrü Efendi bu ilk vakfın kaynağı olan Muhayrik hakkında rivayetlere yer vermiştir. Bu kişi hadislerde de geçtiği üzere Yahudi asıllıdır. Fakat Hz. Peygamber'e (s.a.v) ve Müslümanlara duyduğu sempati neticesinde malını Hz. Peygamber'e (s.a.v) bağışladığını duyurmuştur. Uhud savaşında Müslümanlarla birlikte yer alan Muhayrik savaşta vefat etmiştir. Vakıdî'den aldığı rivayete göre Müslüman olmadan vefat edip Müslüman kabristanına defn

¹⁹¹ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 198.

¹⁹² Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. II, s. 1-2.

edilirken, İbn Hişam'dan aldığı rivayete göre Müslüman olarak vefat etmiştir. " *Muhayrik yahûdilerin hayırlısıdır*" hadisini değerlendiren Vamık Şükrü Efendi, Muhayrik'in Müslüman olmadan vefat etmiş olsa da bu sempatisinden dolayı Müslümanlardan olmasını ümit eder¹⁹³.

Burada göz önünde tutmamız gereken tabii ki Hz. Peygamber'in (s.a.v) ilk vakfın temelini atması görüşüyle birlikte gayrimüslimlerin de malını Müslümanlara vakf etmesi örneğidir. Osmanlı'da bu tür vakıfların varlığından dolayı garipsenmemiş olacak ki Vamık Şükrü Efendi konuya değinmemiştir. Osmanlı vakıf kayıtları incelendiğinde yaklaşık 14 adet gayrimüslim vakfı yalnızca Müslümanlara bağışlanmıştır. İlk başlarda Osmanlı hukuk kuralları gereği kendi mabetleri için vakıflar kuramayan gayrimüslimler kendi ihtiyaç sahipleri adına vakıflar kurmuştur. Daha sonraları birlik ve beraberlik içinde yaşayan bir toplumun verdiği kaynaşmadan olsa gerek ilginç bir şekilde aynı dinin fertleri olmadıkları halde gayrimüslimler, Haremeyn ve Kudüs için vakıflar kurmuştur¹⁹⁴. Yıldız'ın "aykırı vakıflar" olarak adlandırdığı bu vakıfların ilk olarak başlangıcı kanatımızca Muhayrik'in Hz. Peygamber'e (s.a.v) bağışlamış olduğu bu mallardır.

Hz. Peygamber'in (s.a.v) sadakalarının iki çeşit olduğunu ifade eden Vamık Şükrü Efendi birincisinin fethedilen yerlerden devlet başkanına düşen pay iken diğerinin fetih olmaksızın İslâm'a teslim olan yerlerdeki malların olduğunu ifade eder. Hz. Ömer'in rivayetine göre Hz. Peygamber'in (s.a.v) gelirlerini bağışladığı üç hurmalığı vardır. Benî Nadir hurmalığı ortaya çıkan önemli ihtiyaçlar ve zorunlu ihtiyaçlar için, Fedek hurmalığı yolda kalmışlar için, Hayber hurmalığını da Müslümanlara, ailesine ve ihtiyaç sahibi muhacirler için tahsis edilmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefatı üzere bu malların akıbeti hususunda farklı görüşler vardır. Fedek arazisinin Hz. Fatıma'ya vasiyet ettiği konusunda dönemin halifelerinin hadis ışığında verdiği kararlar gerilime yol açmıştır. Vamık Şükrü Efendi verdiği dipnot olarak Fedek arazisinin akıbeti ile ilgili uzunca açıklamalarda bulunmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.v) 8 adet sadakaları bulunduğunu ifade eden Vamık Şükrü Efendi teker teker nereden geldiklerini ve nasıl bir hayra kullanıldığını açıklamaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.v) Mescid-i Nebi'ye ek olarak yaptırmış olduğu "Daru'l-kurâ"

¹⁹³ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. II, s. 3.

¹⁹⁴ Kenan Yıldız, "Aykırı Vakıflar: Osmanlı'da Fukarâ-yı Müslimîni de Gözeten Gayrimüslim Vakıfları". *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 54/54, Haziran 2019, s. 141-198.

ismindeki yer kullanım amacının ihtiyaç sahiplerinin temel gereksinimlerini karşılamak olması ile ribât yahud da zaviye gibi nitelik taşımakta hatta bunların başlangıcı olarak değerlendirmemize yol açmaktadır. Bu tür sadakalarıyla birlikte eşlerine de yaşamlarını devam ettirebilmeleri üzere haneler vasiyet etmiştir¹⁹⁵.

İslâm'da ilk vakıf tartışmalarını ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) vakıflarının bilgilerini zikreden Vamık Şükrü Efendi daha sonra sırasıyla Raşit Halifelerin, Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerinin ve ashabın vakfettiği malları İmam Hassaf'dan nakletmektedir. Sıralama Hz. Ebubekir ile başlamış olsa da ona göre İslâm'da ikinci vakıf Hz. Ömer'in vakfettiği Semğ arazisinin bağışlanmasıdır. Vakıf şartlarının metnini açıklayarak daha sonraki vakıfların bu şartlar üzere devam ettiğini söyler. Hz. Ali'nin vakfında ise dikkat çekici şartlar vardır. Hz. Ali, Yenbu'daki yerini “satılmaz, bağışlanmaz ve miras kalmaz” ibareleri ile vakfetmiştir. Kendisine ait çiftlikten çıkan suyu vakfettiği şartında ise “satılmaz ve bağışlanmaz” ifadeleri yer alırken evladı Hasan ve Hüseyin'in ihtiyaç sahibi kalması durumunda onları satabileceğini söylemiştir. Hz. Fatıma kendisine devredilmiş su kaynağını vakf ederken Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşleri kendilerine vasiyet edilen hanelerini ya da mallarını vakf etmişlerdir. Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın vakfı hakkındaki bilgilerden Hz. Ömer ile aralarında geçen tartışma konusu anlatılmıştır. Fakat burada daha çok dikkat çeken Hz. Ömer'in Mekke'de Mescid-i Haram'ı genişletme çalışmaları Medine'de de ihtiyaç olmuştur. Bu ihtiyaç gereğince Hz. Abbas'ın vakfettiği ev yıkılarak Mescid-i Nebi'ye katılmıştır¹⁹⁶.

Tüm bu vakıfları gözden geçiren Vamık Şükrü Efendi Asr-ı Saadetteki vakıfların fayda sağlayıcı su kaynağı, ev ve arsa gibi mallar olan basit bağışlar olduğunu dile getirir. Tabi Mescid-i Nebi ve Mescid-i Kuba dışarıda bırakılarak vardığı bu kanıya göre medrese, köprü vs. gibi mimari çaba isteyen vakıflar daha sonraki dönemlerde kurulmaya başlanmıştır¹⁹⁷.

2.3. KUBA MESCİDİ

Hz. Peygamber (s.a.v) Müslümanlar ile Medine'ye hicret ettikleri sırada Kuba'da mola vermişler ve orada ulemanın da kabul gördüğü rivayete göre ilk mescid inşa edilmiştir. Bir kısım tarihçiler, Kuba'dan Medine'ye gidip sonra tekrar dönüp Gülsüm

¹⁹⁵ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. II, s. 6.

¹⁹⁶ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. II, s. 6-14.

¹⁹⁷ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. II, s. 15.

bin Hedm'in hurma kurutmalığında mescidi inşa etmiş oldukları görüşünü savunurken, diğer kısım ise Es'ad bin Zürâre'nin arsasını namaz için çevirip Hz. Peygamber'in (s.a.v) de orada mescid inşa ettiği görüşündedirler¹⁹⁸. 950/1543 tarihinde Kânûnî Sultan Süleyman tarafından minaresi ve çatısının yenilendiği bilgisini veren Vamık Şükrü Efendi, minarenin ilk ne zaman inşa edildiğinden bahsetmez. Sultan II. Mustafa zamanında ise bu mescide kubbe ve bir su kuyusu eklenmiştir. Ayrıca orada bulunan Mescid-i Ali'nin mimari özelliklerinde kârgîr ve kubbe eklenerek yenilenme olduğu bilgisine de yer verir. Sultan II. Mahmud Kuba Mescidi ile birlikte etrafındaki mescitleri de yenilemiştir. Bu yenilemeler sonucunda kitabeler yazdırmış, bu kitabelere Vamık Şükrü Efendi eserinde yer vermiştir. Kuba Mescidi'nin mimari özelliklerini İbn Batuta'nın tariflerine göre aktarır. Yazar, Mescid-i Kuba ile birlikte münafikların inşa etmiş olduğu Dırar Mescidi'nden de söz eder. Hz. Peygamber'e (s.a.v) karşı başlatılan bu harekette münafiklar Hz. Peygamber'i (s.a.v) oraya namaza davet edip planlarını uygulamak istediler. *"Bir de şunlar var ki, zararlı eylemler gerçekleştirmek, inkârcılıklarını pekiştirmek, müminlerin arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve resulüne savaş açmış kişi lehine fırsat kollamak üzere bir mescid yapmışlardır. "Amacımız sadece iyi bir şey yapmaktı" diye de yemin edecekler. Allah şahit, onlar kesin kes yalancılardır. Orada asla nâmaza durma!"* ayetinin nuzulü ile planları bozulmuş, görevlendirilen ashab tarafından mescid yıkılmıştır¹⁹⁹.

2.4. MESCİD-İ NEBEVİ

Vamık Şükrü Efendi Haremeyn'de inşa edilen ikinci mescid olarak Cuma Mescidi'nden bahseder. Hicret esnasında Ranuna vadisinde ilk cuma namazının farz olmasıyla burası mescid inşa edilen bir alandır. Üçüncü olarak Hz. Peygamber (s.a.v) ve ashabının emeği olan ve Müslümanlar için Mescid-i Haram'dan sonra en mühim mescid olan Mescid-i Nebevi'dir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Medine'ye teşrifleri ile halk heyecanla kendisini misafir etmek için heveslenmiş ve o ise devesinin Allah tarafından belirtilen yerde nerede durursa oraya yerleşeceğini belirtmiştir²⁰⁰. Vamık Şükrü Efendi, ek olarak bu evin yani Ebu Eyyüb el-Ensari'nin evinin akıbeti hakkında bilgilere yer verir. Ebu Eyyüb el-Ensari'nin kölesi tarafından satılan ev, Müslüman hükümdarların eline geçerek medrese mescid kütüphane gibi faydalı kurumlar bina edilmiş bunlar için

¹⁹⁸ Kuba Mescidinin inşasıyla ilgili görüşler için bkz. Semhûdî, *Vefâü'l-Vefâ bi-Ahbâri Dari'd-Mustafâ*, C. I, s. 282-291.

¹⁹⁹ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. II, s. 15-18.

²⁰⁰ es-Semhûdî, *Vefâü'l-Vefâ bi-Ahbâri Dari'd-Mustafâ*, C. I, s. 357.

vakıf akarları tahsis edilmiştir. Zamanla yıpranan bu yerlerin öneminin unutulmaması adına Sultan Abdülmecid tarafından zaviye inşa edilerek korunmuştur. Yine Medine'ye girdiklerinde devenin çökmüş olduğu yer olarak bilinen Sehl ve Süheyl isimli iki yetimin arsasının satın alınıp Mescid-i Nebevi'nin inşasının detaylarını veren Vamık Şükrü Efendi, bu inşada kerpiç ve hurma dalları kullanıldığını anlatır. Mescid ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) hanımlarıyla kalacağı odalar aynı alan içine yapılmıştır. Bir mihrap ve üç kapı şeklinde yapılan mescid, kible henüz Ka'be'ye çevrilmediğinden Kudüs'e doğru inşa edilmiştir. Sade bir yapıya sahip olan mescidde minber ve minare olmamakla birlikte ezan yakın bir evin çatısında okunmuştur. Burada Hz. Peygamber'in (s.a.v) hadis kaynaklı önemli hatıralarından olan minber yerine kullandığı direğin, minber imal edilip terk edildiğinde verdiği tepkiyi de dile getirmiştir. Mescidin kenarına ihtiyaç sahipleri için ilk başta gölgelikler yapılmışken daha sonra suffelere dönüştürülmüştür²⁰¹.

Mescidin inşasında ilk taşı kendi yerleştiren Hz. Peygamber'in (s.a.v) daha sonraki taşları Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin yerleştirdiğini belirten Vamık Şükrü Efendi'ye göre bu, halifelikte siyasi sıralamanın da göstergesidir. Yine siyasi sıralamada Hz. Peygamber'e (s.a.v) ve bir önceki halifeye göre minberde hutbe okuyan halife bir basamak daha aşağı inmiştir. Müslümanların artması ve yer darlığından dolayı Hz. Osman'ın bu sıralamayı bozarak bir üste çıkmak zorunda olmasını eleştiren Halife Mansur ve yardımcısının arasında geçen diyalogu aktaran Vamık Şükrü Efendi, Raşit Halifelerden sonra bu usule pek de uyulmadığını açıklar. Minber zamanla siyasi güç göstergesi olarak Muaviye tarafından hükümet merkezi olan Şam'a taşınmak istenmiş, fakat buna fırsat verilmemiştir. Müslüman hükümdarlar gerektiğinde minberi yenilemişlerdir. Son yenileme Sultan II. Murad tarafından gerçekleştirilmiştir²⁰².

Mescid Hz. Peygamber'den (s.a.v) sonra Hz. Ebubekir ve Hz. Ali zamanlarında genişletmeye ve yenilemeye ihtiyaç duyulmazken Hz. Ömer ve Hz. Osman zamanlarında genişletme çalışmaları lüzumu görülmüştür.²⁰³ Velid b. Abdülmelik zamanında büyük bir yenilenme yaşanmıştır. Öyle ki Bizans'tan yardım istenmiş, Mescid-i Nebevi ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerinin odaları yıkılıp genişletilme düşünülmüştür. Mescidin yenilenmesi maksadıyla yıkılmasına çok ses çıkarmayan halk,

²⁰¹ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. II, s. 18-20.

²⁰² Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. II, s. 18-22.

²⁰³ es-Semhûdî, *Vefâü'l-Vefâ bi-Ahbâri Dari'd-Mustafâ*, C. II, s. 49-60.

hucuratın yıkılmasına başkaldırmıştır. Bir rivayete göre Mervan tarafından zaten satın alınmış olan bu odalar, halkın başkaldırmasına aldırış etmeksizin yıkılarak mescide dâhil edilmiştir. Birtakım tarihçilere göre ise odaların mescide eklenmesi Hz. Osman zamanında başlamıştır. Bu odalar, mescid yapılırken aynı malzemeler kullanılarak inşa edilmiştir. Hasan Basri'nin rivayetine göre oldukça basık boydadır. " *Peygamberlerinin kabirlerini mescid edinen Yahudilere ve Hıristiyanlara Allah lânet etti*" hadisi gereğince hanımların odalarının bilhassa Hz. Peygamber'in (s.a.v) kabrini muhafaza eden Hz. Aişe'nin odasının mescide katılması pek uygun görülmemiştir. Ayrıca dönemin şartlarının gelecek nesillere aktarılması içinde odaların muhafazası fikri gayet uygun olsa da zamanla genişletme çalışması adı altında mümkün olmamıştır²⁰⁴. 88-91/706-709 senesi arasında Mescid-i Nebevi yenileme çalışmasında taş ve mermerler kullanılmış, sadelikten ihtişama dönüşmeye başlanmıştır. Dört minare yapıldıktan sonra ek olarak Sultan Kayıtbay bir minare daha ekletmiştir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v) kabri olan Hücre-i Muattara Hz. Aişe'nin odasında olup *Târîh-i İbn Şihne* den almış olduğu rivayete göre Hz. Aişe'nin daha önce rüyasında üç tane ayın kendi odasında olduğunu görmüştü. Babası Ebubekir, kızı için rüyayı üç önemli kişinin odasına defin olacağı yorumunda bulunmuştur. Vamık Şükrü Efendi dipnot olarak Hz. Ebubekir'in rüya tabirlerinde yetenekli olduğu, Hz. Peygamber'in (s.a.v) gördüğü rüyada da O'ndan ne kadar süre sonra vefat edeceğini yorumlamış, dediği gibi de çıkmıştır. Neticede o odada Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer'de defnedilmiştir. Kabirlerin sıralamaları hakkındaki üç rivayeti tablo şeklinde göstermiştir. Halife Velid zamanında kabirlerin üstüne isimler ve ayet işlenerek örtülmüştür. Daha sonra üstüne kubbe yapılarak mescidin hangi kısmında olduğu dışarıdan belli hale gelmiştir. Etrafi mermerlerle kaplanmıştır. Ahşap bir kafesin içine muhafazaya alınmıştır. Bu ahşap kafes, çıkan yangında yok olunca çelik parmaklıklara alınmıştır. Sultan II. Mahmud, Hz. Peygamber'in (s.a.v) kabri üstündeki kubbeyi yeşil renge boyattığından Kubbe-yi Hadra ismini almıştır. Vamık Şükrü Efendi'nin Halife Velid ile Eban arasında geçen diyalogta anlattığına göre ve daha önce de bahsettiğimiz Bizans'tan istenen yardım neticesinde Mescid-i Nebevi İslâm mimarisinden çıkarak Bizans üslubu üzere yenilenme gerçekleştirmiştir. Halife Mehdi zamanında tekrar genişletme ve yenilenme çalışmaları yapılmıştır. Fakat Emevi-Abbasi çekişmesinden dolayı Halife Mehdi,

---

²⁰⁴ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. II, s. 23.

Velid'in kitabesini kaldırmış, kendi kitabesini koydurmuştur. Vamık Şükrü Efendi baştan aşağı mescidi inşa ettirmiş olan Velid'in isminin silinmesini eleştirirken bu tür hizmetlerin siyasi çekişmelere katılmadan geleceğe aktarılmasının daha doğru olacağını düşünmektedir²⁰⁵.

Mescid-i Nebevi'nin genişletilme ve yenilenme çalışmalarına ek olarak iki kere yangın gerçekleştiğini belirten Vamık Şükrü Efendi yangın ve tamirat hakkında detaylara yer verir. İlk yangın Halife Mutasım zamanında mescid görevlisinin ihmalden ortaya çıkmış, halife dış karışıklık sebebiyle tamiratı tamamlayamadığından Mısır ve Yemen hükümdarları müdahil olmuştur. Hücre-i Muattara üzerine kubbe inşa ettiren ilk hükümdar ise Sultan Kalavun'dur. İkinci yangının çıkış nedeni ise yıldırım düşmesi olup minarenin yıkılmasıyla müezzinin göçük altında kalmasına ve ondan fazla kişinin ölümüne kadar ulaşan bir faciaya dönüşmüştür. Tabi can kaybının yanında büyük maddi hasarda oluşmuştur. Gerçekleşen yangın sonrası hasarı Sultan Kayıtbay tamir ettirmiş bu tamirata ek olarak medrese, ribât, minare, sebil ve hamam gibi yapılarda vakfetmiştir.²⁰⁶

Osmanlı sultanları, Yavuz Sultan Selim'den itibaren Mescid-i Nebevi'nin tamirat ve yenilikleri görevini üstlenmiştir. Kânûnî Sultan Süleyman'ın, Kubbe-yi Hadra'yı kurşunla kaplatması ve Süleymaniye olarak anılan minareyi inşa ettirmesi gibi önemli katkıları vardır. Bu minarenin Sultan Abdülaziz zamanında yenilenme geçirmesi sebebiyle namı Aziziye olarak değişmiştir. Yine Sultan II. Murad, Sultan I. Ahmed, Sultan IV. Murad yenilemeler tadilatlar gerçekleştirmiş bununla beraber kıymetli taşlar ve kumaşlardan hediyeler göndermişlerdir. Bu hediyeler dışarıdan bakıldığında sultanın cömertliği olarak anlaşılıyor olabilir. Fakat Vamık Şükrü Efendi burada vurucu açıklamalarından birini yaparak sultanların asıl amacını ifade eder. Sultanların bu kıymetli hediyelerden amacı kendilerini cömert göstermek ya da Hücre-i Muattara'ya kıymet ve şeref vermek amaçlı değil Müslüman hükümdarların karışıklıklar ve yetersizlikler sebebiyle Mescid-i Nebevi'nin tamiratını karşılayamayacak duruma düşerlerse o kıymetli hediyeleri satarak karşılamaları içindir.

²⁰⁵ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e.*, C. II, s. 23-27.

²⁰⁶ Semhûdî'nin yaşadığı dönemde çıkan bu yangın sonrasında Mescid-i Nebevi'de gerçekleştirilen imar faaliyetlerine Semhûdî detaylı olarak değinmektedir. Bkz. es-Semhûdî, *Vefâü'l-Vefâ bi-Ahbâri Dari'd-Mustafâ*, C. II, s. 169-181.

Mescid-i Nebevi için yangınlardan sonra büyük tamirat gerektiren bir diğer olay Vehhabilerin verdiği zarardır ki bunun üzerine yapılan tamir çalışmalarında Medine'deki diğer mescidler ve Baki kabristanındaki hasarlar da düzeltilmiştir. Osmanlıların yapmış olduğu yeniliklerden bahseden Vamık Şükrü Efendi Sultan Abdulmecid'in göstermiş olduğu itinanın delilleri olarak ferman metinlerini eklemekten geri durmamıştır.

Vamık Şükrü Efendi mesciddeki yenilemeleri açıkladıktan sonra iç tanıtımına geçer. Hz. Peygamber'e (s.a.v) özel olmak üzere mescidde dört adet mihrap bulunur. Altı adet minaresi bulunur. " *Kabrim ile minberim arasında cennet bahçelerinden bir bahçe vardır*" hadisi mucibince bu kısım Ravza-ı Mutahhara olarak isimlendirilir. Hücre-i Muattara ile karıştırılmaması gerektiğini ifade eden Vamık Şükrü Efendi Hücre-i Muattara, Hz. Peygamber (s.a.v), Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in kabirleri olan bölgedir. Bu kısımda yılın belirli günlerinde saygı ve usul üzere yenilenme yapılır²⁰⁷.

Birinci Dünya Savaşı esnasında olan karışıklar nedeniyle Mescid-i Nebevi'ye gönderilmiş olan hediyeler İstanbul'a taşınır. Bunların bir kısım kayıtlarını açıklayan Vamık Şükrü Efendi bir kısmının ise Vehhabiler tarafından yağmalandığının bilgisini verir. Gönderilen hediyeler büyük bir çoğunlukla sultanlar, hanım sultanlar devlet adamları olmakla birlikte Hint hükümdarının da katkısı vardır. Verdiği bilgilere göre kayıtlarda hem gönderildiği zamandaki değeri hem de İstanbul'a getirildiği haldeki değeri ifade edilmiştir. Bu değer İstanbul'daki kuyumcu ve mücevherciler tarafından kurulan heyet tarafından belirlenmiştir. Gönderilen hediyelerin bazıları günlük hayatta kullanılan askı, tesbih, rahle, yelpaze ve levha gibi eşyalar olup onları kıymetli yapan ham maddesinde kullanılan altın, gümüş, zümrüt gibi malzemelerdir. Adı geçen eşyalar hakkında verilen bilgiler değerlendirildiğinde döneme ait günümüzde çok da duymadığımız kıymetli taşların cinslerine (felemenk vs.) ve sanat eserlerinin üsluplarına ışık tutmaktadır. Akıbeti belli olmadığı halde hakkında bilgi verdiği bir eser de Vehhabiler tarafından Hücre-i Muattara'nın duvarına asılmış olan ve gövdesi mücevherle kaplı timsah görünümlü heykel vardır ki bid'at olduğunu savunarak yıkılan onca türbenin karşılığında bu hayvan figürünün Hz. Peygamber'in (s.a.v) kabrinin orada yer alması anlaşılabilir bir durumdur. Vamık Şükrü Efendi ek sayfalar kısmında Mescid-i Nebevi müdürlüğündeki mazbataları eklemiştir. Bu mazbatalarda teslim edilen

---

²⁰⁷ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. II, s. 41.

hediyeler hakkında bilgiler yer alır. Diğer ek bir bilgi Fatımilerin daha önce bahsi geçen Hacer-i Esved-i götürdükleri gibi siyasi amaç uğruna Hz. Peygamber (s.a.v), Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in kabirlerini Mısır'a taşıma uğraşına girmiş olmalarıdır. Fakat bu vazife için gönderilen kişi Medineliler tarafından sağlanan görüşmeler sonucunda yaptığı yanlıştan dönmüştür²⁰⁸. Maalesef ki Hz. Peygamber'in (s.a.v) kabri şeriflerine suikast çabası bununla kalmamış Rum tarafından gönderilen kişilerce yeniden cüret edilmiştir. Halep atabeyi Nureddin Zengi'nin Hz. Peygamber'i (s.a.v) defalarca rüyasında görmesi sonucu Medine'ye gidip yaptığı tetkikler sonucunda suçlular yakalanmıştır. Selahaddin Eyyubi zamanında da aynı suikastlar önlenmiştir²⁰⁹.

Vamık Şükrü Efendi tartışmalı bir mevzu olan Hz. Fatıma'nın kabrinin nerede olduğu konusunu da ele alır. Hz. Fatıma'nın kabri hem Hücre-i Muattara yakınlarında hem de Baki kabristanında olarak rivayet edilmektedir. Bir rivayete göre Hz. Fatıma vefat ettiği yerde gömülmek istemiştir ki o da kendi evi olarak Hücre-i Muattara'nın yakınında olmasının mümkün olduğunu gösterir. Bir diğer rivayette ise Hz. Hasan vefat edince Hz. Peygamber'in (s.a.v) kabrinin yanına defin olunmak için Hz. Aişe'den izin almış fakat Ümeyyeoğullarının verdiği tepkiler nedeniyle annesinin yanına defin edilmesini söylemiştir. Hz. Hasan'ın kabri Baki'de olduğuna göre annesinin de orada olduğu fikrinden Hz. Fatıma'nın kabri ile ilgili ikinci görüş ortaya çıkmıştır. Vamık Şükrü Efendi Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in kabrinin yerinin muamma olduğu gibi Hz. Fatıma'nınkine de tam kanaat getirilemediği sonucunu açıklar. Mescid-i Nebevi'nin bahçesinin bir kısmında Hz. Fatıma Bahçesi yer alır ve Harem hizmetlilerinin baş vazifelileri içinde bir bölüm ayrılmıştır. Mescid hakkındaki bilgilere son verirken buradaki sütun, kubbe, görevli ve görevler hakkındaki bilgileri aktarır²¹⁰. Bu bilgiler doğrultusunda Mescid-i Nebevi'nin Müslüman nüfusun artmasına bağlı olarak geniş bir alana yayıldığını söylemek mümkündür.

2.5. HZ. PEYGAMBER (s.a.v) ZAMANINDA BAZI ÖNEMLİ VAKIFLAR

Vamık Şükrü Efendi'nin önemli gördüğü birkaç hayrattan bahsetmesinin sebebi hayratların oluşmasındaki önemli olayları aktarmak istemesidir. Mesela dört adet su kaynağından bahsederken Ayn-ı Ebi'd-Deylem'in Medine'de İslâm'ın gelişinden sonra açılan ilk su kaynağının burası olduğunu vurgular. Bi'r-i Beysan adlı su kaynağı ise,

²⁰⁸ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. II, s. 41-48.

²⁰⁹ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. II, s. 49.

²¹⁰ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. II, s. 50-54.

içilmeyecek bir tadı olduğu halde savaştan dönen Hz. Peygamber'in (s.a.v) duası ile içilebilir bir hal almış ve Talha b. Ubeydullah tarafından alınarak vakfedilmiştir. Said b. Ubâde Kuyusu'nun önem arz eden kısmı kuyunun vakfindan önce Hz. Peygamber (s.a.v'e) sorulan en kıymetli sadaka hangisidir, sorusuna cevaben su kaynağı açtırmak olduğu bilgisini bize aktarmasıdır. Bu diyalog sonrası Said b. Ubâde annesi adına bu kuyuyu açtırmıştır²¹¹.

Vamık Şükrü Efendi'nin Mescid olarak ele almış olduğu üç vakıf vardır ki üçünün de hikâyesi birbirinden ilginçtir. Kanton Mescidi isminden anlaşılacağı üzere Çin'de inşa edilmiş bir mesciddir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) hükümdarlara gönderdiği elçilerin mesajını hoş karşılayan Çin hükümdarı, başkent Kanton'da bir mescid inşa ettirmiş, Çinlilerin Müslüman olanlarına karşı hoşgörülü olmuştur. Günümüzde Çin'in Doğu Türkistan'dakilere Müslüman oldukları için uyguladıkları kabul edilemez işkence ve eziyetleri²¹² göz önüne aldığımızda Asr-ı Saadet'te Çin hükümdarının bu ılımlı yaklaşımı ve mabed inşası gerçekten takdir edilir ve hayret verici bir durumdur. Mescid-i Utbe, Hudeybiye anlaşması sonrası ashabdan Ebû Basîr Utbe Medine'ye kaçmış, anlaşma gereği müşriklere teslim edilmek durumunda kalmıştır. Mekke'de yaşayamayan birkaç Müslüman ile Mekke ile Medine arasında bir yere yerleşmiştir. Orada vefat etmesiyle hanımı tarafından kabrinin yanına mescid yapılmıştır. Yemame Mescidi bizim için gündemsel bir konu olduğu için önemli gördüğümüz bir mesciddir. Bu mabed yeni inşa edilmemiş daha önce kilise iken Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından mescide çevrilmiştir²¹³. Tarihte Müslümanların fethi sonrası görülen bu değişimin birkaç örneği olmakla birlikte belki de örnek teşkil eden ilk dönüşüm Yemame Mescidi'dir. Tarihimizde en değerli dönüşüm olan Ayasofya-yı Kebir Camisi buna örnektir. Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethinden sonra Hagia Sophia Kilisesi'ni camiye dönüştürmüştür. 24 Kasım 1934 tarihinde müzeye dönüştürülen bu koca tarihi mabed uzunca müddet genel kısmı ibadete kapalı kalmıştır. Müslümanların gönlünde açılan bu büyük yaraya 24 Temmuz 2020 yılında son verilerek yeniden büyük bir sevinçle cami olarak ibadete açılmıştır²¹⁴.

²¹¹ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. II, s. 54.

²¹² Acet İnce, Gül Seda. "Çin'in Vahşi Yüzü: Doğu Türkistan Zulmü Ve Uluslararası Toplumun Sorumlulukları", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, S. 6/4, Nisan 2019, s. 572-584.

²¹³ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. II, s. 54.

²¹⁴ Semavi Eyice, "Ayasofya", *DİA*, C. IV, TDV Yayınları, İstanbul 1991, s.206-210.

2.6. MEDİNE'DE MESCİD-İ NEBEVÎ DIŞINDA VAKFEDİLEN MESCİDLER

Vamık Şükrü Efendi'nin vermiş olduğu bilgilere göre Medine'de 130 adet mescid vakf edilmiştir. Bu mescidlerden yaklaşık 15 tanesinin içinde Hz. Peygamber'in (s.a.v) namaz kıldığı rivayetine ulaşan Vamık Şükrü Efendi, mescidlerin büyük çoğunluğunun önemli bir yeri temsil etmesi olarak vakf edilmiştir. Örneğin Hz. Peygamber (s.a.v)'in savaş yaptığı yer, savaşa giderken konakladığı yer yahud da önemli kimselerin kabirlerinin olduğu mevkiilerdir ki isimlerini de bu önemli sebeplere göre almışlardır. Osmanlı'dan sadece Kânûnî Sultan Süleyman'ın hatunu Haseki Hürrem Sultan'ın mescidinin ismi geçmektedir²¹⁵.

Dönemin şartlarına göre Medine ve etrafında bulunan mescid sayısı zaten azımsanamayacak bir seviyeye ulaşmıştır. Osmanlı'nın da yeni mescidler yapmak yerine Mescid-i Nebevi ve diğer mescitlere sahip çıkma görevini üstlenmiş olduğunu düşünmekteyiz. Göze çarpan bir diğer mesele ise Medine'deki mescid sayısının Mekke'deki mescidlerin iki katından fazla olmasıdır. Bunun sebebi başta Hz. Peygamber'in (s.a.v) Medine'ye hicreti neticesinde kurulan İslâm devletinin başkenti görevini üstlenmiş olmasıdır. İslâm her ne kadar Mekke'de doğmuş olsa da gelişip yayılımı Medine'de olmuştur. Tüm bu saydığımız sebeplerle Müslüman sayısının artışı ve çevresel yayılımı neticesinde daha fazla mescid ihtiyacı ve hayır yapma arzusunu doğmuştur. Ayrıca Mekke'nin daha sonra fethedilmesi ve kıblenin Kudüs'ten Ka'be'ye çevrilmesine dair gelen vahiy neticesinde tüm dünya Müslümanlarının merkezi haline gelen Mescid-i Haram inşa edilmişken Mekke'nin merkezine haddinden fazla mescid vakf etmek pek de mantığa uygun gelmemektedir.

Tablo 13. Medine'de Bulunan Mescitler

1	Kuba Mescidi
2	Mescid-i Şerîf-i Nebevî
3	Mescidu'l-İcâbe
4	Mescid-i Uhud
5	Mescidü'l-Asfiya
6	Mescid-i Benî Ümeyye bin Zeyd el-Evs
7	Mescid-i Benî Haram
8	Mescid-i Benî Huzâra
9	Mescid-i Haris
10	Mescid-i Benî Uzretu'l-Hazrecî
11	Mescid-i Benî el-Hâris bin el-Hazrec
12	Mescid-i Benî el-Cîlî
13	Mescid-i Benî Beyzâ
14	Mescid-i Benî Hâtme

²¹⁵ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. II, s. 55-61.

Tablo 13. (Devam) Medine 'de Bulunan Mescitler

15	Mescid-i Benî Enîf
16	Mescid-i Benî Cescâse
17	Mescid-i Benî Zerîk
18	Mescid-i Benî Abîd
19	Mescid-i Benî Selem
20	Mescid-i Eslem
21	Mescid-i İbn Asiye
22	Mescid-i Ebî Faysalî
23	Mescid-i Bi'l-Hâris bin Hazrec
24	Mescid-i Benî Mu'âviye
25	Mescidü'ş-Şecera
26	Mescid-i Benî Dînâr
27	Mescid-i Benî Sâ'ide
28	Mescid-i Benî Sâ'ide 2
29	Mescid-i Benî Abdu'l-eşhel
30	Mescid-i Benî Adîyy bin en-Neccâr
31	Mescid-i Benî Amr bin Mebzûl bin Mâlik bin en-Neccâr
32	Mescid-i Benî Afâr
33	Mescid-i Benî Mâzen bin en-Neccâr
34	Mescid-i Benî Vâ'il
35	Mescid-i Benî Vâkîf
36	Mescid-i Benî Kureyza
37	Mescid-i Ebû Zer el-Gıfârî
38	Mescid-i Buyûtu'l-matar
39	Mescid-i Bakî'u'z-Zübeyr
40	Mescidu'l-Bakî'
41	Mescidu'l-Bağlâ
42	Mescidu't-Tevbe
43	Mesâcid-i Tebûk
44	Seniye Medrân Mescidi
45	Zâtu'z-Zerâb Mescidi
46	Mescidu'l-Ahdar
47	Mescid-i Zâtu'l-Hatemî
48	Mescid-i Balî
49	Mescid-i Tebrâ
50	Mescid-i Şakk-ı Nâra
51	Mescid-i Zî'l-Halife
52	Mescid-i Zî'l-Halifetu's-Sânî
53	Mescid-i Şevşek
54	Mescidü'l-Havz
55	Mescid-i Hacer
56	Mescid-i Sa'id
57	Mescid-i Vâdiyu'l-Karî
58	Mescid-i Benî Uzra"
59	Mescidü'r-Rak'â
60	Mescid-i Zî'l-Merve
61	Mescid-i Fîfâ'
62	Mescid-i Zî'l-Haşbe
63	Mescid-i Seniyye
64	Mescid-i İhzayr
65	Mescid-i Cehîne
66	Mescidu'l-Cum'â
67	Mescid-i Hamza
68	Hâfiz Behrâm Ağa Mescidi
69	Mescidu'l-Harbe
70	Mescid-i Dâr-ı Sa'd bin Haşîme

Tablo 13. (Devam) Medine 'de Bulunan Mescitler

71	Mescid-i Dâr-i Nabîğa
72	Mescid-i Zü'l-Hife
73	Mescidü'r-Râye
74	Mescid-i Rüknu'l-Cebel
75	Mescid-i Râtec
76	Mescid-i Zeyne'l-Abidîn
77	Mescidu'l-Sabk
78	Mescid-i Şemrân
79	Mescidu's-Sâfile
80	Mescidu'Ş-Şeyhayn
81	Mescid-i Sadakâtu'z-Zübeyr
82	Mescid-i Ayneyn
83	Mescid-i Üsence
84	Mescid-i Utbân bin Mâlik
85	Mecidu'l-Aşîra
86	Mescid-i Urve
87	Mescid-i Ömer bin el-Hattâb
88	Mescid-i Osmân bin Affân
89	Mescid-i el-Gamâme
90	Mescidu'l-Feth
91	Mescidu'l-Fazîh
92	Mescid-i Fesh
93	Mescidu'l-Feyfâü'l-Hiyâr
94	Mescidu'l-Karsa
95	Mescidü'l-Kibleteyn
96	Mescid-i Kevâkib
97	El-Mescidü'l-Kebîr
98	Mescid-i Müşîb
99	Mescidü'l-Minâreteyn
100	Mescidü'l-Müserrah
101	Mescidü'l-Mâide
102	Mescidü'l-Mezele
103	Mescidü'l-Merfak
104	Mescid-i Meşrabetü Ümmü İbrâhîm
105	Mescidü'n-Nebî
106	Mescidü'n-Nûr
107	El-Mescidü'n-Nebevî
108	Mescidu'l-Vâdî
109	Mescid-i Yahya bin Talha
110	Mescid-i Vâdî'l-Akîk
111	Mescid-i Kubbetu's-Senaya
112	Mescidu'l-Ulâ
113	Mescidu'l-Kasva
114	Mescidu'l-Sabha
115	Mescid-i Asr
116	Mescid-i Makmel
117	Mescidu'l-Fer'a
118	Mescidu'n-Nehîl
119	Mescidu's-Süvârikiye
120	Mescid-i Şerîfu'r-Rûhâ'
121	Mescid-i Revhâ'
122	Mescid-i Arkü'l-Zabiye
123	Mescidü'l-Münsarif
124	Mescid-i Şerîf
125	Mescid-i Akabe Mişeb
126	Mescidü'l-Ukbâvî

Tablo 13. (Devam) Medine 'de Bulunan Mescitler

127	Haseki Sultân Mescid-i
128	Halîl Efendi Mescid-i
129	Câmi'
130	Beyâr Ali Mescidi

2.7. MEDİNE'DE KURULMUŞ MEDRESELER

Vamık Şükrü Efendi'ye göre Medine'de 27 adet kurulmuş ve zamana karşı korunmuştur. Bu medreselerin büyük bir çoğunluğu Osmanlı sultanları ve hanım sultanlar tarafından vakfedilmiştir²¹⁶. Böyle olmasında diğer kayıtların kaybolması ihtimali ya da yazarımızın zamanına ulaşamamış medreselerin olabilirliği de göz önünde tutulmalıdır. Mekke'de kurulan medreselere nazaran sayı daha azdır. Bunun da sebebi zannettiğimiz üzere Medine başlı başına bir eğitim merkezidir ve Mescid-i Nebevi'de kurulmuş olan suffeler eğitim merkezi olarak faaliyet göstermiştir. Kiblenin merkezinin Ka'be olması sebebiyle Mekke'de mescid sayısının fazla olmaması, eğitimin merkezi olan Mescid-i Nebevi'nin bulunduğu Medine'de de medreselerin Mekke'den daha az olması garip karşılanmamalıdır.

Tablo 14. Medine 'de Bulunan Medreseler

1	Sultân Mahmûd-ı Evvel Medresesi
2	Sultân Hamîd-i Evvel Medresesi
3	Sultân Abdülmecîd Medresesi
4	Sultân Ahmed Medresesi
5	Hâseki Sultân Medresesi
6	Beşîr Ağa Medresesi
7	Şahâbiye Medresesi
8	Özbekiye Medresi
9	Kazanlı Abdussettâr Efendi Medresesi
10	Kilî Nâzırî El-Hâc Mustafa Ağa Medresesi
11	Şeyh Mazhar Medresesi
12	Çorumlu Hüseyîn Efendi Medresesi
13	Sakızlı Medresesi
14	Şurût Efendi Medresesi
15	Arnavud Mustafa Efendi Medresesi
16	Karabaş Medresesi
17	Şifâ Medresesi
18	İrfâniye Medresesi
29	Fenâyirci Medresesi
20	İhsâniye Medresesi
21	Eşrefiyye Medresesi
22	Bâsitiyye Medresesi:
23	Mezheriyye Medresesi
24	Kayıtbay Medresesi
25	Rüstem Paşa Medresesi
26	Kubbetu'l-eslâm Medresesi
27	Üçüncü Sultân Murâd Medresesi

²¹⁶ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. II, s. 61.

2.8. MEDİNE'DE KURULMUŞ KÜTÜPHANELER

27 medresenin bulunduğu bir şehirde kütüphanelere duyulan ihtiyaç da aşikârdır. Vamık Şükrü Efendi'nin ulaştığı kayıtlara göre Medine'de 22 adet kütüphane kurulmuştur. Kütüphanelerin ismiyle, ilgili görevlilere verilen ücretler ulaşıldığı kadarıyla aktarılmıştır. Daha da önemlisi her kütüphanede aşağı yukarı kaç tane kitap olduğu bilgisi de yer alır. Toplamda 20.000 den fazla kitap bulunmaktadır²¹⁷. Mekke'de üç adet kütüphane bulunurken buradaki kütüphane ve kitap sayısı yine bize Medine'nin ilim merkezi olduğunun göstergesidir.

Tablo 15. Medine'de Bulunan Kütüphaneler

1	Sultân Mahmûd-ı evvel Kütüphanesi
2	Sultân Hamîd-i evvel Kütüphanesi
3	Sultân Abdulmecîd Kütüphanesi
4	Beşir Ağa Kütüphanesi
5	Kilî Kütüphanesi
6	Mazhar Efendi Kütüphanesi
7	Hüseyin Efendi Kütüphanesi
8	Sakızlı Kütüphanesi
9	Şurut Efendi Kütüphanesi
10	Arnavud Kütüphanesi
11	Karabaş Kütüphanesi
12	Şifâ Kütüphanesi
13	İrfâniye Kütüphanesi
14	Fenâyirci Kütüphanesi
15	Ârif Hikmet Bey Kütüphanesi
16	Emîn Paşa Kütüphanesi
17	Cemlül-Leyl Kütüphanesi
18	Besâtî Kütüphanesi
19	Ribât-ı Seyyidînâ Osmân Kütüphanesi
20	Abdulgaffar Efendi Kütüphanesi'dir
21	Selîm Bey Kütüphanesi
22	Mehmed Emîn Efendi Kütüphanesi

2.9. MEDİNE'DE KURULMUŞ ZAVİYELER

Mekke'deki vakıflar hakkında bilgi verdiğimiz bölümde zaviyelerin kuruluş amacı ile ilgili açıklamalarda bulunmuştuk. Medine'de 14 adet zaviye olduğunu aktaran Vamık Şükrü Efendi döneme ait bölgede bulunan tarikatlar hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır²¹⁸. Medine'deki zaviye sayısı Mekke'deki zaviyelere göre oldukça düşük bir sayıdır. Ayrıca tekkelerde bu başlıkta yer almıştır

Tablo 16. Medine'de Bulunan Zaviyeler

1	Cüneydiye Zaviyesi
2	Şemmân Zaviyesi

²¹⁷ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. II, s. 62.

²¹⁸ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. II, s. 63.

Tablo 16. (Devam) Medine 'de Bulunan Zaviyeler

3	Seyyid Abdulkâdir Geylânî Zaviyesi
4	Seyyid Abdulbedevî Zaviyesi
5	Şeyh Senevî Zaviyesi
6	Kaşâşî Zaviyesi
7	İbn Ulvan Zaviyesi
8	Şeyh Sâvî Zaviyesi
9	Sa'diye Zaviyesi
10	Şeyhu'l-Mevlevî Zaviyesi
11	Rifâ'î Zaviyesi
12	Şeyh Desûkî Zaviyesi
13	Mısır Tekkesi
14	Şâzelî Dergâhı

2.10. MEDİNE'DE KURULAN RİBÂTLAR

Vamık Şükrü Efendi dipnotunda belirttiği üzere kaynaklarda Medine'de 108 adet ribât bulunmakla birlikte ismine ve bilgilerine ulaştığı 20 adet ribâtтан bahseder. Bilgiler doğrultusunda iki adet hanımlara özel ribât bulunmaktadır²¹⁹. Mekke'ye oranla hanımlara özel ribât sayısı daha azdır.

Tablo 17. Medine 'de Bulunan Ribatlar

1	Canfedâ Hâtûn Ribâtı
2	Ribâtul-Merâğa
3	Gıyasiye Ribâtı
4	Ribâtul-Ceberât
5	Ribâtul-Ş-Şirâzî
6	Ribât-ı Dûkâle
7	Ribâtul's-Selâmî
8	Ribâtul'l-İsfehânî
9	Ribâtul's-Sebîl
10	Ribât el-Hâc İsmâîl
11	Ribât el-Hâc İsmâîl 2
12	Demircizâde Mustafa Efendi Ribâtı
13	İzzet Paşa Ribâtı
14	Âdile Sultân Ribâtı
15	Ribât-ı Bağdâdî
16	İbnu'z-Zemen Ribâtı
17	Ribâtul'l-Yemâniye
18	Ribâtul'z-Zil'î
19	Ribâtul't-Terk
20	Ribât-ı Kâdî'l-Kudât

2.11. MEDİNE'DE KURULMUŞ MEKTEPLER

Medine'de yine büyük bir çoğunluğu Osmanlı tarafından vakfedilmiş 15 adet mekteb vardır. Mekteblerin konumu hakkında bilgi verirken bu bahsettiği 15 mektebin

²¹⁹ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e.*, C. II, s. 63-64.

yalnızca erkek çocuklarına ait olduğunu ifade eder. Kız çocuklarına ait mektebler hakkında bilgi vermemiştir²²⁰.

Tablo 18. Medine’de Bulunan Mektepler

1	Anberiye Mektebi
2	Sebîl Mektebi
3	Murâdiye Mektebi
4	Selîm Bey Mektebi
5	Mekteb
6	Cevher Ağa Mektebi
7	Beytu'l-halîza Mektebi
8	Asâkî Zâviyesi Mektebi
9	Sultân Mahmûd-ı Sâni Mektebî
10	Kubbe-i Mâlik Mektebi
11	Zükâk Kazâ Mektebi
12	Sultân Abdulmecîd Mektepleri (4 adet)

2.12. BAKÎ‘ KABRİSTANI

Medine’de İslâm’dan önce kabristan haline gelen Baki‘ Mezarlığı, hicretle birlikte Müslümanların da kabristanı haline gelmiştir. Hz Peygamber’in (s.a.v) hanımları kızları ve dostlarından pek çoğu burada medfundur. Vamık Şükrü Efendi bu kısımda kabristan hakkında bilgi vermektten çok kabirlerinin bulunduğu ashabın biyografileri hakkında bilgi verir²²¹.

Tablo 19. Bakî‘ Kabristanında Medfun Kişiler

1	Osmân bin Mez‘ûm
2	İbrâhîm aleyhisselâm (Hz. Peygamber'in (s.a.v) oğlu)
3	Hazret-i Rukıyye
4	Hazret-i Ümmü Gülsûm
5	Hazret-i Zeyneb
6	Abbas bin Abdulmuttâlib
7	Hazret-i Fâtıma
8	Hasan bin Ali bin Ebî tâlib
9	Hüseyin bin Ali bin Ebî Tâlib
10	Ali bin el-Hüseyin bin Ali bin Ebî Tâlib
11	Muhammed bin Ali bin Ebî Talib
12	Zeyne'l-âbidîn bin el-Hüseyin bin Ali
13	Muhammed el-Bâkr bin Zeyne'l-Abidîn
14	Câfer es-Sâdık bin Muhammed el-Bâkr
15	Ümmü'l-mü‘minîn Aişe
16	Ümmü'l-mü‘minîn Sevde
17	Ümmü'l-mü‘minîn Hafsa
18	Ümmü'l-mü‘minîn Ümmü Habîbe
19	Ümmü'l-mü‘minîn Ümmü Seleme
20	Ümmü'l-mü‘minîn Zeyneb bint-i Cehş
2	Ümmü'l-mü‘minîn Zeyneb el-Hilâliye
22	Ümmü'l-mü‘minîn Cevriye

²²⁰ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. II, s. 65.

²²¹ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. II, s. 66-75.

Tablo 19. Bakî' Kabristanında Medfun Kişiler

23	Ümmü'l-mü'minîn Safiye
24	Akîl bin Ebî Tâlib
25	Ebû Sufyân bin el-Hâris Abdulmuttalib
26	Abdullah bin Ca'fer et-Tayyâr
27	Safiye bint-i Abdulmuttalib
28	Atike bint-i Abdulmuttâlîb
29	Fâtıma binti Esed
30	Osmân bin Affân
31	Abdurrahman bin Avf
32	Abdullah bin Mes'ud
33	Es'ad bin Zûrâre
34	Sa'id bin Mu'âz el-Ensârî el-Evs
35	Ebu Saîd el-Huzrî
36	Muhammed bin Abdullah bin el-Hasan bin el-Hüseyin bin Ali bin Ebî Tâlib
37	Mâlik bin Sinân el-Huzrî
38	Alîme es-Sa'idiye
39	İsmâ'il bin Ca'fer es-Sâdık
40	Mâlik bin Enes
41	Nâfi' bin Abdurrahman eş-Şece'i

2.13. HAREMEYN'E GÖNDERİLEN SURRELER

Surre, dilimize Arapçadan geçmiş bir kelime olarak paranın/altının muhafaza edildiği herhangi bir kap manasında kullanılmıştır. İstılahta ise İslâm devletlerinden hacılarla birlikte Mekke ve Medine halkına gönderilen hediyelerdir²²². Vamık Şükrü Efendi, ilk olarak surre gönderen devletin Abbasi, hükümdarın ise el-Vâsık Billah, her hac mevsiminde göndermeyi gelenek haline getirenin ise el-Muktedir Billah olduğunu söyler. Genel görüş ise ilk gönderen hükümdarın el-Muktedir Billah olduğunu kabul etmiştir.²²³ Gönderilen surrelerin yılları, miktarı ve cinsi hakkında bilgi verirken ayrı birimlerin Osmanlı altınına tekabül ettiği değerleri de dipnotta açıklar. Surre gönderimini siyasi çıkarlara dönüştürmeye çalışan Fâtimiler olduğu gibi Mısır hükümetinin gönderdiği surrenden bahsederken ilginç bir teferruata değinir. Hürmet ve sevgileri o kadar bir seviyeye ulaşmıştır ki surreyi taşıyan devenin ayağı Haremeyn'e ulaşana kadar her durakladığı yerdeki en yetkili memur tarafından öpme usulünü uygulamışlar, Sultan Çakmak zamanında bu uygulama lağvedilmiştir. Cömertlik ve hürmetin birleşimi olarak gönderilen hediyelere hamilik yapan Osmanlıdan söz ederken Haremeyn'e ilk surrenin Çelebi Sultan Mehmed zamanında başlayıp diğer sultanlarla

²²² Münir Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları*, DİB Yayınları, Ankara 2015, s. 24-25; Abdullah Çakmak, *19.Yüzyılın Başlarında Kudüs*, İlem Yayınları, İstanbul 2020, s. 108.

²²³ Münir Atalar, *a.g.e.*, s. 25; Gülşah Aydın İnce, "Hayırseverlik Bağlamında Surre-i Hümayun ve Vakıflar: "Fatma Sultan'ın Darülhadis Vakfından 1730 Yılında Haremeyn-i Şerife'ye Gönderilen Surre Örnekleri", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 45, Nisan 2020, s. 445-460.

miktarın artmış olduğunu belirtir²²⁴. Bazı tarihçilere göre ise Osmanlıda ilk surre ihşanı Sultan Yıldırım Beyazid tarafından başlatılmış Çelebi Mehmed ve diğer sultanlar miktarını artırarak geleneğe dönüştürmüştür²²⁵. Surre geleneği ilk Arap hükümdarları tarafından başlatılmış olsa da devamında diğer milletlerden olan Müslüman devletler açısından Haremeyn ile olan bağların kuvvetlenmesine sebep olmuştur. Yavuz Sultan Selim'in Haremeyn'e olan hizmetkâr tavırlarıyla gönderdiği surreler Türk Müslümanlar ile mübarek topraklardaki Müslümanlar arasında bir gönül bağı kurmuş, zamanla dostluklar oluşmuştur²²⁶. Bu yönüyle de surre vakıfları ayrı bir anlam kazanmıştır.

Vamık Şükrü Efendi bize bu bilgileri sunmuş ise de kesin olarak surrenin Abbasilerin hangi halifesi tarafından başlatıldığı ve Osmanlıda ilk hangi sultanın surre gönderdiği tartışmalı konulardır. Kim tarafında gönderildiği bilinmemekle birlikte miktar ve cinsleri hakkında da kesin delil bulunmamaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda Vamık Şükrü Efendi Osmanlı döneminde eline geçen surre kayıtlarını gözler önüne sunmuştur. Vamık Şükrü Efendi'nin vermiş olduğu bilgilere göre;

Mekke'deki ihtiyaç sahiplerine devletin vakıflara ayırdığı bütçeden 37.876 kuruş olmak üzere diğer hazine bütçeleriyle birlikte 170.338 kuruş gönderilmiştir²²⁷.

Harem-i Şerif'de devlet görevlilerine 811.706 kuruş ödeme yapılmıştır²²⁸.

Mekke ve Taif'de kütüphane mescid tekke ve hastane görevlileri ve yer kiralarına Abdulmecid tarafından verilen ücret 72.547 kuruştur²²⁹.

Sultan II. Mahmud ve Bezm-i Âlem Valide Sultan'ın vakıfları da dâhil olmak üzere hazineyle birlikte, sabah namazından sonra hadis-i şerif okuyan, mescid görevlileri ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşi Meymune (ra)ın türbe görevlilerine verilen ücret 1.073.854 kuruştur²³⁰.

---

²²⁴ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 204.

²²⁵ Sibel Yıldız Kısacık, "Surre Alayları ve Ka'be Örtüleri: Niğde Müzesi Ka'be Örtüleri Örneği", *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi* C. 4 / Özel Sayı, Ekim 2020, s. 1-16.

²²⁶ Murat Akgündüz, "Surre-i Hümayûn Geleneği ve İslâm Toplumunu Kaynaştırmadaki Rolü" *D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 22, İzmir 2005, s.107-114.

²²⁷ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 204.

²²⁸ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 205.

²²⁹ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 205.

²³⁰ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 205.

Medine'deki ihtiyaç sahipleri için Haremeyn vakfı ve genel vakıflar olmak üzere hazineden toplamda 321.202 kuruş vakfedilmiştir²³¹.

Medine'deki Şeyhu'l-harem ve Harem-i Şerif görevlilerinin senelik maaşı Bağdat ve Basra'daki Harem vakıflarından karşılanma birlikte genel vakıflar ve hazineden de 681.982 kuruş verilmiştir²³².

Medine'deki Harem-i Şerif ağaları ve hizmetlileri, Kuba ve Ömer Mescidi hizmetlileri senelik maaşları 1.857.247 kuruştur²³³.

Medine'deki Hamidiye medresesi görevlileri ve ihtiyaç sahiplerine verilen vakfiye 2.212.313 kuruştur²³⁴.

Medine'deki Mahmudiye Medresesi görevlileri Mecidiye Hastanesi görevlilerine verilen senelik ücret Sultan II. Mahmud vakfından 14.404 kuruştur²³⁵.

Medine'deki Mecidiye Medresesi ve Mektepleri görevlileri maaşları Sultan Abdulmecid vakfından karşılanan 122.286 kuruştur²³⁶.

Medine'de Mülk, Yasin surelerini okuyanlar için verilen maaşlar 2.416.699 kuruştur²³⁷.

Mekke ve Medine'de görevlilerin maaşları ve gerekli malzemelerin toplam gideri 23.106.510 kuruştur²³⁸.

Hicaz'ın toplam surre miktarı 27.008.609 kuruştur²³⁹.

Mısır'dan gönderilen surre miktarı 50.000 Mısır altınıdır²⁴⁰.

Mekke ve Medine için gönderilen ihtiyaçlar da adetleriyle kaydedilmiştir²⁴¹.

---

²³¹ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 205.

²³² Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 205.

²³³ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 205.

²³⁴ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 205.

²³⁵ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 206.

²³⁶ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 206.

²³⁷ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 206.

²³⁸ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 206.

²³⁹ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 207.

²⁴⁰ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 207.

²⁴¹ Vamık Şükrü Efendi, *a.g.e*, C. I, s. 207.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VAMIK ŞÜKRÜ EFENDİ EFENDİ'NİN "EVKÂF-I ÜMEM TÂRİHİ" ADLI ESERİNDE HAREMEYN VAKIFLARI İLE İLGİLİ KISIMLARININ TRANSKRİPSİYONU

1. MEKKE

cilt 1 [118]

Yeryüzündeki İlk Vakf

Yeryüzünde en evvel vakf olunan şey en mukaddes ma'bed-i mu'allâ, en mübârek metâf-ı a'lâ olan Ka'betullâhi'l-ulyâdır²⁴². Kıdeminden nâşîdir ki "Beytu'l-Atîk" tesmiye olunmuştur²⁴³. Kur'ân-ı Kerîm'de «İnsanlar için Mekke'de yapılmış ilk beyttir.»²⁴⁴ buyrulmuş olduğu gibi "Sahîhayn"da ve diğer ba'zı "Kütüb-i Sitte"de dahi "Ebu Zer" radiyallâhu anh'dan rivâyeten «Ben Resulullah'a yeryüzündeki ilk mescidin hangisi olduğunu sordum. Mescid-i Harâm buyurdu. Sonra hangisi dedim. Mescid-i Aksâ buyurdu. Ben yine iki mescid arasında ne kadar zamân vardır dedim. Kırk sene buyurdu»²⁴⁵ hadîs-i şerîfi vârid olmuştur. Ulemâ-yı ümmet bunu müttefikân böyle kabûl etmiştir²⁴⁶. Ancak bu hadîs-i şerîfte "Mescid-i Harâm" ile "Mescid-i Aksâ'nın vaz'ı arasında kırk sene geçmiş olduğu beyân buyurulması ba'zı müfessirîn ve müverrihîn ile hadîs şârihleri için bâ'is-i işkâl olarak kendilerini bir takım te'vîlâta sevk etmiştir. Fi'l-hakîka Ka'be-i Mu'azzama ile Mescid-i Aksâ, İbrâhîm ve Süleymân aleyhimesselem taraflarından binâ edilmiş olduğuna göre ikisinin arasındaki müddet İbrâhîm ve Süleymân aleyhimesselem arasındaki müddet kadar ya'nî bin seneden ziyâde olmak lâzım geldiği hâlde hadîs-i şerîfte "kırk sene" buyurulması vehle-yi ûlâda tevlîd işkâl eder. Lâkin biraz i'mâl, fikr ve nazar olunursa işkâl kendiliğinden mündefi' olur.

İbn Haldun, *Târîhi'nin Mukaddime-i meşhûrasında* diğerleri gibi tarîk-i te'vîle giderek hadîs-i şerîfdeki "vaz'"dan maksad "binâ" olmayıp ibâdet için ta'yin-i mahal

²⁴² Cennât-ı âliyâtın ibâd-ı müttekîne vakf-ı Rabb-i Kerîm olduğunu söyleyenlerin fikrine göre cennet min-haysül-vakf Beyt-i Mukerreme'den akdem olmak lâzım gelirse de bahsimiz yeryüzündeki evkâfa müte'allik olduğundan ondan yukarı çıkamayız. Ba'zı vakfiyeler şöyle başlar: «Allah'a hamdolsun mü'min kullarının üzerine cenneti vakfetti.» Bağdat vâlisi meşhûr Dâvûd Paşa'nın 1243 târihli vakfiyeleri böyledir.

²⁴³ Trc.(bi'l-Beyt-i Atik) ya'nî o, insanlar için ilk inşa edilmiş eski bir beyttir.(*Tefsir-i Celaleyn*)

²⁴⁴ Âl-i İmrân 3/96.

²⁴⁵ Sahîh-i Buhârî cüz 4 Kitâb-ı Birr ve El-Halk s. 145 Sahîh-i Müslim cüz 2 Kitâbu's-salâh Kitâbu'l-mesâcid mevâzi'u's-salâh s. 63

²⁴⁶ Trc. Melekler (Kâbe'yi) Âdem'in yaratılışından önce binâ ettiler. Sonra Mescid-i Aksâ inşa edildi. Ve bunların arasında Sahîhayn'da bulunan hadîsde söylendiği gibi 40 yıl vardır.(*Tefsir-i Celaleyn*)

demek olduğunu ve binâenaleyh Beytül-Makdis'in binâ-i Süleymân aleyhisselâmdan evvel o müddet içinde ibâdete tahsîs edilmiş olması müsteb'id olmadığını ve Sâbîîlerin "sahra-yı müşerrefe" üzerine "Zühre" heykelini koymaları buna delil olup nitekim Arab-ı cahiliyye [119] cevfi Ka'be'ye esnâm ve temâsîl koymuş olduğunu ve bu Sâbîîler İbrâhîm aleyhisselâm zamânında mevcûd olmalarıyla Ka'be-i Mu'azzama ile Beytül-Makdis'in binâları arasında kırk sene müddetin bu sûretle gayr-ı ba'îd bulunduğunu söylüyor.

Şehâbeddîn Ahmed bin Muhammed el-Hafâcî, *Tefsir-i Beydâvî* hâşiyesinde bâni-i Beytül-Haram İbrâhîm aleyhisselâm ve bâni-i Mescid-i Aksâ Dâvûd ve Süleymân aleyhisselâm olup binâlarında kırk seneden pek çok ziyâde müddet geçmiş olduğunu beyândan sonra "Ebû Câ'fer et-Tahâvî"nin²⁴⁷ "Me'âni'l-Âsâr" şerhinde "vaz'ın" "binâ" dan başka olduğunu ve Ebûzer radiyallâhu anh'ın su'âli "binâ"ya değil "vaz"a ma'tûf olup Mescid-i Aksâ ve vâz'ının Dâvûd ve Süleymân aleyhisselâmdan ol diğer ba'zı enbiyâ olması ve ondan sonra Dâvûd ve Süleymân aleyhisselâmın binâ etmiş olmaları muhtemel bulunduğuna beyân eylediğini söylemiştir.

Bu istişkâl ve te'vîle sebep Ka'be-i ulya ve Mescid-i Aksâ'nın en evvel İbrâhîm ve Dâvûd ve Süleymân aleyhisselâm taraflarından binâ edilmiş olduğu hakkındaki zehâb-ı na-sevâbdır. Hâlbuki «*İnsanlar için Mekke'de yapılmış ilk beyttir.*»^{*} âyet-i kerîmesiyle bâlâdaki hadîs-i şerîf ve diğer ba'zı âyât ve âsâr bu iki Beyt-i mükerrem'in enbiyâ-ı müşârunileyhimden çok evvel hatta halk-ı Âdem'den mukaddem binâ edilmiş olduğunu ve bunlar mûnderis olduktan sonra müşârunileyhim taraflarından bi-emri Huda tecdîd olunduğunu isbât etmektedir.

"*Mes'ûdî*" *Târîhi*'nde beyân etmiş olduğu üzere İbrâhîm aleyhisselâmdan evvel Arablar Ka'be-i Mu'azzama'nın mevzi'ini ta'zîm ederler ve yağmursuzluk zamânında istiskâ için oraya giderlerdi. Demek ki orada bir binâ-yı mukaddes bulunmuş olduğunu bilirlerdi. Enbiyâ-yı müşârunileyhim bu iki Beyt-i Mûkerrem'in bânîleri ise de ilk bânîleri olmayıp nice zamân sonra tecdîden binâ etmişlerdir. Şu hâlde hadîs-i şerîfte bu iki Beyt-i Huda'nın vaz'ı arasında geçmiş olduğu beyân buyurulan [120] kırk sene müddet bunların ilk binâları zamânına râci' demek olur ki âtiyen beyan edeceğimiz

²⁴⁷ Kibâr-ı fukahâ-yı Hânefiye'dendir. Sa'îd-i Mısır'ın "Tahâ" hıttâsına mensûbdur. 238'de doğmuş ve 321'de vefât etmiştir. "*Ahkâmu'l-Kur'ân*" "*Me'âni'l-âsâr*" "*Beyânu Müşkilâti'l-âsâr*" "*en-Nâsîh ve'l-Mensûh*" "*İhtilâfu'l-ulemâ*" cümleyi te'lîfâtındandır.

* Âl-i İmran 3/96.

vecih ile Hakk teâlâ Ka'be-i Mu'azzama'yı melâ'ike-i kirâmına binâ ettirdikten kırk sene sonra Mescid-i Aksâ'yı da binâ ettirmiş olması câ'izdir.

Biz fikrimizi böylece yazdıktan sonra bu hadîs-i şerîf için şârihlerin ne yazdıklarını okura sunmak isterdik. Sahîh-i Buhârî şârihi "Kastallânî"nin "*İrşâdü's-Sârî*" nâmındaki şerh-i bî-nazîrine mürâca'at ettik. Aynen şu ibâreyi gördük: [Trc.] "Hadîs-i şerîfte kastedilen 40 seneyi geçme ibâresinin Ka'be'yi İbrâhîm aleyhisselâm inşa etti, Mescid-i Aksâ'yı Süleymân aleyhisselâm inşa etti, bunları arasında da 40'dan fazla sene geçti demek olmadığı ve aslında Ka'be'nin Âdem aleyhisselâm tarafından Mescid-i Aksâ'nın da oğlu tarafından inşa edildiği bunların arasında da 40 yılı geçkin olabileceğinin câ'iz olduğu vurgulanıyor."

Demek ki fikren müttehidiz. Ne İbrâhîm aleyhisselâm Beyt-i Huda'nın ne Süleymân aleyhisselâm Mescid-i Aksâ'nın bânî ya vâzi'-i evvelidir. Bu bâbda cây-i tereddüd ve istişkâl hiçbir nokta yoktur.

"Bedreddin Mahmûd Aynî"nin "*Umdetü'l-Kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*"de [trc.] "İbn Cevzî işkâl hakkında şöyle der: «*Muhakkak ki Kâbe'yi İbrâhîm aleyhisselâm binâ etmiştir, Mescid-i Aksâ'yı da Süleymân aleyhisselâm inşâ etmiştir...* » Ona cevaben Kurtubi şöyle der: "İbrâhîm ve Süleymân aleyhisselâmların vaz'larının başlangıç olması için âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîf olması gerekiyor." demiş olması da buna mü'eyyiddir. El-hâsıl nass ile sâbittir ki yeryüzünde ilk vakf Ka'be-yi ulyâ ve ondan sonra Mescid-i Aksâ'dır. İbrâhîm ve Süleymân aleyhisselâm bunları çok zamân sonra ancak tecdîden binâ ettiler.

[121]

Ka'be-i Mu'azzama Kimin Vakfıdır?

Sadru's-Şerî'a Ubeydullah bin Mesud Mahbûbi el-Buhârî "*Vikâye*" şerhinde *Kitâbu'l-Vakf*'da «*الاصل فيه وقف الخليل صلوات الله عليه الكعبة*» ya'nî «Vakfin aslı İbrâhîm aleyhisselâmın Ka'be'yi vakf etmesidir» diyor. Ka'be'nin vakf-ı İbrâhîm aleyhisselâm olduğunu bilmiyoruz ve birçok fukahâ bunda kendisine ittibâ' ediyor. Bu bâbda delîli ne olduğunu bilmiyoruz. Çünkü delîlini göstermiyor.

İbrâhîm aleyhisselâmın bâni-i Beyt-i Hudâ olduğunda şübhe yoktur. Zîrâ nass-ı Kur'ân ile sâbittir. Ancak «*İbrâhîm ve İsmâ'il'den, evimi tavaf edenler, ibadet amacıyla orda toplananlar, rükû ve secde edenler için temiz tutun diye söz almıştık.*» ve «

Rabbimiz! Ben çocuklarımdan kimini, namâz kılabilmeleri için Senin kutsal evinin yanında, zirâ'ate elverişsiz bir vâdiye yerleştirdim.»* âyet-i kerîmeleri İbrâhîm aleyhisselâm Ka'be'yi binâ etmeden evvel orada Beyt-i Hudâ mevcûd fakat münderis olduğunu ve vâzihan göstermektedir. Bu da nebi-yi müşârunileyhin Beyt-i Hudâ'nın bânî-i evveli olmadığını isbât etmekte nebî-yi müşaraileyh Beyt-i Hudâ'nın bânî-i evveli değilse de müceddid ve muhyîsi olmak i'tibâriyle "vakf" add olunmuş ise nebî-yi müşâraileyhin evvel melâ'ike-yi kirâm ve Âdem ve Şît aleyhisselâm dahi Ka'be'yi binâ etmiş olduklarından şeref-i vakfi İbrâhîm aleyhisselâma hasr edip diğerlerinden dirî' etmek icâb etmez. «İbrâhîm, İsmâ'îl'le birlikte Beytullah'ın temelleri üzerine duvarlarını yükseltirken şöyle dua ediyorlardı: “Rabbimiz, bizden bunu kabûl buyur. Şüphesiz sen işiten ve bilensin.»* âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu vecih ile İbrâhîm aleyhisselâmın binâ-ı Ka'be esnâsında “İşiten ve bilen ey Allah'ım, bu fi'il-i hayr-ı bizden kabûl et” demiş olması Ka'be'yi hasbeten-lillah yapıp fi-sebîlillah vakf ederek âleme metâf ittihâz etmiş olduğuna delîl add olunmuş [122] ise Ka'be hadd-ı zâtında bir ma'bed ve metâf olmak i'tibâriyle melâ'ike-yi kirâm ve Âdem ve Şît aleyhisselâm dahi bunu fi-sebîlillah binâ etmiş olmalarında şübhe edilemez. Şu kadar var ki İbrâhîm aleyhisselâmın Ka'be'yi binâ ettiği hakkında nass-ı Kur'ânî mevcûd olduğu hâlde diğerleri hakkında böyle bir nass yoktur. İbrâhîm aleyhisselâm bu şeref-i imtiyâz ile mümtâzdır. Lâkin diğerleri hakkında nass bulunmaması İbrâhîm aleyhisselâmdan evvel Ka'be'nin binâ edilmemiş olduğuna delîl olamaz. Nebî müşârunileyhin evvel Ka'be'nin mevcûdiyeti bâlâda zikrettiğimiz nusûs-ı Kur'ânî'ye ile sâbit olup câ-yı i'tirâz değildir. Ma'a-hazâ İbrâhîm aleyhisselâm hakkındaki nass İsmâ'îl aleyhisselâma da şâmil ve «Rabbimiz bizden kabûl buyur» du'âsında İsmâ'îl aleyhisselâmda müşârik olduğundan vakf-ı Ka'be İbrâhîm aleyhisselâma atf edilecekse İsmâ'îl aleyhisselâm buna teşrik edilmek iktizâ eder.

İbrâhîm Aleyhisselâmdan Evvel Bina-ı Ka'be

Ulemâ-ı İslâm rahimehumullah derler ki, Cenâb-ı Hâlık-ı Müte'âl «Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım»* buyurması üzerine melâ'ike-i kirâm «Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamd ederek

* el-Bakara 2/125

* el-Bakara 2/127

* el-Bakara 2/30.

dâima seni tesbîh ve takdîs ediyoruz»* demişler ve «*Ben sizin bilmediğinizi bilirim*»* hitâb-ı bâ-itâbına mazhar olmuşlardı. Cevâbları i'tirâzı tazammun etmiş olmasından havf ederek nâdim olmalarıyla niyâz-ı mağfirete başladılar. Cenâb-ı Rabb-i Gafûr arş-ı a'zam altında "Beytü'l-Ma'mûr"u tavâf etmelerini ve yeryüzünde Benî Âdem için bir metâf-ı mükerrerem binâ eylemelerini emretti. "Beytü'l-ma'mûr"un tam altında Ka'be-i Mu'azzama'yı binâ ettiler vaktâ ki Âdem aleyhisselâm yeryüzüne vuku' etti "Ya Rabbi melâike-yi kirâmının tesbîh [123]ve tehlîlîni işitemiyorum dünyada bir başıma kaldım" der. O vakit Ka'be-i Mükerreme münderis olmuştu. Cenâb-ı Hakk Ka'be-i Mu'azzama'nın yerini bulup üzerine bir beyt-i ibâdet binâ ve etrâfında tavâf etmesini emr eyledi. Melâ'ike-yi kirâmın mu'âvenetiyle Ka'be-i Mu'azzama yerini buldu. Beytullah'ı binâ etti. Âdem aleyhisselâmdan sonra Şit aleyhisselâm Ka'be'yi tecdîd ettiyse de yine murûr-ı zamân ile bî-nişân olduğundan Cenab-ı Hakk hilkatten 3574 sene sonra İsmâ'îl aleyhisselâm ile birlikte Beytullah'ı tecdîden binâ etmesine İbrâhîm aleyhisselâma emr eyledi. Cibrîl-i Emin Ka'be'nin yerini ta'yîn etti. Bir rivâyette rüzgâr üzerini örten toprağı kaldırıp temellerini meydana çıkardı. Hazret-i İsmâ'îl taş getirir verirdi. Hazret-i İbrâhîm yapardı. «*İlahi! Bu yeri âfattan masûn ve me'mûn bir belde eyle. Ahâlîsinden sana ve âhirete îmân edenleri meyve-i günâgun ile merzûk et.*»²⁴⁸ diye dua ederdi. Ve Hazret-i İsmâ'îl ile birlikte «*Rabbena! Bizden bu emr-i hayrı kabûl eyle. Semi'sin Alîmsin duamızı işitirsin niyetimizi bilirsin. Rabbena! Bizi teslîm ve tevekkülde ve ihlâs-ı ibâdetde pâyidâr et. Zürriyetimizden sana muti' bir ümmet yetiştir. Bize menâsikimizi göster, taksîrimizi af eyle, Tevvâbsın Rahîmsin tevbeleri kabûl ve mü'minleri revâ-yi merhametle meşmûl edersin. Zürriyetimizden o ümmet-i müslimeden bir peygamber gönder kendilerine âyâtını okusun, tâ'lîm-i kitab ve hikmet etsin. Onları tehzîb ve tarik-i salâha tedrîb eylesin. Azîzsın Hakîmsin her şeyde gâlibsın hükmünde âlîmsin*» derlerdi²⁴⁹. Şu halde Ka'be-i ulyâ emr-i Huda ile binâ edilmiş ve metâf-ı ehl-i dünyâ olmuş olmasına [124] göre buna "vakf-ı Celîl-i Rabbu'l-âlemîn" demek evlâ değil midir? "Vakf-ı evvel Hâlık-ı lem-yezeldir" demek ahiri değil midir?

Kurre-i arzı, Hak Teâlâ'nın kullarına vakfi sûretinde tasavvur edenler de bulunduğuna ve küre-yi arz Ka'be'den akdem olacağına göre vakf-ı arz vakf-ı Ka'be'den daha kadîm olmak lazım gelir. Ba'zı vakıflarda şu beyt îrad edilmiştir.

* el-Bakara 2/30.

* el-Bakara 2/30.

²⁴⁸ sûre-i Bakara âyât: 126-129.

²⁴⁹ sûre-i Bakara âyât: 126-129

«Vakf-ı keremin olmasa ger halka zemin

Ebnâ-yı zamâna kim ederdî iskân»

Ka'be-i Mazzama Kaç Def'a Tecdîd Edildi?

Ka'be-i Mu'azzama'yı en evvel emr-i Huda ile melâike-i kirâm binâ edip sonra "Âdem", "Şît" ve müştereken "İbrâhîm ve İsmâ'îl" aleyhimesselem tecdîd ettiklerini bâlâda beyân ettik. Sonra murûr-ı zamân ile harâb olmasıyla Hicâz Arabları "Amâlîka" ve sonra bunların halefleri "Cerâhime" sonra a'yân-ı Kureyş'ten "Kusay bin Kilâb bin Mürre" sonra Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin otuz beşinci sene-i velâdetinde Kureyşîler tecdîd eylediler. 64 senesinde yandığınan "Abdullah bin ez-Zübeyr" radiyallâhu anh yıktırıp yeniden yaptı. 72 senesinde "Haccâc-ı Zâlim" tahrîb ve sonra tecdîd etti. 1039'da şiddetli sellerin hücumuyla Rukn-i Şâmî ve Irâkî yıkıldığından Sultân Murâd-ı Râbi' tecdîd eyledi. Şu halde ilk defa binâ ve on def'a tecdîden inşâ edildi. Burada son üç def'a ki tecdîdi hakkında biraz tafsîlât verelim:

Abdullah bin ez-Zübeyr radiyallâhu anh "Yezîd bin Mu'âviye"ye bî'atından ebâ edip Mekke'de i'lân-ı hilâfet etmesiyle Yezîd "Müslim bin Ukbe el-Medenî" kumandasıyla üzerine asker sevk etti. "Müslim bin Ukbe Medîne-i Münevvere'ye vusûlünde katli'âma başladı. Dört bin altı yüz kadar müslümânı şehîd ve Medine'yi üç gün yağma ettikten sonra hastalanıp hayatından nevmîd olmasıyla "Husayn bin Numayr el-Kindî" yerine serdâr nasb eyledi. "Husayn" Mekke'ye yürüdü 63 senesi rabi'u'l-evvelinin üçüncü cum'a günü [125] Ka'betullah'ı mancınıkla yaktı. O sırada "Yezîd'in haber-i vefâtı gelmekle avdet etti. Ka'be-i Mu'azzama yanınca "Haceru'l-esved" çatladı. Üç parçaya ayrıldı. Kebş-i İsmâ'îl aleyhisselâmın iki boynuzu cidâr-ı Ka'be'de mu'allakdı. Onlarda yandı.

"Husayn" mündefî' olduktan sonra "İbnü'z-Zübeyr" 64 senesinde vucûh ve eşrâf-ı Mekke ile ba'de'l-müşâvere Ka'be'yi yıktı. Kureyşîlerin Ka'be'yi tecdîden binâ ettiklerinde hâricinde bıraktıkları "Hicr-i İsmâ'îl"i dâhile alarak yeniden binâ eyledi. "Haceru'l-esved" in parçalarını gümüşle yekdiğerine rabt edip yerine koydu. Kureyşîlerin vaz' ettikleri esâsa i'tibâr etmeyip İbrâhîm aleyhisselâmın attığı temeli buldu. Onun üzerine binâyı kurdu. Garb cihetine bir kapı daha açtı. Ka'be'ye daha ziyâde irtifa' verdi. İbrâhîm aleyhisselâm dokuz Kureyşîler on sekiz arşın irtifa'ında yapmışlardı. Abdullah bin Zübeyr yirmi yedi arşına iblağ etti. Müşarünileyh Ka'be'yi

Rûm ve Fars'dan getirdiği mi'mârlara yaptırdı. Ka'be'yi hedm ile yeniden binâ etmeye kendisini sevk eden sebep Âişe radiyallâhu anha'dan işittiği şu hadîs şerîftir:

[126]

Tercümesi²⁵⁰

"İbn Zübeyr demiş ki: "Şehadet ederim Âişe'nin şöyle dediğini işittim: «Rasûlullah sallalâhu aleyhi vesellem dedi ki senin kavmin Beytullah'ın binasını kısa tuttular nafakaları kifâyet etmedi. Beytullah'ın birkaç arşın yerini "Hicr"de bıraktılar. Kavmin zamân-ı küfre yakın olmasalar Ka'be'yi yıkardım ondan terk ettikleri yeri i'âde ederdim ve biri Ka'be'ye girenler için şarkta diğeri Ka'be'den çıkanlar için garbta olmak üzere mütenâzır iki kapı açardım. Bilir misin kavmin Ka'be'nin kapısını niçin yüksek yaparlar? Âişe der ki «bilmiyorum» dedim. Dedi ki: Kendilerine hasr-ı şeref ve kuvvet için öyle yaptılar. Tâ ki ancak istedikleri kimseler girsün, bir kimsenin girmesini istemeseler bırakırlardı ki çıksın gireceği esnada inerlerdi o da düşerdi. Kavmin Ka'be'yi hedm etmek isterlerse ondan "Hicr"de bıraktıkları yeri gel sana göstereyim. Rasûlullah sallalahu aleyhi vesellem Âişe'ye yedi arşına yakın bir yeri gösterdi.»

Vaktâ ki "Abdumelik bin Mervân" Emevî tahtına câlis oldu. İbnü'z-Zübeyr'e zâlim-i meşhûr "Haccâc"ı musallat eyledi. Haccâc Mekke'yi yedi ay muhâsara etti. Abdullah bin ez-Zübeyr Beytullah'a tahassun etmişti. Haccâc "Cebel-i Ebi Kubeys"e mancınık koyup 72 senesi zilhiccesinde Ka'be'yi Mükerrreme'yi tahrîb ve İbnü'z-Zübeyr'i şehîd eyledi. Sonra "Abdumelik bin Mervân"dan istîzân edip aldığı emir üzerine Hicr-i İsmâ'îl'i hâricde bırakarak altınoluk cihetindeki duvarı tecdîd etti. Garb cihetine açılan kapıyı kapattı fakat ne irtifâ'ına ne diğeri duvarlarına dokundu. Çünkü asıl maksadı İbnü'z-Zübeyr'in yaptığını bozmaktı. İbnü'z-Zübeyr'in binâsında Kureyşîler'in binâsından fazla olarak göze çarpan iki şey vardı. Biri Hicr-i İsmâ'îl'i dâhil-i Ka'be'ye almak, diğeri garb cihetine bir kapı açmaktı. Haccâc bunları Kureyşîler zamânındaki şekle ircâ' etmekle murâdı hâsıl oldu²⁵¹. [127] İşte bu târîhten sonradır ki her hükümdar kast-ı işihâr ile keyfince Ka'be'yi yıkıp yapmak ve tağyir-i şekl ve tarza kalkışmak hevesine düşmemek el-hâsıl mel'abe-yi mulûk olmamak için bir tarafı

²⁵⁰ Metinde tercümeden önce hadisin Arapçası da yer almaktadır.

²⁵¹ Seng-bâr-ı zulm olan tahrîb-i kalb-i âleme//Haşr olur Haccâc ile bin Kâbe bünyâd etse de." (Namık Kemal)

yıkılmadan ta'mîr ve tecdîd memnû'iyet-i şer'iyeye altına alındı. Binâenaleyh Haccâc'ın tecdîdinden 1039 târîhine kadar kimseye tecdîd için şer'an ruhsat verilmedi.

Halîfe-yi Abbâsî Mehdî 160 târîhinde hac ettiğinde Ka'be'yi yıkıp İbnü'z-Zübeyr radiyallâhu anh'ın tarz-ı inşâsı üzere yeniden yapmak istedi. Mâlik bin Enes radiyallâhu anh'dan sordu. Müşârunileyh [Trc] «*Ey müminlerin emiri! Onu oyuncak etmeyin*» demesiyle Mehdî intibâh edip o tasavvurdan vazgeçti²⁵². Bir rivâyette bu tasavvurda bulunan ve İmâm-ı Mâlik'den taleb-i re'y eden Hârûn er-Reşid'dir.

İbn Esir *Târîh-i Kâmil*'inde "407" senesi vekâyi'ini yazarken [Trc] «*Beytu'l-haram'ın sağ temeli çatladı*» der. ya'nî o sene Rukn-i Yemânî'nin dağıldığını beyân eder. Fakat kimin tarafından ne sûretle ta'mîr olunduğunu bildirmez. İhtimal ki ehemmiyetsiz bir şeydir, nasılsa "dağılmak" kelimesiyle ifade olunmuştur. 1020 târîhinde Âl-i Osmân'dan Sûltan Ahmed-i evvel zamânında Ka'be-i Mu'azama'da bazı çatlaklar görülüp kısmen hedm ve ta'mîr lâzım gelmişken cür'et olunamadı. Çatlaklar ancak demir kuşaklarla ahkâm olunmak için mesağ gösterilebildi. Ve öyle yapıldı. Mervîdir ki hakân-ı müşârunileyh Ka'betullah'ın taşlarını altın ve gümüşle kaplatmak istemişse de Şeyhu'l-islâm Sa'deddînzade Mehmed Efendi "Allah Teâlâ isteseydi yâkûtta halk ederdi" demesi üzerine o fikirden vazgeçip yalnız zikr olunan kuşağın bir tabakasını demirden ve birer tabakasını altın ve gümüşten yaptırdı. Beyt-i Mu'azzam'ın sakfını termîm ettirdi. Sultân Süleymân-ı Kânûnî'nin vaz' ettiği gümüş mîzabı altınla yaldızlattırdı. Ve 1021 târîhinde gümüş üstüne laciverdî minâ işlenmiş gâyet şa'sa'a-dâr bir oluk ihdâ edip yerine koydurdu. Bu termîmâtın târîhi bir mermer taşa hakk edilip [128] şadırvana konuldu târîhi budur:

«*بسم الله الرحمن الرحيم انما يعمر مساجد الله من آمن بالله واليوم الآخر وأقام الصلاة وآتى الزكاة ولم يخش إلا الله فعسى أولئك أن يكونوا من المهتدين امر بعمارة سقف البيت الشريف وبتجديد ميزاب الرحمة و تقوية جدار بيت الله الحرام السلطان احمد في شهر محرم سنة ١٠٢١*»

Sultân Murâd-ı Râbi' zamânında "1039" senesi şa'bânının yirmi birinci günü hucûm eden gâyet şiddetli bir sel Ka'be'nin Rukn-i Şâmî ve Rukn-i Irakî'sini yıktı. Tecdîdine zarûret hâsıl oldu. Mısır vâlisi Muhammed Paşa keyfiyeti Dersa'âdet'e arz etmekle berâber işin ehemmiyeti ve mevsim-i haccın takarrübü hasebiyle Harem-i Hâss-ı hümayûn-perverdelerinde sâbıkan Çerkes Ağası olan Rıdvân Ağa'ya da fermân-ı

²⁵² *Câmiu'd-düvel.*

hümâyûn vurûduna kadar Ka'be Binâsı Emaneti'ne ta'yîn edip âcilen Mekke'ye gönderdi. Ve ne yapmak lâzımsa yapmasını emreyledi. Mü'ahharan Mekke Emîri "Şerîf Mes'ûd" Efendi'ye ve Mısır Vâlisi Muhammed Paşa'ya fermân-ı âlî ısdâr buyuruldu.

"Tecdîd-i Beytullah için Mekke Emîri Şerîf Mes'ûd Efendi'ye Gönderilen Fermân-ı Alî"

Bi'l-fi'îl Mısır muhâfazasında olan dustûr-ı mükerrerem müşîr-i mufahham nizâmü'l-âlem vezîrim Muhammed Paşa edâmallâhu iclâlehu südde-i seniyye-yi sa'âdet-medar ve atabe-yi aliyye-yi sipehr-iktidârıma mektûb gönderip mazmûnunda ol mehbit-ı Cibril-i emîn ve mahal-i vahy ve tenzil-i Rabbü'l-alemîn olup «*İnsanlar için kurulan ilk ev, Mekke'deki, kutlu ve bütün insanlığa yol gösterici olan Ka'be'dir.*» * nass-ı şerîfi şân-ı refi'ul-bünyânında cilveger-i menassa-yı zuhûr olan Beyti-Atîk murûr-ı eyyâm ve gurûr-ı şuhûr ve a'vâm ile erkân-ı sa'âdet-unvân ve esâs-ı izzet-bünyânının ba'zı mahalli taraf-ı rukû'a mâ'il ve kadd ü kâmet-i vâlâ-rütbeti semt-i kıyâmdan cânib-i sucûda mütemâyil olup meyân-ı esâsî mıntıka bend-i ta'mîr ve termîm ile üstüvâr bulmak mulûk ve selâtîn-i mâziye zamânlarında mehmâ-emken mukadder olunmuş imiş ba'dehu vâlid-i mâcîdimiz cennet-mekân-ı firdevs-âşiyân merhûm ve mağfûrun-leh Sultân Ahmed hân eskenehu'llahu fî a'lâ gurefi'l-cinân zamân-ı devlet-iktirânlarında cidâr-ı pür-envarı duvâr-ı sa'âdet-medârı semt-i rukû'â ziyâde meyl ve rağbet cânib-i ta'mîr-i binâya sûret-i cevâz ve ruhsat gösterilmekle mücerreden mübâşeret ve ol devlet ve izzetle müşerref ve müstes'îd olmaya sa'y ve himmet murâd eylediklerinde taraf-ı şer'-i şerîf-i lâzımu't-ta'zim ve kıbel-i dîn-i münîf-i vâcibü't-tekrîmden mesâğ ve cevâz gösterilmeyip ancak Beyt-i şerîfin rukn-i rakîni ve cidâr-ı sa'âdet-karîni ta'mîr ve meremmet ve ol hizmet-i aliyye kendilere bâ'is mübâhât ve mefhâret olmuşdu. El-hâletu hâzihî [129] bu sene-i amîmetü'l-meymenede sevk-i takdîr-i Fa'âlün limâ-yurîd ile Mekke-i Mükerreminin etrâfına emtâr-ı kesîre nâzil ve seylü'l-arem suyu Harem-i muhtereme vâsıl olup «*İbrahim ve İsmail'e: Tavaf edenler, ibadete kapananlar, rükû ve secde edenler için Evim'i temiz tutun, diye emretmiştik.*» * hitab-ı müstetâbıyla iklîl-i celîlü'l-kadr mübâhâtımız firak-ı farkdâne berâber «*Hani İbrahim, evin (Ka'be'nin) temellerini yükseltiyordu*» * ihsân-ı bi-pâyânıyla ser-iftihâr ve ibtihâcımızı çerh-i berreynden berter edip bu hizmet-i azmi ve sa'âdet-i kübrâyı abâ-yı kirâm ve ecdâd-ı

* Âl-i İmran 3/36

* el-Bakara 125

* el-Bakara 127

izâmının enârallahu berâhînehüm birine müyesser olmamıştır. Hâzâ min fazli rabbî vallâhi ra'ûfun bi'l-ibâd. İmdi şükren alâ-hâzihi'n-ni' me Mısır muhâfızasında olan vezîr-i müşârunileyhimize bu minvâl üzere hatt-ı şerîfimizle fermân-ı hümâyûnumuz olmuştur ki mahrûse-yi Mısır'ın Kıptiyân harâcından ve mâl-i helâlinden Beyt-i şerîfin binâ-yı münîf ve esâs-ı latîfi için kifâyet mikdârı mâl verip ve bu hizmet-i müstevcibu'r-rütbeti edâya istihkâk ve isti'dâdı olan bir müstakîm ve dindâr kimesneye cânib-i hümâyûnumdan binâ emîni ta'yîn edip irsâl eyleye ki varıp Mekke-i Mükerreme'de sâkin ol makâm-ı zevi'l-ihtirâmda mütemekkin olan kibâr-ı ulemâ ve şürefâ ve meşâhîr-i fudelâ ve sulehâ vesâ'ir erbâb-ı re'y-i rezîn ve ashâb-ı fikr-i mefîn ile istişâre ve istihâreden sonra emr-i şûra ve ittifak-âra ile [Trc] «*Müslümana güzel görünen şey Allah katında da güzeldir*» * mücebince bi-fazlillahi te'âlâ ne tarîk ile karârdâde olur ise ol vecihle binâsına mübâşeret ve ol hizmet-i müstenzim-i rütbeti hayr ile itmâm-ı sa'y ve dikkat eyleye. Binâen alâ-zâlik zât-ı siyâdet-me'âbınız hakkında dahi hüsn-i zann-ı hümâyûnumuz ziyâde olmakla iş bu nâme-yi hümâyûnu, izzet-i meşhûnumuz silk-i tahrîre keşîde kılınıp irsâl olunmuştur. Vusûlünde gerektir ki nihâd-i sadakat-mu'tâdınızda münderic olan âsâr-ı necâbet ve nâhiye-yi ahvâlinizde mevdu' olan envâr-ı rüşd ve asâlet muktezâsınca inşallahu te'âlâ müşârunileyh vezîrimiz tarafından kifâyet mikdârı mâl-ı helâl ile ta'yîn ve irsâl eylediği binâ emîni varıp vâsıl oldukta minvâl üzere ittifâk-ârâ ve emr-i şûrada [Trc] «*İstihare eden, mahrum kalmaz, istişare eden pişman olmaz.*» medlûlü üzere ulemâ-yı zevi'l-ihtirâm Beytullahi'l-harâm'ın tesvîğ ve tecvîzleri üzere Beyt-i şerîfi binâ ve ta'mîr edip bi-fazlillahi te'âlâ edâ-yı hizmeti tekâmül-i maslahat ettiresiz. Beytullahu'l-Harâm'ın kadîmi olan tîn-i müşkîn ve ahcâr-ı sa'âdet-karîni kifâyet etmez ise binâ-yı şerîf ve esâs-ı münîfe dahi zamîme iktizâ eder ise ol bâbda envâ' ihtimâm ile mesûğ-ı şer'î üzere mukaddemâ binâ ve ta'mîr olduğu mahalden kifâyet mikdârı ethar, tîn ve ahcâr-ı nezâfet rehn alınıp muktezâ-yı şer'-i şerîf üzere ol mahall-i latîf ve mekân-ı münîf binâsına harc ve sarf ettirile. Cenab-ı Rabbü'l-izze azze şânühü ve amme ihsânehü dergâh-ı kibriyâsından hezâr acz ve kusûr ile ricâ ve niyâz olunur ki ol makâm-ı mübâreğîn ta'mîri husûsunda ve sâ'ir ef'âl ve ekvâlimizde rızâ-yı şerîfini tahsîl ve irâdât-ı ezeliye-yi lem-yezeliyesini tevfiğ üzere hayr ile itmâm ve tekâmül-i müyesser eyleye. Âmin bi-hürmeti seyyidi'l-mürselîn

[*Münşeâtü's-selâtin* cild 2 s. 101]

* Abdullah b. Mes'ud'a atfedilen bir söz.

[130]Seyl-i Ka'be-i Mu'azzama'nın iki ruknünü yıkmış ve binâen-aleyh tecdîdine zarûret hâsıl olup mesâğ-ı şer'î bu sûretle mutehakkak bulunmuş olmakla berâber Mekke ulemâsının bir kısmı tecdîde şedîden mu'âriz ve bir kısmı muvâfık oldu. Hâlbuki inhidâm-ı vuku' bulmuş ve Ka'be'yi o hâliyle bırakmak diğer aksâmında inhidâmı tehlikesine dâ'î olmak tabî'î bulunmuş olmasına göre yıkılan iki ruknün beheme hâl tecdîdî zarûreti müttehakkık iken bir kısım ulemânın tecdîde muhâlif bulunması ahkâm ve makâsıd-ı dîniyye ve mesâ'idât ve tecvîzât-ı şer'iyeyi takdîr edememekten başka bir sûretle te'vîl olunamaz. Pîşvâ-yı mu'ârizîn Şâfi'î müftüsü "Muhammed Ali bin Alân"dı. Binâ emîni Rıdvan Ağa âkil, müdebbir ve âl-i himmet bir zât ise de fermân-ı hümâyûn gelinceye kadar icâb eden istihzârâtda müşkilât-ı azîmeye tesâdüf etti. Bütün teşebbüsleri i'tirâzât ile karşılanıyordu. Her şey için mükerreren istiftâyâ mecbûr oluyordu. Meselâ Beyt-i Mu'azzam'dan düşen taşları san'at icâbınca tesviye etmek ve kırılanları kâbil-i isti'mâl bir hâle getirmek ve ıslâhı mümkün olmayanlar yerine hâricden taş getirmek ve taraf-ı pâdişâhdan haber gelmeden ol Beyt-i Hudâ mesâlihine me'mûr olan kimse levâzım-ı inşâiyeyi tedârik ve ihzâr eylemek seylâbın Harem-i şerîfe getirdiği hâk ve has* ve hâşâk* gibi şeyler taşınmak için Harem-i Şerîfe – peylemeleri mühtemel olmakla berâber – deve ve merkeb sokmak ve Ka'beyi Mu'azzama'yı binâ için iskele kurmak ve etrâfına tahta perde çekmek ve Beyt-i Mükerrrem'de ders okumak Sahîh-i Buhârî okutmak câ'iz olup olmadığını sù'âl ederek mezâhib-i erba'a müftülerinden ayrı ayrı fetvâlar alıyordu. Bunlardan birini numûne olarak derc edelim:

Rıdvan Ağa'nın Bir İstiftâsı

[Arapça fetvâ metni bulunmaktadır²⁵³]

[132] bu kabîlden istiftâ ve iftâlar tevâli etti. Nihâyet fermân-ı hümâyûnun vurûdu ve taraf-ı muvâfıkın himmeti ve Rıdvan Ağa'nın sa'yî ve tedbîr-i âkılânesi ve

* çer çöp

* çöp

²⁵³ Zannederim ki sâhib-i fetvânın bu mutâla'ası doğru değildir. Buyût-ı ehl-i dünyanın zâhirî güzellikte fâ'ikti. Beytullah hakkında adem-i i'tinâyı mü'eddî olması nasıl durur bir mutâla'a olabilir ki mesela "Ekber-i Âbâd" şehrinde Şâh cihân zevcesi "Taç Muhal"ın türbesi gibi nice miya'ni-yi ehl dünya binâ-i Ka'be'den daha çok güzel yapılmıştır. Beytullah'ı buyût-ı ehl-i dünya ile mükâyese etmek hatâdır. Ka'be'nin şerîf ve kutsiyeti şekil zâhirîyesinde değil ma'neviyatındadır. Nâsıl ki "kıble" Ka'be'nin binâsı değil mebnî bulunduğu bek'a-yı mübârekedir. «القبلة كما ذكر الفقهاء هي بقعة الكعبة لابنائها» Sahîhî Müslim Kitâbu'l Hac sayfa 99 ..

futûr-ı nâ-pezîr olan azm-i âl-i himmetânesi ve hakîkaten niyet-i hâlisâne ve tevekkül-i dîndârânesi ile tecdîd-i Ka'be müyesser oldu. Ta'mîre başlanmasına:

« مراد بنی بیت الاله وزاده »

سنة بهاء بزیدهی زید مجره

۱۰۳۹ »

Târîhi söylenmiş olduğu gibi hıtâm-ı ta'mîre de

« رفع الله فواعد البيت »

« ۱۰۴۰ »

Târîh-i metîn ve rengîni düşürülmüştür²⁵⁴.

[133] Sultân Murâd-ı râbi' Ka'be'yi tecdîd ettirdikten sonra 1043 târîhinde Sultân Ahmed-i evvelin gümüş üzerine altınla minâ ile işletmiş olarak ihdâ eylediği mîzâbı zerr-i hâlisâ tahvîl etti. 1045 târîhinde de Ka'be için gümüş bir kapı i'mâl ettirip gönderdi. Bu mîzâbı 1273 târîhinde Sultân Abdulmecîd yine altın olarak tecdîd eyledi.

Beyt-i Mu'azzam'ın yıkılmadan tecdîd olunmamasına icmâ' hâsıl olmuşsa da yıkılmasına meydan vermemek için iktizâ ettikçe ta'mîrât-ı cüz'iyesinin icrâsına cevâz verilmiş ve bu sûretle gerek nefis-i Ka'be gerek müştemilâtı defe'ât-ı adîde ile ta'mîr ve tezyîn edilmiştir. Ezcümle "Velîd bin Abdulmelik" tezyîn ve tezhîbine pek ziyâde i'tinâ edip Mâ'ide-yi Süleymân aleyhisselâmı bu uğurda sarf etti. Mâ'ide-i Süleymân aleyhisselâm Endülüs fütûhâtından Tuleytala şehri ganâ'iminden bir bedî'a-yı hayret-fezâydı. Altın ve gümüşten ma'mûl ve günâgûn ahcâr-ı semine ile murassa'aydı. En kuvvetli bir deveye yükletmiş olduğu hâlde ağırlığından deve telef olmuşdu. Hulefâ-ı Abbâsiye'den "Muhammed Emîn" ve "Mu'tezid Billah" bâb-ı Ka'be'yi hâlisul'-ıyâr altından kaplattıkları gibi "Mütevekkil Alallah" dahi dahîl-i Beyt-i Hudâ'nın zevâyâ-yı erba'asını gümüş levhalarla tezyîn etti. Halîfe Mustansır Billah 361 târîhinde metâf-ı şerîfîn mermerlerini tecdîd edip Ka'be-i Mu'azzama'nın makâm-ı İbrâhîm cihetindeki Makâm-ı Cibrîl hafirasına? mülâsık olan cidâr-ı şarkîsine vaz' ettirdiği bir mermer üzerine şu kitâbeyi hakk ettirdi.

²⁵⁴ "Mi'râtü'l-Haremeyn" sâhibi bu ikinci târîhi ibtidâ--yı ta'mîr için zanetmiş ve ta'miyeli olduğuna zâhib olmuştur.

« بسم الله الرحمن الرحيم امر بعمارة هذا المطاف الشريف سيدنا و مولانا الامام الاعظم المقتضى
الطاعة على سائر الامم ابو جعفر المنصر المنتصر بالله امير المؤمنين بلغه الله آماله بالصالحات اعماله وذلك في
شهور سنة احدى وستين و ثلثمائة وصلى الله سيدنا محمد و على آله وصحبه و سلم »

552 târîhinde "Muktezi Billah" bâb-ı Ka'be'nin altın kaplamalarını tecdîd ve 559 târîhinde hareket-i arzdan Ka'be-i Mükerrerme'nin rahnedâr? olan cidâr-ı yemânîsini "Müstencid Billah" ta'mîr ve islâh eyledi.

[134] 659'da Yemen hâkimi "Melik Muzaffer" ve sonra "Melik Mücâhid" 735'de mulûk-ı Mısıryye'den "Melik Nâsır Muhammed bin Kalâvun", 770'de "Melik Eşref ", 808'de "Sultân Ferec bin Berkûk", 816'da " Melik Müeyyed", 826'da "Melik Bersabay", 843'de "Melik Çakmak", 874'de ve 881'de Sultân Kayıtbay Ka'be-i Mükerrerme'nin ta'mîr ve tezyîniyle şeref-mend oldular. Sonra Sultân Süleymân-ı Kânûnî zamânında 959'da Ka'be-i Mu'azzama sakfının ba'zı yerleri harâb olup yâğmûr sularının içeriye nufûz ettiği görülmesi üzerine sakfın ta'mîrine luzûm-ı zarûri his olundu. O vakit Mısır kadısı " Hâmid Efendi" 982'de şeyhu'l-islâm olmuştur. Edâ-yı hac için Mekke'ye gelmişti. Mekke kadısı "Hoca Gâyî" demekle ma'ruf olan "Mehmed bin Mahmûd Efendi"ydi. Keyfiyeti bârgâh-ı saltanâta arz ettiler. Hâkân-ı müşârunileyh şeyhu'l-islâm Ebû's-Su'ûd Efendi" den istiftâ etti. Ebû's-Su'ûd Efendi " ilcâ-yı zarûretle ta'mîri câ'iz" olduğuna dâir fetvâ verdi. Bu fetvâ fermân-ı hümâyûna leff edilerek Mısır Beylerbeyi "Ali Paşa"ya gönderildi. Ali Paşa fermân-ı hümâyûnuyla fetvâyı Mekke kadısına ve bir rivâyetle Harem-i Şerîf nâzırı mukâta'acı "Ahmed Çelebi"ye gönderdi. "Beytullah'ın hiç olmazsa bir tarafı sukût etmedikçe termîm olunmamak edebi ta'zîme dehâ muvafıktır" i'tirâzı o vakit de ileri sürüldü. Fakat ba'zı icle ve ezcümle ulemâ-yı Şâfi'îyyeden "Şeyh Şehabeddin Ahmed bin Hacer el-Heytemî" cevâz-ı ta'yîre kâil olarak hatta mûmâileyh İbn Hacer el-Heytemî "el-Menâhil el-Uzbe fî Islâh .. min el-Ka'be" nâmıyla bir risâle te'lîf etti. Yukarıda derc ettiğimiz "Abdulazîz ez-Zemzemî" fetvâsında bahs olunan "Ahmed Şehâbeddîn Hacer" bu zâttır. Ve o fetvâda bu zâta atfedilmiş kelâm bu risâledendir. Kibâr-ı ulemâdan "Şeyh Muhammed İbnü's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Bekrî" ve "el-A'lâmü bi'l-A'lâm Beledu'llahu'l-Harâm" nâmında ki Mekke târîhinin müellifi "Kutbeddîn el-Hânefî" dahi ta'mîri tecvîz edenlerdendi. Nihâyet tûfân-ı ihtilâf ve i'tirâz içinde "Kadı Tâceddîn bin Abdulvehhâb bin Yakûb el-Mâlikî"nin tedbîr-i sâ'ibiyle ta'mîr-i mübâşirat olunarak ikmâline muvaffıkıyet hâsıl oldu. Bu miyânda bâb ve mîzab-ı Ka'be'de gümüşe kaplattırıldı. Metâf-ı şerîfin taşlarında islâh ve tecdîd olundu.

[135] Bâb-1 Ka'be'nin iki kanadından birinin üzerine «De ki: "Rabbim! (Gireceğim yere) doğruluk ve esenlik içinde girmemi sağla. (Çıkacağım yerden de) beni doğruluk ve esenlik içinde çıkar. Katından bana yardımcı bir kuvvet ver»²⁵⁵ âyet-i kerîmesi ve diğerinin üzerine «امر بتجديد هذا الباب العالی الجناب الفقير الی الله تعالی الملك الوهاب عبده الذي من عليه بسلطنة العرب والعجم وجعله خادما لهذا الحرم السلطان سليمان بن السلطان سليم خان في سنة تسع وخمسين وتسعمائة»

İbâresi yazılıdır.

Kutbeddîn el-Hafî^{۹۰۹} «عمر الله قبلتنا» «ibâresini ve şeyh Gazâleddîn Abdu'l-Azîz el-Zemzemî

«رمم بيت الله سلطاننا»

« ۹۰۹ »

Mısrâ'ını târîh düşürmüşlerdir.

Hâkân müşarünileyh 960'da dersi'âdetten bir mîzâb-1 sîmin gönderip mîzâb-1 atîki hazîne-yi hümâyûnda hıfz olunmak üzere İstanbul'a aldırdı. Bu husûsa dâ'ir Mekke emîri "Şerîf Ahmed Nemmî " tarafına irsâl olunan fermân-1 hümâyûnda ta'mirât-1 vâk'aya bez-i ihtimâm sebebiyle beyân-1 hoşnûdî edildikten sonra "levh-i şerîfi es'ad-1 sâ'atte câ-yi refî'id-derecâta vaz' ve ahkâm ve teberrûken hıfz için mîzâb-1 atîk-i huzûr-1 şerîfimize îsâle ihtimâm olunup âdeti merziyyeniz üzere eşrâf ve ulemâ ve âmme-yi sülehâ ile ol emâkin-i müberrekede ed'ıyye-yi devâm-1 devlet rûz-efzûn ve esniye-yi sebât-1 saltanat izzet meşhûnumuza müdâvemet ve temşîyet-i umûr-u haremen-i şerîfine ihtimâm ve dikkat ve hıfz ve sıyâneti ve vilâyeti ve ri'ayet bâbında mesâ'i-yi cemîleniz zuhûra götüresiz ki fevke'l-had manzûr-1 nazar-1 ikrâm ve melhuz-u'l lahzat-1 ihtirâm olmanız mukarrar mülâhaza oluna" sebinde hatm-i kelâm olunmuştur.

1071 târîhinde Sultân Mehmed-i râbi' duçar-1 vehn olan makâm-1 Hanefîyi yıktırıp yeniden yaptırdı. Ve metâf-1 şerîf mermerlerini ta'mîr ettirdi. İkinci Sultân Mustafa Beyt-i Mu'azzam sakfının beş kirişini ve sath-1 Ka'be'ye çıkılacak merdivenin yedi basamağını mermer ve mütebâkîsini ahşâb olarak [136]tecdîd eyledi. Ve Haceru'l-Esved'in etrâfi muhtâc-1 tersîn görülmekle yıkılıp yenilendi. 1259 târîhinde Sultân

*²⁵⁵ el-İsra 17/80

Abdulmecîd Ka‘betu'llah'ın rahnedâr olan taşlarını tersîn ettirdi. Ve Haceru'l-Esved'in etrâfına ahkâm ile berâber hacer-i mübâreği gümüşten bir mahfaza içine aldırıldı.

"Ta‘zîm-i Ka‘be"

Kable'l-İslâm gerek vesnîler gerek mecûsîler gerek yahûdîler ve gerek nasârî bütün ümem-i sâlife-yi şarkıye Ka‘be'yi zamân-ı binâsından beri tekrîm ve ta‘zîm etmişler fakat dalâlete saptıklarında esnâm ile doldurmuşlardır²⁵⁶. Hatta Hindîler, üçüncü ma‘bûtları "(ş)ivâ" zevcesiyle berâber Hicâz'ı ziyâret ettiğinde ruhu sahr-ı esvede hulûl ettiğini iddi‘â ederler ve Mekke'ye "mekşîşen" yâ-hûd "muşşîşânâ" derler.

Ümem-i sâlife Allah Te‘âlâ'ya takarrub dâ‘iyesiyle Beyt-i Hudâ'ya nîce nefâis-i nâdîde ihdâ eylemişlerdir. En evvel hediye ithâf eden kim olduğunu târîhen mazbût değilse de "Gazaletiyü'l-Ka‘be" denilen iki altın ceylânı mulûk-ı Fers'den "İsfendiyâr"ın yâhûd "Sâsân bin Bâbek"ın gönderdiği meşhûrdur. Bundan dolayıdır ki şu‘arâ-yı Fers'den biri ba‘de'l-islâm şöyle i‘lân-ı iftihâr etmiştir:

«Arabça şiir yer almaktadır»

E‘âzim-i Kureyş'den "Kilâb bin Mürre" Ka‘be'ye altın işlemeli iki kılıç kabzası ta‘lîk etmiş ve "Benî Cüfbefne" melik-zâdelerinden "Mâriye bint Zâlim bin Vehb" güvercin yumurtası büyüklüğünde iki şehràne incisi bulunan gâyet nefis ve bî-misâl bir çift küpesini hediye eylemiştir. Bu küpelerden kinâye [137] olarak kendisine "Zâtül-kırrateyn"²⁵⁷ derler ve «خذنه ولم ماريه» kavliyle mesel-i darb ederlerdi. Bu küpeler bi'l-âhira Abdulmelik bin Mervân'a geçti. Kızı "Fâtîma"yı " Ömer bin Abdu'l-Azîz"e tezvîc edince ona verdi. Fakat "Ömer bin Abdu'l-Azîz " Emevi'ye tahtına culûs edince bunları zevcesinden alıp beytu'l-mâla terk etti. Zevcesinin birâderi "Yezid bin Abdulmelik" nâil-i saltanat olunca beytu'l-mâldan alarak hemşirisine i‘âde etmişse de « ما كنت لا طيعه » «حيًا و اعصيه ميتًا elimden gelmez» diyerek kabûl etmedi. "... " bunun üzerine "Yezid bin Abdulmelik" küpeleri kendi zevcesine verdi. Sonra ne olduğu ma‘lum değildir.

²⁵⁶ Dipnotta beyit yer almaktadır.

²⁵⁷ "Kartîn"küpe ma‘nâsına olan Kâf'ın zam ile "garata"nın tesniyesidir.

Ömer bin el-Hatâb radiyallâhu anh "Medâyin" ²⁵⁸ fethinde i'tinâm olunan eşya-yı nefiseden iki altını helâl-i Ka'be dâhiline ta'lik etti. Abdullah bin el-Zübeyr radiyallahu anh esâtîn-i Ka'be'yi safâiyih-i zerrîn ile tahliye ve miftâh-ı beyti sırf altından i'mâl ettirdi. Ol Hulefâ-yı Abbâsiye "Abdullah es-Sefâh" Ka'be-i Mu'azzama'ya zebercediden bir kâse-yi girân-bahâ ihdâ eyledi. Halîfe "Muhammed el-Mehdî" altın zencirlerle kandîller ta'lik etti. Halîfe "Me'mun" mevâsim-i hacda altın zencirlerle bâb-ı Ka'be'ye ta'lik olunmak üzere gâyet iri bir yâkût, ahmer ve "el-Mütevekkil Alallah" Beytullah'a vaz' edilmek üzere yâkût ve zebercedle marassa' bir şemsiye-yi zerrîn gönderdi. "259" târîhinde Hind hükümdârı şerfiyâb-ı İslâm oldukda zümrüd ve yâkût ile müzeyyen gâyet kıymetdâr bir altın kemer göndermesiyle Beytullah'a ta'lik olundu. Sultân Murad-ı sâlis 985 yâhûd 984'de altından ma'mûl ve ahcâr-ı semîne ile murassa' [138]üç kandîl gönderdi. İkisi Ka'be-i Mükerrreme'ye biri Ravza-ı Mutahhara'ya ta'lik edildi. 997 târîhinde zerr-i hâlisden mesnû' acibu'ş-şekl bir kandîl gönderip içine altın ile işlenmiş bir çevre derûnunda hat-ı dest-i şâhaneleriyle muharrer bir tazarru'nâme vaz' etmişti. Bu kandîl 998 senesi muharremi evâilinde Mekke'ye vâsıl olup dâhil-i Beytullah ta'lik olundu. Sultân Ahmed-i evvel 1024 târîhinde Ka'be'ye gâyet kıymetdâr iki elmâspâre ihdâ etmişse de bunlar bi'l-âhire Medîne-i Münevvere'ye gönderilip hicr-i mu'attarada zarîh-i sa'âdetin kible cihetindeki "kevkeb-i derî"? üzerine vaz' edildi.

Mulûk ve ümera etrâfında hissiyât-ı ta'zîmkâranelerinin delîli olarak Ka'be-i ulyâda icrâ olunan tezyînât mütenevvi'dir. Bir kısmını burada beyân ettik. Bir kısmını da Ka'be'nin tecdîdi ve ta'mîri bahsinde zikr eyledik.

Ka'be-i Mu'azzama'ya nefâis ve nevadir ihdâ olunduğu gibi hıfz ve teberrük, ya te'yid-i vusûk maksadıyla bî'atnâmelerde gönderildiği vâkı'dır. Nitekim Hulefâ-yı Abbâsiye'den "Emîn" ve "Me'mûn"un ve "Ca'fer ibn Mu'temed Alallah" ile "Ebû Ahmed el-Muvaffak Billah"ın bî'atnâmeleri gümüş kasa içinde olarak Ka'be-i Mükerrreme'ye gönderilmişti. Bunlardan "Emîn" ve "Me'mûn"nun ihtilâfâtı üzerine bî'atnâmeyi Ka'be'den aldırıp yırtmışdı. Hakk te'âlâda onun mülkünü izâle etti.

²⁵⁸ "Medâyin" Bağdad'ın otuz beş ferseh i'sârî cenûb-ı şarkıyesinden ve Fırât Nehri'nin sâhil yesârında alân âsâr-ı mevcut bir şehri kadimdir. Sâsâniyâ'nın o âhir saltanatlarında pâ-yi tahtlarıydı. 16 sene-i hicriyesinde Sa'd bin Ebî Vakkâs radiyallahu anının himmet-i kesur .... Zabt olunup İran şâhi "Yezid Cerd" mağlûb ve makhûr edilmişti.

Zamân-ı câhiliyette nehye-yi? eş'âr-ı Arab olan kasâ'id-i seb'ayı müzehhebenin ta'zîmen cidâr-ı Ka'be'ye ta'lik olunduğu ve bu sebeble onlara "mu'allegât" denildiği ma'lûmdur. Vaktâ ki fesâhat ve belâğatı aksâ-yı dercât-ı i'câz olan Kur'ân-ı Kerîm nâzil oldu. Nekâde-yi? belâğat ad olunan bu kasâ'idin i'câz-ı Kur'ân'a karşı o mevki'-yi bülent ta'zîmde asılı kalması câ'iz görülmediğinden birer birer indirildi.

«Farsça bir cümle yer almaktadır»

Kable'l-İslâm mulûk ve ümerâ ve eğniya taraflarından Ka'be-i Mu'azzama'ya ithâf olunan hedâyeyi girânbahâ dest-i ta'arruz-ı eşrâdan mesûn kalmak için dâhil-i Ka'be'de derîn bir kuyu içine konurdu. Mekke'de hukûmet süren Cürhüm kabîlesi on ikinci hükümdârları "Muzaz bin Amr bin Hâris" zamânında [139] Huzâ'a kabîlesinin tazyikiyle Yemen'e firâra mecbûr olduklarında bu kuyudan birçok eşyâ-yı nefise çıkarıp zezem kuyusuna atmışlar ve üzerine taş ve toprakla örtüp yerini bi-nişân etmişlerdi. Bu meyânda Hacer-i Esvedi dahi yerinden çıkarıp zezem kuyusuna attıkları mervîdir. "Arablar" faslında beyân edeceğimiz vech ile ced-i peygamberî Abdülmuttalib zezem kuyusunun yerini keşfedip meydâna çıkarınca içindeki eşya-yı nâdideyi ve ezcümle bâlâda bahs ettiğimiz altın ceylânları oradan alıp Ka'be-i Mükerreme dâhiline koydu.

İbn Haldun *Mukaddime-i Târîhi*'nde beyân ettiği üzere Mekke'nin hıyn-ı fethinde Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem efendimiz Ka'be dâhilindeki hazîneyi ya'nî kuyuyu açtırıp derûnunda yetmiş bin kıyye ya'nî iki yüz kantâr vezninde olarak iki milyon dinâr bulunmuştur. Hazret-i Ali "Ya Rasûlallah! Bu paraları emri cihâda sarf etseniz" dese de Rasûl-i Ekrem efendimiz kabûl buyurmadılar. Bu teklif Hazret-i Ebubekr'in hilâfetinde tekrar olunduysa da halîfe-yi müşârünileyh de kabûl etmedi. Ömer radiyallahu anh bu hazîneyi beyne'l-müslimîn taksîm etmek istediye de "Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem ile halîfesinin yapmadıkları şeyi sen yapma" demeleri üzerine vazgeçti. 199 târîhine kadar emvâl-i Ka'be'ye ilişilmedi. Târîh-i mezkûrede "Hasan bin el-Hüseyin bin Ali Zeynelâbidin" Mekke'ye tağallüb edince "Bu emvâl, Ka'be'de durup ne olacak? Buna biz ehakkız" deyip aldı cenk ve cidâl uğurunda sarf etti. Ondan sonra toplanan eşyâ-yı semîneyi Hicaz'da tehaddüs eden fiten ve gavâ'ilin def'i için vulât ve ümerâ sarf ve isti'mâl edip bitirdiler.

[140]

Ebrehe'nin Ka'be-i Mu'azzama'ya Hücûmu

Habeş Necâşîsi tarafından Yemen emîri olan meşhûr "Ebrehe el-Eşram"ki nasrânî idi. Arapları Ka'be'den vazgeçirip yemene çekmek hülyâsıyla San'â'da "el-Kuleys" nâmıyla fevke'l-âde müzeyyen bir kilise inşâ ettirmiş ve meşhûr "Kasr-ı Belkîs"ın rengârenk ahcâr-ı nâdîde-yi kıymettârını oraya sarf etmiş idi. Müverrihler bu kilisenin tavsîfînde mübalağaya haml olunacak derecede ileri giderler [tafsîlâtı için "Arablar" faslında 662 sahîfeye müraca'ât buyurulsun] "el-Kuleys"ın gerçi zînetçe misli nâbûd idi. Ama Ebrehe'nin de sa'i-yi bî-sûd idi. Çünkü Arablar oraya asla müteveccih olmadıkları gibi onlardan biri de tahkîrân kilisenin dâhilini telvîs etmişti.

Ebrehe etrâf ve eknâfdan nice san'atkarlar toplayarak nice emekler vererek vücûda getirdiği ma'bed-i bedî'u'l-bünyân Arabların gözünü doldurmayıp kendilerini Mekke'ye kadar şedd-i rahl etmekten vazgeçiremedikten başka dâhilîde tahkîran telvîs ettiklerini görünce pûrgazap olarak Arabların Ka'be'sini hedm etmeğe azmeyledi. 570 târihi mîlâdîsinde ma'hûd fil ile Mekke üzerine yürüdü Mekke'ye takarrub ettiklerinde Allah Te'âlâ onlara kuş sürülerini gönderdi. Attıkları ufak ufak taşlar onlardan kime isâbet ettiyse helâk eyledi. Kur'an-ı Kerîm'de esta'îzü bi'llah «*Rabbînin, fil sahiplerine ne yaptığını görmedin mi? Onların tuzaklarını boşa çıkarmadı mı? Üzerlerine balçıktan pişirilmiş taşlar atan sürü sürü kuşlar gönderdi. Nihâyet onları yenilmiş ekin yaprakları haline getirdi*»^{*} sûre-i şerîfesi bu vak'a'yı beyan eder. ["ebâbîl" müfredi olmayan cemi'dir. Bölükler sürüleri ma'nasındadır. Şu hâlde "tayr-ı ebâbîl" kuş sürüleri demek olur. Bir kavle göre dağ kırlangıcı ma'nâsındadır. "siccîl" pişmiş tahcir etmiş çamur demektir] sâhibu'l-fil belâ-yı ebâbîl ve sicilden tahlis-i nefis için çây-i kerîz arama'â başladı fakat eyne'l-mezer? yed işâretinde bulunan "Nüfeyl el-Mekkî" ye mürâca'atla kaçacak saklanacak yer bulmasını [141] ricâ etti lâkin şu cevabı aldı:

«Arabça beyit yer almaktadır»

Nihâyet senkpâre-yi ebâbîlden biri kendisine isâbetle devâ nâ-pezîr bir maraza müptelâ olarak o derd ile dâr-ı cezâyâ göçdü:

Olmadan Ebrehe veş sengzen Ka'be-i dil

Düşman-ı Ka'be'ye ur sengi ebâbîl gibi

"Nâbî"

---

* el-Fîl 105/1-5

Ebrehe'nin Mekke civarına gelinceye kadar delâli "Ebû Ragal" isminde bir bedhasâl idi. Bu nâ-bekâr Mekke kurbinde " mağammes" denilen mahalde vefât edip dâr-ı cezâyâ gitti. Hâlen kabri orada olup recm olunur. Fîl ile sahibide aynı mahalde mesâb olmuştu. Ümeyye bin Ebî es-Salât bu vak'â hakkında şöyle demiştir:

«Arabça şiir bulunmaktadır»

Meşhûr der ki Ebrehe Mekke kurbinde ced-i peygamberi " Abdulmuttalip" in iki yüz devesini iğtinam etmişti. Abdulmuttalib Ebrehe'ye Müraca'atla develeri istedi. Ebrehe "zannettim ki Ka'be'yi yıkmamak için yalvarmağa geldin meğer develerinden başka düşündüğün yokmuş!" dedi. Abdulmuttalib "ben develerin sâhibiyim Ka'be'nin de bir sâhibi var ona sıyânet eder" demek olarak "Arapça" cevabını verdi. Fîl-hakîka Rabbi'l-beyt ona sıyânet eyledi. Ebrehe ona hiçbir zarar îkâ' edemedi hâib ve hâsır ve hıyânete [142] mütehasir olarak göçtü gitti. Abdulmuttalib sıyânet-i Beyt-i Huda emrinde yalnız tevekkül değil tevessül de etmişti. Eşrâfdan ve ehl-i ihlâsdan bir cemâ'atle bâb-ı Beytullah'a gelip kemâl-i huşû' ve darâ'atle şöyle arz-ı niyâz eylemişti:

(Arapça)

Ya'nî "ya Rab! İnsanlar yurtlarını muhâfaza ederler. Sende Beyt-i Mu'azzama'nı muhâfaza et; âl-i salibe karşı âl-i beytine nasret ihsân eyle; onların hâçları ve güçleri senin kuvvet ve kudretine galebe etmesin salibeyi ma'lub edersen bir fi'il şekûr olur ki ihsân ve keremini onunla nümâ-pezîr edersen sen o Rabb-ı Rahîmsin ki bize bir düşman-i bâğî musallat olunca kudret-i kâhîrânenle ou def' eymeyi ümîd ederiz Bâğîleri kahr etmek kudreti sana mahsûsdur. Musallat olanlar derhâl yüz çevirdiler, hazy ü hüsrândan başka bir şey kazanamazlar. Onları oldukları yerde helâk edersin. Bu gelenlerden eşna' kimse işitmedim. Seninle mukâteleye kalkışmışlar. Beyt-i Mu'azzama'nın sakinlerini selb ü nehb etmek için memleketleri halkına toplamışlar önlerine bir fil katıp gelmişler. Azamet ve kudretini düşünmeden koruduğun harîmi keyd ile cehl ile kasd etmişler. Şâyed onları kiblemize musallat etmişsen demek ki bunda bir hikmet-i hafiyen vardır."

[143]

Ka'be-i Mu'azzama ile etrâfındaki Me'ser-i Celîle

Misâl-i Ka'be eyâ nûr-i dîde-i uşşâk

Gören cemâlini müştâk görmeyen müştâk

Hüdâyî

Ka'be-i Mu'azzama ile etrâfındaki müştemilâtı ihâta eden Harem-i Şerîf şibh-i müstatîl şeklinde ve Beyt-i Huda bu şibh-i müstatîlin ortasındadır. Beytullah mâvimsi ve sert bir taşdan ma'mûl olup mürabba'ü's-şeklidir. Şekl-i "müka'ab"dan dolayı nâmına "Ka'be" denilmiştir. Dört ruku ya'nî köşesi vardır. Her köşe cihât-ı erba'adan birine müvâzîdir. Bu tarz binâ bi'l-cümle mi'mârların mühendislerin nazar-ı hayret ve takdîr ile gördükleri bir şekl-i müstahsendir. Zâviyelerden birincisine "rukn-i şarkî" ikincisine "rukn-i yemânî" üçüncüsüne "rukn-i şâmî" dördüncüsüne "rukn-i ırâkî" derler. Bu tesmiye rukunlerin müteveccih olduğu cihetler i'tibâriyladır. Ka'be-i Mu'azzama'nın cevher-i bi-misâl şerefi olan Hacer-i Esved rukn-i şarkıyededir. Tavâfa da rukn-i şarkıyeden ibtidâ olunur.

Ka'be-i Mu'azzama'nın Hacer-i Esved rukuünden rukn-i yemânîye kadar vech-i kibelîsi yirmi, rukn-i ırâkîden rukn-i şâmîye kadar vech-i cenûbîsi yirmi, iki rukn-i ırâkîden Hacer-i Esved rukuüne kadar vech-i şarkîsi otuz bir, rukn-i yemânîden rukn-i şâmîye kadar vech-i kurbiyesi otuz iki ve irtifâ'ı yirmi yedi zirâ'dır. Bu zirâ'lar el endâzesi demek olan "zirâ'ü'l-yed" ölçüsüdür ki dirsek ucundan orta parmak ucuna kadardır.

Mekke arâzîsi kurak olup gars ve zer'a müsâ'id değildir. İbrâhîm aleyhisselâm necl-i mükerremi İsmâ'il aleyhisselâm ile vâlidesi "Sâre"* yi bi'l emr-i Huda o vakit hâli ani'l-ümrân olan arz-ı Mekke'ye getirip bıraktığında «*Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal evinin (Kâbe'nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim*»* demişti. Ka'be-i ulyânın böyle vâdi-yi gayri zî-zer'ade bulunmasını ba'zıları bu hikmetlere isnâd ederler;

[144]

- 1- Mücâvirin Beytullah'ın cihân-ı fenâ âlayış ve ârâyışından uzak olmaları.
- 2- Beyt-i Huda civârında Cebâbire-yi mulûkden kimsenin ikâmet edememesi.

* Hz. Hacer denilmesi gerekmektedir.

* el-İbrâhîm 14/37

3-Hacca mahsûs olan Ka'be'nin muhîtinin ticâretkâh olmak mahzûrundan kurtarılması.

4- Sermâye-yi izzeti ahret olan "fakr"ın kadr-i ma'nûyesini il'âm ve i'lân edilmesi.

5- Ka'be-i ulyânın alâik-i dünyeviyyeden tecrîdinin gösterilmesi.

Beyt-i Mükerrerem selin tahrîbâtından masûn kalmak için Hacer-i Esved ruknünden mâ'adâ muhîtinde birer arşın irtifâ' ve arzında bir basamak vardır. Şark ve garb cihetlerinde birer kapısı varsa da bâb-ı garbî mesdûddur. Bâb-ı şarkî zeminden dört arşın sekiz parmak yüksektir. Altı arşın dört ya on parmak tûlunde ve üç arşın on sekiz parmak arzındadır. Kanatları "Hind çınarı" denilen ve abânûsa benzeyen "Sac" ağacındandır. Dışı altın içi gümüş kaplamadır. Kanatlarda birer halka vardır. Bunlara altın kilit asılır. Zamân-ı kadîmde Ka'be'nin kapısı zemîn ile berâberdi. Kapı kanatları da yoktu. Teb'a hamîri "Ebû Kerb Es'ad" kapıya hem kanat hem kilit koydurdu. Bu teb'a hamîri Ka'be'yi de iksâ etmişti.

Kapıdan sonra gelen yüksek eşiğin altında altın kaplama bir diğer eşik vardır. Alt eşik zemîne kadar dîbâç ile örtülüdür. Kapalı olan bâb-ı garbiyye "müstecâr" denilen "isticâre" talebe himâye ve muhâfaza ma'nasına olup huccâc-ı kirâm burada lutf-i ilâhîye sığmarak istiğfâr-ı zünûb ettiklerinden bâb-ı gufrân me'âb o nâm ile şöhret-yâb olmuştur.

Mîzâb-ı Ka'be'ye ya'nî altınoluk rukn-i ırâkî ile rukn-i şâmînin arasında ki zıl'ın vasatında ve sakf-ı şerîfde olup takrîben dört arşın dışarıya çıkmıştır.

Rukn-i ırâkîden rukn-i şâmîye kadar olan cihette nısf-ı dâire şeklinde kavsene [145]otuz sekiz arşın tûlünde iki arşın irtifâ'ında bir duvarla çevrilmiş olan mahale "hatîm" yâhûd kesr-i hâ sükûn-ı cîm ile "Hicr-i İsmâ'îl" ıtlâk olunur. İsmâ'îl aleyhisselâm tıfl-ı yek dû sâle[?] iken İbrâhîm aleyhisselâm kendisi vâlidesiyle birlikte vâdi-yi Mekke'de bırakmış olduğundan orada büyümüş ve Ka'be'yi babası İbrâhîm aleyhisselâm ile berâber tecdîden inşâ etmeden evvel Ka'be'nin bulunduğu yerin ittisâline koyunları için bir ağıl yapmıştı. "Hicr-i İsmâ'îl" işte bu ağıldır. İki kapısı vardır duvarın içi dışı ve üzeri mermerdir. Bu mermerler bi't-tabi' sonra kaplanmıştır. İç yüzünün mermerleri çiçek işlemelidir. Hicr'in zemîni de mermer olup "altınoluk" oraya akar. Hatîmin duvarından Ka'be duvarına kadar olan on yedi arşın sekiz parmak

mesafeden altı yedi arşınlık yer fi'l-asl Ka'be'ye dâhil ve mâ'adâsı ağıldı. Kureyşiler Ka'be'yi tecdîd ettiklerinde bu altı yedi arşınlık yeri Ka'be'nin hâricinde bıraktılar. "İbn ez-Zübeyr" bunu Ka'be'ye idhâl ettiyse de "Haccâc" Kureyşilerin yaptıkları gibi hâricinde bıraktı. Nitekim bâlâ da tafsîl ettik.

Hatîmin içinde altınoluğun aktığı yerde yeşil mermerle ve kenarları siyâhlı beyazlı taşlarla mihrâb şeklinde bir mahal vardır ki İsmâ'îl aleyhisselâm ile vâlidesi Hâcer'in merkâdleri olduğu mervîdir. El-ilmü ında'llah²⁵⁹.

Hacer-i Esved ile bâb-ı şarkî arasına "mültezem" derler. Hüccacın ba'de't-tavâf burada durup du'âyı iltizâm etmeleri bâ'is-i tesmiyedir. Buraya ma'nâ vezninde "med'â" ve feth ve teşdîd-i vâd ile "müte'avviz" dahî denir ki du'â edilecek ve sığınma temenni olunacak yer demektir.

Bâb-ı Ka'be ile rukn-i irâkî arasında bir çukur vardır ki İbrâhîm aleyhisselâm Ka'be'yi binâ ederken [146] çamuru orada yapmış olduğu için "hafra-yı ma'cun" tesmiye olunmuştur. Namâz farz olduğu vakit Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem en evvel burada namâz kıldılar.

İbrâhîm aleyhisselâmın binâ-yı Ka'be'de iskele yerine kullandığı ya'nî binâ yükselince üzerine basıp çıktığı büyük taşa "Makâm-ı İbrâhîm" denilir. Ka'be'nin şark cihetindedir. Bir adam boyu demir sandık içindedir. Sandığın üzeri gümüş kaplı puşîdelerle örtülüdür. Üzerine ahşab bir kubbe ve ciheti şarkıyesine geniş bir saçak yapılmıştır. Huccâc orada tavâf namâzı kılarlar. Rasûlullah salallâhu aleyhi ve sellem feth-i Mekke günü Mescidi'l-harâm duhûlünde ba'de't-tavâf Makâm-ı İbrâhîm'de durmuşlar «*Siz de İbrahim'in makamından bir namâz yeri edinin (orada namâz kılın)*»^{*} âyet-i kerîmesini kıra'atle iki rek'at namâz kılmışlardı.

Makâm-ı İbrâhîm'in şimâl cihetinde hutbe tilâvetine mahsûs minber vardır.

Ka'be-i Mükerrerem'in etrâf-ı erba'asını ihâta eden dâ'ire-yi tavâfa "metâf" derler. etrâfında ikisi taş ve mütebâkîsi tunç olarak otuz beş sütûn vardır. Bunlara geceleri kandîl asılır.

Zemzem kuyusu Hacer-i Esved ruknünün şarkında ve takrîben otuz arşın uzaklığındadır. Üzerinde âlî bir kubbe vardır. Kuyunun ağzına iki arşın katrında bir

²⁵⁹ İbn Batuta dahî seyahat nâmesinde bundan bahsediyor. Türkce tercümesi cilt.1 s.144

* el-Bakara 125

bilezik taş konulmuştur. Derinliği 67 arşındır. "224" târîhinde suyu azaldığından Halîfe Me'mûn'un emriyle dokuz zîrâ' kazılarak suyu tezâyüd etti. Ba'zı âşıkîn garabe-yi vecd ile kendilerini kuyuya attıklarından Âl-i Osmân'dan Sultân Ahmed-i evvel bi'r-i mübâreğîn içine demir kafes koydurdu.

Zemzem suyu Cenâb-ı Hakk'ın Hazret-i İsmâ'îl'e bir lutf-ı mahsûsudur. İbrâhîm aleyhisselâm Hazret-i İsmâ'îl ile vâlidesini Mekke'ye götürdüğünde bir dağarcık hurmâ ve bir mâtâra su bırakıp [147] avdet etmişti. Ana oğul bu hurma ve su ile bir müddet sed-i ramak ettiler. Sonra su tükendi. Hazret-i İsmâ'îl susadı. O vakit bir, iki yaşındaydı. Vâlidesi su aramak için Cebel-i Safâya çıktı. Orada vâdîye indi koşarak "Merve"ye geldi su bulamadı. Yedi def'a böyle gitti geldi.²⁶⁰ Su bulamayınca me'yûsen çocuğun yanına döndü, gördü ki Hazret-i İsmâ'îl toprağı ayağıyla eşeliyor. Eşelediği yerden su kaynıyor. Eliyle toprağı suyun üzerinden kaldırdı su toplandıkça su kabına doldurdu. İşte zemzem suyu budur.

Rasûl-i Ekrem efendimiz «İsmâ'îl'in vâlidesine Allah rahmet eylesin; zemzemi haline bıraksaydı avuçlamasaydı yeryüzünde akarsu olurdu» buyurmuştur²⁶¹.

Bir rivâyette Hazret-i İsmâ'îl ile vâlidesi susuz kalınca Cibrîl aleyhisselâm nâzil olup ayağıyla yeri urdu su fişkirdi²⁶².

Zemzem kuyusunun ittisâlinde "Kubbetu'l-Ferrâşîn" yâhûd "Kubbetu'l-Hızâne" nâmıyla bir kubbe vardır ki derûnunda eczâ-yı şerîfe ile tesbihler kandîller şam'adanlar mahfuzdur. İbn Batuta'nın rivâyetine göre burada küttâb-ı vahîden ve kibâr-ı ashâbdan "Zeyd bin Sâbit " radiyallâhu anh'ın irtihâl-i peygamberîden on sekiz sene sonra yazmış olduğu bir Mushâf-ı şerîf mevcûd ve uzun ve yassı bir sandıkta mevdu'dur.

Ka'be'nin dört cihetinde ve metâf-ı şerîfin hâricinde mezâhib-i erba'âya mahsûs dört makâm vardır ki "Makâmât-ı Erba'a" nâmıyla yâd olunur. Her mezhebin imâmı evkât-ı hamsede namâzı [148] bu makâmda kıldırır. Makâm-ı Hanefî şimâlde, makâm-ı Şâfî'î şarkta, makâm-ı Mâlikî garbde makâm-ı Hanbelî cenûbdedir.

Ka'be'nin dâhilîde hârici gibi murabba'uş-şekldir. Dâhilinde ûd ağacından otuz santimetre katrında üç sûtûn vardır ki "Abdullah bin Zübeyr" zamânından kalmadır.

²⁶⁰ Safâ ve Merve arasındaki sa'in aslı budur. Sahihi Buhârî cild 4 s.143

²⁶¹ [Trc]"Allah Hazret-i İsmâ'îl'e rahmet etsin. Eğer o zemzemi kendi haline bıraksaydı da avuçlamasaydı muhakkak zemzem akan bir ırmak olurdu." *Sahihi Buhârî* cüz' s. 143

²⁶² ان زمزم هزم جبريل عليه السلام اي ضربها بر جله فنبع الماء {النهائيتني غريب الحديث لا ين الاثر}

Kıymetleri takdîr olunamayacak kadar yüksektir. Ka'be-i Mu'azzama'nın dâhili küvez ipekten bir kisve-yi girânbahâ ile müzeyyendir. Üzerinde câ-be-câ "Allah celle celâluhu" yazılıdır. Bunu Âl-i Osmân'dan Sultân Abdullazîz ihdâ etmiştir. Ka'be kapısının karşında bir mihrâb vardır. Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem orada namâz kılardı.

Ka'be-i Mu'azzama 'nın dâhilinde garb cihetinde duvarda kitâbeleri hâvî bir tâkım elvâh vaz' olunmuştur. Bunları Ka'be'ye ta'mîr ve tezyîn edenler koydurmuş olduklarından târîhen ehemmiyetleri olmakla târîh sırasıyla nakl edelim:

[Trc] [1- Ebû Ca'fer el-Mustansır Billah – 629

2-Yûsuf bin Ömer bin Ali Rasul²⁶³ - 780

3-Sultân El-Melikü'l-Eşref Ebû Nasr Berkûk- 826

4- Sultân El-Melik Ebû'n-Nasr Kayıtbay-874

5-Sultân Mûrad-ı râbi'-1040-Ramazân

6-Sultân Mehmed Hân-1070]

[149]

Ka'be-i Mu'azzama dâhilinde şimâl cihetinde ki duvarda şu menm kitâbe mahkûkdur:

« Arabça şiir bulunmaktadır »²⁶⁴

²⁶³ Yemende hükümet süren "Benî Rasûl "den üçüncü hükümdardır.

²⁶⁴ Mısır fuzelâsından Muhammed Lebîb .... "er-Rihletu'l-Hicâziye" nâmındaki eserinde bu kitâbe-yi menzûme'ye zikr ederken şöyle derler: « من هذا الشعر يمكن ان تحکم على مقرر تأخر اللغة العربية ببلاد العرب وخصوصا في ال قريظ منها حوالى القرن الحادى عشر للهجرة »

Bu Fâzîl Lebîb bunda pek haklıdır ancak bunu lügat-ı Arabiyyenin bilâd-ı Arab'da ... delil göstermesi bir Arab lisanından sudûr etmiş olduğunu zan eylemesinden ve bu zanna düşmesinden "Kadıyu'l-Belde" ta'bîrîne aldanmasından neşet edip bu kitâbe Türk ağızıdır. Kadılar evvel ve âhir oraya buradan ya'nî İstanbul'dan gönderilirdi

Bilmem bizim Türkler neden Arapça nazım ve nesire heves ederlerde böyle hedef-i istihzâ olurlar. Gerçi Türklerden pek çok ecl-i ulemâ ve erbâsı yetişmiştir ki arabca nazım ve nesirleri arab ulemâ ve erbâsımnki kadar yüksektir. Şeyhu'l-İslâm Molla Şemseddîn Gürânî, Molla Hüsrev, İbn Kemal, Ebû's-Su'ûd Efendi ile Hazer bin Muhammed efendi o cümledendir. Lâkin beceremeyenler böyle şeylere tasdîleri hadd-i na-şinâsâne bir cürettir. Nitekim mu'âsırânemizden bir zât Şeyhu'l-Harem nasb olduğundan bu kabilden bir manzume-yi târîhiye yapmış ve basdırıp bizde bir nüsha verilmişdi. Yerine gazetelere de verdiği Beyrût gazeteleri yalnız bir iki beyti derç edip « كلها هكذا دروغرار! » demişlerdi "Kadıyu'l-Beled"efendinin manzûmesinin târîhi mısra'î iki büyük.... evvelâ Arab cehûd edebâsınca mer'î bir kâ'ide vardır ki târîhte ve ehli hisâb olacak elfâz "târîh" kelimesinden yâhûd bundan müştak diğer bir lafızdan sonraki kelimelerden bu târîhte ise dâhil hesâb olmayan "lehu

[150] Ka'be-i mükerrerme her sene rebî'u'l-evvelin yirminci günü ile zi'l-kâdenin evâhîrinde açılır. Emîr-i Mekke ve vâli ile erkân-ı me'mûrîn bâ-kemâl-i ta'zîm girerler. Zeminini zemzem ve gülsuyu yıkadıktan sonra duvarlarını gül yağı ile ta'tîr ve ûd ve anberle tencîr ederler. Muharrem'in onuncu ve on birinci günleri ve rebî'u'l-evvelin on ikinci gecesiyle günü ve on üçüncü gecesi ve recebin birinci cum'a günüyle ertesi gün ve kezâlik recebin yirmi yedinci gecesi ve günü ve şa'banın on beşinci gecesi ve günü ve ramazânın birinci cum'a günü ertesi günü ve kezâlik ramazânın on yedinci gecesi ve zi'l-kâdenin on beşinci on altıncı günleri dahi küşâd olunur. Erkeklerle kadınlar ayrı ayrı gün ve gecelerde ziyâretiyle müşerref olurlar. Zi'l-ka'denin yirmi sekizinde Ka'be-i Mu'azzama'ya beyaz pûşide örtülür. Ve ekâbir için sûret-i husûsiye de açılır. Her açılışında bâb-ı sa'âdet-meâbînâ "sâc" ağacından ma'mûl ve müzeyyen bir merdiven konulur.

702'de tevellüd ve 780'de vefât etmiş olan seyyâh "İbn Batuta" kendi zamânında Ka'be'nin ne sûretle açıldığını seyâhatnâmesinde şöyle ta'rîf eder:

"Bâb-ı Ka'be her cum'a günü ba'de's-salât açıldığı gibi mevlid-i fahr-ı kâinat aleyhi's-salât-ı ve's-selâmda dahi açılır. Bâb-ı Ka'be'ye kademeli bir kürsî konulur. "Benî Şeybe" reîsi dest-i tekrîminde miftâh-ı şerîf olduğu halde kürsîye çıkar. Sidne-yi Beytullah'da bâb-ı Ka'be'yi setr eden ve "bürka' " tesmiye edilen perdeyi yed-i ihtirâmda tutarlar. "Benî Şeybe" reîsi kapıyı açar atabe-yi Beyt-i Huda'yı öperek yalnızca girer, kapıyı kapar. İki rek'at namâz kılacak kadar bir zamân kaldıktan sonra Benî Şeybe efrâdı girerler, yine kapıyı kapayıp namâz kılarlar. Sonra kapıyı açarlar halk girmeye başlar. Tekbîr alarak [Trc]"Ey merhametliler merhametlisi Allah'ım bize rahmet ve mağfîret kapılarını aç" tazarru'unda bulunurlar. Ka'be'nin dâhili ve duvarları somaki mermeriyle mefrûşdur. Sâc denilen ağaçtan üç sütünü vardır. Araları dörder hatvedir. "Şâyân-ı hayrettir ki Mescid-i Harâm'da bulunan güvercinler Beyt-i Mu'azzama'nın ne üstüne konarlar ne üzerinden [151] uçarlar. Cû-hevâ? yüksekten uçarken Beyt-i Hudâ'ya mehâzî gelince fi'l-hâl aşağıya süzülürler sanki semâdan bir kuvve-yi dâfi'a kendilerini itiyor, yahud zemînden bir kuvve-yi câzibe kendilerini çekiyor. İrtifâ'-yı beytten aşağıya geldiklerinde yer hat-ı müstakîm üzere uçarak Beyt-i

---

Kâdiyu'l-Beled" kelimeleri getirilmiştir..... zîrinde «في سنة تسع ومائة والف» denilmesine göre târîh mîsrâ'ında 1109 senesi istihrâc edilmek iktisnâ eder. Halbuki 1029 çıkıyor "80" eksiktir. İ'mâl fikri ettiren meğer Kadiyu'l-Belde Efendi «ام» gelmesiyle lafzındaki ergamlar ikişer mîm i'tibâr edip ekşiği o sûretle doldurmuş! lillahi ...

Mu‘azzam'ı geçtikten sonra yükselirler. Mescid-i Harâm'ın etrâfındaki büyütle üzerinde gübrelere görüldüğü halde Beyt-i Mükerrrem üzerinde ve hiçbir cihetinde zerresi görülmez. Subhâne Mu‘azzamü'l-beyt²⁶⁵

Hacer-i Esved

Beyt-i Kerîm-i Huda'nın cevher tâbân-ı behçeti olan "Hacer-i Esved" rukn-i şerîfîn üç kadem on pûs irtifâ'ında mevzu'dur. İnsan başı şeklinde ve "21" santim tûlünde, "14" santim arzında mübârek bir taştır. Sanki mütehacer-i nûr-ı sipehtir; sanki güzel bir çehrede bir hâl-i revnak-fezâdır²⁶⁶. Zâten istilâm eden kimsenin sağ tarafına tesâdüf eyleyen kısmında beyaz bir nokta vardır ki hakikaten bir hâl-i pertev-nisâr gibidir²⁶⁷.

Bir kavle göre ezelde ki [Trc]"Ben sizin rabbiniz değil miyim" hitâb-ı izzetine cavâb-ı savâb olan "belâ" ikrârı bu hacir-i mübârek derûnuna vedî'a edilmiştir. Bu sebebledir ki huccâc, imân ve ikrâr-ı ezeliyi tevdîd için ona istilâmla tavâfa başlarlar. "Müşâriku'n-Nevvâr"da²⁶⁸ zikr olunduğu üzere bir hadîs-i şerîfde « O taş Allah'ın sağ elidir. Kullarını onunla musafaha eder»ve diğer hadîs-i şerîfte [152] «O taş Allah'ın sağ elidir, yeryüzünde hizmetkârları ile el sıkıştır» vârid olmuştur.

İbrâhîm aleyhisselâm Ka'be'yi binâ ederken İsmâ'îl aleyhisselâma "Güzel bir taş bul getir köşeye koyayım halka nişâne-yi yegâne olsun" demişdi "Senin bende bir vedî'ân var" diye Cebel-i Ebî Kubeys'den bir ses geldi bir rivâyette Cibrîl aleyhisselâm Hacer-i Esved'i haber verdi Hazret-i İbrâhîm aldı yerine koydu. Hacer-i Esved revnaksâz mevkı'-yi bülend olunca yemîn ve yesâra neşr-i nûr etmekle Cenâb-ı Hakk bu mesâfeyi "Harem-i Muhterem" ta'yîn buyurdu. İbrâhîm ve İsmâ'îl aleyhisselâm hadd-i müntehâya alâmet olarak birer "alem" rezk ettiler. Bu alemler "Adnan " ve "Kusay" taraflarında ve sekizinci sâl-i hicrîde taraf-ı Hazret-i Nebevî'den tevdîd olundu. Sonra Hazret-i Ömer ve Osmân ve Mu'âviye ve Abdulmelik İbn Mervân ve Mehdî-yi Abbâsî ve 325'de "Râzî Billah" taraflarından "Ten'im"de iki alem rezk edildi.

²⁶⁵ «و ليس منها حمامة تجلس على البيت ولا تطير عليه ولقد همن ذلك فرأيتها حين تكاد ان تحازي اللبیت وهي ستعلية في طيراتها ذلك غطست حتى تصير دونه و اخذت عن يمينه هو يساره و زرقها ظاهر بارز على البيوتالتي في المسجد الا بيت الله الحرام فانه نقى ليس فيه و لا عليه اثر فسجان معظمه و مقدسه و مطهر و تعالى علوا كبيرا» {عقد الفريد لا بن عبد ربه جاد ٣ صحيفه ٢٩٨}

²⁶⁶ Dipnotta beyit bulunmaktadır.

²⁶⁷ Dipnotta beyit bulunmaktadır.

²⁶⁸ 650 târihinde vefât eden İmâm Razîddîn Hasan bin Muhammed es-Sağâni'nin hadîsden mühim bir kitabıdır.

Hacer-i Kutsî-yi behiştî* birçok ahvâl ve tekallübât geçirmiştir: Mekke de hukûmet süren mulûk-ı Cerâhime'den "Mufâz Amr bin Hâris" Mekke hükûmetini "Huzâ'a" kabîlesinin tezyîkiyle bu kabîleye ve Hazret-i İsmâ'il'in evlâdına terk edip Yemen'e savuştuğu esnâda Hacer-i Esved'i yerinden çıkarıp zenzem kuyusuna atmıştı. Sonra – "Arablar" faslında beyân edeceğimiz vecih ile – cedd-i peygamberî "Abdumuttalib" kuyudan çıkarıp yerine koydu.

Rasûl-ı Ekrem sallallâhu aleyhi vesellem efendimizin 35'inci sene-i velâdetinde ki bi'setten evveldir Ka'be-i Mu'azzama'yı sekizinci def'a olmak üzere Kureyşiler tecdîd ettiklerinde her kabîle "Hacer-i Esved'i biz yerine koyacağız" demeye başladı münâza'a-yı mükâteleyi intâc edecek duruma geldi. O sırada a'yân-ı Kureyş'ten biri "Şu yoldan ilk çıkacak kimse hakem olsun hükmüne râzı olalım" dedi. Bu re'yi kabûl ettiler. O yoldan ilk çıkan Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem efendimizdi. Aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz ridâ-yı şerîfini çıkarıp Hacerü'l-esved'i içine koydu. Her kabîleye bir ucundan tutturup yukarı kaldırttı. Hacerü'l-esved'i dest-i mübârekleriyle yerine koydu. Bu tedbîr-i musîb ile azîm [153] bir mukâtelenin önü alınmış olundu. Mervîdir ki o esnâda Necid ahâlisi kıyâfesinde bir pîr-i fânî yardım etmek bahânesiyle Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem efendimize sokulmak istedi, aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz onu itti. Herif hiddetlendi "Ey ma'sher-i Kureyş! Bu rukn-i a'zam sizin şerefimizdir. Hacer-i mübâreki oraya yaşı hepinizden küçük bir yetîm çocuk mu koysun?" dedi. Fakat sözüne kimse iltifât etmedi meğer iblis-i la'inmiş. Bu sebep ile kendisine "eş-Şeyhu'n-Necîdî" denildi. La'netu'llahu aleyh.

Kureyş zamânında Hacer-i Esved'in bir parçası kopmuş ve Âl-i Benî Şeybe'den birinin evinde muhâfaza edilmişti. "Abdullah bin ez-Zübeyr" radiyallâhu anh Ka'be'yi tecdîd ettiğinde bu parçayı getirtip gümüş ile tutturmuş ve Harûn er-Reşîd hac ettiğinde Hacer-i Esved'i gümüş bir mahâfaza içine almıştı.

Karmatîler²⁶⁹ 317'de Mekke'ye hucûm ettiklerinde Hacer-i Esved'i "muknâtîs-ı beşer" zannedip gulûb-ı halâiki kendi taraflarına cezb için Ka'be'den sökerek memleketleri olan "Hicr"e götürmüşlerdi.

---

* cennetlik

²⁶⁹ 278 senesinde ... Kûfe'ye .. "Karmat" ile mülgab bir mülhidin cemâ'atidir. Halîfesi "Ebû Sa'îd el-Cenâbî" 286 da mücerredinde zuhur edip bunun oğlu Basra'yı , Kûfe'yi, Şâm'ı, Hicâz'ı zapt etmişlerdi. Zahiran Muhammed bin el-Hanefiye bin Ali bin Ebî Talim r.a entâb ve onu ba'de'n-nebî imâm bi'l-hak i'tikad ederlerse de hakikatte akideleri pek fâsiden olup ibâha-yı muharremât ve iştirâk-ı emvâl ve

Halîfe "el-Muktedir Billah" bunların üzerine asker sevk ettiyse de Hacer-i Esved'i ellerinden kurtaramadı. Harben istihlâsına imkân bulunamayınca para ile itmâ'an istirdâd-ı çaresine tevessül olundu. Ba'dâd'daki Türklerin reîs-i meşhûru "Emîr bi-Hakem" kendilerine elli bin altın teklîf etti. Karmetîler kabûl etmediler. "Biz bunu emir ile aldık kimin emri ile aldıkça yine onun emriyle i'âde ederiz" dediler. Hacer-i Esved yirmi iki sene yanlarında kaldıktan sonra şerîf "Ebu Ali Ömer bin Yahya el-Ulvî"nin tavassutu üzerine²⁷⁰ "339" senesi zi'l-ka'desinde "Sînan bin el-Hasan bin Sînan" yed'iyile getirip yerine koydular. Niçin aldıklarını sonra niçin getirdiklerini soranlara "Kudretu'llah ile aldık meşiyatu'llah ile i'âde ettik" derler idi. Hacer-i mübâreği i'âde ettiklerinde "Asıl Hacer-i Esved'i alı koyup başkasını getirmediğimize nasıl emîn oluyorsunuz?" demişlerdi. Ulemâ-yı ehl-i îmân dahi "Bizde Hacer-i Esved'in alâmet-i mahsûsu vardır. Suyu atarsak batmaz" cevâbını vermişlerdi ve fî'l-hakîka su getirip attıklarında batmamıştır.

Muhammed bin Nâfi el-Huzâ'î : "Hacer-i Esved yerinden çıkarılmış iken mu'âyene ettim gördüm ki siyâhlık yalnız baş tarafındadır. Diğer tarafları beyazdır.

ıyâl üzerine mü'essisdi. Nakıye "Necmeddîn İmâret bin Ebî el-Hasan el-Yemenî"nin "Târîhu'l-Yemen" de derç eylediği şu manzume onların akîde-yi fâsîdelerini ve izâhen göstermektedir:

Manzume bulunmaktadır.

Bu ... Mekke'ye hucûm eden merkum "Ebû Tahir Süleyman"dır. Mekke'de katli'âm etmişti. Ka'be kapısında durup:«Beyit bulunmaktadır.» demişti. Ve « *Ey ahmaklar! " Kim buraya girirse güvendedir*» diyen siz misiniz? İşte biz sizi burada katli'âm ettik. Niçin emân bulmadınız? " diye bağırmişti. Şehâdetini gözüne aldırın bir mü'min " Ayetin ma'nası senin dediğin gibi değildir. Beytullah dâhil olanı te'mîn ediniz demektir." Cevâbını verdiyse de Karmatî buna .. etmemişti. Cemâ'atden bir mel'ûn da Ka'be'ye ta'rûz ederken «*Ebâbil kuşu nerede, siccil taşı nerede* » kavli ma'rûrânesini îrâd etmiştir. Biride altınoluğu koparıken baş aşağı düşüp beyninidağıtmıştır. "Kema fî *İkdü'l-Cümân lil-ıynî*"

Merkûm "Ebû Tâhir Süleymân" bî-îmân mulûk-ı Fatimî'nin birincisi "Abdullah el-Mehdî'nin mezhebi ve hukûmetini Cezîretü'l-Arab'da neşr ve te'sîs etmek ve bu suretle Fâtimîler'in mezâhiretiyle .. ve şevketini artırmak isteyip "Abdullah" nâmına hutbe okutturdu. Ve keyfiyeti kendisine bildirdi. Fakat Abdullah onun Hicaz'da yaptığı gibi ... istememiş ve kendisinden nefret etmiş olduğundan ona şu cevabı mahzurâne ile mukâbele eyledi: حرمة بيت الله الحرام الذي لم يزل محترما في الجاهلية والاسلام وسكنت في وماء المسلمين وفتكت بالحجاج والمعتمرين ثم تعريت وتجرات على البيت الله تعالى وقلعت الحجر الاسود الذي هو رمي في الارض يصافح به عباده وصلته الى ارضك و رجوت ان اسكرن على ذلك فلمنك الله ثم لعن الله والاسلام على بن سلم المسلمون من لسانه ويده و قدم في يومه ماينجوبه في غده» "Kema fî *Kitâb-ı el-A'lam li-Kutbeddîn el-Hanefî*"

Bedreddîn Mahmûd anî bu cevâbı şöyle tesbît ediyor: " قد حقيقت على شيعتنا ودعاة وولتنا ايم الكضر و الالحاء بما فعلت وان لم ترد على الحاج ما اخذت منهم وترد الحجر الاسود الى مكانة وترد كسزه الكعبة فاننا برئ منك في الدنيا والآخرة» bu cevab Fâtimîler'in hâl ve şânlarına göre dahâ karîn hakikat olsa gerektir. "Aynî" nin olduğundan istirdâd ve i'âde edememişti. Ve Hacer-i Esved'i ancak 339 zî'l-ka'desinin i'âde etmiştir.

²⁷⁰ Yakut Hamevî-Mu'cemü'l-Buldân- Haceru'l-Esved Maddesi.

Uzunluğu da kol kemiği kadardır"²⁷¹ 413 yâhûd 414'de Mısırlı bir mülhid-i esnâyı Hacer-i Esved'i tavâfında bir topuz darbesiyle kırmış ve mecnûnnâne ba'zı sözler söylemiş olduğundan kendisini tepelemişlerdi. Avenesî hemen sel-i seyf edip Harem-i Şerîf'e girdiler, dâhil-i haremde büyük bir mukâtele vuku' buldu. Ba'zı tutuşturuldu epeyce insân telef oldu. Sonra Hacer-i Esved'in parçaları toplanıp birleştirildi. [155]421'de bir mülhid o mübârek taşın bir tarafını kırdı. "1043"de Sultân Murâd-ı râbî' zamânında etrâfî mükemmel ve pek güzel derz olunarak tesbît ve "1115"de Sultân Ahmed-i sâlis devrinde bir derece daha teşyîd olundu.

1204'de Mekke emîri Şerîf Gâlib ile birâder-zâdesi Şerîf Abdu'llah beyninde tekevvün eden mukâtelede Hacer-i Esved'e bir kurşun isâbet edip üç parmak katrinden bir parçasını düşürdü "1259" da Sultân Abdulmecîd zamânında etrâfa gümüş bir muhâfaza geçirilerek ihkâm edildi.

Tevzîh Zâhiren tebdîl-i deyn ve kıyâfetle Mekke ve Medîne'ye ferceyâb-ı duhûl olan bazı ecebîlerin seyâhatnâmelerinde müslümânların gûyâ Hacer-i Esved'e ibâdet ettikleri iddi'â olunuyor. Bu iddi'â merdûddur. Çünkü bu asıl ve esâsdır. Dîn-i mübînimiz bu gibi şeylere âdetten pek çok müte'âlîdir. « لا نعبد الا الله ولا نشرك به شئاً » biz ancak menâsik-ı hacdan olduğu için Hacer-i Esved'i istilâm ederiz ve bu sûretle tanzim eyleriz. İşte o kadar! İmâm Ahmed, İmâm Buhârî ile İbn Ebî Şeybe ve ed-Dâr-ı Kutnî rivâyet etmişlerdir ki Rasûlullah sallalâhu aleyhi vesellem Hacer-i Esved onda durup « اِنِّي لَا اَعْلَمُ اَنَّكَ حَجْرٌ لَا تَضُرُّ وَلَا تَنْفَعُ » ya'nî "Bilirim ki bir taşsın kimse ne muzarratın ne menfa'atin dokunur" buyurmuşlar ve sonra takbîl etmişlerdir. Ve Ebubekir ve Ömer radiyallâhu anhüma ayrı ayrı zamânlarda Hacer-i Esved'in önünde durup « اِنِّي لَا اَعْلَمُ اَنَّكَ حَجْرٌ لَا تَضُرُّ وَلَا تَنْفَعُ وَلَوْ لَا اَنِّي رَأَيْتُ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْبَلُكَ مَا قَبَّلْتُكَ » ya'nî "Bilirim ki bir taşsın ne zararın ne menfa'atin vardır. Rasûlullah sallalâhu aleyhi ve sellem seni takbîl ettiğini görmemiş olmasam takbîl etmezdim" demiş ve takbîl etmişlerdir. Hacer-i mübâreğin dîn-i mübînimizde şerî'at-ı mutahharamızda şân ve mevki'i ne olduğu bununla ta'yîn eder. Başka delîl ve burhân istemez.

[156]

Kisve-i Beytullah

²⁷¹ «و قال محمد بن نافع الخذا عن تأملت الحجر الاسود و هو مقلوع فاذا السواد في رأسه فقد و سائر ابيض وطوله غدد عظم الزراع» Buyûti – *Târîh-i Hulefâ* s.160

Beyt-i Kerîm-i Hudâ-yı en evvel mulûk-ı Humeyr'den "Ebu Kerb Es'ad" iksâ etti. Hicretten "22" sene mukaddem Medîne-i Münevvere'de sâkin "Evs" ve "Hazrec" kabîleleriyle muhârebe edip muzafferden avdetinde Ka'be-i yıkmak hülyâsıyla Mekke'ye uğramışdı. Fakat ma'iyetinde ki ahbâr-ı yehûd kendisine va'z ve nasîhatle fikir ve niyetini tasîh ettiklerinden kendisinde Ka'be hakkında bir hiss-i hürmet uyandı. Kâ'be'ye altın işlemeli bir kumaş ile iksâ etti. Ve bir kapı ve bir kilit koydurdu. Bu beyitlerle de i'lân-ı iftihâr eyledi.

«Arabça şiir yer almaktadır»

Ondan sonra Kureyş ve Rebi'a²⁷² kabîleleri kıymetdâr kumaşlardan yaptırdıkları pûşîdelerle Ka'be'yi iksâ ettiler. Ahîran amm-ı ekrem-i peygamberî Hazret-i Abbâs radiyallâhu anh'ın vâlide-yi muhteremesi "Nebîle" ipekten ve Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi vesellem efendimiz Yemen kumaşından ve Ömer ve Osmân ve İbnü'z-Zübeyr radiyallâhu anhüm ve Abdulmelik bin Mervân "Kabâ-yi Kabatî" den ²⁷³ pûşîdeleri yaptırdılar. Halîfe-yi Abbâsî "Muhammed el-Mehdî" bir kisve-yi girânbahâ iksâ ettiği gibi "Me'mûn" dahi ramazânda beyaz, recebde kubâtî, yevm-i "tervîh"de²⁷⁴ kırmızı kumaşlardan pûşîdeler iksâ ettirdi. Halîfe "el-Mütevekkil Alallah" bunlara bir "izâr" ilâve etti. Sultân Mahmûd Gaznevî sarı dîbâdan altın işlemeli bir kisve ihdâ eyledi Halîfe [157]"Nâsır Ledînillah" dahi evvela yeşil sonra siyâh kumaştan pûşîdeler i'mâl ettirip gönderdi. Hulefâ-yı Abbâsîye dūçâr-ı za'af olunca kisve-yi Ka'be ve vehn ve kuvvetlerine göre kâh Mısır kâh Yemen mulûkı tarafından i'mâl ve irsâl olunurdu. Nihâyet bu fahr ve şeref mulûk-ı Mısırye'de kesb-i istikrâr etti. Mısır mulûk-ı etrâkında "Melik Sâlih İsmâ'îl bin en-Nâsır Muhammed" 750 senesinde Mısır'ın "Kulûbiye" cihetinde kâin "Sündüs" Ebul Ğays" "Beybûs" karyelerine iştirâ edip ²⁷⁵ Ka'be'nin kisvesi için vakf eyledi.

848'de Timurlenk'in oğlu ve cânîşini Sultân "Şahruh" Mısır mulûkundan "Melik Çâkmak" ile akd eylediği ittifâkın nişâne-yi şükranı olmak üzere müzeyyen bir kisve

²⁷² Kitâb " *el-İ'lâmü fi İ'lâmi Beledillahi'l-Haram* "a göre "Ebû Rebî'ate bin el-Muğîyre bin Abdullah bin Mazûm"dur. Birisine yalnız kendisi ve diğer sene bütün Kureyş kabilesi Ka'be-i Mu'azzama'yı iksâ ederlerdi. Bu husûsda bütün kureyş kabilesine mu'âdil olduğundan kendisine "el-Adl" ve evlâdına "Benû'l-Adl" denilirdi.

²⁷³ { هو ديباج ابيض خرساني } عقد الفريد لابن عبد دبه جزء ٣ صحيفه ٢٩٨

²⁷⁴ "Terviye" tef'ale veznindedir. Zî'l-hiccenin sekizinci günündeki arefeden bir gün evveldir.

²⁷⁵ *el-İ'lâmü fi İ'lâmi Beledillahi'l-Haram*'a göre iki karyedir. İsimleride şöyledir. "Beyûs" "Sezîs" "el-Rihletu'l-Hacâriye"de dahî iki karye gösterilmiş ve "Beyûs" birine "Bâsûs" denilmiştir.

i'mâl ve Kâhire'ye irsâl edip o sene kurbân bayramında Ka'be-i Mu'azzama'ya iksâ edildi.

865'de Mulûk-ı Mısıryyeden " el-Melikü'z-Zâhir Hoşkadem" etrâf-ı erba'ası som sırmadan ve Beytullah'ın şark ve şimâline mesâdif cihetleri beyaz ipekten ma'mûl gâyet müzeyyen bir kisve gönderdi.

726 târîhinde Ka'be-i Mükerreme'yi ziyaret eden "İbn Batuta" o vakit Mısır'dan gönderilen kisve-yi Beyt-i Mu'azzam'ı görüp seyâhatnâmesinde şöyle tavsîf eder:

"Kisve-yi Beyt-i Huda ipekten ma'mûl olup rengi siyâhtır. Estârî ketendir. Üst tarafında beyaz harflerle «Allah; Ka'be'yi, o saygıdeğer evi, haram ayı, hac kurbanını ve (bu kurbanlara takılı) gerdanlıkları insanlar(in din ve dünyaları) için ayakta kalma (ve canlanma) sebebi kıldı. Bunlar, göklerde ve yerde ne varsa hepsini Allah'ın bildiğini ve Allah'ın (zaten) her şeyi hakkıyla bilmekte olduğunu bilmeniz içindir.»* âyet-i kerîmesi yazılıdır. Sâir cihetlerinde de yine beyaz hurûf ile ba'zı ayât-ı Kur'âniyye mutarrazdır.*

Vaktaki Âl-i Osmân Mısır'ı ve Harem-i Şerîfi'ni zabt edip "Hademü'l-haremeyn" ünvan-ı mübecceleyle ihrâz-ı şân ettiler. Ka'be'ye sitâre irsâlini kendilerine şeref nişân ettiler. O vakitten yakın zamânlara kadar siyâh ipek üstüne sırma işlemeli müzeyyen pûşîdeler yaptırıp gönderdiler. Bunların renk ve tarz ve şekli evvelkilerine benzemez pûşîdenin üzerinde dâ'iren-mâdâr siyâh ibrişimli [158]ve hatt-ı celî ile «Allahü celle celâlihü lâilâhe illallah Muhammeden Rasûlullah» yazılıdır. Ortasında "Harâmü'l-beyt" yahud "Kemer-i Beytullah" nâmıyla bir kuşak olup Ka'be-i ulyâyı kemer gibi kuşatır. Bu kuşakta şu âyât-ı kerîme muharrerdir. Rukn-i Irâkî'den Hacer-i Esved'e kadar:

«Rahmân ve Rahîm olan Allahın adıyla. De O zamân biz o evi insanların gidip gelip ziyaret edecekleri bir makam ve bir güvenlik yeri yaptık. Siz de İbrâhim'in makamından kendinize namâz kılacak bir yer edinin. İbrâhim ve İsmâil'e de, "Tavaf edecekler için, kendini ibadete verecekler, rükû ve secde edecekler için evimi temiz tutun" diye talimat verdik. İbrâhim İsmâil'le birlikte o evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyordu: "Ey rabbimiz! Bizden bunu kabûl buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin. Ey rabbimiz! Bizi sana teslim olanlardan eyle, soyumuzdan da sana teslim olacak bir

---

* el-Maide 97

* işlemeli müzeyyen

ümme't çıkar. Bize ibadet usullerimizi göster, tövbemizi kabûl et. Şüphesiz tövbeleri kabûl eden, merhameti bol olan yalnız sensin.»*

Hacer-i Esved'den rukn-i yemâniye kadar:

«Rahmân ve Rahîm olan Allahın adıyla De ki: “Allah doğruyu söylemiştir. Öyle ise, Hanîf olan İbrâhim’in dinine uyunuz. O müşriklerden değildi.”. Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ev, âlemlere bir hidayet ve bir bereket kaynağı olan Mekke’deki evdir. Orada apaçık deliller, İbrâhim’in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir. De ki: “Ey Ehl-i kitap! Allah yaptıklarınızı görüp dururken niçin Allah’ın âyetlerini inkâr edersiniz?»*

Rukn-i yemânîden rukn-i şâmîye kadar:

«Rahmân ve Rahîm olan Allahın adıyla. Hani biz İbrahim’e, Kâbe’nin yerini, “Bana hiçbir şeyi ortak koşma; evimi, tavaf edenler, namâz kılanlar, rükû ve secde edenler için temizle” diye belirlemiştik. İnsanlara hac ibadetini duyur; gerek yaya olarak gerekse yorgun argın develer üzerinde uzak yollardan gelerek sana ulaşsınlar. Böylece kendileri için faydalı olan şeyleri açık seçik görsünler ve Allah’ın onlara rızık olarak verdiği, belirlenen günlerde kesecekleri kurbanlık hayvanlar üzerine O’nun adını ansınlar. Artık onlardan hem kendiniz yiyin hem sıkıntı içindeki yoksulları doyurun. Sonra kalan hac füllerini tamamlayıp temizlensinler, adaklarını yerine getirsinler ve o kadîm evi (Kâbe) tavaf etsinler.»*

Rukn-i şâmîden rukn-i ırâkıye kadar selâtîni Osmânî’nin esâmîsi yazılıdır.

Sultân Süleymân-ı Kânûnî’nin Mısır mulûk-ı "Sâlîh İsmâ’îl" in kisve-yi Ka’be’ye vakf eylediği üç karyeye ilâveten Mısır’ın "şarkıye" nâhiyesinde "silke", "Sîrû Behince", "Kureyşu'l-hacer", "Menâyîl Vekûm Reyhân", "Yecâm", "Minyetün Nesârî", "Batâliye" nâmlarında yedi karye satın aldı. Vâridâtını Kisve-yi Beytullah ile Hücre-i Mu’atra ve ba’zı türbeler ve sâ’ire pûşîdeleri için vakf etti. O vakit Mısır vâlîsine gönderilen hükm-i luzûm-ı mukaddemesinde şöyle denilmiştir:

* el-Bakara 125-127-128

* el-Al-i İmran 95-96-97-98

* el-Hac 26-27-28-29

[159] «Arapça mukaddime yer almaktadır»²⁷⁶

[160] «Arapça mukaddime yer almaktadır»

Kisve-yi sevdâ Abbâsîlerin şîâr-ı kadîmi olup siyâh destâr ve siyâh cübbe iktisâ ettikleri gibi "Nâsır Ledînillah" dahi sitâre-yi Ka'be'yi evvelâ yeşil ve sonra siyâh kumaştan i'mâl ettirerek bu sûretle siyâh renk kisve-yi Beytullah için şîâr-ı mahsûs oldu. Nâdireni diğer renklerde örtüler yaptırıldıysa da ekseriyen siyâh kisveler i'mâl ettirildi. Bunun bilâ-mûceb siyâh renk olması ba'zılarını te'vilât-ı şâ'irane sevk edilmiştir. Ez-cümle "Kastalani" Beyt-i Mu'azzam'ın gillet-i züvvâr sebebiyle ihrâm-ı pûş-i ehzân olduğunu söylemiştir. Şeyhu'l-islâm Arif Hikmet Bey pûşîde-yi Beytu'l-Haram'ı siyâh olmasını gaffâr-ı zünübün züvvâr-ı Beyt-i Huda'nın defâtur-ı a'mâlinde sevâd-ı ma'siyetini mahv etmesiyle te'vîl ederek şöyle demiştir.

«Beyit yer almaktadır»

Meşâruileyh 1239'da hacda iken sitârât-ı Ka'be yanmasıyla şu kıt'a-yı belîğayı söylemiştir:

«Beyit yer almaktadır»

[161]Eskiyerek Ka'be üzerinden alınan kisvelerinin ne yapılacağı bir mes'eledir. Miftahdâr Ka'be-i ulyâ "Şeybe bin Osmân" radiyallâhu anh'a Mu'aviye'nin gönderdiği kisveye iksâ etmek için Ka'be'yi tecdîd etmiş ve eski pûşîdeleri ehli Mekke arasında taksîm eylemişti. İbn Abbâs radiyallâhu anhüma Mescid-i Harâm'da hazırды. Buna i'tirâz etmedi. Mervîdir ki "Şeybe bin Osmân" ümmü'l-mü'minîn Aişe radiyallâhu anha'ya mürace'atla eski örtüyü hayız ve cunüb olanlar giyememek için pûşîdeler eskidikçe bir çukur kazıp gömmek husûsunda re'yini sormasıyla müşârunileyh bunu tasvîb etmeyip kisve-yi Ka'be üzerinden alındıktan sonra hayızın giymesinde be's yoktur. Eskileri sat semenini fi sebîlillah ve ibnü's-sebîle sarf et" demiştir.

Kitâb-ı " *el-İ'lâmü fi İ'lâmi Beledillahi'l-Haram* " sahibi der ki: Ulemâmızın bu hususta kavilleri için re'yi sultâna irca'ı merkezindedir. Fetâvâyı kadîhânda deniliyor ki

«ديجاج الكعبة اذا صار خلقا يبيعه الساطمو يستعين به في امر الكعبة لان الولاية فيه للسلطان لا لغيره»

²⁷⁶ Bu söz hitâbı meşhûr Kus bin Sâ'ide el-Iyâdî'nin ... deve üstünde îrâd eylediği ve Rasûlullah sallalâhu aleyhi vesellem efendimizin kable'l-bi'se orada hazır bulunarak dinlediği hutbedendir. Hadîs rasulullah sallahu aleyhi vesellem değildir.

Tetimme-yi fetvâda dahi deniliyor ki: «عن الامام محمد رحمه الله تعالى في ستر الكعبة بعي منه انسان فان كان شيء له ثمن لا يأخذه و ان لم يكن له ثمن فلا بأس»

Ama Necmeddîn Tarsûsî menzûmesinde şöyle demiştir:

«Arapça şiir beyit bulunmaktadır»

Fetâvâyı Hindiyeye'de "Ka'be örtüsü eskidikde ahâlinin ahz ve iktisâm etmeleri câ'iz değildir. Taraf-ı Sultânîden bey' olunarak Ka'be'nin mesârifine sarf olunur" denilmiştir.

Kitâb-ı İ'lam sahibi bu bâbdaki akvâl-i fukahâyı zikr ettikten sonra der ki "Kisve-yi Ka'be taraf-ı Sultânîden beyti mal-i müslîminden yaptırılmış ise sultân istediğine verebilir. Selâtîn veya sâ'ire evkâfından yaptırılmış ise şart-ı vâkıfa göre mu'âmele olunur. Şart-ı vâkıf ma'lûm değilse te'âmüle i'tibâr edilir. Kisve-yi Ka'be fi zamânına evkâf-ı selâtînden ise de şart-ı vakf ma'lûm olmayıp yenisi gelince eskisini Benî Şeybe almaları müte'âmil olduğundan bu te'âmüle ri'âyet lâzım gelir.

[162]Bu zamânda Ka'be örtüleri tecdîd olundukça Ka'be kapısının örtüsüyle Ka'be kuşağını Mekke emîri ve Beyt-i Mu'azzam kisvesiyle diğer pûşîdeleri âl-i Şeybi almak âdet olmuştur.

Sidanet-i Beyt

İsmâ'îl aleyhisselâm Mekke'de "Cürhüm" mulûkundan "Muzâz bin Amr bin el-Hâris"ın kızı "Seyyide" ile izdivaç edip ondan on iki erkek evladı dünyaya gelmişti. En büyükleri "Sâbit"* ve ikincileri "Kaydâr" nâmındaydı. Velâyet-i Ka'be ya'nî sedânet-i Beyt-i ber-hayât bulundukça İsmâ'îl aleyhisselâmın uhdesindeydi. Vefâtından sonra oğlu "Sâbit"e intikâl etti. Sâbit'in vefâtı üzerine Hazret-i İsmâ'îl'in diğer evlâdı emr-i beyti idâre edebilecek sinde olmadıklarından vâlidelerinin babası olan " Muzâz bin Amr bin el-Hâris" emr-i beyti der-uhde edip hem hükûmet-i Mekke hem vilâyet-i Ka'be kendi üzerinde ictimâ' etti. Lakin "Huzâ'a" kabîlesi Mekke hükûmetine göz dikip "Cürhüm" kabîlesini tazyîk ettiklerinden evvela kabîle ve sonra hükümdârları "Muzâz bin Amr bin el-Hâris" Mekke'yi "Huzâ'îye ve Ka'be'yi İsmâ'îl aleyhisselâmın evlâdına terk edip Yemen'e gittiler. "Muzâz bin Amr bin el-Hâris" giderken bu şi'r-i hazîn ile i'lân-ı te'essür etti.

* Literatürde "Nâbit" olarak geçmektedir.

«Arapça bir şiir yer almaktadır.»

[163]

«Şiirin devamına yer verilmiştir.»

"Huzâ'a" kabîlesi Mekke hükûmetini ihrâz edince Ka'be velayetini de "Benî İsmâ'îl"de bırakmayıp ellerine aldılar. Sedânet-i Beytullah birçok seneler ellerinde kaldı onlardan " Ebû Gabşân " isminde birine intikâl ettiğinde Ka'be-i Mu'azzama'nın anahtarının bir bezm-i işretde bir tulum şarâb mukâbilinde "Kusay bin Kilâb"a sattı. Riyâset ve sadânete nâ-ehil olduğunu isbât etti. Bu sûretle Mekke'de Huza'a hukûmeti tezelzile uğradı. Durbîn olanlar âkıbetten endişe etmeye başladılar:

«Arapça beyit yer almaktadır»

gibi sözlerle "Ebu Gabşân"ın fi'lini takbîh²⁷⁷ ve bunun tevlîd edeceği netîceyi teşrih ettiler. Fî'l-hakîka öyle oldu. "Kusay bin Kilâb" Kureyşîden ve evlâdı İsmâ'îlden olmakla berâber Kureyşîlerin de reîsiydi. Miftâh-ı Beytullah'ı elde edince hukûmeti de ele geçirmek ve Huzâ'a kabîlesini Mekke'den tard²⁷⁸ ettirmek gâyesini emel edindi."Kinâne" ve "Kuzâ'a" kabîleleriyle ittifâk edip Huzâ'a kabîlesini Mekke'den çıkardı. Hem Mekke hükûmetini hem Ka'be vilâyetini nefsinde cem ederek Kureyşîleri etrâfına topladı.

İşte sedânet-i Beyt-i Mu'azzam bu sûretle evlâdı İsmâ'îl ya'nî Kureyşîlere avdet eyledi. Feth-i Mekke günü Ka'be anahtarı ağyân-ı Kureyş'den "Osmân bin Talhâ bin Ebû Talhâ"daydı. Hazret-i Alî radiyalâluhu anh anahtarı elinden aldı fakat buna Rabbi'l-beyt râzı olmadı. Fî'l-hâl «Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi emreder»* âyet-i kerîmesi nâzîl oldu. Miftâh-ı Beyt-i Mu'azzam emânet-i Huda olarak âl-i Ebî Talhâ'ya mevdu' olduğundan emânetullahın yine onlara verilmesi emrolundu. Rasûlullah sallâhu aleyhi vesellem "Ya âl-i Ebî Talhâ! Emânetullah'ı mü'ebbeden uhdenizde kalmak üzere alınız." demek olarak. «هاك خالة تالد» kavliyle miftâh-ı Beyt-i Huda'yı Osmân bin Talhâ'ya teslîm etti. "Osmân bin Talhâ"nın vefâtında Ka'be anahtarı ammi-zadesi "Şeybe bin Osmân bin Ebî Talhâ"ya [164] geçti. O vakitten beri "miftâhdârlık" hizmeti celîlesi "Şeybi" â'ilesinin uhde-yi mefharetindedir.

²⁷⁷ Ayıplama, kınamak

²⁷⁸ Kovmak, uzaklaştırmak

* el-Nisa 58

Harem-i Şerîf

[ek] Ka'be-i Mu'azzama'nın Kible-yi Ehl-i İslâm Olması

[Bidâyet-i İslâm'da namâz Beytül-makdis'e müteveccihen kılınırdı. Lakîn Ka'be-yi Mu'azzama cedd-i peygamberî İbrâhîm aleyhisselâm'ın kabîlesi ve mefâhir-i Arab'ın nühbesi olduğundan Rasûlullah sallâhu aleyhi vesellem efendimiz Cenâb-ı Hakk'ın Ka'be-i Mu'azzama'yı ehl-i İslâm'a kible ittihâz etmesini temennî eder ve bunun için gökyüzüne nasb-ı nigâh eylerdi. Hicretin ikinci senesi recebinin yirmi yedinci pazarertesı günü Medine-i Münevvere'de "Benû Seleme" Mescidi'nde Beytu'l-Makdis'e müteveccih olarak öğle namâzını kılarken ilk iki rek'atın sonunda «*Ey Muhammed!*) *Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilmekte olduğunu (yücelerden haber beklediğini) görüyoruz. İşte şimdi, seni memnun olacağın bir kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir.*» âyet-i kerîmesi nâzil olarak kible Mescid-i Aksâ'dan, Mescid-i Harâm'a ya'nî Ka'be-i Mu'azzama'ya tahvîl buyuruldu. Rasûlullah efendimiz namâzı bozmayarak farzın son iki rek'atında teşkil-i saf eden ashâb-ı kirâmıyla birlikte Ka'betu'llah'a döndüler. Bu cihetle Mescid-i Nebî Seleme'ye "Mescidü'l-Kibleteyn" denilirdi.]

Harem-i Şerîf Ka'be-i muhît olan ma'bed-i münîftir. Ka'be gibi pek kadîm değilse de "Mescidi'l-Haram" meshûmuna dâhildir. Ömer bin el-Hattâb radiyallâhu anh'ın ahd-i hilâfesinde vücûda gelip ta'mîr ve tevsî'den hâli kalmamıştır. Zamânı câhiliyetde ve bidâyet-i İslâm'da "Mescidü'l-Haram" şimdiki mahall-i tavâfdan ibâret olup sakfıda yoktu. Mekke evleri, Ka'be'ye ihâta etmiş ve âdetâ üzerine binmişti. Halîfe-yi muşârunileyh 17'inci sene-i hicrîde züvvârın kesreti hasebiyle Ka'be-i Mu'azzama'nın etrâfındaki hâneleri satın alıp, sâha-yı Beytullah'ı tevsî' ve etrâfına bir adam boyundan daha kısa bir duvâr inşa ederek Mescid-i Şerîf haline ifrâ' etti. Geceleri kandîller bu duvarın üzerine konulurdu. Alınan hâneler ashâbından ba'zıları hânelerini satmaktan imtina' etmişlerdi. Ömer radiyallâhu anh buna iltifât etmeyip hâneleri hedm ettirdi. Ve ehl-i hibreye takdîr ettirdiği esmânını Ka'be hazînesine koydurdu. Ashâbına "paranız oradadır istediğiniz vakit alabilirsiniz" dedi. Osmân radiyallâhu anh dahi 26'da sâha-yı Beytullah'ı bir derece dahâ genişletti. O vakit de hânelerini satmaktan imtina' edenler bulundu haklarında Hazret-i Ömer'in yaptığı gibi yaptı. Bu sûretle Harem-i Şerîf'in tûlü 228 kadem sekiz pûs ve arz, 212 kadem altı pûs oldu. Osmân radiyallâhu

* el-Bakara 144

anh Cenâb-ı Fârûk'un yaptırdığını duvarı biraz yükseltti. Ve birçok sundurmalar ilâve etti. Kırkıncı sal-i hicrîde Mu'âviye radiyallâhu anh "Dâru'n-nedve"yi satın alarak Harem-i Şerîfe ilhâk eyledi. Seyyâh "İbn Batuta"nın ifâdesine göre "Dârü'n-Nedve" Harem-i Şerîf'in şimâl tarafındaki cenâhı dâhilinde ve "rukn-i ırâkî" ile "makâm" mukâbilindedir. "Dârü'n-Nedve" Kureyşilerin dâr-ı şûrâsı ya'nî meclis-i meşveretiydi. Zamân-ı câhiliyette "Kusay bin Kilâb" Huzâ'â kabîlesini Mekke'den çıkarıp Mekke hükûmetini eline alınca hal ve akd [165] umûrda ağyân Kureyş ile müşâvere için bir mahâl-i mahsûs ittihâz ederek "Dârü'n-Nedve" tesmîm etmişti. Buraya ancak kırk yaşına gelmiş olanların hakk-ı duhûlu vardı. Çünkü kırk yaş sinn-i kemâldir. "Nedve" meclis-i encümen demektir. Murtazâ vezninde "müntedî" dahi bu ma'nâyadır²⁷⁹. Bi'set-i Muhammediyye hengâmında münkirîn ve müşrikînin Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem efendimizin aleyhine tahazzubla icrâ-yı mâ-fi'z-zamîr için bu Daru'n-nedve'ye meşveret-gâh ittihâz etmişlerdi. Hazret-i Mu'aviye'nin bunu alıp Harem-i Şerîfe ilhâk etmesi pek becâ ve şükr-i senâya sezâdır. Ancak târîhinde Halîfe-yi Abbâsî "Mu'tezîd Billah" Dârü'n-Nedve'yi yıktırıp yerine bir mescid inşâ ettirdiği ve bu mescidin 306 târîhinde, Mescidü'l-Haram'a ilhâk edildiği mervî olduğu gibi kavî ve nakli şâyân-ı i'timâd olan "*el-Ahkâmü's-sultâniye*" müellifi "Ebu'l-Hasan Ali el-Mâverdi"²⁸⁰ dahi "Darü'n-Nedve "Kusay"dan sonra oğlu "Abdu'd-dâr"a intikâl edip ba'de'l-İslâm Mu'âviye radiyallâhu anh "İkrime bin Amr bin Hişâm bin Abdu'd-dâr bin Kusay"dan satın alarak Dârü'l-imâra ittihâz etti. Demiş olduğundan Dârü'n-Nedve'yi satın alarak temlik etmiş olan Mu'âviye radiyallâhu anh'ın burasına Mescidü'l-Harâm'a ilhâk etmeyip dârü'l-imâra ittihâz etmiş olması da muhtemeldir. Mervîdir ki "İkrime bin Amîr" Dârü'n-Nedve'ye bir tulum şarap mükâbilinde "Hakîm bin Hizâm"a satmış ve Mu'âviye yüz bin dirhem bedel ile "Hakîm ibn Hizâm"dan satın almıştır. Abdullah bin ez-Zübeyr radiyallâhu anh "âbâ ve ecdâdının şeref ve mekremetini mi satıyorsun?" tarzında "Hakîm bin Hizâm"ı ta'yîr etmek isteyince Hakîm "Takvânın gayr-i mekârimi bâtıldır. Ben ona bir tulum şarab aldım. Yüz bin dirheme sattım sizide işhâd ederim ki bu parayı fî-sebîlillah tasadduk ettim acaba hangimiz mağbûndur, cevâbını vermiştir.

İbn Zübeyr'in Dârü'n-Nedve'yi sattığından dolayı Hakîm bin Hizâm'ı ta'yîr etmesi Mu'âviye'nin burasını Mescidü'l-Harâm'a ilhâk etmeyip Dârü'l-İmârâ ittihâz

²⁷⁹ Bir vakitler İstanbul'da mecmu' şebân Arab olan mahfel-yi ma'rufe " el-Muntedi'l-edebi" nâmı dirilmişti

²⁸⁰ E'âzım-ı fukehâ-yi Şafi'îye'dendir. 362'de Basra'da doğmuş ve 450'de Bağdad'da vefât etmiştir. Mûte'addid te'lîfâtı celîlesi vardı.

etmiş olduğuna delil olabilir. Çünkü Mu'âviye burasını Mescid-i Harâm'a ilhâk etseydi İbnü'z-Zübeyr, Hakîm'i "ta'yîr değil bir emr-i hayra sebep olduğundan dolayı takdir etmesi lâzım gelirdi. "Hakîm" in Dâru'n-Nedve bedelini fî-sebîli tasadduk etmeside onun Mescid-i Harâm'a ilhâk edilmediğine delili diğer teşkil eder. [166] Zîrâ semeni olan yüz bin dirhemi fî-sebîlillah tasadduk eden bir zât onu Mescid-i Harâm'a ilhâk edileceğini bilse bilâ-bedel vermesi ve kast-ı tasaddukla aradığı kurbet ve tatavvu'u o sûretle yapması pek tabî'îdir. Demek ki Daru'n-Nedve'nin Mescid-i Harâm'a ilhâkı Mu'âviye zamânında değil Halîfe-yi Abbâsî "el-Muktedir Billah" zamânına müsâdif olan 306 târîhidir.

"Abdullah bin ez-Zübeyr" Harem-i Şerîf'in cânibi şarkî ve şâmî ve yemanîsini tevsi' etti. Mermer sütûnlar koydurdu. Kapılarını ziyâdeleştirdi.

"Abdumelik bin Mervân" 75 târîhinde ta'mîr ve duvarın irtifâ'ına tezyîd ve üzerine bir sakf inşa etti.

"Velid bin Abdumelik" hem ta'mîr hem Mısır'dan mermer sütûnları getirtip Mescid-i Harâm'ı tezyîn eyledi. "Mansûr Abbâsî" 139'da civârdaki hâneleri iştirâ ederek cânibi şâmî ve garbîyi tevsi' ve "Babu'l-Umrede" bir minâre inşâ ve "Hicr-i İsmâ'îl'i mermerler tefrîş ve Mescid-i Harâm'ın cihât-ı erba'asını mozayıkla tezyîn etti. Bu tevsi'ât ve inşâ'âtı 140'da hitâm buldu Mescid-i Harâm kapılarından Bâb-ı Benî Cumh" üzerine şu kitâbeyi yazdırdı:

« بسم الله الرحمن الرحيم محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله ولو كره المشركون ان اول بيت وضع للناس للذي ببكة مباركا وهدى للعالمين فيه آيات بينات مقام إبراهيم ومن دخله كان آمنا والله على الناس حج البيت من استطاع إليه سبيلا ومن كفر فإن الله غني عن العالمينا امر عبد الله امير المؤمنين المنصر بتوسعه لمسجد الحرام و امرتهو الزيارة فيه نظرا منه للمسلمين و اهتماما بامورهم و الذي زاد فيه الضعف مما كان عليه قبل و فرغ منه و رفعت الايدي عنه في ذي الحجة سنة اربعين و مائة ذلك بتيسير الله على امير المؤمنين و حسن معونته و كفايته و اكرامهله باعظم كرامة فا عظام الله اجر امير المؤمنين فيما نوى من توسعة المسجد الحرام واحسن ثوابه و جمع الله لديه خيرى الدنيا والاخرة واعز نصره و ايده»

Bu kitâbede «denilmesine nazaran müşârunileyhin tevsi'âtı vus'at-ı sâbıkanın bir misli derecesinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Halîfe "Mehdî" 161 ve 167'de Mescid-i Harâm'ın yemânî ve garbî cihetlerini tevsi' ederek Ka'be-i Mu'azzama'yı vasata tesâdüf ettirdi. "Babu's-Selâm" "Bâbu'l-Ala"

ve "Bâbu'l-Vedâ"da birer minâre yaptırdı. Mekke kadısı "Muhammed Evkas bin Muhammed bin Abdu'r-Rahman el-Mahzûmî" ma'rifetiyle mebâlağ-yı azîme sarf ederek Mescid-i Harâm ile "Mes'â"²⁸¹ arasında ki hâneleri kâmilen iştirâ ettirip [167] Mescid-i Şerîfe ilhâk etti. Bu hânelerden sadakât ve evkâfdan olanlara bedel-i müstahakkîn için diğer hâneleri satın aldı. Hâne-yi "Ümm-i Hânî"yi²⁸² rukn-i yemânî cihetinden dâhil-i mescide aldırıldı. Mısır'dan 480 mermer sûtûn celb ve reks ile üzerlerine 498 kubbe inşâ etti. Mescid-i Harâm ile "mes'â" arasına "Daru'l-kavâdir" nâmıyla bir mahzen yaptırdı. Tevsî'âtını tezyînât ile de şa'sa'-dâr eyledi. Lakin bu hizmet-i meşkûreyi âl-i himmethânesi itmâma muvaffak olmadı. Binâ-yı ömrü tamâm-tezîr olduğundan oğlu ve halefî "Musâ el-Hâdî" ikmâl etti.

Hulefâ ve selâtîn-i sâlifeden Mescidü'l-Harâm'a en ziyâde hizmet eden Halîfe Mehdi'dir. Harem-i Şerîf'in cenâh-ı garbiyesine şu kitâbeyi yazdırmıştı.

«امر عبد الله محمد المهدي امير المؤمنين اصلحه الله بتوسعة المسجد الحرام لحاج بيت الله وعمارته في سنة سبع و ستين ومائة»

272 târîhinde halîfe "el-Mutemid Alallah" zamânında Mescid-i Harâm'ın cânib-i garbiyesinde bir duvar sakatlanmış ve cidâr-ı garbî kurbunda "Dâr-ı Zübeyde" nâmıyla ma'rûf olan hâne yıkılarak sath-ı mescid üstüne düşmüş ve çatı kirişleri kırılarak iki direk yıkılmıştı. Halîfe-yi müşârunileyh birâderi ve veli-ahdî ve müdebbir-i umûru "el-Mevfuk Billah el-Nâsır Lidîni'llah Talhâ ibn Ahmed" o sene içinde bunları mükemmelen ta'mîr ettirip iki taş üzerine şu ibâreleri yazdırdı:

Birinci taşta: «بسم الله الرحمن الرحيم امر ابو احمد الموفق بالله الناصر لدين الله ولي عهد المسلمين اطال الله بقاء بعمارة المسجد الحرام رجاء ثواب الله تعالى الزلفى اليه وتم ذلك على يد عامله على مكة و مخاليفها هردن ابن محمد بن اسحاق بن موسى في سنة اثنتين و سبعين ومائتين»

İkinci taşta: «بسم الله الرحمن الرحيم امر الناصر لدين الله ولي عهد المسلمين ابو احمد الموفق بالله اخو امير المؤمنين اطال الله بقاءهما القضى يوسف بن يعقوب بعمارة المسجد الحرام لما في ذلك من ثواب الله تعالى اجزل الله ثوابه و اجرهاليه وتم ذلك على يد محمد بن العلاء بن عبد الجبار في سنة اثنتين سبعين ومائتين»

²⁸¹ "Mes'â" ma'na veznindedir. Mahal-i sa'î denir ki "Safâ" ile "Merve" arasındır. Nitekim mahal-i tavâfa "metâf" denilir.

²⁸² "Ümmü Hânî" amm-i peygamberî Ebû Tâlib'in kerîmesi ve Hazret-i Ali'nin hemşîresidir. İsmi "Hind" yahud "Fâtîma" veya "Fâhta"dır. "Hânî" oğlunun adıdır. "Ümmü Hânî" feth-i Mekke günü şerefyâb-ı İslâm oldu. Rasûl-ı Ekrem sallallahu aleyhi vesellem efendimiz meşârunileyhin hânesinde iken mi'râc vuku'bulmuştu. Şeyh Galib "Hüsni ve Aşk"ında mi'râc-ı şerîfi bahsine: «Beyit yer almıştır.» beyitle başlamıştır.

[168]

281 târihinde Halîfe "el-Mu'tezid Billah" mebâliğ-ı külliye gönderip Dâru'n-Nedve ile Mescidü'l-Harâm arasında kalmış olan duvarda on yedişer kadem irtifâ'ında, yedişer kadem arzında altı büyük kapı ve her iki büyük kapı arasına on bir kadem irtifâ'ında, üçer kadem arzında bir küçük kapı açtırdı. İhtimâl ki Daru'n-nedveyi yıktırıp yerine bir küçük mescid yaptırdığı hakkındaki rivâyet bundan galattır. Müşârunileyh o cihette bu kapılardan başka açtırdığı üç kapı üzerine âlîtaklar metîn revaklar yaptırdı. Ve Bâbu'z-Ziyâde de bir minâre inşâ ettirdi. Bu inşâ'ât üç seneden ziyâde devam ederek 284 târihinde hitâm buldu.

Harem-i Şerîf 306 târihinde ta'mîr gördükten sonra "311" de "el-Muktedir Billah" [Bâb-ı İbrâhîm] cihetindeki arsayı bi'l-iştirâ Harem-i Şerîfe ilave etti.

311 târihinden dokuzuncu asr-ı hicrî ibdidâsına kadar geçen beş yüz seneye garîb zamân içinde kırk hulefâ, kırk mulûk ve emerâ taraflarında Mescidü'l-Haram defa'at ile ta'mîr olunduysa da tevsî' ve tecdîd mâhiyetinde olmayıp termîm derecesinde olduğundan birer birer zikrinde fâ'ide göremedik.

802 senesi şevvalinin yirmi sekizinci gecesini Harem-i Şerîfe muttasıl olan "râhset" hânekâhından²⁸³ zuhûr eden ateşin sirâyeti ile Harem-i Şerîf'in bir sülüsü muhterik olarak 136 mermer direk toz kireç hâline geldi. O vakit "Hicâz" Mısır hukûmetine tâbî'ydi. Mısır da çerâkiseden "el-Melîkü'n-Nasır Ferec ibn Berkûk" icra'yı saltanat ediyordu. Derhâl emîrül-hac "... ez-Zâhirî" Mekke'ye gönderdi. Onu sa'yi himmetânesiyle Harem-i şerîf az müddet içinde pek güzel ta'mîr olundu mulûk-ı çerâkise-yi Mısryye'den "Melik Bersabay" ve "Melik Çakmak" dahi 824 ve 843 târihlerinde Harem-i Şerîf'de mühîm ta'mîrât icrâ' ettiler. Vakta ki hizmet-i Haremeyn-i Şerîfeyn âl-i Osmân'a intikâl etti. 923 târihinde "Emîr Muslihuddîn"[169] Sultân Selîm-i evvel tarafından me'mûren Mekke'ye gitti. 926'da Kânûnî Sultân Süleymân cülûs edince orada nâmına gâyet güzel bir "Makâm-ı Hanefî" ile üzerine nazâr-rûba bir kubbe yaptırdı. Harem-i Şerîf dâhilinde de ba'zı ta'mîrât yaptı. Bu "Makâm-ı Hanefî" 24 sene sonra ta'mîre muhtaç olduğundan Cidde beyi "Hoşgeldi" Bey yıktırıp tahtâni ve fevkânî mürabba'uş-şekl bir dâ'ire ta'sîs ve tahtânisini cema'âte fevkânîsini mü'ezzinlere tahsîs etti. Makâmât-ı sâ'ireyi de "Bâb-ı İbrâhîm" in ve on iki mermer sûtûnunu tecdîd ve

²⁸³ Bu hânegâh 529 târihinde tacir Şeyh Ebu'l-Kâsım İbrâhîm bin Hüseyin el-Fârisî tarafından fukara-yı sufiye için yaptırılmıştır.

levâzım-ı Beyt-i Huda'yı muhâfaza için iki mahzen inşâ eyledi. Şâir "Gabârî" Makam-ı Hanefî için şu târîhi şöyle söylemiştir:

«Şiir yer almaktadır» 949

Kânûnî Sultân Süleymân 956'da İstanbul'da mermerden gâyet musanna' bir minber yaptırıp gönderdi. Ve üzerine "*Mektup Süleymân'dandır, rahmet ve merhametin kaynağı olan Allah'ın adıyla başlamaktadır.*"* âyet-i kerîmesi pek münâsebetli olarak hakk ettirdi. Bu minber Ka'be'yi Mükerrerme'nin cihet-i şarkıyesine konuldu. Hakân-ı müşârunileyh Halîfe-yi Abbâsî "Mehdî"nin eseri olan "Bâb-ı Ali" Minâresi'ni de müşrif-i inhidâm olduğu için temelinden yıktırıp yaptırdı.

979'da Harem-i Şerîf'in sakıflarıyla revâkları harâb olduğundan Sultân Selîm-i sanî Mısır muhâfızı Sinân Paşa'ya emr-i hümâyûn-ı ısdâr edip oradan me'mûr edilen Ahmed Bey "980" târîhinde inşâ'âta ibtidâ ettiyse de kable'l-ikmâli hâkân-ı müşârunileyh 982'de vefât eylediğinden ta'mîrât Sultân-ı Murâd-ı sâlis zamânında hitâm buldu. Bu ta'mîrât vasi' ve mühîmdi. Ezcümle ahşâb revâklar hedm olunarak mermer direkler üzerine kârgîr kubbelere yapıldı. Kubbelere altın yıldızlı alemler konuldu Harem-i Şerîf dâhilen hutût ve nukûs-ı nefise ile ve îcâb eden [170] mahaller tezhîb ve "Bâbu'l-Umre", "Bâbu's-Selâm", "Babu'l Veda", "Bâbu'z-Ziyâde" minâreleri tecdîd olundu. Bu ta'mîrât için irsâlât-ı Mısıryye'den başka yalnız hazîne-yi hâssa-yı padişâhiyyeden yüz on bin altın gönderildi. Harem-i Şerîf'in hâl-i hâzırı o ta'mîrâtın eseridir. O vakit harem-i şerîf nâzırı bulunan kadı es-Seyyid Hasan el-Hüseynî hitâm-ı ta'mîrâta şu târîhi söylemiştir:

اطال الله لمن اتمه عمرا

٩٨٤

Bu ta'mîrât için Mescidül-harâm'ın cidâr-ı şarkıyesine şu kitâbe yazdırıldı:

«Arapça kitâbe yer almaktadır.»

[171 «Kitâbenin devamına yer verilmiştir.»

---

* en-Neml 30

«Şiir yer almaktadır.»²⁸⁴

1020 târîhinde Sultân Ahmed-i evvel ve 1045'de Sultân Murâd-ı rabî' ve daha sonra Sultân Mustafa-yı sâni ve Sultân Abdulhamîd-i evvel zamânlarında Harem-i Şerîf'in sütûnları kubbeleri ve sâ'ire ba'zı mahalleri sakatlandığından ta'mîr edildi.

1218'de Vehhâbiler Harem-i Şerîfeyn'e musallat olarak oralarda ne kadar me'ser-i celîle varsa hepsini tahrîb ettiklerinden Sultân Mahmûd-ı sâni Mısır vâlîsi Mehmed Ali Paşa'ya emr-i humâyûn ısdâr edip 1227'de Harem'in Vehhâbilerin elinden tahlîs olunduktan sonra 1235'de Mescidü'l-Harâm mükemmelen ta'mîr ve Vehhâbilerin tahrîb ettikleri sâ'ire me'sîr tecdîd olundu.

1259 târîhinde Sultân Abdumecîd Harem-i Şerîf kubbeleri sütûnlarından rahnedâr olanları ta'mîr ettirdi Harem-i Şerîf kumluğundan "Bâb-ı Ali" ile "Medrese-i Süleymâniye"ye giden yola kaldırım yaptırdı. Ve bir sene sonra bu kumluğun dört cihetinde îkad olunmak üzere hurma ağacı şeklinde birer kandîl ihdâ [172]eyledi "1262"de Mescidü'l-Harâm sahasındaki mahzenlerden birini muvakkıthâne, diğerini kütübhâne olarak ta'mîr ettirdi. Kütübhâneye İstanbul'dan birçok kütüb-i nefise gönderdi "1298" târîhinde kütübhâne "Süleymâniye" Medresesi'nde "Dâru'l-Hadîs" denilen kubbeye ve muvakkıthâne Süleymâniye Minâresi'nin Harem-i Şerîf dâhilindeki merdiveni ittisâline kaldırdı.

Mescidü'l-Harâm'ın bi'l-cümle müştemîlâtıyla berâber bugün ki şekli şibh-i müstetîldir. Dört duvarı ve üç sıra kubbeleri vardır. Şark cihetindeki "Bâbu's-Selâm" da garb cihetindeki "Bâbu'l-Umreye" kadar tûlu 400 ve cenûb cihetindeki "Bâbu's-Suffâ"da şimâl cihetindeki "Bâbu'z-Ziyara" ya kadar arzı 360 arşındır. "19" kapıyı²⁸⁵ yedi minâreyi eşkâl-i muhtelifede "500" kubbeyi 218'i yekpâre mermerden ve 244'ü parça

²⁸⁴ " *Mir'âtü'l-haremeyn*" ile Hicâz Salnamesi bu târîhi manzûmun Sultan Murâd-ı sâlisin olduğunu beyân ediyorlarsa da kitâbenin âhirindeki « ونظم راقم هذه الأرقام ... » denilmiş olmasına göre târîh hâkân-ı müşârunileyhin değil kitâbe münşiyesinin olmak lâzım gelir. Fakat kimin olursa olsun hâlis Arab lehçesi değildir. Rekîkdir Birde bundan târîh nasıl istihrâc olduğunu anlayamadık. "Târîh " gelmesinden sonra gelen elfâz hesâba dâhil olmak kâ'ide olduğundan târîh «عمر السلطان مراد هذا اتحرم» mısra'ından sonra çıkmak icâb eder. Bu mısra' ise 1721 rakamını gösteriyor. Hitâmi ta'mîr 984 senesi olduğuna nazaran 737 fazladır. Yalnız «هذا الحرام» kelimeleri hesâb edilse bir zâid olarak 985 rakamını istihrâc olunabilir. Fakat bu iki kelime maksadı ifham edemez. binâ'en aleyh târîh olamaz عمر السلطان « مراد » denilse 984 senesi irâ'e edersede Bahr-ı Basit'ten gelir. Diğer mısra'lar ise Bahr-ı Reml'dendir. Her ne ise maksadımız intikâd tahte-yi olmadığı gibi bu kitâbeyi buraya derç etmekten maksada ne fesahât ve belâğat ne za'if ve rekâkete numûne irâd etmek olmayıp resâ'iki aynen sebt ile ve vikâye' târîhceyi olduğu gibi nakş eylemektir. Ancak sıhhat-i vekâyi'i taharrî için bir dereceye kadar tahlil ve muhâkemeye ihtiyaç derkârdır.

²⁸⁵ İbn Abdu Riba "*Akdul-ferîd*" de yirmi üç kapı olduğunu söylüyor. Demek ki o vakit o kadar imiş.

parça yonma taşlardan olmak üzere "462" sütünü ²⁸⁶ hâvîdir. Sütûnlardan her birinin irtifâ'ı on, devri üç arşındır. Bir kısmının başlıkları altın yaldızlıdır. Mescidin duvarının iç yüzü kâmilten mozayıktır.

Kapıları: Şarkda "Bâbu's-Selâm", "Bâbu'n-Nebî", " Bâbu'l-Abbâsî", "Bâbu'l-Ali"

Cenûbda: "Bâbu'l-Bâzân", "Bâbu'l-Bağle", "Babu's-Suffa", "Bâbu'l-Ciyâd", "Babu'l-Mücahid", "Bâbu'l-Medreset-i Aclen", "Bâb-ı Ümm-i Hânî"

Garbde: "Bâb-ı İbrâhîm"²⁸⁷, " Bâbu'l-Vedâ'", "Bâbu'l-Umra"

Şimâlde: "Babu's-Sedde", "Bâbu'l-İcle", "Bâbu'l-Kutbî", "Babuz-Ziyâde", "Babu'r-Rîbe"

Minâreleri:

Bâbu'l-umra Minâresi: Bânîsi Ebû Ca'fer el-Mansûr'dur. 139 senesinde yaptırılmıştır. 931'de Kânûnî Sultân Süleymân yıktırdı. Sultân Murâd-ı sâlis yeniden yaptırdı. Müseddisü'ş-şekldir.

[173]

Bâbu's-Selam Minâresi: Bânîsi Halîfe Mehdî'dir "810" da Sultân Berkûk ve 983'de Sultân Murad-ı sâlis ta'mîr eyledi.

Bab-ı Ali Minâresi: 162'de Halîfe Mehdî yaptırmışdır. Sonra Kânûnî Sultân Süleymân temelinden yıktırıp iki şerefeli olarak yeniden inşâ ettirdi.

Babu'l-Veda' Minâresi: Banîsi Halîfe Mehdî'dir. 983'de Sultân Murâd-ı sâlis ta'mîr ettirdi.

Bâbu'z-Ziyara Minâresi: Bânîsi Halîfe Mu'tezid Billah Abbâsî'dir. Sultân Murâd-ı sâlis ta'mîr ettirdi

²⁸⁶ Mısırlı Muhammed Lebîb ... "*el-Risâletü'l-Hicâziye*"de "244"ü kırmızı taştan olmak üzere sütûnların mecmu'unu "310" göstermiştir. Hicâz salnamesi 636 memur... olduğunu kayd ediyor.

²⁸⁷ Bu kapı İbrâhîm aleyhisselâma mensûb olmayıp "İbrâhîm" isminde bir terzinin orada müddet-i medîde ikâmet etmiş olması sebab-i tesmiye olmuştur.

Süleymânîye Minâresi: Sultan Süleymân-ı Kânûnî'nin eseridir. 973'de yaptırdı. Üç şerefelidir.

Kayıtbay Medresesi Minâresi: Sultân Kayıtbay'ın eseridir. İki şerefelidir. "Babu's-Selam" ile "Bâbu'n-Nebî" arasındadır. Harem-i Şerîf'in umum-ı hademesi "700" kişidir. 172'si "mü'ezzin", "mükebbir", "murahhim", "vakkad", "ferrâş", "kennâs", "müşeyyîd", "bevvâb", "ceyyâd" ve Beyt-i Mu'azzam'a mahsûs "ağavât"dır. 120'si medresedir. 75'i Makâm-ı Hanefî'nin 25'i Makâm-ı Şâfi'î'nin 15'i Makâm-ı Mâlikî'nin 5'i Makâm-ı Hanbelî'nin olmak üzere 240'ı imâm ve hatîbdir.

Halle ve haram

Mekke-i Mükerreme ve civarının etrâfi nebâtât-ı kat' olunmamak ve hayevânât-ı avlanmamak üzere alâ'im-i mahsûsa ile tecdîd olunmuştur. Bu alâ'im dâhiline "haram", hâricine "halle" itlâk olunur. Rivâyete göre bu alâ'im en evvel Âdem aleyhisselâm tarafından vaz' edilmiş sonra İbrâhîm aleyhisselâm tecdîd etmiştir. Daha sonra "Adnân bin Ad", "Kusay bin Kilâb", "Temîm bin el-Huzâ'", "Ömer bin el-Hattab", "Osmân bin Affân", "İbn Alkame", "Abdumelik bin Mervân", "Muktedir Billah", "Razî Billah" ve Erbîl hâkimi "el-Muzaffer" tecdîd eylemişlerdir.

[174]

Mekke-i Mükerreme ve Civârında Bulunan Hayrât

Haremeyn-i Şerîfeyn'deki hayrât ve müberrât-ı topluca bir yerde göstermek fâ'ideli olacağını mülâhaza ettiğimizden Mekke-i Mükerreme ve civârında bulunan mesâcid-i şerîfe ile medreseleri, zâviyeleri, ribâtları, kütüphaneleri, imâretleri, hastahâneleri ve sâ'ireyi burada mücmelen beyân ve buyût-i Mekke hakkında nusûs ve ahkâmı dermiyân edelim:

Mesâcid-i Şerîfe

Mescîd-i Dâru'l-Erkam: "Erkam bin Ebî Erkam bin Esed bin Abdullah bin Ömer el-Mahzûmî" hânesiydi. Bu zât kibâr-ı ashâbdan ve sâbıkîn-i İslâmdan ve tabaka-yı ûlâ-yı muhâcirîndendir. Radiyallâhu anh. Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem efendimiz bidâyet-i bi'setlerinde otuz dokuz sahâbî ile bu hânedeki gizlice ibâdet ederlerdi. Bu sebeple buna "Muhtebî" dahi derler. Hazret-i Ömer bu hânedeki şeref-yâb-ı İslâm olarak

tekmîl-i erba'în ettiler. «*Ey Nebi! Allah, sana ve sana uyan mü'minlere yeter.*»* âyet-i kerîmesi burada nâzil oldu. "Erkam" radiyallâhu anh bu hâneyi ahîran oğullarına vakf etti. Vakfiyesinin ibâresi şudur:

« هذا ما قضى الارقم في ربعه هذا ما حاذي الصفا انها محرمة لا تبا و لاتورث شهد هشام العاص و²⁸⁸
بلال مولى هشام بن العاص»

Bedreddin Mahmûd Aynî " *Ikdü'l-Cümân* "de²⁸⁹ der ki: Bu hâne Ebû Ca'fer el-Mansur zamânânına kadar "Erkam"ın olarak evlâdı yedinden vakf olarak bâkiydi. Ebû Ca'fer el-Mansûr hac edince bu hâneye göz dikti. "Muhammed bin Abdullah bin el-Hasan" Medîne-i Münevvere'de hurûc edince "Ammar bin Abdullah bin el-Erkam" ona bî'ât etti. Ebû Ca'fer el-Mansur bunu vesîle ittihâz eyledi. Medine vâlisine emr edip "Ammar"ı habs ve tazyîk ettirdi. Hânedeki hissesini yüz bin dirhem mukâbilinde elinden aldı. Sonra "Ammar"ın diğerkardeşlerini elde edip hisselerini satın aldı. Ebû Ca'fer bu hâneyi oğlu "Muhammed el-Mehdi"ye, o da Hârûn er-Reşîd'in vâlidesi "Hizerân"a hibe etti. Bu sebeple[175]"Dâru'l Hizerân" namıyla ma'rûf oldu. "Hizerân" bu hânedede bir mescîd binâ eyledi. Sonra hâne "Ca'fer bin Musâ el-Hâdî"ye intikâl edip onun evlâdından "Hasân bin İbâd" iştirâ etti. Hârûn er-Reşîd'in vâlidesi bu hâneye mescid binâ etmiş ise de ahîran asâr-ı mescid zâil olarak orası yine hâne halinde isti'mâl edilmiş ve elden ele geçmiş olacaktır ki Mısır defterdârı İbrâhîm Bey iştirâ ve Sultân Selîm-i sanîye ihdâ etmiştir. 999'da Sultân Murâd-ı sâlis oraya güzel bir mescid inşa etti. Şimdiki mescidi işte budur. Dört kubbesi vardır. Fakat minaresi yoktur.

1235'de Sultân Mahmûd-ı sâni tecdîd ve tefrîş ettirdi.

Mescidi şark-ı cenûb cihetinde kabartma hurûf iki kitâbe taşı vardır²⁹⁰. Birinde şu yazılıdır:

« بسم الله الرحمن الرحيم في بيوت اذا الله ان ترفع و ينكر فيها اسمه يسبح له فيها متبداً الاسلام امر
بتجديده الفقير الى مولاه امين الملك مصلح ابتغاد ثواب الله و رسوله ولا يضيع اجر المحسنين»

Diğerinde bu muharrerdir:

* el-Enfâl

²⁸⁸ Akdu'l-cemân cilt.8 s.163

²⁸⁹ Akdu'l-cemân cilt.8 s.163

²⁹⁰ *El-Rihletu'l-Hicâziye* s.55

« بسم الله الرحمن الرحيم هذا محتباً رسول الله صلى عليه و سلم المعروف بدار الخيزران امر بعمله و انشائه العبد الفقير لرحمة الله تعالى جمالالدين شرف الاسلام ابو جعفر محمد بن على بن ابى منصور الاصفهاني وزير الشام والموصل الطالب الوصول الى الله تعالى الراجى لرحمته اطال الله في الطاعة بقاه و اناله في الدارين مناه في سنة خمس و خمسين و خمسمائة»

Birinci kitabede ki "Emîn el-Melik Muslih" Sultân Selîm-i evvel tarafından me'mûren Mekke'ye gitmiş olan "Emîr Muslihiddîn" olmak muhtemeldir. İkinci kitabedeki "Cemâleddîn İsfehânî" Atâbegân-ı Irak'tan "Seyfeddîn Gâzî" ve "Kutbeddîn Mevdûd"un vezîridir. Hayrat-ı kesîre sâhibidir. İnşâallah mahallinde bundan bahis ederiz.

Burada bir mes'ele vârid-i hâtır olur: "Erkam" radiyâllahu anh hânesini vakf etmiş ve «*ne satılır ne vasiyet edilir*» demiş iken Ebû Ca'fer el-Mansur bunu nasıl iştirâ ediyor. Orada mescid binâ [176] olunduktan sonra nasıl tevârud ediliyor da "Hasân bin İbâd" ın eline geçiyor? Mısır defterdârı İbrâhîm Bey bunu ne sûretle satın alıyor? Fî'l-hakîka bunlar zihne tebâdür eder.

Biz zannediyoruz ki "Erkam" radiyallâhu anh'ın «*Bunun satılması ve vasiyet edilmesi haramdır*» demesi vakf için kâfi görünmemiştir. Çünkü bu sözle vakf mün'âkd olunmaz. "Sadaka" sözünü îrât etmek ya âhirini mesâkine şart eylemek lâzımdır²⁹¹.

Yahud bu husûsda İmâm-ı A'zamın ictihâdına mütâba'at edilmiştir. Çünkü "vakf" İmâm-ı A'zam indinde "ârîyet" kabîlindedir. Câ'iz fakat gayri lâzımdır. Mâl-ı mevkûf vâkıfın mülkünden çıkmaz. Dilediği vakit rücu' edebilir. Mâl-ı mevkûfda bey' ve hîbe gibi vucûh-ı tasarrufa hakkı olur. Ve vefâtından tevârud olunur. İmâm meşârunileyhe göre vakıf ancak âhiri mesâkine olmakla berâber kadînin re'âvayı sahiha üzerine "luzûm" ile hüküm etmesi yâhud vâkıfın vasiyet eylemesi ile lâzım olur²⁹².

İmâm Muhammed indinde dahi bir mescid ve müvâllîsi harâb olsa vâkıfın mülküne yâhud veresesine avdet eder. Çünkü müşârunileyhe göre ibtida'en olduğu gibi beka'en dahi teslîm şarttır²⁹³. İşte mezkûr hânenin satılması tevârud edilmesi ve mescid iken sonra hâne olarak başkasının eline geçmesi bu esbâba mebni olsa gerektir.

²⁹¹ Yirmi üçüncü otuz sekizinci sahifelere mürâce'at buyurulsun

²⁹² Yirmi üçüncü otuz sekizinci sahifelere mürâce'at buyurulsun

²⁹³ Yirmi üçüncü otuz sekizinci sahifelere mürâce'at buyurulsun

Mescidu'r-Râye: Mekke-i Mükerrerme'nin taraf-ı şarkiyesindedir. Feth-i Mekke günü Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem buraya râyet-i şerîflerini rekz etmişler ve iki rek'at namâz kılmışlardı. Bu mescidi "Abdullah bin Hubeydullah" İbn Abbâs bin Muhammed bin Ali bin Abdullah bin Adî bin Abdulmuttalib"²⁹⁴ binâ etmiş ve Halîfe Muttasım Billah ta'mîr eylemiştir.

Mescidu'l-Cin: Tâ'îf-i cin burada kabûl-i İslâm ederek Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem efendimize bi'at etmişlerdir. Bu sebeple buna "Mescidu'l-bî'a" dahi derler. Bir diğer ismi de "Mescidu'l-Hars"dır. Çünkü Mekke-i Mükerrerme hârisleri ya'nî bekçileri burada ictimâ' ettiler. Hâ ve râ'nın fethayla "hars" hârisin cem'idir. Bu mescid tahtu'l-arzdır. Ne kubbesi ne minâresi vardır. 1235'de Sultân Mahmûd-ı sâni tezdîd ve teşrif ettirdi.

Mescidu'l-Hayyi'l-Cemel: Bi'r-i Talûb karyesindedir.

Mescidu'l-Akabe: Mekke'nin cihet-i şâmiyesindedir. Ensâr-ı kirâm burada bi'at ettiler. Bu sebeple [177] "Mescidu'l-bî'a" dahi derler. Bunu Halîfe Mansur Abbâsî binâ etti. Derûnunde kitâbe taşı vardır.

Mescidu'l-Bî'a: Minâ'ya giderken sol tarafta vâkı'dır. Ötekinden başkadır.

Mescidu'l-Ebva': Bahçeleri kuyuları bol olan "Ebva'" karyesindedir.

Mescidu't-Ten'im: Mekke'nin garb cihetinde ve bir sâ'at bu'dündedir. 1235'de Sultân Mahmûd-ı sâni tezdîd ve tefrîş ettirdi.

Mescidu'l-Kebş: Fidyeyi İsmâ'il aleyhisselâm olan kuyunun zebh edildiği mahaldedir ki Minâ'nın şimâlindedir.

Mescidu'l-Beyzâ: "Ebvâ'" karyesinden beş mîl uzaktadır.

Mescidu'l-Hayf: Minâ'dadır. Vâsi' bir mescid-i şerîfdir. Harem-i latîfde hâymegah-ı nebevî kubbesi vardır.1245'de Sultân Mahmûd-ı sâni tezdîd ve tezyîn ettirdiler. Bu mescid-i şerîfde yetmiş peygamber medfûn olduğu mervîdir. "*Meşâriku'l-Envâr*" da «*Hayf mescidinde yetmiş peygamberin kabri vardır.*»hadîs-i şerîf-i mezkûrdur.

---

²⁹⁴ Hicâz salnâmesi sene 301

Meş'aru'l-Harâm Mescidi: Müzdelife'dedir. "Meş'ar" mahalli ş'âr demektir. "Şi'âr" alâmet ma'nâsınadır. Bu "alâmet"de Arafât hudûdunu göstermek için rezk olunan "alem"lerdir. Bu mescidin şekli müstetîldir. Bir minaresi ve yedi kapısı vardır. Üç tarafına merdivenlerle çıkılır. Minâresini 1235'de Sultân Mahmûd-ı sâni ta'mîr ettirdi.

Mescidü'l-Kâbil: Mina'dadır. Mescidü'l-Hayf'ın yesârındadır.

Mescidu'l-Kamâme: Mekke-i Mükerrreme civârında Gazve-yi meşhûrenin mahal vuku'u olan "Bedir" mevk'indedir. Bu mescidin yerinde Rasûlullah aleyhi vesellem efendimizin harb esnasında oturdukları "erîke" ya'nî kerevît vardı. Kendi üzerlerine bulut gölge salmış olduğu halde oradan cengâverân İslâma nazâr ederlerdi. Buna "Mescid-i Arş" dahi derler.

Mescid-i Aksâ: Yukarıda zikrettiğimiz "Mescidu'l-Kamâme" kurbunda olup harâb olduğunu Kâtib Çelebî "Cihannümâ" da yazıyor.

Mebrekü'n-Nâka Mescidi: Bedir Gazâsı'nın vuku' bulduğu mahaldedir ki nâka-yı peygamberînin çökdüğü yerdir.

Mescid-i Esâya: "Esâya" Hamza'nın harekât-ı selâsiyle beyne'l-Haremeyn bir mevzi' adıdır ki onda Mescid-i Nebevî vardır. Ala kavî "urc" nâm-ı mahâl kurbunda bir kuyu ismidir ki üzerinde Mescid-i Nebevî binâ olmuşdur. -Kâmûs tercümesi.

Mescidu'n-Nasr: Bu da Bedir mevk'indedir. Arkasında garb cihetinde şühedâ-yı Bedir'in kabirleri vardır.

Mescid-i Batn-ı Merru'z-Zahran: Merru'z-zahran Vâdîsi'indedir.

Mescid-i Huleys: "Huleys" Mekke ile "Akabetu'l-Sevîk" arasında bir mahaldir. Orada bu nâm ile meşhûr bir kaynak ve bir havuz vardır.

Mescid-i Tel'a: "Urc"ın üç bin mîl ba'dındadır.

Mescidu'l-Hira: "Hira" Mekke ile "Ayn-ı Huleys" arasındadır. Gerek bu gerek "Mescid-i Huleys" mesâcid-i nebeviyedir.

Mescidu'r-Rüveyse: Rüveyse karyesi kurbindedir.

Mescid-i Tiyeti Rukiye: "Urc" akabesi olan "Seniyetü'l-Âbir"ın sağ tarafındadır. Fahrü'l-enbiyâ efendimiz orada namâz kılmışlar ve bir mescid binâ etmişlerdir.

Mescid-i Hudeybiye: Mekke ile Cidde arasında ve "Bi'r-i Şems" yanındadır. Müşrikîn-i Kureyş ile te'âtî olunan "Hudeybiye müsâlehanâmesi " taraf-ı peygamberîden orada imza buyuruldu. Ve meşhûr "Bî'atü'r-Rıdvân" orada vuku' buldu. 1235'de Sultân Mahmûd-ı sâni tevdîd ve tefrîş ettirdi.

Mescid-i Bi'ru'l-Hacfe: "Hacfe" denilen mahallededir. Orada üç mescid vardır. Biri "Hacfe" önünde diğeri "Almeyn" yanındadır. Bu ikisine "Mescidu'l-E'imme" derler. Hacfe önündeki "Mescid-i Gavres" nâmıyla da yâd olunur. Üçüncüsü "Mescid-i Gadîr-i Hum" ismiyle ma'ruftur.

Mescid-i Zât-ü Ecdâl: Safra karyesi boğazındadır. Burada "... " ve "Zefrân" isminde iki mescid daha vardır. "Zefran" karye deresinin adıdır. O dere kenarında secdekâh-ı nebevî olan yerde bir kuyu kazılmıştır. "Mescid-i Zefrân"a "Mescidu'r-Rebe" dahi derler.

[178]

Mescid-i Nemîre: "Nemîre" Arafat'da bir mevki' olup mescid-i şerîf orada kâ'indir. Buna "Mescid-i İbrâhîm" dahi derler. Arefe günleri huccâc bu mescidde namâz kılarlar. 1235'de Sultân Mahmûd-ı sâni tevdîd ve tefrîş ettirdi. Daha evvel 874'de mulûk-ı çerâkiseden Kayıtbay mükemmelen ta'mîr etmiş ve huccâc için iki sâybân²⁹⁵ yaptırmış ve Arafat hudûdunu göstermek için iki alem rekz²⁹⁶ diktirmişti

Mescid-i Zâtü Irâk: Arsası mahall-i ihrâm olan mîkât-ı Mekke'dendir.

Mescid-i Ci'râne: Mekke'nin şimâlinde Tâ'if yolunda ve on iki sâ'at bu'dunda ve "Ci'râne" vâdisi yanındadır. Mürtefi'ce bir mahalde kâ'indir. Kureyş'den bir ehl-i hayr binâ etmiş ve yanında bir hurmalık yetiştirmiştir.

Mescidü'l-Kadîr: "Kadîr" mevki'ine üç mîl mesafesi vardır. Arsası "Ümm-i Ma'bed" in haymekâhıydı. Zamân-ı cahiliyede "Menât" sanem-i Kadîr mevki'inde bir tepede mevzu'dur.

Mescid-i Ümmü Seleme: Ezvâc-ı mutahharâtdan Ümmü Seleme radiyallâhu anha'ya mensûbdur. Mekke-i Mükerrreme'de Cebelü'r-Rahme'de kâ'indir.

---

²⁹⁵ gölgelik
²⁹⁶ dikme

Mescidü's-Sakayâ: Mekke cihetinde ve "müdreç-müdleç" yolunun taraf-ı irakıyesinde olup yedi arşın tûl ve arzındadır. Rasûlullah aleyhi vesellem efendimizin namâza müte'âkip Medîne ahâlisine "Cenâb-ı Hak erzâkınız her taraftan sevk etsin" diye dua buyurdıkları mahaldir. Orada bir de kuyu vardır ki "Bi'r-i Sakayâ" demekle ma'rufdur. Bu kuyuyu "Kâsım Ağa" isminde bir sâhib-i hayr ayıklattığından şimdi "Kâsım Ağa sebîli " nâmıyla yâd edilmektedir.

Mescid-i Leyye: Tâ'if'e sekiz mîl uzak olan "Leyye" vâdisindedir.

Mescid-i Müdrice: Müdlice: Sakayâ mescidinden üç mîl uzaktır.

Mescidü'r-Ramâde: Sakaye Mescidi'nden on bir mîl uzaktadır. "Mescidü'r-Ramâd" sûretinde de mervîdir.

Mescidü's-Selâme: Mescid-i nebevîdir. "Selâme" Tâ'if'de bir karyedir. Rasûlullah sallâhu aleyhi vesellem efendimizin ve orada namâz kıldıkları yer iki kubbe arasındadır. Bu kubbelerin yerinde Rasûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem zevcât-ı mutahharâtından "Aişe" ve "Ümmü Seleme" radiyallâhu anhüma için birer çadır kurdumuşdu. Mescidin kurbunda İbn Abbâs radiyallâhu anhüma ile ba'zı evlâd-ı kirâmın kabirleri ve sahâbe-yi kirâm meşhedi vardır. Ba'z âsârda "Amr bin Ümmeyye el-Kenânü'l-Zamrî'nin" eser-i hayrı olarak mezkûr olan "Mescid-i Tâ'if" bu mesciddir. Müşârunileyh Amr bin Ümmeyye ashâb-ı kirâmdandır. Taraf-ı peygamberîden ..? sefâretle gönderilirdi. Necâşî'yi dîn-i İslâm'a da'vet içinde gönderilmişdi.

Mescid-i İbn Abbâs: Tâ'if'de

Mescid-i Zî Tuvâ: Mekke'nin şimâlinde.

Mescid-i Bahre: Tâ'if kurbundadır. Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem efendimiz yaptırmış ve orada namâz kılmış olduğu mervîdir.

Dükkân Ebî Bekr es-Sıddık Mescidi: Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem efendimizin ekser evkâtta âram²⁹⁷ buyurdıkları mahaldir ki ahîran mescid ittihâz olundu. İki kubbesi vardır. Fî'l-asl dükkân değil hâne-yi Sıddık radiyallâhu anh'dı. Bir odasını dükkân gibi isti'mal ederledi. Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem efendimize selâm vermiş ve tekellem etmiş olan mübârek taş bu mescidin ittisâlinde. "el-Haceru'l-Mütekellim" demekle ma'rufdur. Mervîdir ki bir gün Nebi-yi Ekrem sallallâhu

---

²⁹⁷ dinlenme

aleyhi vesellem Ebubekir es-Sıddık radiyallâhu anh'ın hânesini teşrîf edip nidâ ettiklerinde bu hacir-i mübârek kudret-i ilâhi ile lisâna gelerek "Yâ Rasûlallah burada yoktur" demiştir. Üzerine şu kıt'a-yı belîğa hakk olunmuştur.

[179]

" *Arapça şiir bulunmaktadır.*"

Mescid-i Mevlid-i Nebî sallallâhu aleyhi vesellem: Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem efendimizin rebi'u'l-evvelin on ikinci pazarertesi günü vakt-i zevâlde şerîf-bahş-i gün ve mekân oldukları mahall-i mübârek ki Mekke-i Mükerrerme'de efdalü'l-bekâ'adır. "Dâr-ı ibn Yûsuf" demekle ma'ruftur. Burasını Hârun er-Reşîd'in zevcesi " Zübeyde" mescid olarak binâ etmiştir.

Mescid-i Dâru'l-Hücre: Mekke'de Ebû Bekir radiyallâhu anh'a mensub bir mesciddir. Hengâm-ı hicrette Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem efendimizle birlikte oradan hareketle yetmiş olduğu mervîdir.

Mescid-i Mevlid-i Ebûbekr: Ebubekir es-Sıddık radiyallâhu anh'ın tevellüd ettiği hânedir. Bî'l-âhare oraya mescid inşâ edildi.

Mescid-i Mevlid-i Ömer: Ömer bin el-Hattâb radiyallâhu anh'ın tevellüd ettiği hânedir. Buraya da ahîran mescid inşâ edildi.

Mescid-i Mevlid-i Ali: Ali bin Ebî Tâlib radiyallâhu anh'ın tevellüd ettiği hânedir. Buraya da sonra mescid yapıldı.

Mescid-i Mevlid-i Hamza: Seyyidu's-şühedâ Hamza radiyallâhu anh'ın tevellüd ettiği hânedir. Buraya da mescid binâ olundu.

Mescid-i Mevlid-i Ca'fer: Ca'fer bin Ebî Tâlib radiyallâhu anh'ın tevellüd ettiği hânedir. Buraya da sonra mescid yapıldı.

Mescid-i Mevlid-i Fâtıma: Fâtimatü'z-zehra radiyallâhu anha'nın mahall-i velâdetidir ki vâlîde-yi muhteremeleri Hadîcetü'l-kübra radiyallâhu anha'nın hânesidir. Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem efendimiz Medîne'ye hicret ettiklerinde "Akîl bin Ebî Talib" bu hânedeki vazîyet etmiş ve sonra Mu'aviye radiyallâhu anh kendisinden satın alıp mescid ittihâz eylemiştir. "Mevlid-i Emeviye – Mu'âviye" faslında tafsîl olunacaktır.

Mesâcid-i Aişe: "Ten'îm" yolu üzerinde ümmü'l-mü'minîn Aişe radiyallâhu anha nâmına mensûb üç mesciddir. Bunlardan birinin yanında "Helilce" isminde bir ağaç bulunduğundan "Mescidu'l-Helilce" nâmıyla ma'rufdur.

Mescidu'l-Umre: Kuyûd-ı vakfiyede görülmüştür.

Mescidu'l-Nahr: Minâ'nın ciheti şarkıyesindedir. Cemre-yi ûlâ ve cemre-yi vustâ arasında ve Dâru'n-Nahr ittisâlinedir. Rasûlullah sallalâhu aleyhi vesellem hutbetü'l-veda'da salât-ı duhâyı burada kılmışlar ve kurban kesmişlerdi. Nebî Rasûlden el-Melikü'l-Mansûr 645'de bu mescidi ta'mîr etmiştir.

Şeyh Ömer el-Arâbî Mescidi: Tâ'if'de.

Şeyh el-Haraşlı Mescidi: Tâ'if'de.

[180]

Mescid-i Bilâl: Cebel-i "Ebî Kubeys"dedir.

Mescidü'l-Mürselât: Minâ'nın cihet-i cenûbiyesindedir. "ve'l-Mürselât" sûresi bu mevki'de nuzûl etmiştir. 1235'de Sultân Mahmûd-ı sâni tevdîd ettirdi.

Mescid-i İnşikâku'l-Kamer: Cebel-i Ebî Kubeys'tedir. Bu dağda bir ribât ve bir imâret eseri bulunduğunu İbni Batuta beyân ediyor.

Mescidü's-Sahra: Arafat'da "Cebelü'r-rahme" ittisâlinde bir kayalık içindedir.

Mescid-i Arafat: Vakfe günü Arafat hutbesinin okunduğu mahaldir.

Mescidü'n-Neml: Münderis olduğundan bugün yerini bilen yoktur.

Mescidü's-Şecera: "Zü'l-Huleyfe" nâmıyla da ma'rufdur. Epeyce vâsi'dir. Geniş kemerleri yüksek minâresi vardır. Mürebba'uş-sekl olup dâhilen cihet-i erba'ası elli ikişer zîrâ'adır. Civarında kuyular mevcûddur. Kible cihetinde bir mahalde Rasûlullah sallalâhu aleyhi vesellem efendimizin namâz kıldıkları mervî olduğundan oraya Ömer bin Abdullaziz küçük bir mescid inşâ ettirmişti ki "Mescidu'l-Ars" yâhud "Mescidu'l-Ğars" nâmıyla yâd olunurdu. Seller yıkıp götürdüğünden şimdi ne eseri mevcûddur, ne yeri ma'lûmdur.

Mescidu'l-Feth: "Vâdî'l-Mer"de ve "Hacûn" denilen mahal kurbundadır. Mekke emîri "Ebû Nümei" ve ba'dehu "Seyyîd Hanâş bin Râcih" ta'mîr etmişlerdi.

Mescid-i Müttekâ: Rasûlullah salalâhu aleyhi vesellem efendimizin namâz kılıp ittikâ buyurmuş oldukları mahaldir. "Ecyâdü's-Sağîr" de kâindir. " Müttekî" nâmıyla biri Ten'îm'de diğeri Babu'l-Umre'de iki mahal daha varsa da mescid değildir.

Mescid-i Medde'a: Dâr-ı Ebî Sufyân'a karîbdir. "Medde'a" mahal-i duâ demektir. İcâbet-i dua ile meşhûr bir mescid-i şerîfdir.

Mescid-i Kudeyd: "Kudeyd" benîye-yi tasğîr ile dir. Mekke kurbunde bir mevzi'dir.

Mescid-i İbrâhîm: Cebel-i "Ebî Kubeys"dedir. "İbrâhîm el-Kays" isminde bir zât yaptırmış ve 1275 yahud 1277 târihinde Hindli bir zât ta'mîr ve iki minâre ile bir kubbe ilâve etmiştir. Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem bu mescidin arsasında namâz kılmış ve Hazret-i Bilâl feth-i Mekke günü burada ezân okumuştur ²⁹⁸.

Mescid: Cebel-i "Hirâ"dadır. "Şakk-ı Sadr" mevki'inde Hicâz vilâyeti muhâsebecilerinden bir zât yaptırmıştır²⁹⁹.

Mescidu'l-İcâbe: Mekke-i Mükerrreme'nin cihet-i şâmiyesinde kâ'in "Me'âbide" mevki'indedir. Bu mescidden eser kalmadığını yalnız «*Bu İcâbe mescididir.*» ibâresi mahkûk bir taş kalmış olduğunu ve arsasına "720" senesinde güzelce bir mescid yapılıp el-ân mevcûd bulunduğunu "Mir'atü'l-Haremeyn" sâhibi beyân ediyor "720" senesi Mısır mulûk-ı etrâkından " el-Melikü'n-Nâsır Muhammed" zamânına mesâdifdir. Lâkin onun orada bir mescid yaptırdığı ma'lûm değildir

İstanbul evkâf idâresi kuyûdundan "Evkâf-ı Mekke-i Mükerrreme ve Medîne-i Münevvere" defterinde "mesâcid ve sâ'ire el-Hâc Râif Şerîf Paşa Şeyhu'l-Harem nebevî der-Mekke-i Mükerrreme" kaydını gördük bunların hangi mescidler ve sâ'irenin ne gibi şeyler olduğunu anlayamadık.

[181]

Medreseler

Muzafferiye Medresesi: Bâbu'l-Umre kurbundedir. Yemen hükümdârı "el-Melikü'l-Muzaffer Şemseddîn Yusûf bin el-Mansûr bin Ali bin Muhammed Rasûl"un eser-i hayıdır.

²⁹⁸ *Mir'atü'l-Haremeyn-Mir'ât-i Mekke*, s. 917-1149

²⁹⁹ *Mir'atü'l-Haremeyn-Mir'ât-i Mekke*, s. 917-1149

Cemâliye Medresesi: Bâb-1 Hazûra'dadır.

Kayıtbay Medresesi: Ribâtü's-Sidre'de. Mulûk-ı çerâkise-yi Mısırye'den el-Melikü'l-Eşref Sultân Kayıtbay inşa etmiştir. Târîh-i inşâsı 884 senesidir. Mezâhib-i erba'a fukahâsına mahsûs olarak dört kısımdan teşekkül olduğu için buna dört medrese add edenler vardır. "Medresetü'l-Eşrefiye" nâmıyla da ma'ruftur.

Zemâmiye Medresesi:

Şemseddin bin Ömer ez-Zihnî Medresesi: [Medrese-i Şemseddin bin Ömer ez-Zihnî'dir. Mekke-i Mükerreme cevâli-yi Şâm defteri sene 1278]

Süleymâniye Medreseleri: Mezâhib-i erba'aya mahsûs dört medresedir. Kânûnî Sultân Süleymân'ın eser-i meşkûrudur. Medrese-i Hânefiye'de tefsîr, usûl ve tıb Medrese-i Şâfi'îye'de fıkıh-ı Şâfi'î, Medrese-i Hanbelî de Kütüb-i Sitte'yi hadîs tedris olunmak şart kılınmış ve Medreseyi Malikî'yi mahkeme-yi şer'î ittihâz olunmuşdu.

Savliye Medresesi: "Ezharu'l-Hak" kitâb-ı nefisenin³⁰⁰ mü'ellifi Hindli Şeyh Rahmetullah'ın eser-i mebrûrudur. Hind Müslüman kadınlarından "Savletu'n-nisa'" nâmında bir sâhibe-yi hayrât medresenin te'sîsinde bir meblâ'-ı azîm ile mu'âvenette bulunduğundan medrese onun ismiyle tesmiye edildi. Medresenin 518 talebesi vardır. Kur'ân-ı Kerîm tecvîd ve biraz hesap ve hendese ile lûgat-ı Arabiye ta'lîm ve Hindlilerin i'ânesiyle idâre olunur.

"Şeyh Rahmetullah" Hindistan'dan Mekke'ye hicret etmiş ve bir aralık İstanbul'a da'vet olunarak Mekke pâyesi verilmiş ve sonra Mekke'ye avdetle 1306 senesi ramazânın yirmi ikisinde seksen yaşında vefât etmiştir. Rahimetullahi aleyh.

Murâdiye Medresesi: Âl-i Osmân'dan Sultân Murâd-ı salîs eser-i hayrıdır. [Kuyud-ı vakfiyede mezkûrdur]

Efdaliye Medresesi: "Hoca Muhammed bin İbâdullah"ın evkâfındandır. "Kemâ fî Kitâbi'l-i'lâm s.97"

Efdâliye Medresesi: Yemen hükümdârı "el-Melikü'l-Efdal Abbâs bin Ali bin Dâvud" inşa etmiştir. Kema fî *İnbâ'ü'l-Ğumr bi-Ebnâ'i'l-Umr* li-İbn Hacer el-Askalânî

³⁰⁰ Bu kitâbın intişârına Şâm ulemasından Şeyh Reşîd Mu'âsırânî efendi : «جاء نامن رحمة الله كتاب ١٢٨٣» : «جاء نامن رحمة الله كتاب ١٢٨٣» târîhi güzînini söylemiştir.

Bâsitiye Medresesi: Mülûk-ı çerâkise-yi Mısırye'den el-Meliku'l-Eşref Barsbay et-Tokmâkî zamânında Nâzıru'l-cuyûş olan Zeyneddin Abdalbâsit bin Halîl'in vakfidır. Harem-i Şerîf'in " Bâbu'l-Icle" cihetinde yanında bir de sebîl yaptırmıştır.

[182]İkbâliye Medresesi: Halife-yi Abbâsî "el-Mustansır Billah"ın hâdîmi emîru'l-cuyûş Cemâlüddevle İkbâl Şerefeddin Ebî Fazlüşşirâbi tarafından 641 târîhinde inşâ olunmuştur. Sonra ribât ittihâz olundu. Mûmâileyh bu medreseye birçok kitâblar da vakf etmişti.

Şerîf Aclan Medresesi: Bâbu'l-ıcle yanındadır. Şürefâ-yı Mekke'den Şerîf Aclan'ın eser-i hayrı olsa gerek.

Gıyasiye Medresesi: Bengâle hükümdârı Gıyaseddin A'zâm Şâh bin İskender Şâh'ın eseridir. 814 târîhinde Mısır mulûk-ı çerâkisesinden " el-Melikü'n-Nâsır Ebusse'âdet Ferec" zamânında hâdimi "Yâkût"u gönderip yaptırmıştı. Bâb-u Ümmi Hânî ittisâlinedir.

Dâvûdiye Medresesi: 1267 senesi ramazânında Medîne-i Münevvere'de vefât eden Şeyhu'l-Harem Dâvûd Paşa'nındır. Kırk yedi odası ve her odanın senevî üç erdeb hintası vardır.

Şehid Mehmed Paşa Medresesi: Babu'z-Ziyâde civârında altı odası ve her odanın senevî üç erdeb hintası vardır. Sultân Süleymân-ı Kânûnî ve Selîm-i sâni ve Murâd-ı sâlis zamânlarında bilâ-fâsıl on bin sene müsned-i sadârette bulunmuş olan vezir-i şehîr "Şehid Mehmed Paşa"nın eser-i meşkûrudur. Müşârunileyh "Sokullu Mehmed Paşa" ve "Tavîl Mehmed Paşa" nâmlarıyla da ma'rufdur. Bosna'nın "Sokul" yahûd vakfiyesinde mazbut olunduğu üzere Sokullu Bey" kasabasındandır. Ve "Şâhinoğlu" sülâlesindedir. Harem-i hümâyûnda terbiye olunmuş ve "İsmihan" Sultânla tezevvüc ederek Sultân Selîm'e dâmâd olmuşdu. 987 târîhinde bir gece Sultân Murâd-ı evvelin muharebâtını ve sûret-i şehâdetini Hadım Hasan Ağâ'ya okutup "keşke ben de böyle şehîd olsam" demişti. Ve ertesi gün bir meczûbun hançeriyle şehid oldu. Sarây-ı hümâyûna duhûlünden târîh-i şehadetine kadar altmış sene zarfında bir gün ma'zûl kalmamıştır. Âkil, müdebbir ve muvaffakdı. İstanbul'da Ebû Eyüb el-Ensârî civarındaki türbe-yi mahsûsasında medfundur. Müşârunileyh pek çok hayratı varsa da Mekke-i Mükerreme'de medresesi olduğunu bilmiyoruz. Vakfiyesinde buna dâir bir şey yoktur. Mekke-i Mükerreme'de ta'lîm-i Kur'ân için bir "dâru't-ta'lîm" ile bir "dâru's-şifâ" ya'nî

hastahâne inşâ ettiği vakfiyesinde musarrahtır. İhtimal ki bunlardan birisi veya birisinin bir kısmı medrese hâlinde müsta‘meldir.

Mahmûdiye Medresesi:³⁰¹

Hasekiye Medresesi:³⁰²

Mücâhidiye Medresesi: Yemen'de icrâ-yı hükûmet eden benî Rasûl'den "el-Melik el-Mücâhid Seyfeddin Ali bin el-Mü'eyyed" in eseridir. 740 târîhinde yaptırmıştır.

Mescidü'l-Harâm'a Nâzır Sekiz Medrese: Bu medreseler emîr-i Mekke Şerîf Gâlib ibn Şerîf Müsâid'in olmak üzere müşârunileyhin muharrem 1216 târîhiyle vakfiyesinde gösterilmiştir. Bunların altısı yek-diğerine muttasıldır. Ve suları Mescid-i Harâm sathından gelen iki sahrncı müştemildir. Diğer iki medrese bunların kurbundadır. Bunların da iki sahrncı vardır.

Âbid Bey Medresesi: Mekke-i Mükerrerme'de. İstanbul kuyûd-ı vakfiye idâresindeki [Hicâz tafsîli 1251- 1261] defterde mukayyedir.

Medrese-i Mahmûdiye: Mekke-i Mükerrerme'de

Medrese-i Selîmiye: Mekke-i Mükerrerme'de

Medrese-i Berkûkiye: Mekke-i Mükerrerme'de

Medrese-i Ferciye: Mekke-i Mükerrerme'de

Medrese-i Gavriye: Mekke-i Mükerrerme'de

Medrese-i Bâbu's-Selâm: Mekke-i Mükerrerme'de

Medrese-i Bâb-ı Zibâle: Mekke-i Mükerrerme'de

Medrese-i Emiru'l-Hâciye: Mekke-i Mükerrerme'de

Medrese-i Sakabaşı: Mekke-i Mükerrerme'de

Medrese-i Surre Emîni: Mekke-i Mükerrerme'de

Medrese-i Şeyhu'l-Harem: Mekke-i Mükerrerme'de

---

³⁰¹ Hicâz sâlnâmesi sene 301

³⁰² *Mirâtü'l-Haremeyn- Mir'âtü'l-Mekke* s 780 Mekke'de imâret ve hastahânesi bulunan "Gülnuş Emetullah Vâlide Sultân"a mensûb ise müşârunileyhin vakfiyesinde medreseden bahis yoktur. İcbâ imâret veya hastahânesinin bir kısmı ahîran medrese mi ittihâz olundu?

Medrese-i Sinan Paşa: Mekke-i Mükerrerme'de

Medrese-i Ömeriyye: Mekke-i Mükerrerme'de

Medrese-i Ümmü Hâniye: Mekke-i Mükerrerme'de

[183]

Ribatlar³⁰³

Ribât-ı Râmeşt : "Ribâtu Nâzırı'l-Has" demekle de ma'rufdur. Mescidu'l-Harâm'ın "Bâb-ı İbrâhîm" cihetindedir. "Râmeşt" lakâbıyla meşhûr olan tâcir "Şeyh Ebû el-Kâsım İbrâhîm bin el-Hüseyin el-Fârîsî" 529 târîhinde inşâ edip fukarâ-yı sûfiyeye vakf eylemiştir. Bu zât *İbn Esîr Târîhi*'nde beyân olunduğu üzere "532" senesi on sekiz bin dinâr sarfıyla Ka'be-i Mu'âzzama'yı iksâ etmiştir. "802" senesi şevvalinde yirmi sekizinci gecesı muhterik olmuş ve harîk Mescid-i Harâm sirâyetle mescidin sülüsü miktârı yanmış olduğundan Mescid-i Harâm'ı Mısır mulûk-ı çerâkisesinden "el-Melikü'n-Nâsır Ebu's-Sa'âdet Ferec" yaptırmış ve ribâtı Mekke emîri Şerîf Hasan bin Aclan tecdîd etmiştir.

Ribâtü'l-fahrî: Mulûk-ı Eyyûbiye-yi Mısıryye'den "el-Melik el-Kâmil" zamânı ümerâsından "Emîr Fahreddîn Ebî Fetih Osmân bin Kızıl el-Bârûmî" yaptırmıştır. Mûmâileyhin Kâhire'de âsâr-ı hayriyyesi vardır. Kendisi 629 senesi zilhiccesinde "Harrân" da vefât etmiştir.*

Ribât-ı Muvaffak: Kadı Muvaffak Cemâleddin Ali bin Abdulvehhâb'ın vakfidır. Mahatt-ı* ulyâ bir ribâttır. Şimdi "Ribât-ı Osmân" nâmıyla yâd edilmektedir.

Ribât-ı Ahmed Şâh Gücerâvî: "Gücerât" hükümdârı "Ahmet Şâh" yaptırmıştır. Müşârunileyh Gücerat'da 813'den 846'ya kadar hükümdârlık etmiştir. Bu ribât çok pâyidâr olmayıp takriben yüz sene sonra harâb oldu. Arsasını Kânûnî Sultân Süleymân satın alarak medrese yaptı.

³⁰³ 301 senesi Hicâz Sâlnamesi Mekke'deki ribâtların adedi takriben yüz elli olduğunu beyân ediyorsada biz hepsinin ismine ... olamadık.

* dest-rest

* inilecek yer

Ribât-1 Hoca Tâhir: "Yâhud Zâhir" ne zamân inşâ olunduğunu ve Hoca Tâhir veya Zâhir'in kim olduğunu bilmiyoruz. Lâkin sonra harâb olup arsasını Kânûnî Sultân Süleymân satın aldı. Üzerine medrese inşâ etti "Ribât-1 Ahmed Şâh Gucerâvî"ye muttasıldı.

Ribat-1 Kayıtbay: 882 târihinde mulûk-1 çerâkise-yi Mısıryye'den Sultân Kayıtbay yaptırmıştır.

Ribâtü'l-Merâğî: Harem-i Şerîf karşısındaydı sonra harâb olup yerine Ribât-1 Kayıtbay inşâ olundu.

Ribâtü's-Sidre: İbn Batuta seyâhatnâmesinde zikr ediyor. Bunun da yerinde Ribât -1 Kayıtbây inşâ edilmiş olduğunu "*Kitâbu'l-İ'lâm*" yazıyor.

Ribat-1 Gıyâsî: Bengâle hükümdârı "Gıyâseddîn A'zâm Şâh bin İskender Şâh"ın eseridir. Bâlâda [184] gösterilen medreseyle birlikte inşâ etmiştir. Bu da "Bâb-u Ümmi Hânî" ittisâlinedir.

Ribât-1 Zevî Ömer: Sûk'u's-sağır'dedir.

Ribât-1 Rabî': Mekke'deki ribâtların en büyüğü olduğunu ve derininde bulunan tatlı su kuyusunun Mekke'de eşi olmadığı ve ahâli bu ribâta çok tevveccüh gösterip nüzûr ve hedâyâ ile ribâtteki fukarâ ve sulehâyı tatyîb ettiklerini İbn Batuta beyan ediyor.

Ribât-1 Zevî Sakabe: Bâbu'l-Umre'de

Ribât-1 Zevî Sakabe: Sûku's-sağır'de

Ribât-1 Abbâs: Safâ ile Merve arasındadır. Fî'l-asl Abbâs radiyallâhî anh'ın hânesiydi. Sonra mücâverîne mahsûs olarak ribât ittihâz olundu. Mısır mulûk-1 etrâkından "el-Melikü'n-Nâsır Muhammed bin Kalavûn" ta'mîr ve ihyâ etti.

Ribâtü'l-Yemeniye: Ceyâd'da

Ribât-1 Kelâle: İbn Batuta seyâhatnâmesinde zikr ediyor ve kendi zamânında şeyhi "Sa'îd Hindî" olduğunu bildiriyor.

Ribat-1 Sultân Mehmed: Bâbu'l-Kıbtîde. İnâsa mahsûsdur.

Ribât-1 Ebî Bekr es-Sıddık: Bir odadan ibâret ve inâsa mahsûstur. Bir buçuk erdeb hinta mürettebâtı vardır.

Ribât-1 Osmân bin Affân: Kırk dört odadır. Her odanın bir buçuk erdeb hinta mürettebâtı vardır.

Ribât-1 Hâris: Bâbu'l-Atik'de on sekiz odadır. Her odanın üç erdeb hinta mürettebâtı vardır.

Ribât-1 Ali bin Sultân: Yirmi dört odadır. Her odanın bir erdeb hinta mürettebâtı vardır.

Ribât-1 İbn Süleymân: Bâb-1 İbrâhîm'de. Otuz odadır. Her odanın Bir buçuk erdeb hinta mürettebâtı vardır.

Ribât-1 Şeyh Tâceddîn: On beş odadır. Her odanın bir erdeb hinta mürettebâtı vardır.

Ribât-1 Merve: Beş odadır. Her odanın üç erdeb hinta mürettebâtı vardır.

Ribât-1 Hazâran: Kırk beş odadır. Her odanın Bir buçuk erdeb hinta mürettebâtı vardır.

Efendiye Ribâtı: Yirmi odadır. Her odanın üç erdeb hinta mürettebâtı vardır.

Ribatu'l-Meğaribe: Cevher Ağâ hânesi kurbundedir. Kadınlara mahsûstur.

Hoşkadem ez-Zemâmî Ribâtı: Dört odadır. " mürettebâtı yoktur."

Ribatu'l-Hamre: Sûku's-sağîrde Şeyh Sâlim hânesi kurbundadır.

Ribâtu'd-Dervelf: İnasa mahsûsdur. Yirmi bir odası ve her odanın bir erdeb hinta mürettebâtı vardır.

Ribât-1 Nisvân: Müsfele'de Beytu'l-ağvât kurbundadır.

Ribâtü'l-Hûzî: Mescidu'l-Harâm'ın Bâb-1 İbrâhîm cihetindedir.

Şehîd Mehmed Paşa Ribâtı: Şehîd Mehmed Paşa'nın Mekke-i Mükerrreme de ribât inşâ ettiği vakfiyesinde musarrah değilse de "Cihânnüma" zeylinde vüzerâ-yı Osmâniye'den Mehmed Paşa'dan bahs olunurken "Mekke'de Mescid-i Harâm kurbunda bir mevzi' binâ etti ki yatacak ve duracak yeri olmayan fukarâ ve gurebâ onda sakin olurlar. Eğer ol olmasaydı Mescid-i Harâm'ın içine dökülürlerdi" deniliyor.

Ribâtu'l-Bağdâdî: Yemen'de hükûmet süren Benî Tâhir'den el-Melikü'z-Zâfir Salahaddîn Âmir inşâ etmiş yahud inşâsına yardım eylemiştir.

Ribâtu'l-İsfehanî:

Ribatu'l-Gavrî: 915 târîhinde Emir mulûk-ı çerâkisesinden "Sultân Gavrî" yaptırmıştır. *Kemâ fî Târîh İbn İyâs* [cild 4 sayfa 163]

[185]

Kütübhâneler

Kayıtbay Kütübhânesi: 882 târîhinde mulûk-ı çerâkise-yi Mısıryye'den Sultân Kayıtbay te'sîs etmiştir. Medresesi dâhilindeydi.

Mecidiye Kütübhânesi: Sultân Abdulhamîd'in eser-i hayırıdır. Zemzem kuyusu yanındaki kubbedeydi. Hicâz vâlisi Osmân Paşa zamânında Süleymâniye Medresesi'nde "Dâru'l-Hadîs" denilen kubbesi kaldırıldı. 3553 cild kitâbı muhtevîdir.

Rüşdü Paşa Kütübhânesi: Şîrvânî Mehmed Rüşdü Paşa'nın eser-i meskûrudur. Müşâruniley meşâyih Nakşîbendiye'den Şîrvânî İsmâ'îl Şerâceddîn Efendi'nin oğludur. 1245'de tevellüd etmiştir. İlmiye tarîkinden mülkiye silkine geçerek 1279 senesi şevvalinde Şam ve bir sene sonra Şam ve Sayda eyaletlerinin tevcihiyle Sûriye valiliğine ve ahîran evkâf-ı maliye, nâfi'â, adliye, ormân, ma'âdin ve hazîne-yi hassa nazırlıklarına ve 1290 senesi saferinin on yedisinde makâm-ı sadâret-i uzumâya ve dokuz ay sonra bi'l-infisâl 1291 senesi rebî'u'l-âhîrinin sonunda Haleb, cumade'l-ûlasının on yedisinde Hicâz vâliliklerine ta'yîn olup 1291 senesi şa'bânın on birinde Tâ'if'de vefât etmiştir. Orada medfûndur. Âlim fâzıl bir zât idi. Kütübhâneyi Hicâz vâlisi iken te'sîs eyledi. Harem-i Şerîf'e nâzır bir medrese derûnundadır. 1362 cild *Kitâbı Câmi'* dir.

Tekyeler

Halîdiye Tekyesi: Cebel-i Ebî Kubeys üzerindedir.

Nakşî Tekyesi: "

Şâzeliye Tekyesi: Ceyad tarafındadır.

Mevlevîhâne: [Ta'âmiye-yi fukarâ-yı mevlevîhâne-yi Mekke-i Mükerrreme-Havâli-yi Şam defteri sene 1278] Dervîş Muhammed Hindî Lâhûrî kendi malıyla binâ edip Konya'da Çelebi Efendi'nin izniyle şeyh olmuştur. [Evliya Çelebi cild 9 s. 772]

Abdulkâdir Geylânî Tekyesi: Mekke-i Mükerrreme'de

Şeyh Ali Tekyesi: Mekke-i Mükerrerme'de

Baba Horasânî Tekyesi: Mekke-i Mükerrerme'de

Celâleddin Ekber'in Kâdirî Tekyesi: Mekke-i Mükerrerme'de

Hasan er-Râ'î Tekyesi: Mekke-i Mükerrerme'de

Ahmed el-Bedevî Tekyesi: Mekke-i Mükerrerme'de

İbrâhim ed-Desûki Tekyesi: Mekke-i Mükerrerme'de

İsma'îl Cevletî Tekyesi: Cebel-i Ebî Kubeys'de

İmâretler

Haseki Sultân İmâreti "Medde'î" denilen mahalde ve gurebâ hastahânesi ittisâlinedir. Sultân Mehmed-i râbî'nin baş hasekisi ve ikinci Sultân Mustafa ve üçüncü Sultân Ahmed'in vâlideleri "Gülnûş Emetullah Vâlide Sultân"ın eser-i hayrıdır. Orada bir de "Dâr-ı şifâ" ya'nî hastahâne binâ edip ikisine Mısır'da "Garbiye" müdriyetinde 6837 fidân arâzîyyi havî "Bermâ", "Minye", "Ebû İltimâs", "Ca'feriye" ve "Netâye" karyelerini [186]ve "Eşmûniye" müdriyetinde "14527" fidânı müstemil "Menlevî", "Kefru'l-Ma'sare", "ed-Deyremûn", "Kalendûn", "Menşâti'l-iz ve'l-Meğâlega", "Ümmü Kams", "Halîcû'z-Zeheb", "Fillibâ" karyeleriyle "Cezîre-yi Eylûle", "Cezîre-yi Mûnise", "Cezîre-yi Sekre", "Cezîre-yi Müstecidde"yi "Cerfu'l-Berâgis", "Cerfu'l-Hacer" "Cerf-i Sendûn"ı vakf etmiş ve Süveys'de ve Cidde de anbârlar mahzenler yaptırmış ve zâhireyi Cidde'ye nakil için bir sefîne ile kayıklar vakf eylemiştir. İmâretin fırını değirmeni vardır. Her sabah pirinç ve her akşam buğday çorbası ve her Cuma gecesi pilav ve zerde pişirilip "Dâr-ı şifâ" hastalarına ve bakiyesinin fukarâ-yı verilmesine ve Mekke kadısı ve şerîf ve sâ'ir zî-kudret kimseleri şefâ'atiyle namüstehikka verilmesini şart etmiştir. Vakfiyesi Türkçe ve ibâreleri düzgüncedir. Târîhi yirmi yedi ramazân sene 1090'dır. Vakfiyesinin üzerinde Sultân Mehmed-i râbî' el yazısıyla "vakfiye-yi ma'mulun bi-hâsı mu'cebince amel olunup hilâfindan be-gâyet ihtirâz oluna " hatt-ı hümayunu muharrerdir.

1327 senesi evkâf-ı bûdcesince bu imâretin mesârif-i dâimesi "128813" guruş gösterilmiştir. Üsküdar'daki Vâlide Cami'i ve Galata'daki Yeni Cami'i

müşârunileyhânın cümle-yi hayrâtındandır. Arab Cami'ide onu eser-i ihyâsıdır. "1127" de Edirne'de irtihâl edip İstanbul'a getirilerek Üsküdar'da ki câmiye defn olundu.

Mısır İmâreti: Bâbu's-Sefâ mukabilindedir. Mısır vâlisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın eser-i hayrıdır. "Tekye" nâmıyla da yâd olunur. Derûnunda müte'addid mahzenler ve bir sahrnıc ve bir değirmen ve bir fırın ve bir matbah ve geniş bir bahçe vardır. Günde beş yüzden ziyâde fukaraya ekmek ve çorba verilir.

Müşârunileyh Mehmed Ali Paşa'nın tercüme-yi hâline Osmânlılar fasl-ı zeylinde kendisine ve sülalesine tahsîs edeceğimiz mebhasda yazacağız.

Hastahâneler

[İbn Ebî Useybi'a "*Uyûnu'l-enbâ'i fî tabakâti'l-etibbâ*"da meşâhir-i Etibbâ-yı İslâmiye'den "Ebû Osmân ed-Dimeşkî"den bahs ederken onun Bağdat ve Mekke ve Medine'de bulunan umum hastahânelerin nezaretine ta'yin edilmiş olduğunu beyân eder. Ebû Osmân ed-Dimeşkî üçüncü asır evâhiriyle dördüncü asrın evâilinde yaşamıştır. Demek ki o târihlerde Mekke'de hastahâne yahud hastahâneler mevcûdmuş fakat te'essür olunur ki bunlara a'îd ma'lûmata destres olamadık.]

[ek] [Müstansirîye Hastahânesi: Mescidü'l- Harâm'ın şimâl cihetindeydi. Halîfe-yi Abbâsî Mustansır Billah Ebû Ca'fer en-Nâsır ibnü'z-Zâhir inşâ etmişti. Takriben iki yüz sene payidâr olduktan sonra arsa hâline geldi. 816'da Mekke emîri Şerîf Hasan bin Aclan yüz sene icâre-yi tavîle ile isticâr edip bedel-i îcâr mükâbilinde tecdîd ve menâfi'ini fukarâya vakf eyledi. Bu hastahâne yüz on sene sonra harâb olup yıkıldı. Kânûnî Sultân Süleymân arsasını alıp medrese yaptı.

Haseki Sultân Hastahânesi: Bâlâda gösterilen imâret sâhibesi "Gülnûş Emetullah Vâlide Sultân" ın eser-i meşkûrudur. "İmâret"le berâber yaptırmış ve ikisi için bâlâda zikr olunan köyleri vakfettiştir. 27 ramazân sene 1090 târihli vakfiyesi bu iki eser-i mebrûr hakkındadır. Vakfiyede "otuz döşek ve otuz yorgan ve otuz yastık iştirâ oluna" denilmiş olmasına göre hastahâne otuz yataklıdır. Fakat garîbdir ki âsâr-ı müte'ahhirede mesela Hicâz Salnâmeleriyle "*Mir'âtü'l-Haremeyn*" de bu hastahânedeki bahs olunmuyor.

Şehid Mehmed Paşa Hastanesi: Mekke-i Mükerrerme'de "Sûk-ı Şâhî"dedir. Sadr-ı Şehîd Sokullu Mehmet Paşa'nın eser-i mebrûrudur. Âsar-ı müte'ahhirde bundan da bahs edilmiyor. Müşârunileyhin vakfiyesinde musarahdır.

Gavrî hastânesi: Mısır mulûk-ı çerâkisesinden "Sultân Gavrî" yaptırmıştır. Kemâ fî *Târîh İbn İyâz* [cild 4 s. 163]

Gurebâ Hastahânesi: "Medd'î denilen mahalde ve Haseki Sultân İmârefî ittisâlinedir. Sultân Abdulmecîd'in vâlidesi "Bezm-i Âlem" Sultân'ın eser-i hayrıdır. 1282'de Ebû Süfyân'ın hânesi arsasına inşâ edilmiştir. "Ebû Süfyân Sahr Harb bin Ümeyye" ki Mu'âviye ve zevcât-ı mutahharâtından Ümmü Habîbe radıyallâhu anha'nın babasıdır. Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem efendimize buğz ve adâveti vardı. Mekke'nin hıyn-i fethinde kabûl-i İslâm etmiş ve Hazret-i Osmân'ın zamân-ı hilâfetinde 88 yaşında vefât eylemiştir. Mekke'nin yevm-i fethinde Rasûlullah sallalâhu aleyhi ve sellem kendisine tatyîb ve dîn-i İslâm da tesbît için [187]« من دخل دار ابي سفيان فهو آمن »* buyurmuş ve i'lân etmişti. İşte hastahâne olan yer bu Dâru'l-Emânın arsasıdır. O vakit mücrimlere me'mendi. Şimdi hastalara me'vâdır. Hastahâne yetmiş yataklıdır. On iki koğuşu, bir eczâhânesi, bir bahçesi, havuzu, matbahı vardır. Yirmi me'mûr ile idâre olunur. Cümle masrafı "Bezmi Âlem" vakfından verilir³⁰⁴

Muvakkithâne

Sultân Abdulmecîd'in cümle-yi hayrâtındandır. Zemzem kuyusu kurbunda bir kubbede iken Hicâz valisi Osmân Paşa zamânında Süleymâniye Minaresi'nin Harem-i Şerîf dâhilindeki merdiveni ittisâline nakl olundu. Hâkân-ı müşârunileyhin vakfından Tâ'ifte de bir muvakkithâne vardır.

Zâviyeler

Senûsî Zâviyesi: Cebel-i Ebî Kubeys'de

* "Ebû Süfyân'ın evine giren emniyettedir". Trc.

³⁰⁴ Biz bu hastahânedeki hakkındaki ma'lûmâtı Hicâz Salnameri "*Mirâtü'l-Haremeyn*". Bezm-i Âlem Vâlide Sultân on dört vakfiyesinin hiç birinde buna dâir ne sarahat ne esâret vardır. Bezm-i Âlem Vâlide Sultân'ın Haseki Sultân hastahânesinin Bezm-i Âlem ictihâtını meselen ... te'mîn etmek sûretiyle kendi vakfına ilhâk etmiş ve vefâtından sonra hayr-ı fi'il çıkmış olması ihtimâl vârid-i hatırdır. Bezm-i Âlem Vâlide 23 recebi sene 1269'da vefât etmiştir.

Nakşibendiye Zaviyesi: Sûku's-sağır civarında "Seyid Muhammed Hoca Gucek"e mensûbdur.

Ali el-Kâri Zaviyesi Mu'allâ'da.

Şeyh Abdullah Efendi Dergâhı: Naşibendilere mensubdur.

Şeyh Abdulvehhâb el-Kebîr Zaviyesi: Hacûn'da

Şeyh Abdulvehhâb es-Sağır Zaviyesi: Mu'allâ'da.

Ahmed Efendi Zaviyesi: Mu'alla güzergâhında Ferhad Paşa Sebîli yanında. Kâdirîlere mahsûstur.

İbn Alvân Zaviyesi: Mu'allâ'da.

Abbâsiye Zaviyesi: Nekâ'da.

İbâdî Zaviyesi: Felak'da.

Rufâ'î Zaviyesi: Mu'alla'da.

İmâm Neseî Zaviyesi: Medde'î'de.

Ali el-Bedrî Zaviyesi: Şu'be Âmir'de.

İmâm Taberî Zaviyesi: Medd'î'de.

Abdulkâdir Geylânî Zaviyesi: Meddî'de.

Şeyh es-Semân Zaviyesi: Bâbu'z-Ziyâde'de.

Şeyh Muhammed el-Fasî Zaviyesi:

Âdlî Zaviyesi: Şâmiye'de.

Ahmed el-Bedevî Zaviyesi: Cüdrîye'de.

Sâhib el-Cevhere Zaviyesi: Gayret kışlası ittisâlinde.

Tâceddîn Zaviyesi: Cebel-i Hindiye'de

Şeyh Misâfir Zaviyesi: Şebîke'de

Şeyh Muhammed Cân Zaviyesi: Mu'allâ'da ümmü'l-mü'mimîne radiyallâhu anha'ın türbesi kurbunda.

Iydırûs Zâviyesi: Şebîke'de

Zâviye: Münşiye dâhilindedir.

Mahcûb Zâviyesi: Münşiye dâhilindedir.

Hâlid bin el-Velîd Zâviyesi: Hâretu'l-Bâbek'de.

Şâh Mahmûd Zâviyesi: Cervel'de.

Şuhedâ-yı el-Feth Zâviyesi: Şühedâ Kabristânı'nda.

Ömer el-Fâruk Zâviyesi: Cebel-i Ömer'de.

Seyyid el- Hadâd Zâviyesi: Ceyyâd'da.

Mehmed bin Asî Zâviyesi: Safâ'da.

Şeyh el-Cezûlî Zâviyesi: Kaşâşiye'de.

Baha'iddîn Zâviyesi: Sûkû'l-leyl'de.

Şeyh Hârûn Zâviyesi: Sûkû'l-leyl'de

Şeyh Şâzelî Zâviyesi: Vâdî Şetâ'da.

Mektebler

Mekke-i Mükerrerme'de "33" mekteb-i sıbyân vardır.

Dördü "Sûku'l-leyl" beşi "Karara" üçü " Kaşâşiye" beşi "Şu'be Amir" dördü "Şebkiye" altısı "Şâmiye" üçü " Bâb" ve bireri "Nakâ", "Süleymâniye", "Mesfele ve Ceyyâd" mahallesindedir. "Şebîke" de bulunan dört mektebden biri ta'lim-i Kur'ân için dâru't-tâ'limdir ki sadr-ı şehîd Sokullu Mehmed Paşa'nın hayrıdır. Bir mektebde Sultân Kayıtbay'ın eser-i meşhûrudur. Şu mektebler Hicaz'a mahsûs evkâf defterlerinde mukayyiddir. Eser-i meskûrudur: "Bâbu'l-vedâ' Mektebi", "Bâb-ı İbrâhim Mektebi", "Bâb-ı Ömer Mektebi", Bâbu'l-Atîk Mektebi", "Bâbu'l-Bâsitiye Mektebi", "Bâbu'l-Kutbâ Mektebi", "Bâbu'z-Ziyâra Mektebi", "Bâbu'd-Deriyeye Mektebi", "Bâbu's-Selâm", "Bâbu'n-Nebî Mektebi", "Bâbu'l-Ali Mektebi", "Dâru'l-Hizerân Mektebi", "Bâbu'n-Nukûş Mektebi", "Mevlidü'n-Nebî Mektebi", "Sûku's-Seb' Ebyâr Mektebi", "Sûku'l-Leyl Mektebi", "Gazze Mektebi", "Revşebîke Mektebi", "Medde'a Mektebi"

[189]

Sular

Mekke-i Mükerrerme'de "40" çeşme ve sebîl ve nefsi Mekke ile civârında müte‘addid kuyular ve sahrnıçlar vardır.

Bunlar o cümledendir:

Şebîke Kuyuları: Ten‘îm yolundadır. Suları tatlıdır.

Zâhir Kuyuları: Ten‘îm yolunda "Zâhir" mevkı‘indedir. Bu kuyular pek derindir.

Cebelu'r-Rahme altında sahrnıçlar, kuyular:

Bedir Kuyusu: Bu kuyu " Bedir" Gazve-yi meşhûrasının vuku‘ bulduğu mahalde kâ’indir. O mahal bu kuyunun ismiyle yâd olunur. Bunu "Gaffâr" kabîlesinden "Bedir bin Kureyş bin Muhallid bin en-Nazr ibn Kenâne" isminde biri hafr etmiş ve diğer rivâyete göre Benî Hamra'dan "Bedir" isminde biri orada ikâmetle o mevkı‘ onun nâmıyla şöhret bulmuştur.

Âbâr-ı Kudeyd: "Kudeyd" Mekke civârında bir mevkı‘dir. Müte‘addid kuyuları muhtevîdir.

Eş-şerayâ Kuyusu: Mekke'de Benî Temîm yurdundadır. Abdullah bin Cüd‘ân bin Amr Ka‘b bin Sa‘d bin Temîm hafr etmiştir.

Ervâ Kuyusu: Arafa cihetindedir. Haremeyn re’isâsından "Mürre bin Ka‘b" hafr etmiştir.

Hum Kuyusu: Mekke-i mükerrerme hâricindedir. Ferhîn re’isâsından "Kilâb bin Mürre" harf etmiştir.

Rumme Kuyusu: Mekke-i Mükerrerme hâricindedir. Haremeyn re’isâsından "Kilâb bin Mürre" harf etmiştir.

Ci‘rane Kuyuları: Mekke ve Tâ‘if arasındadır. Orada ayrıca bir de su vardır. Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem efendimiz "Huneyn" Gazvesi'nden avdetlerinde bu suyun başına inerek "Hevâzin" ganâ’imini taksîm etmişlerdi. "Ci‘rane" mescidi de oradadır.

Bezzir Kuyusu: Mekke'de "Hendeme" cihetindedir. Haremeyn re'isâsından "Hâşim bin Abdu Menâf " hafr etmiştir.

Secle Kuyusu: Harem-i Şerîfe dâhil olmuştur. Haremeyn re'isâsından "Hâşim bin Abdu Menâf " hafr etmiştir.

Et-tuvâ Kuyusu: Nefs-i Mekke'de Haremeyn re'isâsından " Abd Şems bin Abd Menaf " hafr etmiştir.

El-cefr Kuyusu: Nefs-i Mekke'de Haremeyn re'isâsından " Abd Şems bin Abd Menaf " hafr etmiştir³⁰⁵.

El-cefr Kuyusu: Nefs-i Mekke'de "Meymûn bin Hâlid bin Amir bin Hadrâmî" hafr etmiştir³⁰⁶.

[190]

Hum: Mekke'de Abd Şems bin Abd Menaf hafr etmiştir. Bunlar

Rum: Kilâb bin Mürre'nin bâlâda zikr olunan kuyularından başkadır. Hadîce radiyallâhu anha'nın hânesi yanındaydı. Bunlardan dolayı "Abd Şems" şöyle tefâhir etmiştir.

«Arapça beyit bulunmaktadır.»

Bi'ru'l-Esved: Mekke'de. "Esved bin Ebî el-Buhterî bin Haşim bin el-Hars bin Esed bin Abdulizzî" hafr etmiştir. Harem-i Şerîf dâhilinde kalmıştır.

Bi'ru'l-Esved: Mekke'de. "Esved bin Sufyan bin Abduled bin Hilâl"e mensûbdur.

Bi'r-i İkrime: Mekke'de. "İkrime bin Hâlid bin el-As" hafr etmiştir.

Bi'r-i Amr: Mekke'de "Amr bin Abdullah bin Safvan bin Ümeyye" hafr etmiştir.

Bi'r-i Ebî Mûsâ: Mekke'de Mu'allâ cihetindedir. Ebû Mûsa el-Eş'arî radiyallâhu anh'a mensûbdur.

Bi'r-i Bikâr: Irak ahâlîsinden Mekke'de sakin olan "Bikâr" isminde birine mensûbdur.

³⁰⁵ Bunu nüfus hasr etmişdi. Bu cihetle hayât-ı umumiyeden ad olunmamak lâzım gelir.

³⁰⁶ Zamân-ı Cahiliyette Mekke'de en son hafr edilen kuyudur.

Bi'r-i Cübeyr: "Cübeyr bin Mut'ime bin Adî bin Nevfel bin Abdi Menâf"ın eseridir. Mekke-i Mükerrerme'nin şarkında "Mescidu'l-Râyi"nin yanındadır.

Bi'r-i Yesîre: Mekke-i Mükerrerme'de "Benî Ümeyye bin Zeyd" yurduydı. "Lü' bin Gâlib" hafr etmiştir.

Asıl ismi "Bi'ru'l-Asîra"ydı. [Trec]«*Kolaylaştırın zorlaştırmayın*» buyurmuş olan Rasûlullah sallalâhu aleyhi vesellem efendimiz "Asr"ı "Yüsr"e tebdîl ettiler.

Ümmü Ahrâd Kuyusu: Mekke de kabâ'il-i Kureyş'ten "Benî Abdü'd-dâr bin Kusay" hafr etmişlerdir.

Senbele Kuyusu: Mekke'de kabâ'il-i Kureyş'ten "Benî Cemh" hafr etmiştir. Ve makam-ı tehahhürde: «نحن حفرنا للجحيج سنبل» demişlerdir.

El-Cifr Kuyusu: Mekke'de kabâ'il-i Kureyş'ten "Benî Temîm bin Mürre" hafr etmiştir. Bu "Abdu Şems bin Abdu Menâf"ın bâlâda zikr olunan kuyusundan başkadır.

El-Gamr Kuyusu: Mekke'de kabâ'il-i Kureyş'ten "Benî Zühre" hafr etmişlerdir.

Şüfeyye Kuyusu: Mekke'de kabâ'il-i Kureyş'ten "Benî Abdu'l-ğızzî" hafr etmişlerdir. Sîn ve kâf ile "Sakiye" dahi mervîdir.

Bi'r-i Şûzeb: Mekke'de Mu'âviye bin Ebi Sufyân radiyallâhu anh'ın kölesine mensûbdur.

Bi'r-i Abdalbâsit: Mulûk-ı Mısıryye'den el-Melikü'l-Eşref Bersebey zamânında nâzırü'l-cuyûş olân "Zeyneddîn Abdulbasit"ın eseridir. Umreye giden kimsenin sol tarafına tesâdüf eder.

[191] Hafır Kuyusu: Mekke de. Benî Temîm hafr etmişlerdir.

El-Acûl Kuyusu: Mekke de Hâne-yi Ümmü Hânî civarındadır. "Kusay bin Kilâb" hafr etmiştir. Kureyş kabâ'ili bundan evvel "Lû' bin Galib" in Mekke hâricinde "Mürre bin Ka'b"ın arafede hafr etmiş oldukları birer kuyudan ve dağ başlarında ki su mahzenleriyle havuzlardan su içerlerdi. Halîfe-yi Abbâsî "Mehdî"nin Mescid-i Harâm'da icrâ ettiği tevsî'atda "el-Acûl" Kuyusu ve Ümmü Hânî hânesi dâhil-i mescid olduğundan halîfe-yi müşârunileyh bu kuyu yerine mevtâ-yı fukarâyı gasl için diğeri bir kuyu kazdırdı.

Rahbe Kuyusu: Mekke'de.

Ferhad Paşa Sebîli: Mekke'de Mu'allâ güzergâhındadır.

Bi'ru'l-Hammâm: Mekke'de Cebel-i Ebî Kubeys'de zamân-ı cahiliyeden kalmadır. Harem-i Şerîf'deki güvercinler hep bu kuyunun başına toplanıp su içtiklerinden "Bi'ru'l-Hammâm" tesmiye olunmuştur

Bi'r-i Mu'âviye: Mekke ve Tâ'if arasındadır. Yanında "Hezîl " kabîlesine â'id bir su vardır.

Ömer Paşa Çeşme ve Havuzu: Mekke de Mısır vâlisi Öküz Ömer Paşa'nındır. Bu zât değerli vüzerâdan olup 1102 târîhinde Van vâililiğine giderken "el-Mâmû" kazâsında vefât etmiştir³⁰⁷.

Mahbele Suyu: Mekke civârında "Safîne" kurbundadır.

Vitir Suyu: Mekke'de " Huzâ'a" kabîlesine â'iddi.

Hudeybiye Kuyusu: Mekke'den Medîne'ye giden yolun üzerinde ve Mekke'den bir merhale uzakta kâ'indir. Oradaki küçük karye de bu kuyunun ismiyle meşhûrdur. Orada "Simre" veya "Sidre" namıyla bir de ağaç vardı. «Şüphesiz Allah, ağaç altında sana bîat ederlerken inananlardan hoşnut olmuştur»^{*} âyet-i kerîmesinde zikr olunan "Bî'atu'r-Rıdvân" işte bu ağacın altında vuku' bulmuştu: Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem efendimiz hicretin altıncı senesi zilka'desinde "umre" ya'nî sâ'i" ve tavâf maksadıyla Medîne-i Münevvere'den Mekke-i Mükerreme'ye hareket edip "Hudeybiye"ye gelmişlerdi. Mekke'ye duhullerine Kureyş tarafından muhâne'at olunacağını haber aldılar. Harb maksadıyla gelmeyip ziyaret niyetiyle geldiklerini Kureyşlilere teblî' için "Hurâş bin Ümmeyye"yi Mekke'ye gönderdiler. Kureyşiler "Hurâş bin Ümmeyye" katl edeceklerdi. Kabîlesinin himâyesiyle kurtulup geri döndü. Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem "Osmân bin Affân" radiyallâhu anh'ı gönderdi. Kureyş müşârunileyhi Mekke'de tuttular o sırada Hazret-i Osmân'ın öldürüldüğü şâyî' oldu bu şayi'ânın aslı yoktu fakat tahdîş-i hâtır etti. Peygamber efendimizle berâber ancak bin dört yüz sahâbi vardı. Harb maksadıyla gelmedikleri için yanlarında kılınçtan başka silâh yoktu. Rasûl-i Ekrem efendimiz "Simre" veya "Sidre" nâmındaki ağacın altında oturdular. Kureyş ile harb edilecek olursa asla yüz [192] çevirmeyip ölünceye

³⁰⁷ "el-Mâlû" Konya vilâyetinin kazâ merkezi olduğu gibi Trabzon vilâyetinin ordu .... Ve Vân gölü sâhilinde de birer karyedir.

* el-Feth 18

kadar sebât etmek üzere ashâb-ı kirâm ile tecdîd-i bî'at etti. Kureyş bu bî'attan haber alınca telâş ettiler. Akd-i sulh için "Süheyl bin Amr"ı gönderdiler meşhûr "Hudeybiye Musâlahası" akd olundu ve iki sene sonra Mekke feth edildi.

Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem efendimiz ashâb-ı kirâmıyla Hudeybiye Kuyusu'nun başına kondukları vakit kuyuda su yoktu. Kuyu çekilmişti. Bu cihetle susuzluktan muzdarib olmuşlardı. Rasûl-i Ekrem efendimiz terkeşinden bir ok alıp kuyuya attı. Bi-kudretullahite'âlâ kuyudan o kadar su kaydı ki bu bütün kâfile suya kandılar. Abdesd aldılar. Hayvanlarını su vardılar. Orada kaldıkları müddetçe sudan yana hiç sıkılmadılar.

Ayn-ı Zübeyde: Menba'ı Tâ'if kurbunda "Cebel-i Tâd" eteğinde olan "Ayn-ı Hanîn" suyudur. Mekke-i Mükerrreme'ye üç gün uzaktadır. Mekke hayrâtı arasında hayrül'l-müberrâttır. Çünkü Beledullahu'l-Harâm'ın mâbehül-hayâtıdır. Nasıl ki "Ayn-ı Zerkâ" belde-yi tayyibe'nin mâ'ül-hayâtıdır. Bu suyu Mekke-i Mükerrreme'ye getirmeye teşebbüs eden bezl-i cehd eyleyen milyonlarca altın döken Hârûn er-Reşîd'in zevce-i sâlihâsı Zübeyde'dir. Bunun içindir ki onun nâmına izâfe olundu. Müşârunileyha 212 târîhinde bir milyon yedi yüz bin misgâl altın sarf etti. Dağlar devirtti, kayalar deldirdi. Çok çalıştı. Fakat ömrü vefâ etmedi. Suyu ancak "Arafat"a ve oradan "Minâ" kurbundaki büyük havuza kadar getirebildi.

Halîfe "el-Mütevekkil Alellah" 245 târîhinde yüz bin altın sarf ederek "Ayn-ı Zübeyde"yi Mekke'ye îsâl etti. Fakat yaptırdığı mecra ancak iki yüz sene devâm edebildi. Sonra bozuldu³⁰⁸. 452 târîhinde eğniyâ-yı Fâris'den "Ebû el-Nezîr el-İsterâbâdî" 594 ve 605'de "Erbîl" sâhibi "el-Melik bin Mu'azzam Muzafferiddîn Gökbörü" 625 ve 633'de "Mustansır Billah Abbâsî" 706'da veya daha sonra Mısır mulûk-ı etrâkından "el-Melikü'n-Nasır Muhammed bin Kalâvûn" 726'da İlhanlılar'dan "Sultan Ebû Sa'îd Hudâbende"nin vezir-i meşhûru "Emir Çûbân" ta'mîr ettiler. "Emîr Çûbân" bu işe "Ba'zân" isminde birini me'mûr etmişti. Bu zât 726 târîhinde "Mes'â"da bir hazîne yaptırıp o suyu oraya akıtmış olduğundan bu hazîne yâhud su "Ba'zân" nâmıyla yâd olundu. [193] Yapılan yollar bir asır sonra yine bozulduğundan 711'de Mekke emîri "Şerîf Hasan bin Aclân" 721'de Mısır mulûk-ı çerâkiseden "Ebû'n-Nasr

³⁰⁸ Mısırlı Mehmed Lebîb ..... "*er-Rihletu'l-hicâziye*" de Zübeyde'nin bu suyu Minâ'ya kadar getirmiş ve oradan konaklarla Mekke'ye akıtmış olduğunu ve bu suya "Vâdi'l-Nu'mân"a akan sel sularını ve yedi koldan getirilen diğer suları ilave edip bu suların Minâ'da büyük bir mahzende toplandığını beyan ediyorsa da suyu Arafat'dan Mekke'ye getiren- beyân ettiğimiz vecîbe ile el-Mütevekkil Alallah'dır.

Şeyh Mahmûd" 875'de "Sultân Kayıtbay" 917'de "Sultân Gavrî" tethîr ve ta'mîr ettilerse de fâ'idesi çok sürmedi. 931 ve 940 senelerinde "Kânûnî Sultan Süleymân" dahi elli bin altın sarfiyla fevku'l-âde ihtimâm ile ta'mîr ettirdiği hâlde suyun akması uzun müddet devâm etmedi³⁰⁹. Çünkü dehşetli seller su yollarını mütemâdiyen tahrîb ediyordu. İhtiyâr edilmiş fedâkârlıklar matlûb-ı semereyi veremiyordu.

Bu tecârib-i adîde kestirme yoldan bi'n-nisbe az masrafla suyu akıtma emelinden sarf-ı nazarla Zübeyde'nin bıraktığı yerden işe başlamak ve ihtiyâr ettiği tarîki ta'kîb etmek lüzûmuna isbât etti. Onuncu karn-ı hicrî evâsıtında Mekke'de su sıkıntısı bir dereceye vardı ki takrîben dokuz litrelik bir küçük kırba su, bir altına satıldı.

Bir kısım târîhçilerin rivâyetine göre bu mü'essir-i haber Kânûnî Sultân Süleymân'ın kerîmesi hayr-ı perveri "Mihrimah Sultân"ın sem'ine vâsıl oldu. Bu emr-i mebrûru itmâm etmek istedi. Vâkı'a bir hükümdâr-ı Abbâsî zevcesinin başlatıp itmâm edemediği bir hayr-ı azîmi yedi yüz elli küsur sene sonra bir şehriyâr-ı Osmâniye'nin kerîmesi ikmâl etmek istemesi bi-hakkın be-câdır şan-ı me'âl-i perveriye sezâdır.

Yine o târîhçilerin rivâyetine göre "Mihrimah Sultân" 969 târîhinde suyun yollarını Zübeyde'nin bıraktığı yerden ya'nî Cebel-i Arafat" dan inşâya başladı. İnşâ'ât nezâretini Mısır defterdârı İbrâhîm Bey'e ve ba'de vefâtehu Cidde mütesellimi Kâsım Bey'e onunda vefâtı üzerine Mescid-i Harâm nâzırı kadı "Hüseyn el-Hüseynî"ye verildi. Bu zâtlar çok çalıştılar. Bilâ futûr on sene uğraştılar. İnşâ'ât 979 senesinin zilka'desinin yirmisinde hitâm buldu. Su muntazamân mebzûlen Arafât'dan [194] nefsi Mekke'ye akdı. Mekke de yirmişer otuzar musluklu on yedi büyük çeşme müte'adid sahrnıclar havuzlar yapıldı. Belde-yi mübârekeye tâze hayât geldi. "Mihrimah Sultân" bu uğurda beş yüz bin altın sarf etti. Nâil-i ecr-i azîm oldu. Diğer kısım târîhçilere göre bu inşâ'ât doğrudan doğruya Kânûnî Sultân Süleymân'ın eser-i himmetidir. Bir rivâyete göre de Sultân Selîm-i evvelin kerîmesi "Hanım Sultân"ın semer-i kerimîdir³¹⁰.

Bu üç rivâyet muhtâc-ı tedkîk ve muhâkemedir: inşâ'ât 969'da başlamış ve 979'da hitâm bulmuş ise bunu "Mihrimah Sultân"ın inşâ ettirmiş olması doğru olamaz çünkü müşârunileyh 964'de vefât etmiştir.

³⁰⁹ Bu ta'mîr için şu târîh söylenmişdi: Beyit yer almaktadır -940

³¹⁰ Hicâz Salnâmesi sene 1306 sâhife 116

Sultân Selîm-i evvelin kerîmesi "Hanım Sultân" rivâyeti ise çok zayıftır. Çünkü "Hanım Sultân" Selîm-i evvelin kızı değil, kızının kızıdır. Selîm-i evvelin dört kızı vardır: "Hafsa Sultân", "Hadîce Sultan", "Fâtıma Sultan", "Şâh Sultân".

"Hafsa Sultan" çok ma'ammer olmuşsa da Hadîce Sultân 950 senesinden, Fâtıma Sultân 960 sâlinde, Şâh Sultân da 965 târîhinden sonra vefât etmişlerdir. Hânım Sultân bunlardan Hadîce Sultân'ın kızıdır. 969 – 979 senelerinde vuku' bulan inşâ'âtı onun hattâ öbür sultânların yaptırmış olmadıkları ihtimalden uzaktır. Zannımızca Kânûnî Sultân Süleymân babası Selîm-i evvel ve oğulları Şehzade Mehmed ve Cihângir ve kızı Mihrimah nâmlarına birer camî' inşâ etmiş, Ayn- Zübeyde'yi de ecir ve sevâb-ı yegâne kerîmesi Mihrimah nâmına olmak üzere vefâtından sonra kendisi yaptırmıştır. İnşâ'ât Mihrimah nâmına başlamış ve o nâm ile hitâma ermiştir. Hattâ Kânûnî Sultân Süleymân 974'de vefât etmiş olduğundan hitâm-ı inşâ'ât Sultân Selîm-i sâni zamânına mesâdif olmuştur.

Bu kadar azîm fedâkârlıklar ihtiyâr olduğu halde yine suyollarında sellerin hücumuyla ba'zan ârızalar hudûs ederdi. Bu sebeptendir ki 1092'de Sultân Mehmed-i râbi' İstanbul'dan Süleymân Ağa isminde birini gönderip Arafat mecrâsını ayıklattırdı. 1181'de üçüncü Sultân-ı Mustafa ve 1235'de ikinci Sultân-ı Mahmûd³¹¹ ve sonra Sultân Abdulmecîd dahi termîm ettiler on üçüncü karn-ı hicrî evâhirinde yine mecrâda bozukluklar zuhûr ederek sular boşu boşuna başka cihetlere akıp gitmeye başladığından 1296 senesi muharreminde Mekke'de bir komisyon teşkîl olundu. [195] Memâlik-i İslâmiye'den bi'l-hâssa Hind'den Mısır'dan birçok i'âneler toplandı. Yetmiş beş bin Mısır altını sarf olunarak amelîyyât-ı inşâ'îyye 1300 târîhinde hitâma erdi. Bu sâyede Mekke'de su sıkıntısı kalmadı. "Sultân Mahmûd-ı sanî"nin beşinci kadını ve "Sultân Abdulaziz"in vâlidesi "Pertevniyal Sultân"ın on sekiz rebi'ul-evvel 1294 târîhinde vakfiyesinde vakfının vâridâtından her ne mikdâr fazla kalırsa Ayn-ı Zübeyde suyollarının ta'mîrine sarf olunmak üzere her sene altın olarak Hicâz hazînesine gönderilmesini şart eylemiştir.

Ayn-ı Halîs: Mekke ile Akabetu's-Sevîk" arasındadır. Suyu mebzûl bir kaynaktır. 874 târîhinde mulûk-ı çerâkiseden Sultân Kayıtbay bunu temizletmiş suyunu akıtmıştır. Yanında bir havuz ve mescid-i nebevî vardır.

³¹¹ Mısır vâlisî Mehmed Ali Paşa ma'rifet vehmetiyle

Sinan Paşa Sebîli ve Havuzu: Tarîk-i umrede beş def'a sadrâzam olan Yemen Fâtihi Gâzi Sinan Paşa'nındır. Müşârunileyh 987'de Mekke-i Mükerrerme'yi ziyaret edip "Mescid-i Aişe" yanındaki kadîm sahrnıç suyu bitmiş ve kurbundaki kuyununda suyu çekilmiş olduğunu görünce kuyuyu ayıklatmış ve âbıkeşler ta'yîn aderek kuyunun suyunu bir mecrâ ile sahrnıca aktarmış ve umre yolunda bir sebîl ve havuz yaptırıp bunları doldurmak için uzak yerlerde geniş ve derin kuyular kazdırarak mecrâ açtırmıştı. Şimdi bunların eseri kalmamıştır. Müşârunileyh Sinân Paşa'nın pek çok yerlerde pek çok hayrâtı vardır. İnşâllah "Osmânlılar" faslında bahis ederiz.

Çeşme: Minâ'da

Sebîl: Münşiye'de

Ahîran Mora muhâfızı olan Mısır vâlisi Ebubekir Paşa'nındır. Vakfiyesinin târîhi gurre-yi şa'ban sene 1152'dir. Beyn'el-Haremeyn müte'addid kuyular ve Cidde'de cami', mekteb ve sebîl ve Mora Cezîresinde Trapoliçe kasabasında cami', mekteb ve çeşme yaptırmıştır. Bunların vakfiyeleri ayrıdır. Târîhleri gurre-yi rebi'u'l-ahir sene 1149 ve 21 şa'ban sene 1154'dür.

Melik Çakmak Sebîl ve Havuzu: Mu'allâ'da sekiz yüz elli târîhinde mulûk-ı çerâkise-yi Mısıryye'den Melik Çakmak yaptırmıştır.

Kuyu: Mekke'de kubûr-ı şühedâda. Bu da Mısır vâlisi Ebubekir Paşa'nın eser-i hayırdır. Cidde vâlisi iken yaptırmıştır. Vakfiyesi Arabcadır. Târîhi muharrem sene 1147'dir.

[196]

Mekke-i Mükerrerme Kabristânı

Mekke-i Mükerrerme kabristânı "Bâbu'l-Mu'allâ" hâricindedir. Buraya "Hacûn" dahi derler. Buradaki gunûdekânî* düşünübde lisân-ı halleri "Cürhüm" meliki "Mezâz bin Amr bin el-Hâris" in asırlar evvel söylemiş olduğu bir kasîdeden olan:

«Arapça kaside yer almaktadır»

---

* Uyuyakalmış

Beyitleri me‘âlini nâlık olduğunu istihrâc etmemek kâbil değildir. Bu makbere Kânûnî Sultân Süleymân tarafından duvar içine alınmıştır. Bunda medfûn olanlardan ba‘zılar:

Hadîcetü'l-Kübra radiyallâhu anha: Ümmü'l-mü'minîndir. Kubbeli türbesi ve türbedârları vardır. Kânûnî Sultân Süleymân yaptırmıştır.

Âmine binti Vehb bin Abd Menâf: Vâlîde-yi celîle-yi seyyide'l-mürselîndir. Kapalı türbesi ve türbedârları vardır.

Seyyidinâ el-Kâsım radiyallâhu anh: Necl-i celîl Seyyid el-Kuneyn'dir.

Abdullah bin Zübeyr radiyallâhu anh: Aşera-yı mübeşşereden Zübeyr bin el-Avvâm bin radiyallâhu anh'in ferzend-i mükerrerîdir. Türbesi varsa da kubbesi yoktur. Türbeyi 950'de Kânûnî Sultân Süleymân yaptırmıştır.

Esma-yı Zâtu'n-nitâkeyn radiyallâhu anha: Ebubekir'in sıddık radiyallâhu anh'in büyük kerîmesi ve Zübeyr bin el-Avvâm radiyallâhu anh'in zevcesi ve Abdullah bin Zübeyr radiyallâhu anh'in vâlikesidir. Hicret-i nebeviyye gecesini nitâkına ya'nî fevtâsını ikiye bölerek bir parçasını sofraya diğer parçasına kırbaya bağ yaptığından "Cenab-ı Hak sana cennette iki netâk ihsân edecektir." Tebşîr-i nebeviyesine mazhâr olup "Zatun-nitâkeyn" unvanı almıştır.

Abdurrahman bin Ebîbekr radiyallâhu anh: Ebubekir radiyallâhu anh'in ferzend-i muhteremidir.

Attâb bin Esid radiyallâhu anh: İcile-yi ashâb-ı kirâmdandır. Feth-i Mekke günü İslâm'a gelmiş ve ba'de'l-feth taraf-ı peygamberden Mekke vâliliğine ta'yîn olunup vefâtına kadar vâlilikte kalmıştır. Vâliliğe ta'yinde yaşı yirmi râdesindeydi. Vefâtı Ebubekir sene-i vefâtına mesâdiftir. Kabri ma'lûm değildir.

Abdullah bin Ömer radiyallahu anh: Ömer bin el-Hattâb radiyallâhu anh'in necl-i güzînidir. Umre tarîkinde medfûn bulunduğu mervîdir.

Saffân bin Ümeyye radiyallahu anh: Ashâb-ı kirâmdandır.

Amr bin el-As: Ashâb-ı kirâmdandır. Babası Amr bin As'dan evvel [197] kabûl-i İslâm etmişti. Cenâb-ı peygamberden her işittiğini yazmak için izin almış ve yazmıştı. Bu sebeple pek çok ehâdis-i şerîfe rivâyet etmişti.

Osmân bin Talha radiyallâhu anh: Ashâb-ı kirâmdandır. Feth-i Mekke günü «Muhakkak ki Allah, emanetleri sahibine teslim etmenizi ve insanlar arasında hakemlik yaptığınız zamân adaletle hükmetmenizi emreder.»* âyet-i kerîmesi üzerine miftâh-ı Ka'be bu zâta verilmişti.

Ebû Mûsâ el-Eş'ari: Kibâr-ı ashâb-ı kirâmdandır. "42" veya "51" târîhinde vefât etmiştir.

Fazıl bin İyâz: Kibâr-ı sûfiyeden bir zâttır. 187 târîhinde vefât etmiştir.

Atâ bin Ebî Ribâh: Kibâr-ı tâbi'inden ve fukahâ-yı Mekke'dendir. Vefâtı 115 târîhindedir.

Sufyan bin Uyeyne: E'âzım-ı fukahâ ve e'imme-yi hadîstendir. 107'de doğmuş 198'de vefât etmiştir.

İmâm Nesâ'î: E'imme-yi hadîsten Ebû Abdurrahman Ahmed bin Ali en-Nesâ'idir. Cümle-yi esârından olan "Sünen" kitabı *Kütüb-i Sitte-yi* hadîstendir. 303'de vefât etmiştir.

Abdullah bin Es'ad bin Yafi'î es-Sûfi el-Yemânî: Meşâhir-i ulemâdandır. 755'de vefât etmiştir. Müddet-i medîde Mekke'de ikâmet ettiğinden kendisine "Kutb-ı Mekke" ve "Nezîl el-Haremeyn" denilirdi. "*ed-Dürrü'n-Nazîm fî fezâ'ili'l-Kur'âni'l-Azîm*" "*Ravzü'r-Reyâhîn fî Hikâyâti's-Sâlihîn*" "*Hulâsatü'l-Mefâhir fî Menâkibi's-Şeyh Abdülkadir*" "*Mir'âtü'l-Cenân ve İbretü'l-Yakzân fî Ma'rifeti Havâdisi'z-Zamân*" namlarıyla te'lifâtı ve sâ'ire âsârı vardır.

Takıyüddin Fâsî: Mekke kadısıydı. 832'de vefât etmiştir. Mısır ve Şam için müteber bir târîhçi olup bir nushâsı İspanya'da "Eskoriyal" kütüphânesinde mevcûd olduğunu kamus-ı "*el-İ'lâm*" yazıyor.

Abd Menaf: Ecdâd-ı peygamberîdendir.

Abdulmuttalib: Cedd-i sâni-yi peygamberîdir. "Abd Menâf" ile birlikte kubbeli bir türbede medfûndur.

Ebû Tâlib: Amm-i peygamberî ve Hazret-i Ali'nin pederidir. Kubbeli türbesi vardır.

---

* en-Nisâ 58

[198]

Büyüt-ı Mekke

"Büyüt-ı Mekke" mesâ'il-i vakfiye arasında mühîm bir mübehhis teşkîl eder. Fukaha-yı mütekaddimîn ve müte'ahhirînden kimi Mekke hânelerinin bey' ve îcâr edilmesinin hürmetine kimi haline re'yi vermiş ve bu bâbdaki nusûs ile Ömer ve Osmân ve Mu'aviye radiyallâhu anhüm'ün fi'il ve hareketleri te'âruz etmiş olduğundan bu mes'ele-yi mesâ'il muhtelif fiha'dan bi mes'ele-yi mühimme olmuştur.

"Kenzü'd-Dekaik"de şu hadîs-i şerîf mevcuttur. «*Kim Mekke evlerinin ücretinden yerse ateş yemiş gibidir.*»

"Târîhü'l-Zerki"nin cüz-i sânsinde rivâyetler vardır:

Tercümelere:³¹²

"Alkame bin Huzeyle"den mervîdir ki Mekke'deki hâneler, meskenler ahd-i Rasûlullah sallallâhu aleyhi vessellem ile Ebubekir ve Ömer ve Osmân radiyallâhu anhüm'ün zamân-ı hilâfetlerinde kiraya verilmez ve satılmazdı. Sahibsiz tanılırdı. Muhtâc olan sâkin olur ve müstağni kalan diğerini iskân ederdi. Ravîlerden "... " yine râvilerden "Ömer bin Sa'id"e " sen böyle rivâyet ediyorsun amma hâneni kiraya veriyorsun." demiş "Ömer bin Sa'id" " Hak te'âlâ muztarra* olan kimseye ekeli meyeyi helâl etmiş" cevâbını vermiştir.

Mücâhid'den de mervîdir ki Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem Mekke hânelerinin satılmasını, kiraya verilmesini nehy etmiştir.

[199]

"Belâzürî" "*Fütûhu'l-buldân*" da şu rivâyetleri nakl eder:

Bu rivâyetlerin³¹³ hulesâ-yı me'âline göre Rasûlullah sallallâhu aleyhi vessellem "Mekke haramdır. Hânelerinin satılması ve kiraya verilmesi helâl olmaz." buyurmuştur. Ve Ömer bin Abdulazîz emîr-i Mekke'ye ehl-i Mekke'nin Mekke hâneleri için kira almalarına müsâ'ade etmemesini çünkü kirâ almak kendilerine helâl olmadığını

³¹² Metinde tercümeden önce hadisin Arapçası da yer almaktadır.

* mecbûr olan

³¹³ Metinde me'alden önce hadislerin Arapçası da yer almaktadır.³¹³

yazmıştır. «*Dışarıdan gelenler ile yerliler orada eşittir*»^{*} âyeti-i kerîmeside Mekke yerlileri ile hac ve umre için hâricden gelenlerin menâzil-i Mekke'den intifâ' husûsunda müsâvî olduklarının mütezammindir^{*}. Hâricden gelenler istedikleri yere inebilirler. Şu kadar var ki kimse hânesinden çıkarılmaz Ömer bin el-Hattâb radiyallâhu anh dahi hâricden gelenler istedikleri yere inebilmek için hânelerine [200] kapı yapmamalarını ehl-i Mekke'ye emr etmiştir. Belâzürî" şu rivâyetleride nakl ediyor.

Ya'nî "Ebubekir bin Muhammed bin Amr bin Hezm" Mekke hânelerinin kiralarna müte'alik-i muhâsımatda kiracıların kirayı vermeleri için hükm ederdi. Bu, "Mâlik" ve "İbni Ebî Zi'b" in kavlidir. "Rabî'a" ve "Ebû ez-Zenâd" buyût-ı Mekke'den kira almak ve satmakta be'is olmadığını söylemişlerdir. "İbn Zi'b" Mekke'de Safâ ve Merve arasındaki hânesinin kirası gelir ve alırdı. "Leys bin Sa'd" "Mekke hânelerinin kiraları ashâbına helaldir. Yalnız meydanlıklara, yollara, sâhalara, harâbelere en evvel gelenler kirâsız inebilirler" demiştir³¹⁴.

İmâm-ı Şafi'î'den de böyle bir kavil mervîdir. "Sufyan bin Sa'id es-Sûrî" buyût-ı Mekke kiralarnın harâm olduğunu söylemiş ve bunda iltizâm-ı şiddet etmiştir. "Evza'î" ve "İbn Ebî Leyl" ve "Ebû Heyfe?" hâne sahibi hânesini leyale-yi hacda kirâya verirse batıl olduğunu ve leyale-yi haccın gayrı evkâtta kiraya verir ve müste'cir mücâverinden ve sâireden bulunursa beis olmadığı söylemişlerdir. Ebû Yusuf'un ba'zı ashâbı "Mekke hânelerinin kirâları ale'l-etlâka helâldir." "Akîf ve Bâdî" ancak tavâf-ı beytte mesâdîdir" demiştir. [201] "Tâceddîn es-Sebkî" *Tabakatü'l-Kübrâ*'sında [cild 1 sahife 236] beyân ettiğine göre İmâm-ı Şafi'î ve İmâm-ı Ahmed İbn Hanbel ve icle-yi e'immeden "İshâk bin Râhûye" bir sene Mekke'de içtima' edip orada İmâm-ı Şafi'î ile "İshâk bin Râhûye" arasında "beyne'l-Mekke kiralarnı" mes'elesine dâir şöyle bir münâzara cereyân etmiştir:

İmâm-ı Şafi'î – Cenâb-ı Hakk «...hicret etmiş olan yoksulların da hakkı vardır»³¹⁵ buyuruyor "deyyâr"ı mâliklerine mi nisbet etmiştir yoksa mâliklerinin gayrine mi? Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem feth-i Mekke günü [Trc]«*Kim o kapıyı kapatırsa emniyettedir. Ve kim Ebî Sufyân'ın evine girerse emniyettedir.*» demiştir. "Deyyâr"ı sâhiblerine mi sâhiplerinin gayrına mı nisbet etmiştir? Ömer bin el-

* el-Hac 25

* kapsayan

³¹⁴ Metinde açıklamadan önce hadisin Arapçası da yer almaktadır.

³¹⁵ El-Haşr 8

Hattâb habîshâne olmak için Mekke de bir hâne satın almıştır. Bunu bir mâlikden mi aldı yoksa gayrı mâlikten mi? Kezâlik Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem [Trc]« *Akîl bize bir ev mi bıraktı?*» buyurmuştur.

İshak bin Râhûye –Bu delilleri ba‘zı tâbî‘nin böyle demiş oldukları hakkındaki süzmek sıhhatini mü‘eyyidir.

İmâm-ı Şâfi‘î – Horasan fakîhi sen misin?

İshak bin Rahuye – Öyle zan olunuyorum.

İmâm- Şâfi‘î – İsterdim ki senin yerinde başka biri olsunda kulağını çektireyim. Ben Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem böyle buyuruyor diyorum "Atâ" "Tavus" "Hasan" "İbrâhîm" şöyle diyor diyorsun. Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellemin kavli yanında başkasının sözü hacet olur mu?

İshâk bin Râhûye – « *yerli ve yabancı bütün insanlar için eşit kıldığımız Mescid-i Harâm...* »* kavli-i kerîmi oku

İmâm-ı Şâfi‘î – Bu kavli-i ilâhi hassaten mescid-i hâram hakkındadır.

Bu münâzaradan sonra "İshak bin Râhûye "Şâfi‘î'nin zikri geçdikce "ve İhya-yı men Muhammed bin İdrîs" deyip mahcubiyetini i‘lân ettiği kendisinden menkûldür.

Bu münâzaradan anlaşılır ki İmâm-ı Şâfi‘î buyût-ı Mekke'nin bey‘i ve îcârını tecvîz etmektedir. [202] "Şemseddîn Ebû Abdullah Muhammed el-Beşârî" coğrafyaya dâir olan "*Ahsen et-Tekâsîm*"³¹⁶ kitâbında diyor ki:

"Ebû Ca‘fer el-Mansûr Mescid-i Harâm'daki tevsî‘âtını icra‘ etmeden Mescid-i Harâm'a beyenmiş olân hâneleri satın almak istemiş, ashâb-ı civar-ı Beytullah'dan mahrûm olmamak için râzı olmamışlar. Halîfe o vakit Mekke'de hacdaydı. Emelini icrâ edemediğinden dolayı mağmum* olmak ashâbının rızasını istihsâl etmeksizin hânelerini cebren gasben alıp yıkmayı tecvîz etmemiş, bu sebeple üç gün çadırından dışarı çıkmamış, kimseye görünmemiş. O sene huccac-ı meyânında İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe'de varmış. Fakat henüz ilim ve içtîhâdının derecesi kimseye ma‘lûm değilmiş. Halîfenin çadırına gitmiş üç günden beri kimseye görünmediğinin sebebini sormuş

* el-Hac 25

³¹⁶ 1877 sene-i milâdiyesinde " ...." de basılmıştır.

* hüzünlü tasalı

öğrenmiş "Bunun çâresi var. Emîru'l-mü'minîn emr ederse arz ederim" demiş huzur-ı halîfeye girmiş demiş ki "Efendim bu hâneleri ashâbına sorunuz. Ka'be mi onların yurduna gelmiş inmiş, onlar mı Ka'be'nin mekânına gelmişler, konmuşlar" tabi'îdir ki – Biz Ka'be'nin mekânına geldik konduk– diyecekler o hâlde kendilerine deyin ki – Ka'be'nin züvvârı çoğaldı mekânı daraldı. Yerine sâhib olmak biraz genişlemek istiyor. İşkâl ettiğiniz sahâsını tahliye ediniz. –Halîfe hânelere ashâbını da'vet etmiş kendilerine o suâli sormuş. "Ka'be bizim yurdumuza gelmedi biz onun yurduna geldik" demişler. Halîfe İmâm-ı A'zâmın öğrettiği cevabı vermiş. Hâneleri ashâbı bu mâkul ve meknû cevaba karşı mebhût* olmuşlar. Şek-i şifâ edememişler hânelerini satmaya râzı olmuşlar" Mu'âsırîmizden "Alûsi Mahmûd Şükrü" Efendi "*Belûğ el-Arab fî Ahvali'l-Arab*" nâmındaki eserinin birinci cildinin 252 sâhifesinde Rasûlullah sallalâhu aleyhi vesellem efendimiz Mekke'ye sulhen girdiği için sebî* ve iğtinâm etmediğini ve emâmü'l-müslimîn bir beldeyi unveten feth ederse sebî ve iğtinâmı udû etmek hakkına mâlik olmayıp, çünkü bunda hukûkullah ve hukuk-ı gânimîn bulunduğunu ve Mekke ile Harem'i iğtinâmdan mesûn kaldığı için arz-ı aşer olup, zirâ'at edilirse harâc-ı tarâh olunamayacağını beyân ettikten sonra Mekke hânelerinin bey'i ve icârı hakkında beyne'l-fukahâ ihtilâf bulunduğunu söyleyerek [203]der ki "Ebû Hanîfe Mekke hânelerinin bey'ini men' edip eyyâm-ı haccın gayrı evkâtında icârasının ahezesini tecvîz etmiştir. Ve bu husûsda "A'meş" in "Mücâhid"den rivâyet ettiği «*Rasûlullah'ın (s.a.v.) rivâyet ettiği hadîse göre Mekke'deki evlerin satılması ve kiralanması câ'iz değildir. "Mekke haramdır, malını satmak, evlerini kiralamak câ'iz değildir.*» hadîs-i şerîfine istinâd eylemiştir. Şâfi'î Mekke hânelerinin bey' ve icârı câ'iz olduğuna zâhib olmuştur. Çünkü Rasûlullah sallalâhu aleyhi vesellem ehl-i Mekke'yi ba'de'l-İslâm Mekke'nin kabûl-i İslâm bulunduğu hâl üzere takrîr etmiştir. Ne i'tinâm etmiş ne hâl-i sâbık için ehl-i Mekke ile mu'âraza eylemiştir. Rasûlullah sallalâhu aleyhi vesellemden sonra da hal böyle cereyân etti. İşte "Dâru'n-Nedve"ki en evvel binâ olunan hânedir. "Kusay"dan sonra "Abduddâr bin Kusay"a intikâl edip ba'de'l-İslâm-ı Mu'âviye "İkrime bin Âmir bin Hişâm bin Abduddâr bin Kusây" dan satın aldı. Dâru'l-imâre yaptı. Bu hâne pek ma'rif olduğu gibi bu bey'i ve şerâ'da pek meşhûrdur. Ashâb-ı kirâmın kimse buna i'tirâz etmedi. Ömer ve Osmân radiyallâhu anhüma dahi Mescid-i Harâm'ı tevsi' için Mekke hânelerinden pek çok hâneler satın aldı. Sâhipleri de esmânını temlik

---

* hayranlık
* rehin alma

ettiler. Eğer harâm olsaydı müşârunileyhüma Beyt-i mâl-ı müslimîninden bezl-i nukûd etmezlerdi. Zamânımıza kadar mu‘âmele bu veche ile devâm edip icmâ‘ı ümmet husûl buldu "Mücâhid"ın rivâyeti Mekke i‘tinâm edilmiş olduğundan hânelerin sâhiblerine bey‘ı câ‘iz olmadığına mahmuldür. İcârda böyledir."

[204]

Haremeyn Surre İrsâli

Haremeyn'e en evvel "surre" gönderen Hulefâ-yı Abbâsiye'den "el-Vâsık Billah"dır. Fakat bunu her sene muntazamân gönderemeyip ba‘zı seneler hac mevsiminde gönderir, tevzi‘ ettirirdi. "el-Muktedir Billah" buna her sene göndermeyi âdet ittihâz etti. 311 târîhinde gönderdiği surrenin mikdârı 310426 fıylurîdir³¹⁷.

Fâtimîler Hicaz'ı kendilerine bağlamak için Haremeyn'e çokça para gönderirlerdi. Her sene Hicaz'a gönderdikleri mürettebâtın mikdârı yüz yirmi bin dînârdı³¹⁸. Vezir "Bazûrî" zamânında bunu iki yüz bin dînâra iblâğ ettirdi. Osmânlılara gelinceye kadar Hicâz mürettebâtı hiçbir devlet zamânında bu miktâra resîde olmadı. Mısır hükûmetleri Haremeyn'e gönderdikleri "mahmil"e pek ziyâde i‘tina ederlerdi. Hatta Mekke'ye Medine'ye varıncaya kadar uğradığı yerlerin en büyük hükûmet-i me‘mûrînin "mahmil" hâmil olan devenin ayağını öpmesi usûl-ı mer‘ıyedendi. Mekke emîrleri de öperlerdi. 843'de mulûk-ı çerâkiseden Sultân Çakmak bu âdeti ilkâ etti.

Osmânlılar devrinde Hicaz'a "surre" irsâli Çelebi Sultân Mehmed zamânında başladı. Sultân Selîm-i evvel ve Sultân Süleymân-ı Kânûnî zamânında surre mikdârı tezyîd olundu. Sonra tadrîcen artarak hadd-i kemâlini buldu. En sonraki mikdârı bir veche âtîdir:

Mekke-i Mükerrerme Surre

Evlâda intikâl etmenin ve inkitâ‘ neslide diğerk muhtâcîne verilmek üzere Mekke ahâlîsi muhtâcinîne muhassas olan:

Guruş	
-------	--

³¹⁷ Fîlûrî kadîm Venedik'in altınıdır. Kıymeti Osmanlı altınının nısfına mu‘âdildir.

³¹⁸ Dînâr kadîm altın sikkedir. Hakîkî kıymeti hakkında müte‘âddid ekvâl vardır. Kavl-i meşhur der ahce göre kıymeti Osmânlı altınının sülüsüne mesâvîdir.

72613	Haremeyn hazînesinden
37876	Evkâf hazînesinden
323	Mâliye hazînesinden
47153	Şâm emvâlinden
21373	Hazîne-yi hâssa-yı şâhânedan
17.338	

[205] Harem-i Şerîf müdürîyeti me'murlarıyla Harem-i Şerîf ağalarının ve e'imme ve hutbâ ve hüdmâ ve eşrâf ve sâ'irenin senevî ma'âşları:

Guruş	
17.338	
387378	Mâliye hazînesinden
253990	Evkâf-ı mazbûtadan
811706	

Mekke ve Tâ'if'deki kütübhâne hâfız kütüpleri muvakkithâne sâ'atcileri ve mükebbirler mü'ezzinler ve sâ'ire ma'âşları ve hâfız kütüplerin hâne kiralrı ve ba'zı tekâyâ ve muhtâcîn ile gurebâ hastahânesi mürettebâtı:

Guruş	
72547	Sultân Abdulmecîd vakfindan

Sabahları ahbarâ-yı şerîfe okuyanların ve Meymûne radiyallâhu anha türbedârlarının ve mükebbir ve mü'ezzinlerin ve zemzem suyu dağıtanların ve mes'î firâşlarının vezâ'ifi:

Guruş	
3600	Sultân Mahmûd-ı sâni vakfindan
133780	Bezm-i Âlem Vâlîde Sultân vakfindan

Guruş	
-------	--

3744	Evkâfdan
168887	Mâliye ve Haremeyn hazînelerinden
1073854	

Medîne-i Münevvere Suresi

Evlâda intikâl etmek ve inkitâ' neslide diğerk muhtâcîne verilmek üzere Medîne ahâlisi muhtâcîne muhassas olan:

Guruş	
148501	Haremeyn-i Şerîf'in evkâfından
47315	Evkâf hazînesinden
107738	Mâliye hazînesinden
17648	Hazîne-yi hâssa-yı şâhânedan
321202	

Şeyhu'l-harem ve Harem-i Şerîf müdüretî me'mûrlarının mahsûsât-ı seneviyelerîdir. Bağdâd ve Basra'da kâ'in Haremeyn-i Şerîf'in evkâfî hâsîlatından tasviye olunur.

Guruş	
148501	Haremeyn-i Şerîf'in evkâfından
47315	Evkâf hazînesinden
107738	Mâliye hazînesinden
17648	Hazîne-yi hâssa-yı şâhânedan
321202	

Harem-i Şerîf ağaları ve huddâmı ile sâdât-ı ulviyenin ve Mescid-i Kubâ ve Mescid-i Ömer hudemâsının ve sâ'irenin vezâ'if-i seneviyesi:

Guruş	
1103460	Mâliye ve evkâf hazînelerinden
2400	Evkâf hazînesinden

2400	Evkâf-ı mazbûtadan
67005	Sultân Abdulmecîd evkâfindan
1857247	

Hamîdiye Medresesi müderrisliğinin ve ba'zı müstehzin? ve fukarâ ve sâlihânın vezâ'ifi:

Guruş	
13680	Evkâf-ı meşrûtadan
4280	Sultân Hamîd-i evvel evkâfindan
29940	Sultân Mahmûd-ı sâni evkâfindan
1500	Nezâreti na-ma'lûm evkâfdan
305566	Hazîne-yi hassa-yı şâhânedan
2212313	

[206] Mahmûdiye Medresesi hâfız kütüpleriyle müderrisliğinin ve Mecîdiye Hastahânesi me'mûrîn ve hudemâsının mürettebât-ı seneviyesi:

Guruş	
2212312	Sultân Mahmûd-ı sâni vakfindan
14404	

Mecîdiye Medresesi hâfız kütüpleriyle firâset-i şerîfe vekîlinin ve Mecidiye Mektepleri hüdemâsının ve sakâlarla Mecîdiye Hastahânesi me'mûrîn ve hudemânın ma'âşları:

Guruş	
122286	Sultân Abdulmecîd vakfindan

Sûre-yi Tebârek ve sûre-i Yâsin kıra'at edenlerle Medîne-i Münevvere mülâsının ma'âşları:

Guruş	
19720	Bezm-i Âlem Vâlide Sultân vakfindan

47976	Mâliye ve evkâf hazînelerinden
2416699	

Kudus'e ait bilgiler eklenmedi

Mekke-i Mükerreme ve Medîne-i Münevvere'ye Âid Mürettebât-ı Umûmiye

Guruş	
523250	Surre emîni mahsûsâtı
201483	Müjdeciler
47856	Mübeşşir
22750	Haftân ağası
35023	Emîr-i Mekke
18061	Ba'zı me'mûrîn
24875	Bihûr ve sâ'ire bahâsı
26741	Mahmil-i Şerîf Medîne'den istikbâl için Mekke'den gönderilen şerîfin harc-râhı
19570	Çadırların ve sâ'irenin ta'mîr masrafı
24958	Emîr-i Mekkeye gönderilen iki ferâcenin esmânı
564640	Mekke ve Medîne ve Şâm ahâlisine ve hac yolundaki urbâna verilen atıye ve hil'atler
3600000	Kîlâr hac tahsisâtı ...
18498803	Mekke ve Medîne ahâlisine zehâ'ir esmânı
488500	İki bin beş yüz Guruş ve daha yukarı ma'âş alan me'mûrîn-i devletin mart aylıklarının kesilen yüzde onlardan müteşekkîl şehâdetname ve ikrâmiye bedeli
23106510	

[207]

Mürettebât-ı Hicâziyye'nin Mecmû'ı

Guruş	
1073854	Mekke-i Mükereime surresi
2416699	Medîne-i Münevvere surresi
11546	Kuds-i Şerîf mürettebâtı
24106510	Mekke-i Mükereime'ye ve Medîne-i Münevvere'ye â'id mürettebât-ı umûmiye
27608609	
400000	Haremeyn-i Şerîfeyn için zeytin yağı ve sâ'ire esmânı
27008609	

Mısır'dan Gönderilen Mürettebât-ı Hicâziye

Mısır altını	
1282	Emîru'l-hâc mürettebâtı ve mahmil-i Mısırî masrafı
2511	Urbân Mürettebâtı
1493	Mekke ve Medîne eşrâfının mürettebâtı
1961	Mekke'de tekve mürettebâtı
1657	Medîne'de tekve mürettebâtı
2879	Mekke ve Medîne ahâlisi mürettebâtı
3000	Mekke ve Medîne evkâf-ı Haremeyn ve evkâf-ı husûsiye ve ehliye ve hayriye .. ve mâliyeden ve merteb olan
22500	Mekke ve Medîne buğdayı esmânı
1629	Haremeyn-i Şerîfine mûm ve kandil masrafı
155	Çâdır ve karbe ve sâ'ire
4248	Mesârif-ı nakliye "Birren ve Bahren"
6420	Haremeyn-i Şerîf için zeytinyağı ve hasîr ve sâ'ire esmânı olarak dîvân-ı evkâfdan gönderilen
265	Mesârif-ı müteferrika
50000	

Mekke ve Medîne'ye Aid Mürettebât-ı Sâire

.....	
-------	--

4459	Zeytin yağı
13442	Zeytin yağı Mısır'dan
145	Şem' -i kâfûrî
581	İspir meçet
6	Behûr
10	Mangır
300	Dirhem gül yağı
150	İspir meçet Harem-i Şerîf-i mukayyide mezâhib-i erba'a makâmları için
40	İspir meçet Tâ'if'de İbn Abbâs makamı için
110	Aded kandîl
288	Zeytinyağı
12000	Erdeb buğday Mekke'ye bir erdeb 108 ...
8000	Erdeb buğday Medîne'ye bir erdeb 108...

2. MEDİNE

cilt 2 [1]

Bismillahirrahmanirrahîm

İslâmda "Vakf"ın Aslı

"el-İknâ" ³¹⁹ sâhibi "Şirbînî" vakfında kable'l-icmâ' asl olan «Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz»* âyet-i kerîmesi ve «Âdemoğlu ölürse, üçü müstesna amel kesilir: Devam eden sadaka, faydalı ilim veya duâ eden sâlih evlat» hadîs-i şerîfi olup hadîs-i şerîfdeki "sadakâ-yı câriye"nin inde'l-ulemâ "vakf"a mahmûl bulunduğu beyân ediyor. Kadı Beydâvî mezkûr âyet-i kerîmenin tefsîrinde «Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz» «ای من المالک او ما یعمه و غیره کبذل الجاه فی معاونة الناس» dedikten sonra şu izâhatı veriyor: "Mervîdir ki bu âyet-i kerîme nâzil olunca Ebû Talhâ³²⁰ radiyallâhu anh geldi dedi ki "Ya Rasûlallah! Emvâlîmден en sevdiğim "Ba'rûha"dır³²¹. Bunu Allah-u te'âlâ'nın sana gösterdiği mahalde tahsîs et" Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem buyurdu ki : «.... .... Bu kazançlı mâldır. Akrabaya tahsîs etmeni münâsib görüyorum.»³²² Zeyd bin Hâris ³²³

³¹⁹ el-İknâ' fî Hâlu'l-fâz Ebîşecâ' " lil'alâmeti Şemseddin Muhammed bin Ahmed ... el-Hatîb eş-Şâfî'î el-Mütevefî sene 977

* el-Al-i İmran 92

³²⁰ Zeyd bin Sehl el-Ensârî en-Necârîdir. Ehl-i Bedir'dendir. Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem efendimiz müşârunileyhle Ebû Ubeyde bin el-Cerrah radiyallâhu anh arasında akd-i mevâhat etmişti. Meşâhir-i şeca'ândandır..... mahâreti fevku'l-adeydi. "Uhud" Gazvesi'nde Nebî Ekrem sallallâhu aleyhi vesellem efendimizi kendi nefsiyle vikâye ettirdi. Hakkında صوت ابى طلحة فى الجيش خير من مائة رجل» buyrulmuştur. Yetmiş yaşında iken 31 ya 34 ya 51 senesinde vefât etmiştir. Cihâd uğurunda denize binerek gemide vefât etmiş . Ve defni için bir ada bulunamadığından cenâzesi yedi gün gemide kalıp bozulmamıştır. Bir rivâyette Medîne'de vefât etmiştir. "Mulhassan min Esedu'l-Gaye"

³²¹ Bâ'nın fetha ve diğeriyle râ'nın fetha ve zammıyla memdûden veya ve râ'nın fethayla maksuren okunur Medîne de bir hadîka-yı meşhûradır.

³²² Sâhîhî Buhârî'nin ikinci cildinin 119'uncu sahîfesindeki hadîs-i şerîfe mürâce'ât buyrulsun"

³²³ Zeyd bin Hâris havâs-ı ashâb-ı kirâmdan ve ehl-i Bedir'dendir. Fî'l-asl Hazret-i Hadîcetü'l-Kübrâ'nın kölesiydi. Kable'n-Nübüvve Râsûlullah efendimize hibe etmişti. Zamân-ı cahiliyede vâlidesi mensûb olduğu "Benî mez" kâbîlesini ziyârete giderken yanında bulunan ve sekiz yaşında olan Zeyd esir olup Sûk-ı Ukâz'a götürülmüş ve orada Hazret-i Hadîce nâmına satın alınmışdı. Rasûl-ı Ekrem Efendimiz Zeyd'i âzâd edip oğulluğu kabûl etmişti. «Evlâtlıklarınızı babalarının soy adlarıyla anın.» âyet-i kerîmesi nâzil oluncaya kadar "Zeyd bin Muhammed" nâmıyla yâd edilirdi. Sonra babasını ismine izâfen "Zeyd bin Hâris" denildi. Nebî zîşan kendisine ammü ekremleri Hazret-i Hamzâ ile kardeş etmişti. Ve âzâdesi Ümmü Eymeni ona tezevvüc etmekle bundan oğlu "Üsâme" dünyaya geldi. Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem halasının kızı Zeyneb binti Cahş" ona tezevvüc eylemişti. Zeyneb izdivac-ı tâlibi vuku'unda kendisine Rasûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi vesellem efendimizin tezevvüc edeceğini zan edip memnûnen muvânekat etmiş ve sonra Zeyd için istenildiğini anlayınca imtina' göstermişti. Fakat «Allah ve resulü herhangi bir konuda hüküm verdiklerinde artık mümin bir erkek veya kadın için işlerinde tercih hakları yoktur. Allah'ın ve resulünün emrine itaat etmeyenler doğru yoldan açıkça sapmışlardır.» âyet-i nâzil olunca Zeyd ile izdivâca arz-ı mutava'at edilse de aralarında Arablarca pek ziyâde mühim ve muknî olan "kifâet" in mecûd olmadığını söyleyerek onunla hoşça geçinmedi. Bu hâlden dolayı Zeyd onu tatlîk etmek istedikçe peygamber Efendimiz kendisine

radıyallâhu anh dahi pek sevdiği atını getirip «*Bu Allah yolu içindir*» dedi. Rasûlullah sallallâhu [2] aleyhi vesellem bu ata Hazret-i Zeyd'in oğlu "Usâme"yi bindirdi. Zeyd "maksadım bunu tasdik etmekdi" demekle Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem "Hakk te'âlâ sadakanı kabûl etti" buyurdu. Bunlar delâlet eder ki en sevgili mâlı akrabasının en

---

mani' ederdi. Hâlbuki Hazret-i Zeyneb'in ezvâc-ı tâhirât dâhil olacağı men tarafu'llah peygamberimize bildirilmişti. Nihâyet Zeyd geçimsizliğe tahammül edemeyerek Zeyneb'i tatlik etti. İnkızâ-yı iddetten sonra Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem yine Zeyd'i gönderib Zeyneb'i kendisi için istedi. Zeyneb sevincinden secde-yi şükür etti. "Ya Rabbi Rasûl-i Ekreme layık isem kısmet eyle" dedi. Fi'l-hâl «*..Zeyd onunla evlenip ayrıldıktan sonra müminlere, evlâtlıklarının -kendileriyle beraber olup ayrıldıkları- eşleriyle evlenmeleri hususunda bir sıkıntı gelmesin diye seni o kadınlara evlendirdik. Allah'ın emri elbet yerine getirilecektir.*» âyet-i kerîmesi nâzil olup Hazret-i Zeyneb Cenâb-ı Rasûl-i Ekreme tezevvüc buyuruldu. Bu cihetle ümmü'l-mü'minîn Zeyneb "Nebî peygambere Allah tezevvüc etti" diyerek iftihâr ederdi. Zeyd için bir şereftir ki kendisinden başka hiçbir sahabînin ismi Kur'an'da mezkûr değildir. Müşârunileyh hicretin sekizinci senesinde Rumlar üzerine Şâm'a gönderilmiş, orduya serasker nasîb edilmiş olmakla "Mûte"de vuku' bulan muhârebede şehit oldu. Şehâdet-i Peygamber efendimizi pek çok müte'essir etmiş ve ağlamıştı. Radıyallâhu anha. Fransa hükûmâ-yı müte'âhiresinden meşhûr "Volter" Rasûl-i Ekrem Hazret-i Zeyneb'i tezevvüc buyurmasını sû'-i te'vîl ederek müfteriyâne ve cidden küstehâne bir sûrette ve tiyatro tarzında nazm edip kendi hekimliğini müsahhireliye çevirmiştir. Fakat hasm-ı cânî olan Papa'dan "Sevgili oğlum Volter!" hitabıyla bir nevâziş-nâme almıştır. Ancak "Volter"ın bu iftirâsına icâben bizim müfessirlerin meselâ "Kadı Beydâvî" ile "Zamehşerî"nin daha önce yazdığı bühtânlar sebep olmamış mıdır? Bu iki büyük müfessirin kaviyyen Peygamber Efendimiz'in Zeyd'in bulunmadığı bir zamânda hânesine uğradığını ve Zeyneb'i görmekte kalbinde bir te'sir yapıp «سبحن الله مقلب القلوب» dediği ve Zeyneb'in bunu istedik Zeyd'e nakl etmesi üzerine Zeyd'in Zeyneb'i tatlik ettiğini yazmışlardır. "Ebû Bekir bin el-Arabî"nin dediği gibi aslen sahîh değildir. Bunu İmâm Kuşeyrî ve Kadı İyadî dahi redd etmişlerdir. Meselenin hakîkatî şudur ki: Arablar âdât-ı cahiliyeden olarak evlatlıklarını mîras ve hürmet-i nesebe kadar bi'l-cümle hukûkta asil evlatlarıyla bir tutarlardı. Evladları gibi mirâsa idhâl eder ve evlatlarının mutallakalarını tezevvüc etmedikleri gibi bunlarında mutallakalarını almazlardı. Cenâb-ı Hakk bu âdet-i câhiliyeyi kaldırdı.«*Bunlar sizin kendi iddianızdır; hak ve hakikati Allah söyler, doğru yolu da O gösterir. Evlâtlıklarınızı babalarının soy adlarıyla anın. Bu Allah katında adalete daha uygun bir davranıştır*» buyurdu. Bu âdet-i câhiliye kalkınca evlatlıkların mutallakaları alınabilecekti. Hâlbuki neseblerine ilhâk etmiş oldukları evlatlıklarının zevcelerini almak kablerinde kökleşmiş olan bir âdetin hilâfını yapmak demektir ki Arablar için pek güç birşeydi. Ar ve şecâ'at vehmiyle buna cesâret edemezlerdi. Onlara bir misâl gösterib kendilerini ona imtisâl ettirmek hikmeten lâzımdı. Bu misâl kim olabilirdi? Cenâb-ı Hakk câhiliyetin harâmını helâl, helâlini harâm ettiği vakit buna en evvel Peygamber Efendimiz icrâ ederdi. Evlatlığı mutallakasını almak meselesinde misâl yine O oldu. Oldu değil, olduruldu. Nitekim «*Resûlüm!) Hani Allah'ın nimet verdiği, senin de kendisine iyilik ettiğin kimseye: Eşini yanında tut, Allah'tan kork! diyordun. Allah'ın açığa vuracağı şeyi, insanlardan çekinerek içinde gizliyordun. Oysa asıl korkmana lâyık olan Allah'tır. Zeyd, o kadından ilişkisini kesince biz onu sana nikâhladık ki evlâtlıkları, karılarıyla ilişkilerini kestiklerinde (o kadınlarla evlenmek isterlerse) müminlere bir güçlük olmasın. Allah'ın emri yerine getirilmiştir.*» kavli kerîmiyle beyân buyuruldu. Cenâb-ı Hakk Rasûl-i Ekremine Zeyneb'in kendi zevcâtı meyânına dâhil olacağını ya'nî "Zeyd"ın zevcesi Zeyneb'i tatlik edeceğini ve inkızâ-yı iddetten sonra o mutallakayı kendisine alacağını ve bu sûretle âdet-i câhiliyeyi kaldırmış olan emr-i ilâhînin evvela kendisi ittibâ' ederek başkalarına misâl olacağı bildirilmişti. Peygamber Efendimizin nefsinde gizlediği şey işte budur. Buna sebep de ef'âl ve harekâtına nisb-i nikâh intikâd eden kimselerden tehâşîsi yahud evladlığından istihyâsıdır. Bundan dolayı Cenâb-ı Hakk Rasûl-i Ekremine «*...öncelikle çekinmen gereken Allah olduğu halde sen halktan çekiniyordun.*» Kavli keremiyle mü'âzeze buyurdu. "Zeyneb'i gördü de kalbinde bir te'sir yaptı ne demektir? «*Sakin ola ki, onlardan bazı gruplara verdiğimiz geçici dünya nimetine göz dikmeyesin!- dünya hayatının süsü olarak verdiğimiz şeylere imrenme*» edeb-i ilâhîsiyle .... münezzeh ve mühezzeb «*Muhakkak ki sen pek yüce bir ahlâk üzerindesin.*» medh-i ilâhîsine ... olan Hazret-i Peygambere bundan büyük buhtân mı olur? Zeyneb, Peygamber efendimizin hala-zâdesidir. Kadınların tesettüründen evvel ve bekâret-i tarâveti ... onu pek çok def'âlar görmüştür. Onu "Zeyd" e tezevvüc edende kendisidir. İsteseydi Zeyd'e tezevvücden evvel kendisi tezevvüc ederdi.

yakınına infâk etmek efdaldır. Ve âyet-i kerîme "vâcib" ve "müstehâb" olan infâka şâmîldir."

Sadrâ's-şerîa "Ubeydullah bin Mes'ûd Mahbûbî el-Buhârî" "*Vikâye*" şerhinde vakfin aslını daha eski bir zamâna irca' edip «*والاصل فيه وقف الخليل صلوات الله عليه الكعبة*» demiş yanî İbrâhim aleyhisselâmın Ka'be'yi vakf etmesini asl olarak göstermiştir. Birçok fukahâ da bunda kendisine ittibâ' etmiştir.

Vakfin aslı hakkında hulâsa-yı ekvâl-i fukahâ bundan ibârrettir. Ma'hâza Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem efendimiz ile Hulefâ-yı Râşidîn ve sâ'ir ashâb-ı güzîn vakf-ı emvâl edip "vakfin" cevâz ve lüzûmuna icma' husûl bulmuş ve hâcetde buna mess etmiştir.

İslâm'da İlk Vakf

İmâm Hassâf "*Ahkâmu'l-evkâf*" yahud "*Kitâbu'l-vukûf*" nâmındaki eser-i binezîrinde İslâm'da ilk vakf hangisi olduğunda ihtilâf bulunduğunu beyân ediyor. Çünkü "ensâr" "Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem efendimizin vakfı İslâm'da ilk vakıftır" demişler. Ve "muhâcîrîn" Ömer radiyallâhu anh'ın vakfı ilk mâl-ı mevkûf olduğunu söylemiştir. Ancak İbni Kâ'b radiyallâhu anh "Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem "Uhud"³²⁴ gazvesinden avdetinde "Muhayrik"ın vasiyeti mûcebince emvâlini alarak vakf etmiş ve Ömer hicretin ikinci senesinde Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem "Hayber"den³²⁵ avdetinde "Semğ"i³²⁶ vakf eylemiştir" demiş olduğundan bu kavle göre

³²⁴ "Uhud" zammeynle Medîne-i Münevvere'nin cenûbunda ve bir iki saat bu'dunda bir dağın ismidir. Hicretin üçüncü senesi şevval evâ'ilinde Ebû Sufyân "Bedir" Gazvesi mağlûbiyetinin acısını çıkarmak için üç bin kişi ile oraya gelip ehl-i İslâm ile muharebeye tutuştu. Neticede mağlûb oldu. Amm-i peygamberî seyyidü's-şühedâ radiyallâhu anh bu muharebede şehit düştü. Müşârunileyh "Vahşî" nâmında bir habis pusudan attığı hırba ile şehit etmişti. Vahşî sonra Müslüman olup peygamberin du'asına kıyâm eden ma'hûd "Müseylemetül-Kezzâb"ı yine o hırba ile öldürdü. "Kable'l-islâm hayra'n-nâs, ba'de'l-islâm şerra'n-nâsı katl ettim" derdi. Ebû Sufyân'ın zevcesi ve Mu'âviye'nin vâlidesi Hind Hazret-i Hamza'nın ciğerini çıkarıp şiddet-i gayzından ısırması emmiş yahud yemişdi. Bu sebeple "Âkiletü'l-Ekbâd" ve "Hind" lakaplarıyla şöret buldu. Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem Hazret-i Hamza'nın cesedini buldurup nâmazını kılmış ve sonra diğer şühedânın nâmazlarında edâ buyurmuşdu. İmâm-ı A'zâm bununla temessük ederek İmâm-ı Şafi'î ve İmâm-ı Ahmed'in ictihâdları hilâfına olarak şehidin nâmazı kılınmasına kâ'il olmuştur. Bu muharebede "Utbe bin Ebi Vakkas" Rasûlullah efendimizin dudağını yardı dişlerini kırdı "Abdullah bin Kum'e" dahi mübârek yüzünü tırmaladı. Fahr-i kâ'inât efendimiz ise hem akan kanları siler hem «Allah'ım kavimi başıyla onlar bilmiyorlar» diye du'â ederdi.

³²⁵ "Hayber" Medîne ile Şâm arasında hurmalığı mezra'ası çok bir beldedir. Yâhûdilerin orada tecemmü' ve Şâm'a gidip gelen ticareti ta'arruz ettikleri ve Medîne'de bulunan münafikîn ile gizli haberleştikleri anlaşıldığından hicretin yedinci senesi muharreminin Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem altı yüz mücahid ile Hayber'i muhâsara edip on gün sonra feth-i müyesser oldu. Esedallahu'l-gâlib Ali bin Ebî

Peygamber efendimizin vakf-ı İslâm'da ilk vakıftır. "Uhud" Gazvesi hicretin üçüncü senesi şevvâli evâ'ilinde ve "Hayber" Gazvesi hicretin yedinci senesi muharreminde vuku' bulmuştur.

[3]

Asr-ı Sa'âdet

Vakf-ı Rasûlullah Sallallâhu Aleyhi Vesellem

"Uhud" Gazvesi'nde ehl-i İslâm ile birlikte harb eden yahûdi ve "Nadrî"³²⁷ "Muhayrîk" maktul olursam emvâlim Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellemin olsun. İstedîği gibi tasadduk etsin" diye vasiyet etmişti. Hicretin üçüncü senesinin onuncu ayında o gazvede maktul düşmekle vasiyeti mûcebince emvâlini Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem alıp vakf etti. Bu emvâl Medîne'yi Münevvere'de yedi hurmalıkdan ibâretti:1-el-A'râf yahûd el-A'vâf, 2-es-Sâfiye, 3-ed-Delâl, 4-el-Mîşeb, 5-Bi'rîka, 6-Hasenî, 7-Müşerrebet-i Ümmü İbrâhîm.

"Muhayrîk" Vakıdî rivâyetince şeref-i İslâm ile müşerref olmayıp yahûdi iken mücâhidîn-i İslâm ile birlikte harb ederek maktûl olmuş makbere-yi müslimînin bir tarafına defn edilmiştir. Namâzı kılınmamıştır. Ömer bin Abdulazîz'den mervî olan

---

Tâlib Hayber'in kal'âlarından birisinin kapısını koparıp kalkan gibi kullanmıştı. Ba'de'l-feth yahûdileri Rasûl-ı Ekrem efendimize kızartılmış bir koyun takdîm ettiler. Ashâb-ı kirâmla birlikte yemeğe başladılar bir lokma alınca ashâb-ı kirâma elinizi çekiniz bu koyun zehirli olduğunu bana haber veriliyor dedi. Lokmayı ağzından çıkardı. Derhal iki küreği arasından kan aldırdı. Ashâbdan Bîşr bin Berâ bir lokma yemiş olduğundan hastalandı. Koyunu .... Selam bin Mütkim" zevcesi "Zeyneb binti el-Hâris"di. Buna ne sebeple cür'et ettiği soruldu. "Hak peygamber isen zarar verilmez yalancı isen ilkden kurtulmuş oluruz şimdi hak peygamber olduğunu anladım" dedi. Salıverildi. Fakat beşer bin ... " te'sir ile vefât etmesiyle tutulup kısas-ı i'dâm olundu. Hayber arazisinde Beytu'l-mal için zabt edildi. Avdette "Vadi'ül-Kurra" nahiyesi harben istilâ olundu içindeki emvâl ve eşya .. taksim edildi . Ahâlisi ... olmak üzere yerinde bırakıldı "... ahâlisinde vergi tarh olundu

³²⁶ Semğ fetha sâ ve sükûn-ı mîm iledir. Medîne'de Hazret-i Ömer'e â'id bir yerdir. Buna "mâl" ta'bîrini şârih-i kâmus tağlît etmiş ise de Kütüb-i Ehadîsde .... "Nihaye" de«شمغ» «مال للعمر بالمدينة وقفه» denilmiştir. ... "mâl"ın ta'rîfine «ما ملكهم كل شيء» demelerine nazara mülk olan birer mal demek olur bizde bile «اموال غير منقوله»ta'bîri şâyi'dir.

³²⁷ "Nadrî" yehûd-ı Hayber'den bir tâ'ife olan "Benî Nadîr"e mensub demektir. Bunlar Medîne'ye iki mil mesâfede bir nâhiyede sakin olup muhkem kal'aları mükemmel silahları vardı. Ehl-i İslâm aleyhinde bulunmamak üzere mü'âhede etmişlerken Kureyş-i Mekke ve munafikîn-i Medîne ile muhabere ettikleri hatta Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem Efendimiz ba'zı sahabe-yi kirâmla nâhiyelerine gittiklerinde desise ile cümlesini i'dâm etmeye karar verdikleri vahyen ma'lûm olduğundan "on gün zarfında bu diyardan çıkıp gitsinler" diye kendilerine haber gönderildi. Gitmeye hazırlanmaktalar iken münafikîn-i Medîne'nin telkînâtıyla kaldılar unfa ile cevab- reddettiler. Hicretin dördüncü senesi rebi'u'l-evvelinde nâhiyeleri muhâsara edildi. Altı gün sonra emân dilediler. Eslihâdan başka mallarından develerine yükletebilecekleri şeyleri alıp gitmek üzere müsâ'ade istediler. Buna müsâ'ade buyuruldu. Altıyüz deveye yükletebildikleri emvâli alıp kimi Şâm'a kimi Hayber'e gitti. İşte "Muhayrîk" bu tâ'ife-yi yehûddandı.

hadîs-i şerîfde «*Muhayrîk yahudîlerin hayırlısıdır*» buyurulmuş olması "Vakıdî"nin rivâyetini müeyyiddir. "İbn Esîr" de târîhinde bu rivâyeti te'yîden «*Kılıcını aldı ve va'detti: "Eğer öldürülürsem, malım Muhammed'e aittir, onu dilediğini yapar" dedi. Sonra öldürülünceye kadar savaştı. Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Muhayrîk Yahudilerin en hayırlısıdır.*» diyor.

Amma "İbn İshak" ve "İbn Hişâm"ın rivâyetlerine göre şerîfyâb-ı İslâm olmuştur. Cevdet Paşa da "*Kıtas-ı Enbiyâ*" da "Muhayrîk"ın re'isâ-yı yahûdî Uhud Cengi'ne iştirâka ikna' edememesi üzerine i'lân-ı İslâm ettiğini ve şehid olursa cümle emvâlini umûr-i cihâda sarf etmesini Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem efendimize vasiyet eylediğini yazmıştır.

Rivâyetler mütenâkız ise de «*Muhayrîk yahudîlerin hayırlısıdır*» hadîs-i şerîfine nazaran şerîfyab-ı İslâm olmadan maktul düştüğü anlaşılmaktadır. Şu kadarı var ki ehl-i i'man ile cihâda iştirâk ve nefsin helâk etmiş ve emvâlini Rasûlullah Efendimize vasiyet ederek İslâm'da vakfin temelini atmaya sebep olmuş bulunmasına göre me'mûldur ki ındallahe mağfur ve me'cûr olsun. Ömer radiyallâhu anh'dan mervîdir ki Rasûl-i Ekrem efendimizin üç hurmalığı vardı: "Benî en-Nadîr" hurmalığı zuhûrât-ı mihmeye [4] hâcât-ı mübremeye "Fedek"³²⁸ hurmalığı ibnû's-sebîle ya'nî zâd ve nevâsı

³²⁸ "Fedek" Medîne'yi Münevvere'ye iki günlük mesâfede bir karyededir. Suyu hurmalığı çokdu. Hicretin yedinci senesinde Hayber kal'ası feth olununca yahûd' olan Fedek ahâlisi arazileri Rasûlullah sallallâhu vesellem efendimizin olmak üzere "yarıcı"lıkla yerlerinde ibkâ edilmelerine istid'â edip sulhen arz-ı inkiyâd etmişlerdi. Bu arazî mücâhidîn-i İslâmın tahrîk-i hayl ü rikâb etmedikleri yerlerden olmakla hassaten Rasûlullah efendimize â'iddi. Hasılâtını fukarâ ve ebnâ-yı sebîle tasadduk ettilerdi. Sonra Hazret-i Fâtıma'ya hibe ettiler. Ebû Bekr radiyallâhu anh'ın zamân-ı hilâfetine Hazret-i Ali ile Peygamber efendimizin azâdeliği Ümmü Eymen bu arâzînin Hazret-i Fâtıma'ya hibe edildiğine şehâdet ettilerse de şehâdete iki kadın bir erkek yerini tuttuğundan ve diğer taraftan «*Biz peygamberler miras bırakmayız. Bıraktığımız sadakadır.*» hadîs-i şerîf vârid olduğundan şehadet-i vakı'â nisâbında görülmedi. "Fedek" Beytu'l-mâle kaldı. Ömer radiyallâhu anh hilâfetine verese-yi peygamberiyeye i'ade edildiye de Hazret-i Abbas ile Cenab-ı Murtaza beyninde ihtilâf zuhur edip cenab-ı Fâtıma'ya hibe edilmiş olduğunu iddi'â ederdi. Hazret-i Abbâs bu Rasûlullah mülküdür, ben de vârisiyim derdi. Ömer radiyallâhu anh bu bâbda hüküm vermek istemiyordu. "Siz kendi isteğinizi daha iyi bilirsiniz. Ben bunu teslim ettim muktesidâne hareket ettiniz." diyordu. Bu ihtilâf sebebiyle müstemirran tasarruf olunamayıp yine Beytu'l-mâle kaldı. Osmân radiyallâhu anh "Fedek" arazisine imârete a'id emlaktan add edip mukâta'aten "Mervân bin el-Hakem"e verdi. Ali radiyallâhu anh'ın hilâfetine buna ta'arruz etmedi. Mu'âviye zamân-ı hükûmetinde bu arâzîyi mûmâileyh "Mervân bin Hakem"e hibe etti. Mervan'ın vefâtında oğulları "Abdumelik" ve "Abdulazîz"e geçti. Bunların vefâtında Ömer bin Abdulazîz Abdulmelik'in hissesini veresesinden satın alıp cümlesini ahfâd-ı cenâb-ı Fâtıma'ya verdi. Fakat halefî "Yezîd bin Abdulmelik" istirdâd etti. Abbâsîlerden "Seffah" âli beyte i'ade ettiyse de "Ebû Ca'fer Mansûr" kira aldı. "Mehdî" tekrar verdi. "Mûsa el-Hâdî" yine aldı Me'mûn devrine kadar böyle alındı verildi. Nihâyet Me'mûn âli beyte i'ade etti. O sırada hazır bulunan şâ'ir-i meşhûr

اصبح وجه الزمان قد ضحكا
"برد مامون هاشم فدكا"

tükenmiş yolculara vakf etmişlerdi. "Hayber" hurmalığını da üç taksim edip iki kısmını ehl-i İslâm'a ve bir kısmını ehl-i iyâline tahsîs buyurmuşlardı. Bu ikinci kısımdan birşey artarsa fukarâ-yı muhâcirîne verirlerdi.

Kibâr-ı fukahâ-yı Şâfi'îye'den "Ebû'l-Hasan Ali bin Muhammed el-Mâverdi el-Basrî" eser-i güzîni olan "*el-Ahkâmü's-Sultâniye*"de der ki:

"Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem efendimizin sadakât-ı seniyyeleri iki nev'dir: biri fey³²⁹ ve ganâ'imden aldıkları humsü'l-humsdur. Diğeri mücâhidîn-i İslâmın tahrîk-i hayl ü rikâb etmemiş oldukları yerler fe'yinden aldıkları dört humsdur. Bu iki nev'in bir kısmını ashâb-ı kirâmına atiyeten vermişler ve bâkîsini kendi nafakalarına ve mesâlih-i müslimîne tahsîs etmişlerdir. İrtihâl-i peygamberden sonra bunların hakkında ihtilâf olunup ba'zıları zât-ı risaletpenâhîden mürüvvet ve ehl-i mîrâsa maksûm olmak üzere "mülk" i'tibâr etmişler. Ba'zıları himâye-yi beyzâ-yı İslâm ve ikâmeyi cihât için makâmına kâ'im olan imâma â'id olduğunu söylemişlerdir. Cumhûr fukahâ bunları "Muharremetü'r-rikâb mahsûsatü'l-menâfi'" sadakât olup vucûh-ı mesâlih-i âmmeye masrûf olduğuna kâ'ildirler.

"Sadakatu'n-Nebevîye sekizdir: birincisi ahbâr-ı Benî İsrâ'il'den ve Benî en-Nadîr'den olup Uhud Cengi'nde îmân eden ve bu cenkte şehîd giden "Muhayrik'in yedi hurmalığıdır ki Rasûlullah efendimize vasiyet etmişti: 1-el-Münbit, 2-es-Sâfiye, 3-ed-Delâl, 4-el-Hüsna, 5-Birka, 6-el-A'râf, 7-el-Harbe."

[5]

"İkincisi "Benî el-Nadîr" emvâlinden olan arâzîdir. Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem "Benî en-Nadîr"i yerlerinden çıkarıp mukâtelelerinden keff-i yed etmiş ve develerinin eslihâdan başka yüklenebilecekleri kadar eşyayı alıp götürmelerine müsâ'ade buyurmuş olmalarıyla yerleri kâmilen Rasûlullah efendimize kalmıştır. Yalnız Benî en-Nadîr'den "Yayen bin Umeyr" ve "Ebû Sa'îd bin Vehb" daha evvel şerefyâb-ı İslâm olduklarından mallarına dokunulmamıştır. Benî Nadîr'in araziden başka götürmeyip bırakmış oldukları emvâli muhâcirîn eline taksîm buyurulmuşlardır. Ensâr-

---

beytini okuyarak Me'mûn'u alkışladı. Sonra "Mütevekkil" istirdâd edip hâsîlatını sadakaya hasr eyledi. Daha sonra "Muntasır Billah" ehl-i beyte i'âde etti.

³²⁹ Fetha fâ ile "feü" bila kıtâl ve la tahrik rikâb sulhen alınan mâl demektir. Ki harben kahren ahaza olunan mal ma'nasına olan "ganîmet" in mukabilidir.

ı kirâmdan yalnız "Sehl bin Hanîf" Ve "Ebû Dücâne Semâk bin Harşe" muhtâcinden olmalarıyla kendilerine birer hisse verilmiştir. Arâzîyi de cümle-i sadakât-ı seniyyelerinden olarak zât-ı risâletpenâhîleri için habs etmişlerdir. İşte diğerleri gibi sarf ve isti'mal ve ondan ezvâc-ı mutahharâta infâk ederlerdi. Ömer radiyallâhu anh arâzîyi masrafını ta'yîn etmek üzere Abbâs ve Ali radiyallâhu anhümâyâ vermiştir.

"Üçüncüsü, dördüncü, beşincisi "Hayber" in üç kal'âsıdır. "Hayber" de sekiz kal'â vardı. 1-Nâ'im, 2-el-Kamûs, 3-Hasan es-Sa'b bin Mu'âz, 4-Şek, 5-en-Netâh, 6-el-Kîtbe, 7-el-Vetîh, 8-es-Selâlem³³⁰. Rasûlullah efendimiz bu kal'alardan ilk altısını unveten son ikisini teklîf ettikleri istirkâf... şartıyla sulhen feth ettiler. Sonra "el-Kîtbe" kal'âsını hams-ı ganimetle aldılar. "el-Vetîy" ile "es-Selâlem" sulhen teshîr olduğu için zât-ı risâlet-penâhiyelerine bahşayış-ı ilâhi olduğundan "el-Kîtbe" ile berâber peygamber efendimizin melik-i hâss olarak sadakât-ı seniyyeleri meyânına dâhil oldu. Diğer beş kal'â mücâhidîn arasında taksîm buyuruldu."

"Altıncı Fedek karyesinin nısfıdır. Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem Hayber'i feth edince, Fedek ahâlisi havfe düşüp yerlerinin nısfını hurma ağaçlarıyla berâber zât-ı risâlet-penâhiyelerine vermek ve kendileri o nısfda işlemek ve nısf-ı diğeri kendi uhdelelerinde kalmak üzere sulh teklifinde bulunmalarıyla kabûl buyurulduğundan, Fedek arâzîsinin nısfı hurma ağaçlarıyla berâber sadakât-ı seniyyeleri cümlesinden oldu."

"Yedinci "Vâdiyu'l-kari" arâzîsinin sülüsüdür. Bu arâzînin sülüs "Benî Uzre" ye ve sülüsâni yahûdilere â'iddi. Nısfı üzerine yahûdilerle akd-i müsâlaha buyurulduğundan bir sülüsü Rasûl-i Ekrem efendimizin diğeri sülüsü "Benî Uzre" nin ve sülüs-i âhiri yahûdîlerin oldu. Rasûlullah sallallâhu aleyhi veselleme â'id sülüs sadakât-ı seniyyeleri cümlesinindir.

"Sekizinci Medîne-i Münevvere'de "Mehrûd" nâmında bir pazar yeridir."

"Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem vâlideleri " Âmine binti Vehb" den "Benî Ali" şa'binde şeref-bahş-i âlim-i şuhûr oldukları hâneye ve "Hâdicetü'l-kübra" dan Sefâ ve Merve arasındaki hâneye vârit olmuşlarsa da bu hâneleri "Akîl bin Ebî Tâlib"³³¹

³³⁰ Ali radiyallâhu anh'ın büyük biraderidir. Kendisi "Ebû Yezid" dir. Sonra şerifyâb-ı İslâm oldu "Sıffîn" vak'âsında kardeşini bırakıp mu'âviyeye ittihâk etti.

³³¹ « Hz. Üsame radiyallahu anh'ın anlattığına göre (hacці sırasında (Aleyhissalatu vesselam'a) denmiştir ki: "Ey Allah'ın Resûlü! Yarın nereye ineceksin. Mekke'deki evine mi?" "Akil bize ev-bark bıraktı mı ki?" buyurdular. Akil ile Talip, Ebu Talib'e varis olmuşlardı. Ne Ali ne de Cafer radiyallahu anhüma ona varis olamamışlardı. Çünkü bu ikisi müslüman idiler. Akil ve Talib ise kâfirdiler. Ömer el-Hattâb

hicret-i nebeviyeden sonra satmışdı. Hatta Hıccetü'l-veda'ında Mekke'ye geldiklerinde "Yâ Rasûlallah! Hangi hânenize inersiniz?" diye sordular. «*Akîl bize bir hâne mi bıraktı?*» buyurdular. Binâenaeyh iki hâne cümle-i sadakât-ı seniyyelerinden hâric kalmıştır. Ezvâc-ı tâhirâtın her birine süknâ için birer hâne vermişler ve bunları kendilerine vasiyet etmişlerdi. Eğer atıye-yi temlik ile vermişlerse bunlarda sadakât-ı seniyyelerinden hâricdir. Atıye-yi süknâ olarak verilirse sadakât-ı seniyyelerinden ma'duddur."

[6]

Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem Efendimiz Medîne-i Münevverede Mescid-i Şerîf'in cenûb-ı garbiyesinde "Dâru'l-karî" yâhud "Dâru'l-mezîf" isminde bir mahal ittihâz buyurmuşlardı ki nezd-i risâlet-penâhilerine gelen mürâca'at eden zevâtı oraya indirdiler. Ve yiyecekleri içecekleri ba'zen de giyeceklerini verirlerdi. Şimdi Mescid-i Şerîf-i Nebevi'de ağavâta mahsûs olan ve "dikketü'l-ağavât" denilen mastabanın yeri zamân-ı sa'âdette "suffa"ydı. Rasûl-i Ekrem Efendimiz ehl ü ıyâli, mâl ü menâli olmayan ba'zı ashâb-ı kirâmı orada barındırırlar ve yedirip içirip gönderirlerdi. Bunlara "ehlü's-sefâ" derlerdi "Ebû Hüreyre" ve "Ebû Zer el-Gıfâri" radiyallâhu anhüma onlardandır. Bu iki eser-i hayriye de sadakât-ı seniyyeye ilâveten müberrât-ı nebevîye varsa da onları zikre luzûm görmedik.

Ebubekir Radiyallâhu anh'ın Vakfı

Ebubekir radiyallâhu anh Mekke-i Mükerrerme'de hâneler terk etmişti. Bunların tevârüs edildiği ma'lûm değildir. Evlâd ve ahfâdı bunlarda ikâmet ederler fakat tevârüs etmezlerdi. Tevârüs etmemeleri bunların kendilerine süknâ olmak üzere mevkûf olduğunu gösterir.

Ömer Radiyallâhu Anh'ın Vakfı

---

r.a kâfir, mü'mine vâris olmaz demiştir. İbn Şihâb -İman edip, hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla canlarıyla cihat edenlerin-barındırıp (onlara) yardım edenler var ya- ba'zı ayetleri te'vil eder»"Sâhîhi Buhari Kitâbu'l-Hac s.147

İslâm'da ikinci vakf Ömer radiyallâhu anh'ın vakfidir. "Semğ" nâmındaki yerini vakf etmişti. Bu yeri Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem emvâl-i yehûdden kendisine vermiş, kendisi de diğer bir yer satın alarak ona zım eylemiştir. Hazret-i Ömer bu yerleri çok severdi. "Yâ Rasûlallah! Mâl-ı Hayber'den bana isâbet eden bu yerden daha nefis bir şeye mâlik değilim. Bunu ne emrederseniz yapayım? " dedi. Peygamber efendimiz ya'nî "istersek aslını vakf edip hâsılâtını tasadduk eylesin" yâhud³³² ya'nî "aslını vakf et, hâsılâtını fî sebîlillah sarf et."³³³ buyurdu. Hazret-i Ömer emr-i peygamberî mücebince fî sebîlillah vakf etti.

Şurût-ı Vakfı

İmâm Hassâf der ki: [Arapça]³³⁴

Tercümesi³³⁵

Muhammed bin Abdullah, Zührevî'den naklen rivâyet etmiştir ki: Sâlim bin Abdullah Ömer radiyallâhu anh'ın "Semğ"deki sadakasına âid vakfiyeyi bana okuttu. Bunda demiş ki: vefât edersem vakfın tevliyeti hayatta buldukça Hafsa'ya³³⁶ verilsin. Allah Te'âlânın ilhâm edeceği yolda infâk etsin vefâtından sonra tevliyet ehl ve ekâribînden zevi'r-re'y olan erşede tevcih olunsun. Mâl-ı mevkûfun aslı ebeden alınıp satılmaz, bağışlanmaz. Mütevellîsi hâsılâtından temevvül etmemek üzere ekl edebilir. Ahbâbına da yedirebilir. Artacak hâsılâtı se'eleye ve müte'affif fakîrlere mihmânlara akrabâyâ zâd ve nevâsı tükenmiş yolculara ve Allah yoluna mahsûstur. Mütevellî Hakk te'âlânın kendisine ilhâm edeceği yolda infâk etsin. Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem bana ihsân ettiği yüz ölçek yedimde malım olarak kimseye temlik etmemiş olduğum hâlde vefât edersem bu da "Semğ" ile berâber olsun. Emr ettiğim tarzda orada olunsun. "Semğ" mütevellîsi hâsılattan bir kule satın alıp mâl-ı mevkûfta istihtâm edebilir.

Bu vakıfnâmeye nazaran Hazret-i Ömer vakfını hayatta buldukça nefse tahsîs etmiş ve ba'de vefâtihi kerîme-i muhteremesine vasiyet eylemiştir. İmâm Ebû Yusuf demiş ki: "İşte biz bundan istinbâd edip Bi'r-i Kâf vakfını bir hayât oldukça bir

³³² Metinde tercümeden önce hadisin Arapçası da yer almaktadır

³³³ " Tesbîl" bir şeyi fî sebîlillah vakf ve mübâh etmek ma'nâsındadır. يقال سبيله اذا جعله في سبيل الله تعالى

³³⁴ "Vesk" fetha vâv ve sükûn-ı sîn ile bir ölçektir ki ehl-i Hicâz indinde altmış sa'dan ibârettir. Bir kavle göre bir deve yüküdür. "sâ" 1040 dirhem şer'î ya'nî 910'dirhem müta'rızdır.

³³⁵ Metinde tercümeden önce hadisin Arapçası da yer almaktadır

³³⁶ Hafsa, Ömer radiyallâhu anh'ın kerîmeleri ve Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellemin zevceleridir ki ümmü'l-mü'minîndir.

rivâyette Ömer radiyallâhu anh vakfının fazla-i hâsılatını fukaraya, muhtâcîne ve fekk-i rakabe-i rakk ve esâret için abd-i mukâteb³³⁷ ile esîre ve Allah yolunda gazâ edenlere tahsîs etmiştir³³⁸.

[8]

Osmân bin Affân radiyallâhu anh'ın Vakfı

Hazret-i Osmân "Hayber"deki arâzîsini Ömer radiyalâhu anh'ın vakfına göre vakf etmiştir. Vakıfnâmesini İmâm Hassâf böyle rivâyet etmiyor:

Tercümesi³³⁹

"Ferve bin Uzeyne" demiş ki "Abdurrahman bin Ebân bin Osmân" nezdinde şöyle bir varaka-yı mektûbe gördüm: Bismillahirrahmânirrahim Osmân bin Affân hayatında vakf ettiği şudur: "Hayber" de "Mâlû ibn Ebî Hakîk" nâmıyla yâd olunan mâlını oğlu Eban bin Osmân'a vakf-ı bât-i kat'î ile vakf etmiştir. Aslı ebeden alınıp satılmaz bağışlanmaz mîrâs kalmaz. Ali bin Ebî Tâlib ve Üsâme bin Zeyd şâhiddirler.

Ali bin Ebî Tâlib radiyallâhu anh'ın Vakfı

Hazret-i Ali, Ömer bin el-Hattâb radiyallâhu anh'ın kendisine "Yenbu'"da³⁴⁰ mukâta'aten verdiği arâzîye kendisinin satın aldığı yerleri ilâve ederek orada müte'addid kaynaklar hafr ettirip arâzîyi kaynaklarla birlikte vakf etmiştir. İmâm-ı Hassâf diyor ki: [Arapça]

[9]

Tercümesi³⁴¹

Beşir bin Velid "Ebû Yusuf" dan, "Abdurrahman bin Muhammed bin Ali" den, o da babasından, babası da ceddinden naklen şöyle rivâyet eylemiş:

³³⁷"Abd-ı Mekâtib" âzâd olmak için efendisiyle bir mikdâr meblağ üzerine mükâvele eden köledir.

³³⁸«O fakirler, yakın akrabalar, köle âzât etmek, Allah yolunda cihâd, yolda kalmış kimseler ve misafirler içindir.»[Hazret-i Ömer'in vakfı hakkında *Sahih-i Müslim*'in beşinci cüz'ünde Bâbu'l-vakıfda bir hadîs-i şerîf variddir.]

³³⁹Metinde tercümeden önce hadisin Arapçası da yer almaktadır

³⁴⁰"Yenbu'" Medîne'yi Münevverenin iskelesi bir beldedir. Suları hurmalıkları mezra'aları çoktur.

³⁴¹Metinde tercümeden önce hadisin Arapçası da yer almaktadır

"Ali bin Ebî Tâlib Yenbu'daki arsasını vakf etmiş demiş ki: bununla Allah'ın rızâsını talep ediyorum beni o sebeble cennete dâhil etsin. Beni ateşten ateşi benden uzaklaştırın. Allah yoluna vakf ettim hâl-i harb ve sulhda ve hayatta fî sebîlillah ve li-vechillah her nafakaya sarf olunsun. Akrabaya ve yakın, uzak olanlara verilsin. Satılmaz bağışlanmaz mîras kalmaz Yenbu'daki cümle mâlımı bu şart ile vakf ettim ancak kölelerim "Riba'" ve "Ebû Nîzer" ve "Cebîr" müstesnadırlar. Bana emr-i Hak vâki' olursa onlara dokunulmasın, hürdürler. Beş yıl o arâzîde çalışacaklardır. Nafakaları rızıkları ve ehl ve ıyallerinin erzağı oradandır. "Yenbu'"daki emvâlîm için hayât ve memâtta sözüm budur. "Vâdî'l-Karî" deki malım ve kölelerim için de hayât ve memâtta bunu söylerim. "Edîne" ve süknâsı hakkında da hayât ve memâtta sözüm yine budur. "Ra'îf" ve süknâsıda böyledir. Kölem "Zerîk", "Ebû Nîzr" ve "Rebâh" ve "Cebîr" hakkında yazdığım gibidir."³⁴²

Ammâr bin Yâsir radiyallâhu anh demiştir ki:³⁴³ ya'nî Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem Ali radiyallâhu anh'a "Yenbu'"da Zû'l-Aşîra"da mukâta'aten bir yer verdi. Halîfe olduktan sonra Ömer radiyallâhu anh dahi bir yer verdi. Ali radiyallâhu anh'da bir yer satın aldı. Hazret-i Ali'nin "Yenbu'"da emvâlî müteferrik kaynaklarıyla tasdik etti. Ali radiyallâhu anh'ın "Yenbu'"da hafır ve vakf ettiği kaynaklardan biri "Ayn Ebî Nizer", biri "Aynü'l-Mehîr", biri de "Ayn-ı Bûlâ" nâmlarıyla meşhûrdur.

Kölesi "Ebû Nizer" Habeş meliki "Necâşî'nin öz oğluydu. Hazret-i Ali bunu pek küçükken Mekke'de bir tâcirin yanında gördü satın aldı. Babası Necâşî'nin muhâcirîn-i ehl-i İslâm hakkında hüsn-i mu'âmeleye mukâbeleten âzâd edip Hasan ve Hüseyin Efendilerimizle birlikte büyüttü. Büyüdüğünde "Yenbu'"daki çiftliğe nâzır olarak gezerdi. Babası Necâşî vefât edince Habeşliler gelip teklif-i tâc ve taht ettiler. "Şeref-i İslâm bana kâfidir. Tac ve tâht sizin olsun" dedi kendisi rivâyet etmiş demiş ki : "Ben Ayn Ebî Nizer ve Bagîbaga çiftliklerine bakıyordum Hazret-i Ali geldi, külünkü alıp aşağıya indi vurmaya başladı suyun çıkması uzadı. Kendisi yoruldu. Alnından ter akıyordu biraz dinlendikten sonra tekrar işe başladı birden bire su fişkırıldı. Deveboynu kalınlığında aktı. "Allah şahidim olsun ki bu su sadakadır. Bana hokka kâğıd getiriniz" dedi. Getirdim bunu yazdı: "Bismillahirrahmanirrahim. emîru'l-mü'minîn Ali'nin

³⁴² Burada Ali r.a'nın meşhur kölesi "Kanber"den bahs edilmemiştir. Acaba "Kanber" daha mı sonradır? Bunun âzâd edilmesi hakkında Hazret-i Ali'den şu ibâre menkuldür: *يا قنبر كنت بالأمسلى وصرت اليوم مثلى* «
» - *و هبتك لم هبلى*» - Kitab-ı Ali

sadakasıdır. Ayn Ebî Nîzer ve Bağîbaga çiftliklerini ehl-i Medîne fukarasına ve zâd ve nevâsı tükenmiş yolculara tasadduk etti ki yevm-i kıyamette yüzünü ateşin şiddetinden bunlarla sakınsın. Bunlar satılmaz, bağışlanmaz, tâ ki Cenâb-ı hayru'l-vârisîn bunlara vâris olsun. Ancak Hasan ve Hüseyin bunlara muhtâc olurlarsa bunlara mübâhtır. Diğerleri değildir³⁴⁴.

[10]

"Ebû Mahlem Muhammed bin Hişâm" demiş ki: "Hazret-i Hüseyin giriftâr-ı düyûn olmuştu. Mu'âviye "Ayn Ebî Nîzer" için kendisine iki yüz bin dînar gönderdi. Hazret-i Hüseyin satmadı. "Babam yevm-i kıyâmette yüzünü ateşin şiddetinden korumak için bu çiftlikleri tasadduk etti. Hiçbir şey mukâbilinde satmam" dedi.

Bu iki vakıfnâme arasındaki fark büyüktür. Birincisinde satılmaz, bağışlanmaz, mîras kalmaz denilmişken ikincisinde satılmaz, bağışlanmaz ancak Hasan ve Hüseyin bunlara muhtâc olurlarsa onlara mübâhtır denilmiştir. "*el-Cevâhidü't-Temîne fi Muhâsinü'l-Medîne*" kitabında "Ebû Talha"nın vakfından bahs olunurken şöyle deniliyor:³⁴⁵ [Arapça]

Bundan anlaşılıyor ki "Hasan ve Hüseyin bunlara muhtâc olurlarsa onlara mübâhtır" kaydı "satabilirler" mefhûmunu tazammun ediyor. Fakat Hazret-i Hüseyin Mu'aviye'nin teklifini red ediyor. Babasının vakfını satmıyor.

"*Mu'cemül-Buldân*" da mezkûr olduğu üzere "Kâsım bin Muhammed bin Ca'fer bin Ebû Tâlib" amcası "Abdullah bin Ca'fer"nin kızı "Ümmü Gülsüm"ü tezevvüc etmişti. Hazret-i Ali'nin vakfi olan Bağîbaga çiftliği Ümmü Gülsüm cihetinden Abdullah bin Ca'fer'in elindeydi. Tevârüs ettikleri Me'mûn zamânına kadar bu hâl devam etti. Me'mûn buna vâkıf olunca "Bu Ali bin Ebû Tâlib'in evlâd-ı Fâtıma'ya vakfidir" deyip ellerinden aldı. Vaz'-ı aslîsine irca' etti. Onlara da başka bir şey ta'vîz eyledi.

Fâtıma radiyallâhu anha'nın Vakfı

³⁴⁴ «بسم الله الرحمن الرحيم هذا ما تصدق به عبد الله على امير المؤمنين تصدق بالضيعتين بعض ابى تيزر و البغيغة على فقراء اهل المدينة و ابن السبيل ليقتبها وجهه حرانار يوم القيامة لا بباعا ولا توهبا حتى يرتهما الله وهو خير الوارثا لا ان يحتاج اليهما الحسن والحسين فهما طلق لهما وليس لاحد غيرهما» "*Mu'cemu'l-Buldân* Ayn Ebî Nîzrir mddesi"

³⁴⁵ Metinde hadisin Arapçası da yer almaktadır

Mekke ve Medîne'nin arasında kâ'in "Ümmü'l-İyâl" karyesine vakf etmiştir. "Ümmü'l-İyâl" bilâd-i Medîne cibâlinden "Âra" Dağı'nın etrâfındaki sulardan bir sudur. Talha bin Ubeydullah oraya yirmi bin hurma fidanı dikmişti. Burası sonra Hazret-i Fâtıma'ya intikâl ettiğinden vakf eyledi. "*Mu'cemül-Buldan*" da şöyle deniliyor:

«ام العيال قرية بين مكة والمدينة في لحف آرة وهو جبل نهامة وقالعرام بن الاصمغ السلمي؟ ام العيال قرية صدقة فاطمته الزهراء بيت رسول الله صلى الله عليه وسلم»

Aişe radiyallâhu anha'nın Vakfı

İmâm Hassâf diyor ki:³⁴⁶ ya'nî " Aişe bir hâne satın alıp şartlarını şöyle tesbît etmiştir: "Aldığım hâneyi maksad-ı iştirâyâ tahsîs eyledim. Bu maksad [11] cümlesinden olarak hânedeki filânı ve kimsesi kalmayınca kadar a'kâbına bir mesken tahsîs olunsun. Filâna da bir mesken göstereyim fakat bunda a'kâbının hakkı olmasın. Sonra bu meskenler âl-i Ebû Bekr'e i'âde edilsin."

Ezvac-ı Tâhirattan Ümmü Seleme radiyallâhu anha'nın Vakfı

İmâm Hassâf diyor ki: Kendi rivâyet zinciriyle Musa bin Yakub'dan, halasının babasından rivâyetle biz şehadet ettik: "Sadaka-yı Ümmü Seleme, Peygamber'in (s.a.v.) karısıdır. Bu vakıf satılamayacak ve bağışlanamayacak bir sadakadır»

Ezvac-ı Tâhirâtdan Ümmü Habîbe radiyallâhu anha'nın Vakfı

İmâm Hassâf yazıyor:³⁴⁷ ya'nî Abdullah bin Bişr demiş ki: "Zevce-i peygamberî Ümmü Habîbe ibneti Ebû Sufyân'ın "Gâbe"deki³⁴⁸ sadakası için yazdığını okudum. Kendi kölelerini ve kölelerinin a'kâbına ve a'kâbının a'kâbınâ tasadduk ettiğini ve satılmaz, bağışlanmaz, mîras kalmaz bir vakf olduğunu yazmıştır. Kendisine vâris olanlar buna i'tirâz ve muhâsemeye kıyâm ettilerse de hükmü tenfiz edildi."

Ezvac-ı Tâhirâtdan Safiye binti Huyey radiyallâhu anha'nın Vakfı

İmâm Hassâf yazıyor:³⁴⁹ ya'ni: "Münbit el-Meznî demiş ki: "Safiye binti Hay"ın hânesini "Benî Abdân"a vakf ettiğine dâ'ir vakıfnâmesini gördüm. Allah te'âlâ dünya ve

³⁴⁶ Metinde hadisin Arapçası da yer almaktadır

³⁴⁷ Metinde hadisin Arapçası da yer almaktadır

³⁴⁸ "Gâbe" Medîne kurbunda bir mevzi'dir.

³⁴⁹ Metinde hadisin Arapçası da yer almaktadır

mâfihâya varîs oluncaya kadar satılmaz, tevârüs olunmaz bir vakf olduğunu yazmıştır. Ashâb-ı peygamberîden ba‘zı zevât da şâhid olmuştur.

[12]

Zeyd bin Sâbit radiyallâhu anh'ın Vakfı

İmâm Hassâf ityân-ı senedden sonra der ki: "Zeyd bin Sâbit vakfını Ömer bin el-Hattâb'ın vakfına tevfiik ve ona göre vakıfnâmesini tanzîm etmiştir. Hânesini evlâdına ve evlâdının evlâdına ve akablarına vakf edip lâ tûbâ‘ ve lâ tûheb ve la tûres demiştir. Kendisi vakfının mahsulünden yerdi."

Sa‘id bin Ebî Vakkas radiyallâhu anh'ın Vakfı

İmâm Hassâf diyor ki:³⁵⁰ [Arapça]

Hülâsâ-yı me‘âli şudur: "Sa‘id bin Ebî Vakkas'ın vakfı satılmaz, bağışlanmaz, tevârüs olunmaz esâsına müsteniddir. Vakf ettiği hânede zâtü’z-zevc kızlarının sâkin olmamalarını ve boşanmış kızlarının kimseye zararları değmesin onlara zarar olmamak üzere istiğna-yı husûlüne kadar sâkin olmalarını şart eylemiştir. Vereseden ba‘zıları hâneyi mîrâs etmek istediler. "Mervan bin el-Hakem"e ref‘i da‘vâ olundu. Mervan ashâb-ı Rasûlullah'ı cem‘ edip vakf-ı Sa‘id'in şart-ı vechiyle tenfiz eyledi.

El-Erkam bin Ebî el-Erkam bin Esed radiyallâhu anh'ın Vakfı

Birinci cildin 174. sahifesinde geçmiştir. Oraya mürâca‘at buyrulsun.

Sa‘id bin Ubâde radiyallâhu anh'ın Vakfı

İmâm Hassâf yazıyor:³⁵¹

Ya‘ni "Sa‘id bin Ubâde vâlidesi nâmına içinde su bulunan bir yer vakf etmiş. Sonra ona kendi emvâlinden bir mâl vakf ve tahsîs edip la yûbâ‘ ve lâ yûheb ve lâ yûres esâsını şart eylemiştir.

[13]

Hâlid bin el-Velîd radiyallâhu anh'ın Vakfı

³⁵⁰ Metinde hadisin Arapçası da yer almaktadır

³⁵¹ Metinde hadisin Arapçası da yer almaktadır

İmâm-ı Hassâf îrâd-ı seneden sonra diyor ki: "Hâlid bin el-Velîd Medîne'deki hânesini la tûbâ' ve lâ tûres esâsına binâ'en vakf etmiştir³⁵².

Zübeyr radiyallâhu anh'ın Vakfı³⁵³

Ya'ni: "Zübeyr hânelerini la tûbâ' ve lâ tûres ve lâ tûheb esâsı üzerine evlâdına vakf edip kızlarından boşanmış olanın kimseye zararı, kimsenin de ona zararı olmamak üzere hânelerde sakin olmasını ve tezevvüc edip de müstağni olursa hakk-ı süknâsı olmamasını şart eylemiştir.

Mu'az bin cebel radiyallâhu anh'ın Vakfı³⁵⁴

Ya'nî Mu'az bin Cebel ensâr arasında en çok hâne sahibiydi. El-yevm "Dâru'l-Ensâr" denilen hânesini vakf edip ve vakıfnâmesini yazmıştır.

Amm-i Ekrem Peygamberî Abbâs bin Abdulmuttalib radiyallâhu anh'ın Vakfı

Hazret-i Abbâs Medîne-i Münevverre'de Mescid-i Şerîf-i Nebevî ittisâlindeki hânesini fî sebîlillah vakf etmiş ve Hazret-i Ömer onu hedm ederek Mescid-i Şerîf'e ilhâk etmiştir. Fakat önce aralarında nizâ' tekevvün etmişti. Hazret-i Ömer zamân-ı hilâfetinde Mescid-i Nebevîye'yi tevsi' etmeyi murâd ederek "Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellemin – mescidi tevsi' lâzımdır – dediğini işitmemiş olsaydım tevsi' etmezdim" demiş. Hazret-i Abbâs'ın hânesini mescide ilhâk etmek istemişti. Hazret-i Abbâs muhâlefet etti. Ömer radiyallâhu anh "orada bir oluk var mescide akıyor müslümanı rahatsız ediyor" dedi. Oluğu kaldırdı. Aralarında niza' zuhur edip Übeyy bin Ka'b radiyallâhu anh'ı hakem nasb ettiler. Hânesine gittiler. Hazret-i Ömer söze başlamak istedi. Cenâb-ı "Übeyy" "sen dur Ebû'l-Fazl'ın [Abbâs'ın] Rasûlullah sallallâhu aleyhi veselleme karâbeti vardır. İbtidâ o söylesin" dedi Abbâs [14] radiyallâhu anh söze başladı: Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem bana bir yer tahsîs

³⁵² Müşarünileyh ... atlarımda vakf etmişti.«Siz Halid'e haksızlık ediyorsunuz. O zırhlarını, savaş araç ve gereçlerini Allah yolunda vakfetmiş bulunuyor.» "e'ted" at ma'nâsına olan "at" in cemilidir. Ba'zıları bunu bâ ile "e'büd" okumuştur ki köle demek olan "abd" in cemilidir. "İbn Hazm ez-Zahirî"nin kibâr-ı ashâbından bir zât bu rivâyeti kabûl ve evvelki rivâyeti red etmesiyle "Ebubekir bin Mefûz" şu iki Beyti ... ile kendisini ta'in etmiştir:

«Beyit yer almaktadır»

"İbn Hayre" der ki : " Ehâta mümtena'dır. Bu rivâyeti sika-yı muhaddisinden bir ... redd-i meyan etmişlerdir. İnkârı gayrı ma'rufdur."

³⁵³ Metinde hadisin Arapçası da yer almaktadır

³⁵⁴ Metinde hadisin Arapçası da yer almaktadır

etmişti. Kendileriyle birlikte oraya bir binâ kurmuştum hatta Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellemin mübârek omuzlarına basmıştım da oluğu oraya koymuştum. Şimdi Ömer oluğu kaldırdı, yerimi de mescide ilhâk etmek istiyor dedi. Übeyy bin Ka'b dedi ki : "Bunu bende biliyorum. Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellemden işittim ki "Dâvud aleyhisselâm Beytu'l-makdis'i binâ edeceği vakit orada bulunan iki yetimin hânesini iştirâ' etmek isteyip onlar satmamışlar. Gönüllerini yaptıktan sonra satmışlarsa da mü'ahharan gabn iddi'asında bulunarak bey'i ikâle ettiklerinden Dâvud aleyhisselâm tezyîd-i semen ile tekrar iştirâ ettikten sonra yetimler yine ikâle-yi bey' edip semeni zâ'id talep ettiklerinden Dâvud aleyhisselâm istiksâr eylemişti. O esnâda vahy-i ilâhî nâzil oldu. "Yâ Dâvûd! Eğer sen kendi malından vereceksen o başka; benim malımdan vereceksen yetimleri irzâ edinceye kadar ver. Zulm ü gadre müsâ'id bir hâne varsa o da benim beytimdir. Bu Mescid-i binâdan seni men' ettim." buyurdu. Hazret-i Dâvud Beytu'l-makdis'in binâsı için Süleymân aleyhisselâma izin verilmesini, Cenâb-ı Hudâ'dan niyâz eyledi. Hakk te'âlâ Süleymân aleyhisselâma izin verdi."

Hazret-i Ömer bu hâdis-i şerîfin isbâtını talep etti. Übeyy bin Ka'b ashâb-ı kirâmdan bir cemâ'at da'vet edip isbât eyledi. Ömer radiyallâhu anh "Senden başkası rivâyet etmese bile rivâyetini kabûl ederdim fakat isbât etmeni istedim" der. Neden sonra Hazret-i Abbâs ayaklarıyla omuzlarıma basmadıkça oluğu yerine koydurmam dedi. Hazret-i Abbâs öyle yaptıktan sonra "mâdem ki orası benim olduğu sâbit oldu bende fî sebîlillah sadaka ettim dedi"³⁵⁵.

Abdullah bin Abbas radiyallâhu anh'ın Vakfı

Müşârunileyh Medîne-i Münevvere civârında "Vadî'u'l-Akîk" kurbunda kâ'in mezra'âsını vakf etmiştir.

Abdullah bin Revaha radiyallâhu anh'ın Vakfı

Müşârunileyh "Ma'ceb" nâmında ki hurmalığını vakf etmiştir.

[15]

Zamân-ı sa'âdetde vakf edilen şeylere misâl olmak üzere irâde ettiklerimiz kâfidir. "Câbir bin Abdullah" radiyallâhu anh'dan mervîdir ki Ömer radiyallâhu anh

---

³⁵⁵ Bu vakıf Hazret-i Ömer'in zamân-ı hilâfında vuku' bulmuş ise de amm-i peygamberî vakfını burada göstermeyi daha uygun bulduk.

arâzisini vakf edip vakıfnâmesini yazdıktan sonra bu haber şayi' olarak muhâcirîn ve ensârdan hiçbir sâhib-i mâl kalmadı ki emvâlinden bir kısmını fî sebîlillah vakf etmesin.

Ancak îrâd ettiğimiz misallerden anlaşılımıştır ki o vakit vakf edilen şeyler bağ bahçe hâne ve sudan ibârettir ki rakabesi fî sebîlillah habs ve menâ' fii bir cihete tahsîs olunmuştur. "Mescid-i Kubâ" ile "Mescid-i Medîne" istisnâ edilirse mescid, medrese, köprü gibi hayrât sonra başlamıştır. Havza-yı İslâm tevsî' etikçe onca hayrât da tevessü' ve tenevvü' etmiştir. Nihâyet bir dereceye gelmiştir ki dünyâda su için nâsa ta'lik eden herşey için bir vakf vaz' olunarak menafi'-i halk teysîr edilmiştir. «*İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır*» mazhareteiyle serfirâz olmak ne bahtiyârlıktır! Şimdi o kabîl hayrâtın zikrine başlayalım:

Mescid-i Kubâ / Mescid-i Takva

Kaf'ın zammıyla "Kubâ" Medîne-i Münevvere'ye bir sâ'at mesâfesi olan bir karyedir. Nisbetinde "Kubâlî" derler. Türkistan'da "Fergana" hıttasında da bu nâm ile bir belde vardır. Onun nisbetinde "Kubâvî" derler. Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem Mekke-i Mükerrreme'den Medîne-i Münevvere'ye hicret buyurdıkları "Kuba" karyesinde bir kaç gün kalmıştır. Bu müddet zarfında orada bir mescid-i şerîf binâ ettiler ki "Mescid-i Kubâ" ve "Mescid-i Takvâ" nâmlarıyla meşhurdur. «*...Daha ilk günden takvâ temeli üzerine kurulan mescid ise namâz kılman için elbette daha uygundur...*» âyet-i kerimesinde beyân buyrulan mescid-i şerîf işte budur. Cemâ'at-i müslimîn için en evvel binâ olunan mescidin "Mescid-i Kubâ" olduğu müttefekun-aleyhtir. İnşâsı nübüvvet-i Muhammediye'nin on dördüncü senesi rebi'u'l-evveli evâ'iline müsâdiftir. E'imme-yi siyerce kavî-i muhtâr budur. Müverrihler buna mübâyîn iki rivâyet dermeyân ederler. Birinci rivâyete göre Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem efendimiz "Kuba"da üç gece kalarak Medîne-i Münevvere'ye gittikten sonra Benî Amr bin Avf yâhud Benî Sâlim bin Avf nâhiyesi ahâlisi "Gülsüm bin Hedm" isminde bir zâtın hurma kurutmalığına mahsûs arsası üzerine Mescid-i Kubâ'yı te'sîs etmişlerdi. İkinci rivâyete göre "Es'ad bin Zûrâre" radiyallâhu anha muhâcirîn-i kirâm ile birlikte namâz kılmak için mezkûr arsanın etrâf-ı erba'asına duvar çekmiş, Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem ba'de'l-hicretihi bu arsayı tamamen mescid hâline kalb etmiştir.

"Câbir bin Sahra" radiyallâhu anh'ın da nakline göre Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem Medîne-i Münevvere'ye vardıktan bir müddet sonra "Kuba"ya giderek gerek

bi'n-nefs zât-ı risâlet-me'âbları gerek ashâb-ı kirâm temel kazıp taş taşıyıp el birliğiyle Mescid-i Kubâ'yı te'sîs etmişlerdir.

Mescid-i Kubâ murûr-ı zamân ile müşrif-i inhidâm olmakla 950 târîhinde Kânûnî Sultân Süleymân me'mûrîn-i mahsûsa gönderip minâresiyle sakfını yıktırarak yeniden yaptırdı. Muvazzaf hatîbler, imâmlar, mü'ezzinler ta'yîn ve kanâdîl ile tezyîn [16] etti. "1111" târîhinde ikinci Sultan Mustafa minâresiyle duvarlarını yıktırıp yeniden binâ ve "Mebrekü'n-Nâka" üzerine dört direkli bir kubbe inşâ eyledi. Mescidin hâricine de bir sebîl ile kademhâne binâ ederek bunlara su vermek için bir de kuyu kazdırdı. Civârındaki "Mescid-i Ali"yi temelinden yıktırıp kârgîr ve kubbeli olarak yaptırdı. Yanına bir mekteb, bir kütübhâne, bir sebîl inşâ etti. Haremeyn-i Şerîfeyn'de hayrât-ı kesîrası bulunan Sultân Mahmûd-ı sâni 1245 târîhinde Mescid-i Kubâ'yı müştamilâtıyla berâber yıktırıp yeniden ihyâ eyledi. Bu tecdîd sırasında mihrâb-ı cedîd üstüne «*Kim evinde temizlenir, sonra Kubâ Mescidi'ne gider ve orada nâmaz kılsa, kendisine umre sevabı verilir.*» hadîs-i şerîfi ve mihrâbu'l-keşf üzerine :

Tâkatu'l-keşf oldu Nebî oldu bu mihraba ilim

Hazret münkeşif oldu buradan arz-ı harem

Mebrekü'n-Nâka mihrabına:

Mebrekü'n-Nâka'dır ismi bu mahall-i pâkın

Oldu cevelân ki kusvâsı şeh-i levlâkın³⁵⁶

Münzilü'l-âyet mihrâbına :

Üssise ayeti derler etti burada etti nüzûl

Kâ'im ol bunda gel ey muktedî-i eser-i Rasûl

beyitleri yazıldı. Mescidin kapısında bu târîhi hakk olundu:

Yazıp târîh te'emmün-i secde-yi şükrân eyledim (Pertev)

Bu mescid oldu vîrân eyledi Mahmûd Hân âbâd

1245

³⁵⁶ "Kasva'" hamrâ' vezninde kulaklarının uçları bir mikdâr kesilmiş nâkaya yahud koyuna deniliyor (Tercüme-yi Kâmus)

Mescid-i Kubâ'dan sonra civarındaki Mescid-i Ali, Mescid-i Fâtıma, Mescid-i Ömer, Bi'r-i Hâtım, Mescidu'n-Nebevî dahi Sultân Mahmûd-ı sâni emriyle ta'mîr olundu Mescid-i Ali mihrâbına:

Makam-ı Hazret-i Haydar Ali el-Murtazâ'dır bu

Ziyâretgâh-ı ervâh-ı umûm-ı evliyâdır bu

Mescid-i Fâtıma mihrâbına:

Makâm-ı Beyt-i Rasûl-i Fâtıma'yı

Ziyâret eyle bulursun hayât-ı dâ'imâyı

Bi'r-i Hâtım Mescidi mihrâbına:

Rûz-ı şeb kılssa aceb midir ziyâret-i ins ü cân

Bi'r-i Hâtım hâtem-i peygamberândır bu mekân

beyitleri yazdırıldı.

[17]

780 sene-i hicriyesinde vefât etmiş olan Seyyah "İbn Batûta" esnâ-yı seyahatinde görmüş olduğu Mescid-i Kubâ'nın o vakitteki şekli ve hâlini şöyle ta'rîf etmiştir: "Bu mescid mürabba'uş-şeklidir. Ak ve uzun minâresi vardır. Vasat-ı mescidde nâka-yı Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellemin çöktüğü yer olup halk teberrûken orada namâz kılar. Mihrâbı mastaba üzerindedir. Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem en evvel orada rükû' etmişlerdir. Kible tarafında Ebû Eyüb el-Ensârî radiyallâhu anh'ın hânesi ve ittisâlinde "Ebubekir, Ömer, Fâtıma ve Aîşe" radiyallâhu anh'ın mekânları vardır. Meşhûr "Bi'r-i Erîs" Mescidi'nin mukâbilindedir."

Mescid-i Kubâ inşâ olunduktan sonra münâfikîn onun kurbunda bir mescid inşâ ettiler ki Kur'ân-ı Kerim'de buna Mescid-i Dırâr buyurulmuştur. Medîne'deki Hazrec kabîlesinden Ebû Âmir Tevrât ve İncîl ile pek çok meşgul olup nebiyy-i âhirü'z-zamânın bi'seti mütekarrıb olduğunu isbât ettiğinden hîn-i bi'setinde kendisine îmân etmelerini halka tavsiye ediyordu. Bi'set ve hicret-i nebevîye vuku'unda haset etti. "Benim vasf ettiğim nebiyy-i âhirü'z-zamân bu değildir" demeye ve beyne'l-mü'minîn ilkâ-yı şikâk ve nifâk etmeye başladı. "Ebû Âmîr bin Âmîr el-Fâsık" unvânıyla şöhret aldı. İşte bu münâfik "Benû Ganim" tâ'ifesinden diğer münâfikların başına geçerek

Mescid-i Kubâ kurbunda mecma‘-ı münafikîn olmak üzere muhkem ve oldukça müzeyyen bir binâ inşâ edip "mescid" nâmını verdiler. Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem Efendimizi de orada nâmaz kılmaya dâvet ettiler. Maksadları Rasûl-i Ekrem efendimizin orada nâmaz kıldığını ehl-i îmâna gösterecekler de fikirlerini çalsınlar. Hâlbuki «Bir de şunlar var ki, zararlı eylemler gerçekleştirmek, inkârcılıklarını pekiştirmek, müminlerin arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve resulüne savaş açmış kişi lehine fırsat kollamak üzere bir mescid yapmışlardır. “Amacımız sadece iyi bir şey yapmaktı” diye de yemin edecekler. Allah şahit, onlar kesinکه yalancılardır.Orada asla nâmaza durma!»³⁵⁷ âyet-i kerîmesi nâzil olarak bunu ne maksadla inşâ edilidiğini Cenab-ı Hakk Rasûl-ı Ekrem'ine bildirmiş ve orada nâmaz kılmaktan kendilerini ebediyen nehy etmişti.

« Farsça beyit bulunmaktadır»

Binâsındaki maksad münâfikâna bu sûretle meydana çıkınca Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem ba‘zı ashâb-ı kirâmı gönderip yıktırdı.

[18]

Mescid-i Medîne / Mescid-i Şerîf-i Nebvî

Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem Efendimiz Mescid-i Kubâ'yı inşâ buyurduktan sonra yüz kadar ashâb-ı kirâmıla nefis-i Medîne'ye müteveccih oldular. O gün cum‘aydı. "Rânûna" vâdisine geldiklerinde cum‘a namâzı vakti hulûl etti. İndiler "Zî Salb" denilen mahalde hutbe okuyup cum‘a nâmazı kıldılar. En evvel kıldıkları cum‘a nâmazı budur. Sonra o mahallin etrâfına duvar çevirerek oraya "Mescidü'l-Cum‘a" nâmı verildi. Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem oradan hareketle biraz sonra Medîne'ye girdiler. Kimin hânesinin önünden geçerlerse devenin yularını tutup hânesine da‘vet ediyordu. Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem «*خَلُّوا سَبِيلَهَا فَانْهَاهَا مَأْمُورٌ*» ya‘nî "Deveye dokunmayınız min-tarafillah me‘mûr olduğu yere gidiyor" buyurdular. Deve sağına soluna bakarak gidip nihâyet "Mâlik bin Neccâr"ın hânesi önündeki hâlî arsada çökerek sonra kalkarak Ebû Eyüb el-Ensârî radiyallâhu anh'ın hânesi önüne gidip çöküp oradan da kalkarak yine evvelki yere gelip çöktü ya‘nî boynunu uzatıp bağırdı. Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem «*هَذَا إِنْ شَاءَ اللَّهُ الْمَنْزِلُ*» "ya‘nî inşallah menzilimiz burasıdır" buyurup deveden indiler. Ebû Eyüb el-Ensârî radiyallâhu anh'ın hânesine

³⁵⁷ Tevbe 107-108

teşerrüf ettiler. Bu hâne birinci cildin 254'üncü sahîfesinde beyân ettiğimiz vecihle tebâba'a-yı Yemen'den "Melik Tebân" tarafından bi'set-i Muhammediye'den yedi yüz sene evvel Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem için yaptırılmış olduğundan, Cenâb-ı risalet-me'âb efendimizin böyle yedi asır sonra o hâne-yi sa'âdet-i nişâneye şeref-bahş olmaları devenin sevk-i kudretle oraya gidip çökmesi şâyan-ı hayrettir. Rasûl-i Ekrem efendimiz Mescid-i Şerîf-i Nebevî ile yanındaki odaların hitâmına kadar yedi ay Ebû Eyüb el-Ensârî hânesinde ikâmet buyurdu.

İstitrâd

Bu hâne-yi sa'âdeti bi'l-âhire Ebû Eyüb el-Ensârî'nin kölesi İbn Eflâh temlîk edip bin altına "Muğîre bin Abdurrahman bin el-Hâris bin Hişâm"a sattı. Sonra elden ele tedâvül ederek nihâyet mulûk-ı Eyyübiye'den "Meyyâfârikîn"³⁵⁸ hükümdârı "el-Melikü'l-Muzaffer Şahabeddin Gâzî"nin yed-i temlîkine geçmekle hedm ettirip oraya mezâhib-i erba'a ulemasına mahsûs olmak üzere "Şahâbiye" nâmıyla bir medrese ve birçok kütüb-i nefiseyi câmi' bir kütübhâne te'sîs ve buna Şâm'da ve Medîne-i Münevvere'de bir hayli akâr vakf eyledi. Bu medrese birkaç yüz sene me'mûr kaldıktan ve bir aralık zâviye ittihâz olduktan sonra harâb olup Fahr-i Kâ'inât efendimizin mihmân olduğu ve ondan devesinin çöktüğü mahall-i mübârek unutulmamak için Sultân Abdülmecîd 1259 sene-i hicriyesinde medresenin yerine bir zâviye inşa ettirdi. Zâviye-yi Cüneydiye" nâmıyla ma'ruftur. Medrese eski hâlinde iken içindeki meydâncıkda bir mihrâb vardı ki nâka-yı peygamberînin çıktığı yeri göstermekteydi. Züvvâr ziyaretle teberrük ederlerdi. Sonra o mahal bir kulübe dâhiline alınarak unutulmak mahzûru bertaraf olduysa da medrese, zâviye olarak tecdîd olununca o kulübe daha vâsî' yapıldığından şimdi mebrek-i nâka alâ-vechi's-sihha ta'yîn edilememektedir.

[19]

Nâka-yı Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem'in çökmüş olduğu o hâli arsa "Benî en-Neccâr"dan Sehl ve Süheyl isminde iki yetimindi. Peygamber efendimiz satın almak istediler. Çocuklar para ile vermek istemeyip hîbe etmek arzu eyledilerse de kabûl buyurmadılar. Parasını Ebû Bekr radiyallâhu anh'a verdirdiler. Enes radiyallâhu anh'ın rivâyetine göre arsa Benî en-Neccâr'a aitti. Üzerinde müşriklerin kabri ve hurma

³⁵⁸Diyarbakır/Silvan

ağaçları vardı. Rasûlullah efendimiz «*Bana bir değer söyleyin*» buyurdular³⁵⁹. Onlarda «*Biz onu para ile değil Allah için veririz*» cevâbını verdiler. Orasını tasviye ettirdiler. Duvarları kerpiçten direkleri hurma ağaçlarından sakfi hurma dallarından bir mescid, yemeni ve yesârına zevcât-ı mutahharat için evvela iki sonra yedi hücre binâ ettiler. Mescid-i Şerîf'in temeli üç arşın derinliğinde ve duvarları üç arşın kalınlığındaydı. O vakit ki zîrâ'ı mi'mârî kırk santim kadar olmasıyla üç arşın yüz yirmi santim demekti. Temeller taştan yapıldı. Sakfi altı direk üzerine tutturuldu. Bir mihrâbı üç kapısı vardı. Mihrâbı tahvîl-i kıble zamânına kadar Beytü'l-makdis'e müteveveccih ve şimdiki Bâbu't-tevessül yerindeydi. Kapılarından biri şimdiki mihrâbın duvarı ikincisi Bâb-ı Cibrîl'in üçüncüsü Bab-ı Rahme mevki'indeydi. Şimdiki mihrâb yerindeki kapı, cümle kapısıydı. Diğer iki kapısı Rasûlullah efendimizin hucurât-ı aliyâta geçmelerine mahsûsdu. Mihrâb zamânımızdaki mihrâblar gibi mücevvef olmayıp düzdü. Ömer bin Abdülaziz Medîne vâlisi olunca bu mihrâbın yeri zâyî' olmamak için oraya mücevvef bir mihrâb vaz' etmişti. Mihrâb-ı şerîf'in arkasında evlât ve ıyâli olmayan fukaha-yı ashâba mesken olmak üzere bir gölgelik vardı. Burada îvâ olunan zevâta "ashâbu's-suffe" denilirdi. Mescid-i Şerîf inşâ olunurken Peygamber Efendimiz bi'z-zât çalışmışlar ve mübârek elleriyle kerpiç taşımışlardı. Çalıştıkça «*Allah'ım ahiret hayrından daha hayırlısı yoktur. Sen ensârı ve muhâcirleri bağışla*»³⁶⁰

Yahud :

«*Allah'ım karşılıkların en hayırlısı ahirette alınan karşılıktır. Sen ensâr ve muhacirine rahmet et*»³⁶¹

Ve kerpiç taşıdıkça:

«*Bu hamâl Hayberin hamalı değildir Rabbimiz bu en iyi ve en temizdir.*»³⁶²

... i'râd ederlerdi. Mescid-i Şerîf'in vaz'-ı esâsına şurû' ettiklerinde en evvel dest-i mübârekleriyle temele bir taş koydular. Sonra sıra ile Ebubekir, Ömer, Osmân, Ali radiyallâhu anhüm'ün birer taş koymalarını emr ettiler. Bununla tertûb-i hilâfetlerine işâret buyurulmuş oldu. Mescid-i Şerîf'in garbtan şarka kırk dört, cenûbden şimâle kırk iki ve terbi'ân 1887 metreydi.

³⁵⁹ Sâhîhi buhârî cüz' 1 s:94

³⁶⁰ Sâhîhi buhârî cüz' 1 s:94

³⁶¹ Sâhîhi buhârî cüz' 5 s:61

³⁶² Sâhîhi buhârî cüz' 5 s:61

[20] Mescid-i Şerîfe ezân için minâre buyurulmadı. Bilâl radiyallâhu anh menâzil-i Benî Neccârdan Mescid-i Şerîfe karîb bir menzilin sathına çıkıp orada ezân okurdu³⁶³.

Mescid-i Şerîfe minber de i'mâl ettirilmemişti. Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem hutbe i'râd edecekleri vakit Mescid-i Şerîfin hurma ağacından olan direklerinden birini ittikâ ederlerdi. Sonra kendilerine üç kademeli bir minber i'mâl olundu. Bu minberde i'râd-ı hutbeye başladıklarında mahcur-ı şerîfe ittikâları olan direkten yavrusundan ayrılmış nâka-yı haîn gibi avâz-ı inîn işitildi. Bu nâle-yi dil-şikâf Fahr-i Cihan efendimiz minberden inip direği kucaklayıncaya kadar devâm etti³⁶⁴.

Minber "Turefâ" nâmında ormanda yetişen "Temr-i Hindi" yâhud "Esel" tesmiye edilmiş "eseli" ağacından yapılmıştır. Minberi yapan san'atkâr hakkında ihtilâf vardır. Kimi "Temîm ed-Dâri" radiyallâhu anh, kimi Hazret-i Abbâs yâhud ensârdan bir hâtunun kölesi yaptığını beyân eder. Kâmûs tercümesi "*Okyânûs*" da ise şöyle deniliyor. "Bâkûm" yâkût vezninde rûmiyyü'l-asl neccârdır ki Sa'id bin el-As Atîki'dir. Mescid-i Nebevî'de minber-i şerîf evvel düz meşedir. Şârîhin beyânına göre ashâbdandır."

Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem minberin üçüncü kademesinde oturur ve ikinci kademesinde dururdu. Ebû Bekr radiyallâhu anh ikincide oturur birincide dururdu. Ömer radiyallâhu anh birincide oturur yerde dururdu. Osmân radiyallâhu anh bidâyeten böyle yaptıysa da cema'ât-ı müslimîn tezâyüd ettikçe yükselmek ihtiyâcı hâsıl olmaya başladığından bi'z-zârûre üçüncü kademeye su'ûd eyledi. Mervîdir ki Halîfe-yi Abbâsiye'nin ikincisi Ebû Ca'fer el-Mansûr bir gün nüdemâsıyla musâhabe ederken "hâlifenin Osmân bin Affân hakkındaki güft ü gûsuna bir sebep de minber-i Rasûlullah'ın üçüncü kademesine çıkmış olmasıdır." demiş. Nüdemâdan nüktedan ve cer'ıyyü'l-lisân biri "Hazret-i Osmân minber-i Rasûlullah'ın üçüncü kademesine çıkmış amma efendimizi müşkil bir işten kurtarmış. O üçüncü kademeye çıkmamış olsaydı şimdi efendimiz hangi kademe de îrâd-ı hutbe buyuracaktınız cevâbıyla mukâbele etmiştir.

³⁶³ Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem efendimizin dört müezzini var idi. "Bilal-i Habeşî, Ümmü Mektûmu'l-Kurşî, Ebû Mahzura Sahrâ, Sa'id el-Karz" radiyallâhu anhüm Sa'id el-Karz Mescid-i Kubâ ve diğerleri Mescid-i Medîne mü'ezzinleriydi.

³⁶⁴ «*Mescid-i Nebevî'de Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in hutbe okurken dayandığı bir kütük vardı. Mescide minber konulduğu (artık Resûlullah hutbesini orada okumaya başladığı) zaman bu kütüğün, doğumu yaklaşmış deve gibi inlediğini duyduk. Bunun üzerine Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem minberden indi, elini kütüğün üzerine koyunca sesi kesildi.*» Sâhîhi Buhâri cüz' sâni sahîfe 9 Beyit yer almaktadır.

Mu'aviye "Şâm"ı merkez-i hükûmeti ittihâz ettiğinden minberi de Şam'a nakl istediye de ashâb-ı kirâmın muhâlefetine binâ'en muvaffak olamadı. Yalnız altı kadem ilave edip dokuza iblâğ etti.

[21]

Üçüncü karn-ı hicrî mü'elliflerinden Ebû İshak İbrahim bin Muhammed el-Fârîsî coğrafyaya dair olan "*Kitâbu Mesâliki'l-Memâlik*" nâmındaki eserinde³⁶⁵ «*والمنبر الذي*» «*كان بختب عليه رسول الله صلى عليه وسلم غثى بخير آخر*» demişdir. "Gussiye" ta'mîrinden, minber-i nebevî üzerine diğeri bir minber geçirilmiş olduğu anlaşılıyorsa da ne vakit böyle yapıldığını mü'ellif beyân etmiyor. İhtimal ki Mu'aviye'nin ilave ettiği altı kadem yan taraflarından minber-i peygamberîye kavramış olduğundan bu keyfiyet "tağsiye" add olunmuştur.

Mısır mulûk-ı etrâkından "el-Melikü'z-Zâhir Rukneddin Baybars el-Bundukdârî" 666 târîh-i hicrîyesinde Mescid-i Şerîf-i Nebevî'ye bir minber ihdâ etti. Tûlu yedi, irtifâ'ı dört arşındı. Dokuz kademesi, iki kanatları gümüşten bir topuzu vardı.

Mısır mulûk-ı çerakisesinden El-Melikü'z-Zâhir Seyfeddin 797 ve "el-Melikü'l-Mü'eyyed Şeyh el-Mahmûd "820" târîhlerinde Mescid-i Nebevî'ye birer müzeyyen minber ihdâ eylediler. İkincisinin dokuz kademesi, sekiz arşın on iki parmak tûlu, altı arşın sekiz parmak irtifa'ı vardı. Bu minber 880 târîhinde vuku' bulan harîkte muhterik olarak Mescid-i Şerîf, altı sene minbersiz kaldı. Medine ahâlisi kerpiçten bir minber inşa ettiler. Sonra mulûk-ı çerakiseden el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay 888 senesinde sengîn ve hakîkten rengîn bir minber î'mal ettirip gönderdi. Kerpiçten minber kaldırılarak yerine bu minber konuldu.

998 senesinde Sultân Murâd-ı sâlis bir minber î'mâl ettirip gönderdiğinden Sultân Kayıtbay minberi Mescid-i Kubâ'ya kaldırıp yerine Mûrâd-ı sâlis minberi vaz' olundu. Bu minberin bir kapısı on iki kademesi vardır. Kademelerin dokuzu kapının iç tarafında ve üçü dışındadır. Külâhî yaldızlıdır. Alemleri gümüşdür. Ortası kırmızı çukadan ve kapısının perdesi yeşil atlastandır. Şimdi mevcûd olan minber budur. Bugün yapılmış gibi yeni duruyor. Bâlâ-yı tâkında pek fasîh olmayan şu târîh mahkûkdur ki Şeyhü'l-İslâm Hoca Sa'deddin Efendi'nin olduğunu zannediyoruz:

³⁶⁵ 1870 sene-i milâdiyesinde ".." de yazılmıştır.

«Şiir yer almaktadır»

998

Hatîb salât-ı cum'a ve ıydeynde kemâl-i edeb ve ta'zîm ile Hücre-i sa'âdete gidip hutbe kıra'ati için istîzân ettikten sonra minbere çıkar. Ehâdîs-i şerîf îrâdında «*filan, filandan rivayet edildiğine göre bu peygamberinizindir*» deyip eliyle kabr-i şerîf-i Münevvere'yi irâ'e eder. Bu tilâvet ve işâret huzzârı lerzenak-ı haşyet edecek kadar müheyyec olur. «*Allah'ım habîbin Mustafa sallalâhu aleyhi vesellem'in kabrini ziyaret etmeyi bize kolaylaştır.*»

[22]

Ebû Bekr radiyallâhu anh Mescid-i Şerîf-i Nebevî'yi hâliyle muhafaza eyledi. Ne tebdîl ve tağyîr ne bir şey ilâve etti. Yalnız termîmât-ı cüz'iyesi hıdmetinde bulundu.

Ömer radiyallâhu anh ba'zı ilaveler yaptı. Kible cihetini altı, garb cihetini dokuz, şimâl cihetini on dört metre ileri götürüp 1433 metre mürabba' tevsî' etti. Duvarları biraz yükseltti. Zeminde iki arşın yukarı minâ kesme taşla ördürdü. Merkad-ı pür-nûr-ı peygamberî etrâfına duvar çıkırdı³⁶⁶. Kible cihetinden olan tevsî', amm-i peygamberî Abbâs bin Abdulmüttalib radiyallâhu anh'ın hânesini mescide ilhâk sûretiyle vuku' bulmuştur.

Osmân radiyallâhu anh yirmi dokuzuncu sene-i hicrîde Mescid-i Şerîfi kible cihetinden üç, garb cihetinden dört buçuk metre, şimâl cihetinden üç metre yetmiş beş santim ya'nî 776 metre mürabba' tevsî' etti. Mermer sütûnlar koydurdu. Duvarları nakışlı taşlarla inşâ ettirdi. Kendisi içinde yüksekçe bir maksûre yaptırdı.

Hazret-i Ali ve Hasan radiyallâhu anhüma zamânlarında kavâ'il-i ma'lûmeden dolayı Mescid-i Şerîf bakılamadı yâhud bakılmayı mu'ceb bir hâl hudûs etmedi. Çünkü Hazret-i Osmân zamânındaki i'mâr ve ihkâm uzun müddet devam edebilecek metânette idi. Velid bin Abdulmelik zamânına kadar Mescid-i Şerîfe dokunulmadı.

"Velîd" 87 sene-i hicrîsinde Bizans imparatoruna müraca'at etti. Mescid-i Şerîf-i Nebevî'yi ta'mîr edeceğini beyân ederek birkaç san'atkâr ile edevât-ı lâzıme göndermesini iltimâs eyledi. İmparator-ı Rûm ve Kıptî seksen, "İbnü'l-Esîr" kavlince yüz mâhir işçi ile gündelik "İbnü'l-Esîr" rivâyetince kırk deve yükü mozaik ve yüz bin

³⁶⁶ Bu duvarları bi'l-âhire Abdullah bin Zübeyr tecdîd eylemiştir.

miskâl altın ve bir avîze gönderdi. Velîd bunları levâzım-ı sâ'ire ve mebâliğ-i kâfiye ile 88 târîhinde Medîne vâlisi Ömer bin Abdulazîz'e yolladı. Mescid-i Nebevî'yi yıkıp yeniden yapmasını ve ezvâc-ı mutahharât vârislerinden satın alarak mescide ilhâk etmesini emr eyledi.

Mescid-i Nebevî'yi yıkıp yeniden yapmak gerçi cür'et edilecek kolay işlerden değilse de Hazret-i Ömer ve Osmân zamânlarında biraz hedm ve tevsî' vuku' bulduğundan buna halk biraz alışmış sayılır. Lâkin hucurât-ı âliyâtı yıkmak mühim olup Ömer bin Abdülazîz bunu takdîr ettiğinden eşrâf ve sa'dât-ı Medîne ile görüştü. Bu haber-i nâgihânı üzerine belde-yi tahîrât baştanbaşa çalkalandı. Bu işten sarf-ı nazar edilmesini ricâ ettiler. Ömer bin Abdülazîz keyfiyeti Velîd'e yazdı fakat müsmir olmadı. Behemehâl yıkılması için emr-i kat'î geldi.

Medîneliler bî'atten tahallüfleri sebebiyle pek az zamân evvel gâyet fecî' tecâvüzât ile rencîde olmuş olduklarından yine öyle bir hâle dûçâr olmaktan bi-hakkın hafv edip meşî't-i ilâhiyeye terk-i umûr ettiler.

Ömer bin Abdulazîz" hâh-ı nâ-hâh Mescid-i Şerîf ile hucurât-ı âliyâtın yıkılmasına emr verdi, yıkıldı. Rivâyete göre Beyt-i Fâtıma radiyallâhu anha'da oturan hafîd-i mükerreremi Muhsin bin Hasan bin Ali radiyallâhu anh'ın "Ben bu hücreden [23] çıkmam isterseniz evi başıma yıkınız" demesi ve kendisi içinde iken hücreyi yıkmaya başlamaları Medîne ahâlisini çok müte'essîr etti. Bir rivâyete göre hucûrât-ı âliyâtı Velîd'in babası Abdülmelik bin Mervan vereseden iştirâ ve mescide ilhâk etmişse de yıktırmamıştır. Cum'a günleri cemâ'atin hucurât-ı âliyâta girip nâmaz kıldıkları hakkındaki ba'zı müverrihînin dermeyân ettikleri rivâyet bunu mü'eyyedir. Demek ki hücreleri Abdülmelik almış oğlu Velîd yıkmıştır.

Ümmühâtu'l-mü'minînden "Hafsa" radiyallâhu anha'nın hücreyi Osmân bin Affân zamânında alınıp Mescid-i Şerîf'e ilhâk edilip ve müşârunileyhâya "Abdullah bin Ömer" radiyallâhu anhüma'nın hânesi verilmiş olduğunu da târîhçiler kayd etmektedir. Şu halde hucurât-ı âliyâtın mescide ilhâkı Velîd'den ve Abdülmelik'ten evvel başlamış demektir.

Ezvâc-ı tâhîrâtın dokuz hücreyi, Mescid-i Şerîf'in tarz-ı inşâsı gibi kerpiçten ve hurma dallarından yapılmıştı. Her birinin kapısında üç arşın boyunda, bir arşın eninde kıldan siyâh bir perde vardı. Tavanları perde boyundan yüksek değildi. "Hasan Basrî"

diyordu ki "Ben dün el-buluğ iken zevcât-ı mutahharâtın hucurâtını ziyâret etmiştim. Çocuk olduğum halde elimi uzatınca elim tavana değerdı."

Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem maraz-ı mevtinde «*Peygamberlerinin kabirlerini mescid edinen Yahudilere ve Hıristiyanlara Allah lânet etti*» buyurmuş ve taklîdinden ümmet-i merhumesini tahzîr etmiş³⁶⁷. Kibâr-ı tâbi'inden "Sa'id bin el-Müseyyeb" kabr-i şerîfın mescid ittihâz olunmasından korkarak demiş ki³⁶⁸ ya'nî "Arzu ederim ki bu hücreler hâliyle bırakılsın. Medîne'den yetmişmiş yahud Medîne'ye gelen bir kimse Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem Efendimizin ne ile iktifâ ettiğini görsün de bu hâl halkın tekâsür ve tefâhürden teba'üd etmelerine sebep olsun.

Mescid-i Şerîf-i Nebevîye İstanbul'dan gönderilen ve Mısır'dan iltihâk eden mi'marlar san'atkârlar ma'rifetleriyle ve binâ emîni "Sâlih bin Kîsân" ve ser-mi'mâr "İbn Verdân"ın nezâretleriyle 88 târîhinde yeniden inşâsına başlanılarak 91 senesinde ikmâl edildi. Duvarları yonma taşlarla yapıldığı dâhili ve hârici mermerle kaplandı. Mozaikle tezyîn olundu. Direklerin başlıkları ka'ideleri altınla işlendi. Tunç ve demir çenberlerle kuşatıldı. İstanbul'dan gönderilen avîze münâsib bir yere asıldı. Mirkât-ı envâr-ı peygamberî etrâfına çakılmış olan duvar biraz yükseltildi. Mirkât-ı Şerîf mürabba' u's-şekl Ka'be-i Mu'azzama'ya benzememek için "şibhe müselles" şeklinde yapıldı. Mescid-i Şerîf-in dört köşesine birer minâre inşâ olundu ki bi'l-âhire 890 sene-i hicrîsinde Mısır mulûkundan " el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay" Bâbu'r-rahme [24] cihetinde bir minâre daha ilâve ederek minâreleri beşe iblağ etti.

Hucurât-ı âliyâttan başka etrâfındaki mebânîde alınarak Mescid havlîsine ilhâk edildiğinden Mescid-i Şerîf'in hucurâtın bulunduğu şark cihetini vasatı ile on, garb ciheti sekiz, şimâl ciheti altı metre tevsi' olunarak "Velîd"ın ilâvesi "2006" metre murabba' ve Mescid-i Şerîf'in bütün mesâha-yı şathiyesi 6102 metre murabba' bâliğ oldu.

Bu sûretle hucurât-ı Aişe dâhilindeki kabr-i şerîf-i peygamberî ile şeyhayn-ı mükerremînin merkâdleri Harem-i Mescid dâhiline alınmış olundu.

Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem maraz-ı mevtinde diğere zevcelerinin muvâffakıyetlerini istihsâl ederek Hücre-i Aişe'de kalmış ve hicretlerinin on birinci

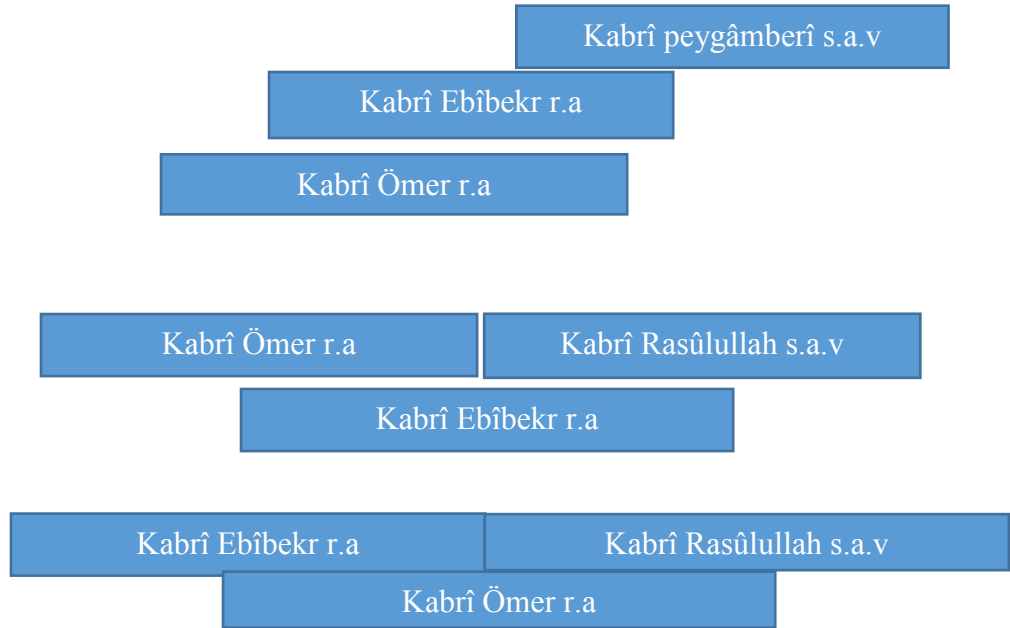
³⁶⁷ Sahihi buhârî cüz' 6 sahîfe 11-12

³⁶⁸ Metinde hadisin Arapçası da yer almaktadır

senesi rebi‘ul-evvelinin on ikinci günü orada vefât eylemişti. Nereye defn olunacağı hakkında beyne'l-ashâb ihtilâf-ı zuhur edince peygamberlerin vefât ettikleri yere defn olundukları, Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellemden mesnu‘ olunduğu tezekkür³⁶⁹ edildiğinden, ertesi gün Hücre-i Aişe'de, vefât ettiği mahalde defn olundu. Re's-i sa'âdetleri garb cihetinde "Hücre-i Mu'attara" işte bu câ-yı mu'allâdır. Ebubekir radiyallâhu anh hicrettin on üçüncü senesi cemadiyi'l-âhiresinin yirmi ikinci günü vefât edince başı Rasûl-i Ekrem efendimizin ayakları cihetine olmak üzere şimâl tarafından cenûb-ı peygamberîye defn olunduğu gibi Ömer radiyallâhu anh irtihâlinden evvel Hazret-i Aişe'den istihsâl-i müsâ'ade istediğinden hicretin yirmi üçüncü gecesini zilhiccenin yirmi yedinci çarşamba günü vefât eylediğinde başı Hazret-i Ebubekir'in omuzlarına mehâzî olarak kezâlik cenb-i peygamberîye defn edildi.

Kabirlerinin vaz‘ ve şekilleri hakkında akvâl-ı kesîre vârif olmuşsa da en meşhûrları üç kavildir. Bu ekvâl-i selâseye göre kabirlerin şekli şöyledir:

Bâlâdaki beyânımıza muvâfık olan şekl-i evvelin müstenid olduğu kavil ekvâdır. El-yevm Hücre-i Mu'attara üzerine mevzu‘ pûşidedeki şekil de böyledir.

[25]

³⁶⁹ Allah, bir peygamberin ruhunu kendisinin gömülmesini istediği yerden başkasında almaz.-Hadîs-i Şerîf: Künûzü'd-Dekâ'ik li'l-Münâvî

Târîh-i "İbn Şihne" de "Yûsuf bin Abdullah bin Muhammed bin Abduberr" in "*Behcetü'l Mecâlis*" nâmındaki eserine ithâfen beyân olunduğuna göre, Aişe radiyallâhu anha Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem Efendimizin hayatında üç kamerin kendi hücrelerinde sukût etmiş olduğunu rüyasında görmüş ve peder-i mükerremi Ebubekir radiyallâhu anh "ahbâr-ı ehl-i arzdan üç zât senin hücrede defn olunacaktır." tarzında ta'bîr etmişti. Vakta ki Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem Hücre-i Aişe'de defn olundu. Ebubekir radiyallâhu anh rü'yâyı tehatturla kızına « *هنا احد اقمارك* » demiştir³⁷⁰. Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem efendimizin defninden sonra Hazret-i Aişe'nin hücreleri ikiye taksîm olundu. Bir kısmında kabir-i şerîf-i peygamberî vardı. Bir kısmında Hazret-i Aişe otururdu. Ara sıra kabir-i şerîfin bulunduğu kısma girerdi. Ebubekir radiyallâhu anh'ın defninden sonra da böyle yapardı. Fakat Hazret-i Ömer radiyallâhu anh'ın defninden sonra yüzü açık girmedi. İyice kapanır yüzünü örter öyle girerdi³⁷¹.

Hücre-i³⁷² Mu'attarada dördüncü bir kabir sığacak kadar boş bir yer vardır ki âhir zamânda İsa aleyhisselâmın semadan nüzulünden sonra oraya defn olunacağını rivâyet ederler. Allahu âlem bima yekûn.

Âtiyen beyân edeceğimiz vecih ile Hazret-i Hasan radiyallâhu anh buraya defn istemiş ve Hazret-i Aişe müsâ'ade etmiş ise de Benî Ümmeyye'nin muhâlefeti üzerine mümkün olmamıştı. "Velîd" Hücre-i Mu'attara'nın üzerine bir pûşîde koydurmuştu. Bunun ne şekilde ne renkte olduğu ma'lûm değildir. Şimdiki pûşîdenin zemîni yeşil, yazıları beyazdır. Her kabir pûşîdenin neresine mesadif ise orada sahib-i kabrin ismi işlenmiştir. İsmi pâk peygamber lâle-yi giran-bahâ ile menkustur. Pûşîdenin her tarafı "Lâ ilahe illallah Muhammedu'r-Rasûlullah" kelime-yi şahadeti ve esmâ-yı peygamberî ve örtüsü "sûre-yi Feth" in ilk ayetleri ile müveşşahdır. Pûşîde asıl kabirlerin üzerine mevzu' olmayıp duvarla muhât olan Hücre-i Mu'attara'nın sakfındaki gâyet küçük kabrin üzerine atma sûretiyle örtülmüştür.

³⁷⁰ Ebubekir radiyallâhu anh ta'bîr-i rü'yâda isâbet ederlerdi. Bir def'a Rasûlullah efendimiz rü'yâda Hazret-i Ebubekir efendimizle bir merdivenden çıktığını fakat onu iki buçuk basamak geçtiğini görmüştür. Hazret-i Ebubekir "Ya Rasûlullah! Senden sonra iki buçuk sene yaşayacağım demişti. Fî'l vak'a irtihâli peygamberîden iki sene üç ay on gün sonra vefât etmiştir. Radiyallâhu anh.

³⁷¹ دَاوُدَ، سَمِعْتُ مَالِكَ بْنَ أَنَسٍ، يَقُولُ: " قُسِمَ بَيْتُ عَائِشَةَ بِأَنَّيْنِ: قِسْمٌ كَانَ فِيهِ الْقَبْرُ، وَقِسْمٌ كَانَ تُكُونُ فِيهِ عَائِشَةُ، وَيَبْنِيهِمَا حَائِطٌ، فَكَانَتْ عَائِشَةُ رُبَّمَا دَخَلَتْ حَيْثُ الْقَبْرُ فَضَلَّ، فَلَمَّا دُفِنَ عُمَرُ لَمْ تَدْخُلْهُ إِلَّا وَهِيَ جَامِعَةٌ عَلَيْهَا ثِيَابُهَا

³⁷² Mervîdir ki Ömer bin Abdülaziz'e hâlife iken Medîne'yi Münevvere'ye gitseniz vefâtınız hâlinde Cenâb-ı peygamberîyeye defn olunursunuz" denilmişti. Cenab-hakkın beni ateşten başka her ne sûretle olursa olsun ta'azzîp etmesine nefsimi Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem defn olunursanız ehl-i add ettiği bilmesinden ihvân ve ihsân görürüm " cevabını vermiştir. Rahimallah.

Velîd pûşîdenin fevkindeki Mescid-i Şerîf sakfına îcâbında kapanır bir pencere açtırmıştı ki "Kubbetu'l-Hücre" nâmıyla yâd olunurdu. Ba'de'l-harîk bu pencere kapatıldı. Hücre-i Mu'attara sakfını vasatına gâyet küçük bir kubbe yapıldı. Kubbenin tepesinde bir pencere açıldı. "Kubbetu'n-nûr" tesmiye olundu. Sonra Mescid-i Şerîfe kârgî bir kubbe yapılip tepesine pencere açıldığı gibi Hücre-i Mu'attara kubbesine de kafesli, kilidli bir pencere küşâd edildi.

[26]

232 sene-i hicriyesinde Halîfe-yi Abbâsî "el-Mütevekkil Alellah" o devrin mi'mar-ı şehîri "İshak bin Selîm" ma'rifetiyle Hücre-i Mu'attaranın dâhil ve hâricini mermerle tefrîş etti.

"Velîd"ın Merkad-ı Şerîf-i etrâfına yaptırdığı duvarı ahîran müvessil sâhibi "Kutbeddin Mevrud"un vezîri "Cemaleddîn İsfahânî" sandal ve abanoz ağaçlarından ma'mûl ve mescidin sakfına kadar mürtefi' bir parmaklık içine aldı. Ve Halîfe el-Mütevekkil'in tefrîş ettiği mermerleri tecdîd eyledi. Sonra bu parmaklık muhterik olup 668 senesinde tecdîd olundu. "Şebeke-yi Kabr-i Sa'âdet" işte budur. Şimdiki şebeke çelikten muvâcehe-yi şerîfte zevârik durup ziyaret ile diğerleri küçük kapı şeklindeki mahâli gümüşdendir. Bu gümüş kapı üzerine "Lâ ilahe illallah Muhammedü'r-Rasûlullah" kelime-yi şehâdeti yazılmıştır. Şebekenin çelik kısmı yeşildir. Mescid-i Şerîf üzerindeki büyük kubbenin rengide yeşildir. 1253 sene-i hicrîsinde Sultân Mahmûd-ı sanî emri ile bu renk dilaraya boyandı. "Kubbe-yi Hadra" işte budur. Ondan evvel kubbe kurşun rengindeydi "Kubbe-yi Beyza" "Kubbe-yi Zerkâ" "Kubbe-yi Feyha" denilirdi.

Velîd zamânında vücûda getirilen binâ, Bizans uslûbunu rûm zevk ve hüsnü okşamakla berâber tarz-ı inşâca o vakit o hıttaya göre bir bedî'a-yı san'ât, bir enmûzec-i mükemmeliyetdi. Mervîdir ki hitâm-ı inşâ'atta "Velîd" hac edip avdetinde Medîne'ye uğrayarak Mescid-i Şerîfi görmüş beğenmiş ve "Ebân bin Osmân"a mescidin evvelki hâliyle şimdiki hâli nasıl olduğunu sormuş. "Ebân": "Evvelki hâli mescide benzerdi şimdiki halîde kiliseye benziyor" cevabını vermiş. Velîd Mescid-i Şerîf-i bu sûretle tecdîd etmekle büyük bir hizmet îfâ ettiğine kânî olduğundan ismin Mescid-i Şerîfin duvarlarına mozaikle yazdırıldı.

Mescid-i Şerîf Halîfe-yi Abbâsî Mehdî zamânına kadar "Velîd"ın inşâsı üzere kalıp ne tebdîl ve tağyîr ne esaslı bir ta'mîr gördü. "Mehdî" 167 sene-i hicriyesinde

Mescid-i Şerîf'in yalnız şimâl cihetini tûlen "66", arzân "44" metre olmak üzere "3127" buçuk metre mürabba'yı tevsî' ve ba'zı şeyler ilâve etti. Ezcümle mermer direkler koydurdu sakfın irtifâ'ı tezyîd ve kabr-i şerîf'in üzerine mermer tefrîş ettirdi. "Velîd'in ismini bozdurup kendi ismini yazdırdı. Mescid-i Şerîf'in yirmi dört kapının sekizi garb, sekizi şark, dördü şimâl, dördü cenûb cihetindeydi. Daha ahîran Sultân "Abdulmecîd" bir kapı açtırıp kapılar minâreler gibi beşe iblâğ edildi.

Halîfe "Mehdî" büyük himmet etmiştir. Lâkin Abbâsîlerle Emevîler arasında ne kadar buğz ve adâvet bulunursa bulunsun yine kendinden evvelki hükümdârın ihtimâmât-ı azîme ile yaptırdığı bir şeye delâlet eden isminin bozdurulmasını tecvîz etmemeliydi. Emevîler geçmiş gitmiş ve âsâr üzerine kalan isimleri târîhin mâl-i mûrisi olmuştur. Bu isimleri bozmak mîras-ı hayra tecâvüz etmek ve ibtâl-i hak eylemek demektir ki, cinayet-i edebiyyedir. Mehdî, Velîd'in nâmını bozdu da ne oldu? Onun ismini mi unutturdu? Kendi nâmını mı tahlîd etti? Harîk vuku'unda onun da ismi zâ'il oldu.

[27]

Mehdîden sonra "Me'mûn" Mescid-i Nebevî'yi ta'mîr ve tevsî' edip şu kitâbeyi yazdırdı:

«*امر عبد الله بعمارة مسجد الرسول الله سنة اثنين و مأتين طلب ثواب الله و طلب جزاء الله و طلب*³⁷³ *كرامة الله فان الله عند ثواب الدين والأجر و كان الله سميعا بصيرا امر عبد الله عبد الله بتقوى الله و مراقبته و بصلة الرحم و العمل بكتاب الله و سنة رسوله صلى الله عليه وسلم و تعظيم ما صقر الجبابر من حقوق الله و احياء مالماتوا من العدل و تصفير ما عظموا من العدوانو الجور وان يطاع الله و يطاع من اطاع الله و يعرض من عصى الله فانه لا طاعة لمخلوق في معصية الله والثوية بنبيهم في فيئهم ووضع لآخاس مواضعها»*

Yedinci karn-ı hicrî vasatına kadar nice mulûk-ı İslâm Mescid-i Nebevî'yi ta'mîr ve tezyîn hidmetiyle bekâm oldular. Bu müddet zarfında en mühim hâdise "İbn Esîr'in" *Târîh-i Kâmil*'inde "407" senesi vak'â-yı hayriyesinde yazdığı üzere "Hücre-i Mu'attara"nın bir duvarının o sene sukût etmiş olmasıdır.

"Mescid-i Şerîf-i Nebevî" nin Yanması

³⁷³ *Kitâbu'l-ârif* – Li-İbn-i Kuteybe

654 senesi ramâzânının birinci cum'a gecesi "Ebubekir bin Evhad" nâmında bir ferrâş elindeki çırayı kandil mahzeninde kandil kafesi üzerine koyup unutmuş olduğundan harîk zuhûr ederek Mescid-i Şerîf kâmilen muhterik olup yalnız Mescid-i Mu'attara masûn kaldı³⁷⁴. Yangın derhâl Halîfe-yi Abbâsî Musta'sım"a haber verildi. Müceddiden ta'mîrini emr etse de müte'âkiben "Hülâgu"nun Bağdâd'ı istilâ ve halîfeyi şehit etmesi bâdire-yi nâgih-zuhûruyla iş te'hîre uğradığından Mısır mulûk-ı etrâkında "el-Melik Mansûr Ali bin ..." ve "el-Melikü'l-Muzaffer Seyfeddin Mahmûd Kutuz el-Muizzî" ve "Benî Rasul"den Yemen meliki "el-Muzaffer Şemseddîn Yûsuf bin el-Melikü'l-Mansûr Ömer" ta'mîrâta kemâl-i ihtimâm ile mübâderet ettiler. Fakat devâm ve hitâm-ı ta'mîrât "el-Melikü'z-Zâhir Baybars el-Bundukdârî" zamânına tesâdüf ederek bu fahr u şeref müşârunileyhe nasîb oldu.

Ta'mîrât-ı Mescid-i Şerîf'in hey'et-i kadîmesi üzere icrâ olunup 662 sene-i hicrîsinde hitâm buldu.

678'de Mısır mulûk-ı etrâkından "Sultân Mansûr Kalâvûn" kabr-i sa'âdet üzerine bir kubbe yaptırıp bu mefharet-i uzmâyı en evvel ihrâz etmek bahtiyârlığına nâil oldu.

881 sene-i hicriyesinde Mescid-i Şerîf ve bi'l-hassa sanduka-yı şerîfenin üstüvânesi muhtâc-ı ta'mîr bir hâle geldiğinden mulûk-ı çerâkise-yi Mısıryye'den "el-Meliku'l-Eşref Kayıtbay ", "Şemseddîn Muhammed bin ez-Zemen" isminde bir zâtı³⁷⁵ binâ emîni ta'yîn edip ta'mîrât-ı lâzimeyi [28] mükemmelen icrâ ettirdi. Ez-cümle Hücre-i Mu'attara'nın kubbe-yi zîbâsını tecdîd eyledi.

"Mescid-i Şerîf-i Nebevî"nin İkinci Def'a Yanması

886 senesi ramazânının on üçüncü pazarertesi gecesi sülüs-i âhîrinde bir sâ'ika düşüp Mescid-i Şerîf ile içindeki eşyâ ve bu meyânda mesâhif-i şerîfe ile nice kütüb-i nefise muhterik oldu. "Re'îsiye" minâresi yıkıldı. Re'îsü'l-mü'ezzini "Şeyh Şemseddîn Muhammed bin el-Hatîb" minâreden düşüp vefât etti. Mescid dâhilinde on kişiden ziyâde telef oldu. 120 kadar mermer direk yandı. Bu def'ada yalnız Hücre-i Mu'attara masûn kaldı. Mescid-i Şerîf etrâfındaki hânelerde kurtuldu. Bu haber-i elîm "el-

³⁷⁴ دكان صلى الله عليه وسلم اخبر عن ظهورها اى النار = تحفة الناظرين للشيخ عبد الله الشرقادى
Mescid-i Şerîf'in duvarına bir iki beyit yazmıştır:

«Beyit yer almaktadır»

³⁷⁵ Bu zât Kudus'te Mescid-i Aksâ suru etrâfında bir "ribât" yaptırmıştır.

Melikü'l-Eşref Kayıtbay"ın sem'ine vâsıl olunca pek mükerrer olarak derhâl mûmâileyh "Şemseddîn Mahmûd ez-Zemen" dört yüz kadar erbâb-ı zâyi' ve azîm mikdarda levâzım-ı inşâ'ıyye ile gönderip Mescid-i Şerîfi ve yıkılan minâresini tecdîden mükemmelen binâsını kemâl-i i'tina ile bezl-i cehd etti. Hücre-i Şerîf etrâfına parmaklık koydurdu. Hücre-i Şerîfe ciheti olan şark tarafının otuz beş metre tûlunde bir kısmını iki metre genişletti. Ayrıca bir medrese ve bir ribât ve Bâbu'r-rahme'ye beşinci bir minâre ve Bâbu's-selâm'da bir ribât bir imâret bir sebîl bir hamâm bir değirmen bir firûn bir matbah yaptırdı. Bu inşâ'ât 888'de hitâm oldu. Bir sene sonra kalemkâr esâtize gönderip Mescid-i Şerîfin tezyînâtını ikmâl ettirdi. Muhterik olanlar yerine Mısır'dan mesâhif-i şerîfe ve kütüb-i nefise gönderdi. Bu inşâ'ât için yüz yirmi bin dînâr ve "Ravzatü'l-Ebrâr" kavlince iki yüz bin zernâb sarf etti.

El-Melikü's-Şerîf Kayıtbay"ın 888'de hitâm bulan ta'mîrâtından sonra Mescid-i Şerîf-i Nebevîye'ye hizmet-i şerîfi münhasırân âl-i Osmân'a intikâl etti. Sultân Selîm-i evvel Hicaz kıt'ası emânât-ı mübâreke ile birlikte şerîf-i Mekke tarafından kendisine teslim olunduğu târihten itibaren Hâdimu'l-Haremeyn sıfatı mâdihasını iktisâb etmişti. Fî'l-hakîka âl-i Osmân bu hizmet-i fâhireden bir an hâlî kalmadılar.

Sultân Süleymân-ı Kânûnî 932 senesinde Medîne-i Münevvere'nin mâ'u'l-hayâtı olan "Ayn-ı Zerkâ" yollarının tıkanıp susuzluktan sıkıntı çekildiğini haber alınca yolları tathîr ettirip suyu mebzûlen cereyân ettirdi. 937 târihinde Hücre-i Mu'attara'nın duvar-ı garbiyesinin sakatlandığından İstanbul'dan me'mûrîn-i mahsûs gönderip ta'mîr ve Hücre-i Şerîfin dâhil ve hâricini mücellâ mermerler ile tefrîş ve ba'zı mahallerini tezhîb ettirdi. "Kubbe-yi Hadra"yı kurşunla kaplattırdı. Alemin başını hâlis altından ve sâ'ire mahallerini gümüşten yaptırdı. Bu ta'mîrât 940 senesinde hitâm buldu.

941'de Mescid-i Şerîfin bazı duvarları ve Mescid-i Mu'attara kubbesi ile Mescid-i Kubâ muhtac-ı ta'mîr bir hâle geldiğinden hâkân-ı müşârunileyh Mısır vâlisine emr-i hümâyûn-ı ısdâr edip oradan mahzenler, mi'marlar, işçiler ve levâzım-ı inşâ'ıyye gönderdi.

[29]

İcâb eden yerler tecdîd olundu. Ezcümle Bâbu's-Selâm yıkılarak mücellâ mermerden bir kapı yaptırdı. 947'de "Bâbu'r-Rahme"den "Şekle" minâresine kadar olan garb ciheti duvarı yıkılmakla yeniden inşâ edildi. Bâbu'n-nisâ'dan harem-i sa'âdetin müntehâsına kadar olan şark ciheti duvarlarıyla minâresi hedm olunarak müceddeden

binâ olundu. Mescid-i Şerîf'in zî-kıymet eşyâsının hıfzına mahsûs olmak üzere Halîfe-yi Abbâsî "en-Nâsır Li-dînillah" tarafından yaptırılmış olan ve "Kubbetu'ş-Şem'a" nâmını alan kubbeli mahzen hedm ve tecdîd olunarak üzerine bir halvet yaptırıldı. "Abşîye" nâmında minâresi de yıkılıp yeniden yapılarak ittisâline bir halvet ilâve edildi. Bu sebeple minâreye Süleymâniye denildi. Bu minâre sonra Abdülazîz zamânında ta'mîr olduğundan şimdi Abdülazîz nâmıyla yâd edilmekte.

Sultân Süleymân-ı Kânûnî "Mihrâbu'n-Nebevî" ile minberin ve minârelerin alemlerini değiştirdi. Hücre-i Mu'attara'ya (Ravza-ı Mutahhara'ya)³⁷⁶ birçok kandiller şem'dânlar ilâve etti. "Diyâru'l-Usrâ" demekle ma'rûf olan hâneleri iştirâ edip fukarâ ve kurabâya mahsûs bir ribât ile ayrıca yirmi ribât inşâ eyledi

995'de Mescid-i Şerîf'in "Bâbu'n-Nisâ"dan âhir-i Harem-i Şerîfe kadar imtidâd eden ve 95 arşın tûlünde on yedi arşın irtifâ'ında bulunan şark duvarı mâ'il-i inhidâm olunmakla Sultân Murâd-ı sâlis İstanbul'dan gönderdiği me'mûrîn-i mahsûsa ve erbâb-ı san'at ma'rîfetiyle yıktırıp yeniden yaptırdı. Bâlâsına bu târîh-i menşûr nakş edildi:

«جرد السلطان مراد جدارا بالمسجد النبوي لوجه الله»

995

"999" da Mescid-i Şerîf-i Nebevîye'nin mu'ahharında üç sıra sakfin ekser yerleri kazâzede olmasıyla hâkân-ı müşârünileyhin emriyle Mısırdan mühendisler, mi'mârlar ve levâzım-ı inşâ'iyeye gönderilip sakflar yıkılarak yerlerine dokuzardan üç sıra kubbe başladı. Ve mevcûd üç sıra ahşâb kubbe kârgîr olarak tecdîd edildi. Harem-i Şerîf'in sathı kâmilen "Ravza-ı Mutahhara"da mefrûş tuğlalar ve Mescid-i Şerîf dâhilindeki sıvalar tecdîd ve gâyet güzel bir mü'ezzin mahfili inşâ ve o vakit Harem-i Şerîfde mevcûd olan üç yüz sûtûnun her biri bir başka renkte ve gâyet mâhirâne bir tarz-ı dilpesende telvîn olundu. "Ayn-ı Zerkâ" su yolcuları için yedi hâne ve biri müte'ehhîlîn-i fukarâya diğeri gurabâya mahsûs olarak iki ribât inşâ edildi.

Sultân Murâd-ı sâlis 994'de Medîne-i Münevvere'de Hazret-i Ebu Bekir ve Ali radiyallâhu anhüma'ya mensûb iki Mescid-i Şerîf ile bunların civârındaki ribâtları tâmîr edîp Ebu Bekr radiyallâhu anh'a mensûb olan mescidin kurbunda bir medrese ile bir ribât yaptırmıştı. 998'de de büyük ve muntazam bir imâret, güzel mükemmel bir sebîl

³⁷⁶ Ravza-ı Mutahhara " Hücre-i Mu'attara ile minber-i şerîf arasındadır. Âtiye-yi beyân edeceğiz.

inşâ ve Mescid-i Kubâ'nın müşrif-harâb olan duvarlarını tecdîd ile karşısında bir medrese binâ etti. İmâret-i fevka'l-emsâld,. Matbahı, mahzenleri, değirmenleri, fırınları ve müte'addid odaları vardı. Bu imâret idâme-yi umrân ve menâfi' için Mısır'da "Bahîra" nâhiyesinde "Leflâ", "Zâhiriye" [30] ve "Menûfiye" nâhiyesinde "Şebekü'l-Ehad" "Şebrâ Zincî" ve "Kalyûbiye" nâhiyesinde "Tanân" "Kefer Zerîk" "Tûh el-Melra" "Sed Tünân" "Sehrâ" ve "Dehgaliye" nâhiyesinde "Sendûb" "Mınye-yi Semânûd" "Ebû'l-Hasen" ve "Behsenâviye" ile "Vechu'l-Kablî" nâhiyelerinde "Kûm Berâ" "Tehyâ" "Belkıyâ" "Rendîl" "Hakâmene" "Deşinâ" "Davâbat" "Ehnâs" "el-Huzrâ" karyelerini iştirâ edip imârete vakf eyledi. Bu imâretin kurbunda bir mekteb ve bir zâviye te'sîs ve mektebde senevî elli çocuk ta'lîm edilmesini şart kıldı.

1012 sene-i hicriyesinde Sultân Ahmed-i evvel Mescid-i Nebî mihrâblarının seccâdelerini ve Hücre-i Mu'attara sitârelerini ve Hazret-i Fâtıma merkadının kisvesini tecdîd ve Hücre-i sa'âdete "Kevkeb-i Dürrî" nâm-ı şa'sa'a-fezâsıyla meşhûr-ı cihân olan levha-yı kehribârı takdîm etti. Bir müddet sonra bu levha-yı tâbdârı şeref-i kurb-i Seyyidü'l-Kevneyn ile kesb-i zeyn etmiş olmak hasebiyle teberruken hazîne-i hümâyûna vaz' olmak üzere celb ederek yerine diğeri bir levha-yı gevherîn takdîm eyledi. Bu levha bir safha-ı zerrîn olup üzerinde güvercin yumurtasından az küçük bir elmas ile etrâfında daha küçük elmas pâreler bulunduğundan geceleri parıl parıl parlardı. Bu sebeple "Şeb-çerâğ" nâmıyla yâd olunurdu.

Hakân-ı müşârünileyh Mescid-i Nebevî'ye altın yaldızlı şebekeler gönderip eskilerini İstanbul'a getirterek teberruken kendi türbesine koydurdu. 1026 târihinde Bâbu't-Tevbeye ta'lik olunmak üzere hâlisu'l-âyar gümüşten gâyet müzeyyen bir levha ihdâ ve Bâbu'r-Rahme kurbunda bir sebîl ile mezheb-i Hanbelî talebesine mahsûs bir medrese binâ etti.

1040 târihinde Sultân Murâd-ı rabi' dâhilindeki mermerleri "çiniye" tebdîl ve hücreye cevâhirlere murassa' bir levha-ı nûrânûr takdîm edip levha "Kevkebu'd-dârî" altına ta'lik olundu.

1044 târihinde hakân-ı müşârünileyh Harem-i Şerîf-i Nebevî'nin harâb olan üç sıra sakfını yıktırıp yerlerine üç sıra kubbe inşâ etmiş ve bunlara bitişik olan üç sıra ahşab kubbeyi kârgîr olarak yaptırmıştır.

فقام تجديده سلطان مراد

târîhi cidâr-ı Şâmî üzerine nakş edilmiştir.

Gerek âl-i Osmân gerek sâ'ir mulûk-ı İslâm Hücre-i Mu'attaraya pek çok nefâ'is-i mücevherât ihdâ etmişlerse de bunlar mağbût-ı eflâk olan merkad-ı mu'allâya ne ifâza-i ihtişâm ne izâfe-i şeref ü şân eder. Zîb-i zemîn ü asûmân kabr-i Hâbîbu'r-rahmân bu gibi zerr ü zîverden her an ve zamân müstağnîdir. Bu gibi şeyler ihdâ etmede maksad Mescid-i Şerîf termîm ve tecdîde muhtâc olup mulûk-ı İslâm fitne ve gavâ'il sebebiyle ta'mîrine şitâb edemezlerse esmâniyla isti'âne edilmekden ibârettir ki li-vechillahi te'âlâ vakf-ı mâl etmek demektir.

1060 târîhinde Bâbu's-Selam minâresi ile Harem-i Şerîf'in ba'zı yerleri müşrif-harâb olmasıyla Sultân Mehmed-i râbi'nin emriyle Mısır vâlisi Ahmed Paşa işçiler ve levâzım-ı inşâ'iyeye gönderip minâreyi temelinden yıktırarak yaptırdı. Harem-i Şerîf'in harâb yerlerini tecdîd ve Ravza-ı Mutahhara etrâfındaki kumluk mahalli mermerle tefrîş ettirdi. Sultân Mehmed-i râbi' 1078 târîhinde Medîne-i Münevvere surlarını ta'mîr ve 1093'de Harem-i Şerîf'in mu'ahharıyla "ağavât dikkesi" fevkindeki sakfları tecdîd etti. "Cebel-i Sel"'in arkasında kâ'in mesâcid-i erba'a cihetinde büyük bir sahrınc ve gâyet vâsi' bir havuz yaptırdı. Sahrıncın kurbunda büyük bir bostan iştirâ ve önüne sebîl inşâ ettirip "Mesâcid-i Erba'a" züvvârına ve ebnâ-yı sebîle vakf eyledi.

1107 târîhinde Mescid-i Şerîf'in sukûfundan ba'zı yerleri sakatlandığından ikinci Sultân-ı Mustafa mi'mâr Süleymân isminde bir fenn-i âşina gönderip Mısır'dan tertîb olunan mebâliğ ve edevât ile sakatlanan sakfları on iki sûtûn ile birlikte [31] tecdîd ve Hücre-i sa'âdet mermerlerini tebdîl ve Harem-i Şerîf'in ba'zı yerlerini ıslâh ve tezyîn eyledi. "Aynu'z-Zerka" mecrâsıyla "Bi'r-i Ali" tathîr ettirdi. Seyyidu'ş-Şuhedâ Hamza radyallâhu anh'in türbesini yeniletti. "Makber-i Bakî" etrâfına duvâr çevirdi. Bu tâ'mîrât "1111" senesinde hitâm bulduktan sonra "1112" târîhinde Harem-i Şerîf'in ma'ehharı sakflarından biri sâ'ika isâbetiyle harâb olduğundan ta'mîrât-ı mezkûreye muvaffakiyetinden dolayı "mîr-i mîrân" olan "Mi'mâr Süleymân Paşa" Cidde muhâfızlığı me'mûriyetiyle gönderilerek ta'mîr ettirildi.

1133 târîhinde Harem-i Şerîf-i Nebevî'nin garb cihetindeki direklerin on ikisi Harem-i Şerîf mu'ahharı sakflarından bir kısmı harâb olmakla Sultân Ahmed-i sâlis cümlesini tecdîd ettirdi.

1149'da Harem-i Şerîf'in sakfi sakatlandığından Sultân Mahmûd-ı evvel tecdîd ve 1262'de Hücre-i Mu'attara'ya elmas ve zümrüdle murassa' ve gâyet musanna' iki avîze ve merkad-ı münevver-i peygamberî ile merkad-ı Fâtıma için birer pûşîde ve Ravza-ı Mutahhara için seksen sekiz parça halı ve iki zerrîn şem'dân ile iki tepsi takdîm eyledi.

1170 ve 1191 târîhlerinde Harem-i Şerîf sakflerinde eser-i harâb görüldüğünden birincisinde Sultân Osmân-ı sâlis ikincisinde Sultân Abdulhamîd-i evvel İstanbul'dan mühendisler, mi'mârlar ve levâzım-ı inşâ'ıyye gönderip ta'mîr ettirdi.

Sultân Abdulhamîd-i evvel Hücre-i Mu'attara'nın yemîn ve yesârından duvarları ahcâr-ı gûnâgûn ile tezyîn ve 1201'de Ravza-ı Mutahhara sûtûnlarını ve "Mihrâbu'n-Nebî'nin sol tarafındaki kapıyı bir tarz-ı dil-nişinde ta'mîr ettirdi. 1202'de on yedi hücreli bir medrese bir dersihâne ve bir kütübihâne inşâ edip hücre-nişîn olanlara ve müderrislerle hâfız-ı kütüblere vezâ'if tahsîs ve medrese kurbunda bir hurma bahçesiyle, bir sebze bostanı iştirâ edip mahsûlâtını hücre-nişîn olanlara vakf eyledi.

1208 târîhinde Sultân Selîm-i sâlis Mescid-i Şerîf duvarlarını ve Ravza-ı Mutahhara'daki sûtûnları ihkâm eyledi. Sûtûnların zemînden iki arşın yukarısını rengârenk mermerlerle kapladı. 1201'de Bâbu'l-Cibrîl'in yemîn ve yesârlarının duvarlarını da zemînden iki arşın yukarıya ve kâmil mihrâb-ı teheccüd cidârını çini ile tezyîn ettirdi.

Sultân Mahmûd-ı sâni Haremeyn-i Şerîfeyn'e istîlâ ve hayrât ve müberrât nâmına ne vâir ise hepsini mahv ve ifnâ eden Vehhâbiler'i "1227" târîhinde tarda muvaffak olup:

Mekke'nin açtı tarîkin şâh Mahmûd-ı es-sîr

1227

Nâmı şâh âlemin oldu Medîne fâtîhi

1227

târîhlerinde denildiği gibi Mekke ve Medîne'nin müstahlısı sıfat-ı fâhîrasını iktisâb ettikten sonra o şerzeme-yi bâgiyenin tahrîbâtını i'mâra sarf-ı makderet etti. 1227'de Hücre-i Mu'attara kubbesinin ihkâmı için Velîd'in emriyle Ömer bin Abdulazîz yaptırdığı duvarın etrâfına bir duvar çektirdi. Hücre-i Sa'âdet sûret-i mükemmelede

sıvandı. Şâm'dan, Mısır'dan, İstanbul'dan gönderilen san'atkârlar ma'rifetiyle Kubbe-yi Hadrâ'yı ve Harem-i Şerîf'in dâhil ve hâricini ta'mîr ve "Bakî'" Kabrîstânında [32] Vehhâbîler'in hâk ile yeksân etmiş oldukları türbeler ile Mescid-i Kubâ'yı, Mescid-i Ali'yi, Mescid-i Fâtıma'yı, Mescid-i Ömer'i, Mescid-i Bi'r-i Hâtîm'i, Mebrekû'n-Nâka'yı, Menzilu'l-Âye'yi, Bi'r-i Hâtîm'i ve o civardaki sebîl ve 1233'de Bakî' Makberesi'nin surunu ve buna muttasıl bulunan Sultân Ahmed Sebîli'ni Mescidu'l-Bagle'yı, Mescid-i Benî Zafer'i, Mescid-i Ebî bin Ka'b'ı, Musallâ-yı, Nebevî Mescidi'ni, Mescid-i Sıddîk-ı Ekber'i müceddiden binâ ve nâm-ı hümâyûnlarına izâfeten Bâbu's-Selâm kurbunda bir medrese inşâ ve Abdulhamîd-i evvel medresesini ta'mîr ve ihyâ ve 1234'de hâsıl olan sebîl-i azîmin tahrîb ettiği "Ayn Zerkâ" mecrâsını tathîr ve Ravza-ı Mutahhara'dan Bâbu's-Selâm kadar olan mermerleri tecdîd ve Bâbu's-Selâm'dan Bâbu'l-Rahme'ye kadar olan mahâl mermer tefrîş ve sakfları ta'mîr ve tezhîb ve meşhed-i Hamza kurbunda bir havuz ve bir kuyu inşâ ettirdi.

1235'de Ravza-ı Mutahhara ve Hücre-i Mu'attara için kâliçeler ve yetmiş beş altın dört yüz yirmisi gümüş olmak üzere "490" kandîl zinciri ve "Mihrâbu'n-nebî" ile "Mihrab-ı Süleymânî"nin yemîn ve yesârına vaz' olunmak üzere şem'dânlar takdîm ve merkâd-ı sa'âdetin pûşîdesini tecdîd etti.

Medîne-i Münevvere kütübhânelerinden mevcûd yedi bin cild kitâbı İstanbul'dan gönderdiği mücellidler ma'rifetiyle ta'mîr ve tezhîb ettirip Harem-i Şerîfe "*Sâhîh-i Buhârî*" ve "*Şifâ-yı Şerîf*" ve otuz "*Delâilu'l-hayrât*" ihdâ ve tilâvet için ma'âşât tahsîs eyledi.

1237'de "el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay"ın medresesini sûret-i mükemmelede tecdîd ve Bâbu'r-Rahme ile medrese arsasına medrese-i mezkûre müderrisinin ikâmetine mahsûs bir hâne inşâ ve bir kütübhâne te'sîs ve kütübhâneye kütüb-i nefise vakf eyledi.

1253'de "Kubâ" karyesinde bir mekteb ve Bâbu's-selâm da bir mekteble bir muvakkithâne ve bir sebîl inşâ ve Hücre-i Mu'attara üç avîzeyi bî-misâl ile altından ma'mûl ve elmaslarla murassa' bir çift şem'dân ihdâ etti. Püsküllü olup deve kuşu yumurtası şeklindedir. Diğeri altın üzerine elması ve üç büyük zümrüdlü inci püsküllü olup deve kuşu yumurtası şeklindedir.

Sultân Abdulmecîd zamânında Mescid-i Şerîf'in derûnunde nâmaz kılması dâ'î-i tehlike olacak derecede müşrif-harâb olduğu Şeyhu'l-Harem "Dâvud Paşa" tarafından arz olunmakla ricâl-i devletten "Remzî Efendi" ile "Miralay Osmân Bey" Medîne-i

Münevvere'ye gönderildi. Bunlar Mescid-i Şerîfin keşîfnâme ve haritasını yaptırıp İstanbul'a gönderdikten sonra levâzım-ı ta'mîri takrîr etmekle ebniye-yi hâssa müdürü "Küçük Halîm Efendi" ta'mîrâta me'mûr edildi. Mûmâileyh hemen belde-i tâhireye gitmiş ve lâzım gelen mühendisler, mi'mârlar, ustalar, işçiler ve edevât-ı inşâ'iyeye peyderpey vurûd etmiş ise de birkaç ay mürûr edince mevsim-i hac hulûl ederek "Halîm Efendi" edâ-yı farîza için Mekke-i Mükerrerme'ye gittikten sonra orada ecel-i mev'ûduyla vefât etti. Yerine "*Dürr-i Yektâ*" mü'ellifi sudûrdan İmâmzâde "Mehmed Es'ad Efendi" ta'mîrâta me'mûr eyledi. Sonra mühendis "Mehmed Rauf Paşa" [33] gönderildi. Rauf Paşa âhir-i Harem-i Şerîf kubbelerini eğretiye alıp o cihette direklerin kâffesini söktürdü. Yerlerine diğerlerini koydurdu. Bâb-ı tevessülün iki tarafına ikişerden dört mekteb dört mahzen ve zeytin bağı için bir havuz te'sîs etti. "Kubbetu'-Şem'a"yı cidâr-ı Şâmî hâricine çıkardı. Kumluk sahasını iyice genişletti. Harem-i Şerîfin cihet-i şâmîyeden bede' ile "Sencâriye" minâresine kadar sakfını yıktırdı. Bu sakfi hâmil olan direkleri tecdîd ve ahşab kubbeleri kârgîr kubbelere tahvîl etti. "Süleymâniye" minâresini velî eden mahalle büyük bir kapı açarak "Bâbu't-Tevevül" nâmını verdi. Bu kapının sol tarafına müsâdif odaların arkasına bir şadırvân yaptırdı. Fakat Medîne ahâlisi mühendis Paşa'nın böyle hod-serâne icrâ'âtını hoş görmeyip İstanbul'a arz-ı şikâyet ettiler. Ahâli-yi tayyibeyi tatyîben azl olunarak yerine Mühendishâne Nâzırı "Ferik Ebubekir Paşa" ta'yîn olundu. Ebubekir Paşa Medîne-i Münevvere'ye müvâseletle ta'mîrâta mübaşeret ettiyse de icrâ'ât-ı mühimmeye muvaffak olmadan vefât ettiğinden yerine Mekteb-i Bahriye Nâzırı "Edhem Paşa" gönderildi. Edhem Paşa iki seneye garîb müddet-i me'mûriyette Bâbu'n-nisâ ile Azîziye Minâresi arasındaki sütûnları kubbeleri ve duvarı yeniledi. Bâbu'r-rahme ciheti ta'mîrâtıyla meşgûl olduğu sırada Dâr-ı Şûra-yı Askerî azâsından "Mehmed Râşid Efendi" Rauf Paşa ile ahâlî beyninde mütekevvin-i ihtilâfin menşe'ini tahkîk ve hesâbatı tedkîk me'mûriyetiyle Medîne-i Münevvere'ye vurûd edip ve vazîfesini îfâ ederek avdet eyledi.

Edhem Paşa vâzîfesini devâm ederek "Bâbu'r-Rahme" ciheti ta'mîrâtını ikmâl edip Dikketu'l-Ağavât gâyet güzel yonma kırmızı taşlarla tecdîd ve etrâfına parmaklık i'mâl ettirdi. Ve bu dikkenin diğer zeyline diğer bir dikke yaptırdı. 1273 senesi şa'bânında vefât eyledi. Yerine mûmâileyh "Mehmed Râşid Paşa" gönderildi. Bu zât Harem-i Şerîf âhiri bakiyyesinden başlayıp bir sene zarfında "Bâbu'r-rahme ile "Bâbu's-selâm" beynindeki sütûnları kubbeleri ve kible duvarının "Bâbu's-selâm cihetinden on

beş arşın yerini tecdîd edip ta'mîrât "Ravza-ı Mutahhara" hudûduna takrîb ettiği sırada evvelce Rauf Paşa ile ahâlî beyninde tekevvün etmiş olan ihtilâf bu kere "Mehmed Râşid Efendi" ile ahâlî arasında tekrâr tehdâdüs etmesiyle Râşid Efendi azl olundu. Yerine kudemâ-yı ricâlden "Ömer Cemâleddin Efendi" gönderilse de Mekke-i Mükerrerme'ye vusûlunu müte'akib vefât eyledi. Yerine Medîne-i Münevvere kadısı olup o sırada Mekke-i Mükerrerme'de bulunan Şeyhu'l-İslâm Üryânîzâde Es'ad Efendi tamîrâta me'mûr oldu. Mervîdir ki ta'mîrâta me'mûr olanların böyle yekdiğerini ta'kîben irtihâl-i bi'l-azl ile infisâl etmeleri Sultân Abdulmecîd'in istiğrâbını müceb olarak Şeyhu'l-İslâm Sa'âdeddîn Efendiye: "Efendi! Bunda bir hikmet-i hafiyye olsa gerekdir. Ricâl-i Mekke'mizden "Küçük Halim Efendi"yi, "Mehmed Râşid Efendi"yi, "Ömer Cemâleddîn Efendi"yi gönderdik. İkmâl-i hizmet edemediler. Ümerâ-yı askeriyemizden "Mehmed Rauf Paşa"yı, "Ebubekir Paşa"yı, "Edhem Paşa"yı gönderdik yine itmâm-ı ta'mîrâta muvaffak olamadılar. Tecrübe için ricâl-i ilmiyeden bir zâtı me'mûr edelim demişti. Sa'âdetin Efendi "fermân efendimizindir. Münâsibini bulur arz ederim" cevâbını vermişse de Sultân Abdulmecîd: "Yok, yok buradan göndermeye lüzûm görmüyorum. Ta'mîrât bir müddet daha sekte-yi ta'tîle uğramasın. Bu hizmete Medîne kadısı Üryânîzâde me'mûr olsun" demiştir.

Fî'l-hakika Üryânîzade teşmîr-i sâk ve sâ'id edip Mescid-i Şerîf ile müştemilâtını kisve-yi imâretle pîrâyedâr ederek [34] bürehne ve uryân-ı hâlî ani'l-umrân hiçbir yer bırakmamıştır. Mescid-i Şerîf Sultân Abdulmecîd'in azm-i âl-i himmetânesiyle bir sûret-i mükemmelede ta'mîr olundu ki bir iki asır termîm edilmese metânetine hulûl gelmez. Bu ta'mîrât-ı Emeviyye devrinden beri yapılan ta'mîrâtın cümlesinden ekmeldir. Mescid-i Şerîf'in şimâl ciheti on beş metre tevsi' olunarak buraya altı mahzen, dört mekteb, bir şâdirvân yapıldı. Mescid-i Şerîf'in diğeri üç ciheti daha ikişer metre genişletildi. Sultân Murâd-ı sâlis zamânında Harem-i Şerîf'e yapılan sakf yirmi dokuz kârgîr kubbeye ve diğeri kubbelerde kârgîr kubbelere tahvîl olunarak kubbelere iki yüz kırk ikiye iblağ edildi. Evvelce mevcûd olan 423 direkten 96 direk zâ'id olduğundan hafz olunarak mütebâkî 327 direğin yüz onu tecdîd ve diğeri ta'mir ve teşhîr olundu. Zamân-ı sa'âdetten beri kâ'im olan sekiz sûtûna ilişilmeyip teberrûken hâliyle bırakıldı. Sultân Murâd-ı sâlis yaptırmış olduğu mahfili mükemmelen ta'mîr olduğu gibi ayrıca bir ahşâb mahfel de yapıldı. Beşir Ağa Medresesi temellerine kadar yıkılıp yeniden inşâ edildi. Mescidu'l-icâbe kurbundaki kuyu ve Harem-i Şerîf etrâfındaki lağımlar tathîr ve bir havuz inşâ ve ebnâ-yı sebîl için mükemmel bir matbâh binâ ve kaldırımlar ıslâh

olundu. Şimdi "Azîziye" nâmıyla yâd olunan "Şekliye-Mecidiye" minâresi tecdîd olunup hitamına:

« منارة بالبهاء تم ميناها »

1272

târîhi düşüldü. Harem-i Şerîfe, Ravza-ı Mutahhara'ya, Hücre-i Mu'attara'ya nice kıymetli halılar şem'danlar avîzeler takdîm edildi. İnşâ'ât 1266 senesinde başlanıp 1277 senesi rebî'u'l-evveli evâhirinde hitâm buldu. Me'mûrîn ve ketebe ve mühendisînden başka günde "350" amele çalıştırıldı. İstanbul'dan gönderilen demir, kurşun, tunç ve eşyâ-yı sâ'ire hesâbdan hâric olmak üzere yüz kırk bin akçe ya'nî "700.000" altın sarf olundu. Bugün Medîne-i Münevvere'deki me'ser-i hayriyede görülen âsâr-ı umran ya Sultân Mahmûd-ı sâninin ya Sultân Abdulmecid'in semere-i ihtimâmıdır.

Sultân Abdulmecid'in Mescid-i Şerîf'in ruh-ı mukaddes-i peygamberî-yi hoşnûd edecek sûrette ta'mîrine ve işçileri kemâl-i hürmet ve ta'zîm ile sessiz patırtısız işlemelerine ve mesâğ-ı şer'î harîcinde bir şey yapılmamasına ne derece i'tinâ ettikleri ve emr-i ta'mîrâtta ne gibi ihtilâf tehaddüs eylediği anlaşılmaq için buna dâ'ir olan iki fermânın aynen buraya dercini münâsib gördük:

Fermân Sûreti

Düstûr-ı mükerrrem müşîr-i mufahham nizâmu'l-âlem müdebbirü'l-umûri'l-cumhûri bi'l-fikri's-sâkıb mütemmimü mehâmi'l-enâmi bi'r-re'yi's-sâ'ib mümehhidü bünyâni'd-devleti ve'l-ikbâl müşeyyidü erkâni's-sa'âdeti ve'l-iclâl el-mahfûfu bi-sunûfi avâtîfî'l-Meliki'l-A'lâ Asâkir-i Nizâmiye-i Şâhânem müşîrânından şeyhu'l-harem-i Hazret-i Nebevî olup mecîdiye nişân-ı zîşân-ı hümâyûnumun birinci rütbesini hâ'iz ve hâmil olan vezîrim Tosun Paşa edâmelâhu te'âlâ iclalühû iftihârü'l-e'âlî ve'l-e'âzım müstecmi'u cemî'i'l-me'âlî ve'l-mefâhim el-muhtassu bi-mezîdi inâyeti'l-Meliki'd-dâçim mütehayyizân-ı ricâl-i Devlet-i Aliyye'mden Medîne-i Münevvere Müdürü ve nişân-ı mezkûrun ikinci rütbesinin hâ'iz ve hâmili Kenan dâme ulüvvühû ve fahru'l-ümerâi'l-kirâm mu'temidü'l-küberâ'i'l-fihâm zü'l-kadri ve'l-ihtirâm sâhibü'l-izzî ve'l-ihtişâm el-muhtassu bi-mezîdi inâyeti'l-Meliki'l-A'lâ mîr-i mîrân-ı kirâmımdan Ebniye-i Âliye me'mûru Edhem Paşa dâme ikbâlühû ve akzâ kuzâtî'l-müslimîn evlâ vülâtî'l-muvahhidîn ma'denü'l-fazli ve'l-yakîn râfî'u a'lâmi's-[35] şer'î'ati ve'd-dîn vârisü ulumi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn el-muhtassu bi-mezîdi inâyeti'l-Meliki'l-Mu'în Mevlânâ

Medîne-i Münevvere Kadısı zîdet fezâ'ilühü tevkî'-i refî'-i hümâyûnum vâsıl olucak ma'lûm ola ki: Mâl-şikâh-ı cibâh-ı muvahhidîn olan Harem-i Şerîf-i hazret-i risâlet-penâhî ebniye-i âliyesi ta'mîrâtının tahkîk ve teftîşî zımında me'mûren ol cânib-i âlîye gönderilmiş olan ricâl-i Devlet-i Aliyye'mden ve Dâr-Şûrâ-yı Askerî a'zâsından iftihârü'l-e'âlî ve'l-e'âzım el-Hac Mehmed Raşid dâme ulüvvühûnün getirmiş olduğu ma'lûmât-ı cedîde ve mutâla'ât-ı mahalliye ve mezâbit ve harîta ve evrâk-ı sâ'ire üzerine îcâb-ı hâlin bi'l-etrâf mutâla'a ve müzâkere olunması müte'âllik ve şeref-südûr olan emr ü fermân-ı mülûkânem muktezâsından olarak mûcebince keyfiyet Meclis-i Hâss-ı Vükelâ-yı fihâmda dermeyân ve tezekkür olunup çünkü işbu ta'mîrât-ı celîle iki dereceye münkasım olarak biri âhir-i Harem-i Şerîfle müteferri'âtı ve ikincisi dâhil-i Harem-i sa'âdet müştemilâtının ta'mîrâtı olup âhir-i Harem-i sa'âdetin keyfiyet-i tecdîd ve ta'mîri mukarrar olduğundan hattâ ekserîsi resîde-i hüsn-i hitâm olmuş v eba'zı müştemilât ve müteferri'âtı dahi derdest-i ikmâl bulunmuş olduğu misillü yine dâhil-i Harem-i Şerîf'de Bâbü'r-rahme hizâsından derdest-i inşâ bulunan kıbâb-ı cedîdeye kadar âhir-i Harem-i Şerîf'e mülâsık olan âsâr-ı Kayıtbâyî'nin hey'et-i cedîde üzere inşâna mahallinde ittîfâk-ı umûmî üzerine karâr verilmiş olmasıyla şimdi mevzû' bahs olan mes'ele derece-i sâniyeki asıl dâhil-i Harem-i Şerîf'de muhtâc-ı ta'mîr olan kıbâb ve sukûfla tahtında bulunan üstüvânelerin sûret-i tecdîd ve ta'mîri kazıyyesi olarak icrâ olunan keşfine ve olunan tedkîkâta nazaran sukûf-ı mezkûre ahşâb olup tahtında bulunan üstüvâneler ise parça parça taşlardan yapılmış ve ekserîsi mürûr-ı zamânla dağılma derecesine gelerek demir kened ile rabt olunmuş ve birazı dahi mâ'il-i inhirâf olmuş bulunmasıyla bunların lüzûm-ı tecdîd ve ta'mîrinde dahi mahallince ittîfâk-ârâ hâsıl olmuş ve böyle îcâb-ı kavî üzerine icrâ-yı ta'mîr ve tecdîde mesâğ-ı şer'î dahi bulunmuş olup fakat bu bahsin en ziyâde câlib-i dikkat ve i'tinâ olan tarafı ve mahhalince ihtilâf-ârâyâ bâ'is olan ciheti hey'et-i kadîme ve mevcûdesinin tagyîr olunup olunmaması şıkları olarak bu mâdde-i mühimmenin evvel emirde cihet-i şer'îyyesi bilinmek ve iki taraftan serd ü beyân olunan delâ'il-i nakliye ve akliye îcâb-ı şer'-i şerîfe ve ehemmiyet-i maslahata göre tedkîk ve müvâzene olunmak üzere Dersaadet'imde bulunan fuhûl-i ulemâ-yı kirâmla ba'zı vükelâ-yı fihâmdan mürekkeb olarak Bâb-ı Fetevâ-penâhîde akd ve teşkîl olunan meclis-i mahsûsda bu mâdde-i mühimme dermeyân ve tezekkür ve evrâk ve mezâbit-ı vâride ve harîta mu'âyene ve delâ'il-i mesrûde tedkîk ve tefekkür olundukda dâhil-i Harem-i Şerîf'de muhtâc-ı ta'mîr bulunan üstüvânelerden âsâr-ı müteberrike-i hazret-i Nebevî olan sekiz adedinin ibkâsıyla mevki'-i salât tevessü' etmek ve tenâsüb hâsıl olamk üzere sâ'ir üstüvânelerin

mikdârı taklîl ve mahalleri tahvîl ve ta'dîl olunarak hey'et-i cedîde üzere inşâ olunması hakkında îrâd olunmuş olan delâ'il her ne kadar becâ olarak dâhil-i Harem-i Şerîf ba'zı mertebe tevessü' eder ve hey'et-i cedîde üzere yapılan âhr-i Harem-i sa'âdete tenâsüb hâsıl olur ise de işbu âhr-i Harem-i Şerîf'de yapılan mahaller mesâğ-ı sarîh-i şer'î üzerine icrâ olup hâlbuki dâhil-i Harem-i sa'âdet bir vecihle ona kıyâs kabûl etmeyeceğinden ve âsâr-ı Kayıtbâyî'nin ta'mîri dahi ittifâk-ı umûmî üzerine icrâ kılınmış şey olarak asıl dâhil-i Harem-i sa'âdet ise me'ser-i kadîme ve celîle olup onun hey'et-i kadîmesiyle teşerrüf olduğundan öyle tevsî' ve tenâsüb mütâla'ası tahvîl-i resm ve hey'ete sebab-i kâfi olmayacağı misillü dâhil-i Harem-i Şerîf'de muhtâc-ı ta'mîr ve tecdîd olan üstüvâneler yüz kırk bu kadar adede bâliğ olarak bunlardan sekiz [36] adedi ber-minvâl-i muharrer me'sûr olmasıyla tağyîr ve tebdîli kat'an câ'iz olmadığı gibi yine dâhil-i Harem-i mukaddesde Hazret-i Ömer ve Hazret-i Osmân radiyallâhu anhüma efendilerimizin zamân-ı âliyelerinde icmâ-yı ashâb-ı kirâmla Mescid-i Şerîfi tevsî' için vaz' ve ilâve olunmuş üstüvâneler dahi me'sûr hükmünde olarak böyle icmâ-yı ashâb-ı güzîn ile te'sîs kılınmış ve bu ana kadar hiçbir taraftan dokunulmamış olan âsâr-ı celîle ve müteberrikenin dahi mücerred tevsî' ve tenâsüb mütâla'asıyla tağyîr-i hey'et ve mahalli câ'iz olmayacağı müsellemtâdan olmasına nazaran şu halde tarz-ı cedîd üzere yapılacak ve taklîl ta'dîl ve tahvîl olunacak üstüvâneler cennet-ı mekân Sultân Murâd Han tâbe serâhla Sultân Kayıtbay'ın ilâve ve inşâ ettikleri direkler iktifâ edip ancak diğerleri ibkâ ile bunların tağyîr ve tahvîlinde ber-vech-i muharrer mülâhaza olunan tenâsüb hâsıl olmayarak bununla berâber cennet-mekân-ı müşârunileyhin âsârı olan kubbeler kadîmden mevcûd olan üstüvâneler üzerine vaz' ve tahsîs olunarak ol zamân dahi iş bu üstüvânelerin tağyîr-i resm ve mahalline tasaddî olunmamış ve arzu olunan tevsî' ise el-hâletü hâzihî nâm-ı şâhâneme mensûb olarak te'sîsle derdest-i inşâ bulunan mevâki' ve kıbâb-ı cedîde ile hâsıl olmuş olup ma'lûmat ve ifadât-ı mevsûkaya göre mezkûr üstüvânelerden tecdîde muhtâc olanları var ise de meselâ ba'zı mâ'il-i inhirâf olan ve cüz'î ta'mîre muhtâc bulunan direklerin tecdîdi iktizâ etmeyip o misillüler mahâllelerinde hey'et-i mevcûdesi üzere ve kârgîr kubbelere dayanacak sûrette tesviye ve ıslah olmak îcâb edeceği gibi mevcûd üstüvâneler kara taştan masnû' olmasıyla direklerine müşâbih olmak için bunlar dahi yine kara taştan yapılıp ba'zı mermer kaplanmış olanların ta'mîri hâlinde yine mermerlerinin ibkâsı lâzım geleceğine ve müşârunileyh Sultân Murâd hânın âsâr-ı mebrûresinden olan kubbelerin ekseri sağlam olup tahtında bulunan direklerden muhtâc-ı ta'mîr olanları ise sekiz on adeden ibâret bulunduğu ve bir de Mescid-i Şerîf-ı

hazret-i Nebevî sukûf-ı şerîfesinin ba'zı mahalli kârgîr kubbe ve ekserîsi ahşâb sakf ise de tecdîdi lâzım gelen ahşâb sukûf dahi kârgîr kubbe olarak yapılacağından bu husûsda harîk ve sâ'ir türlü muhâtara mahzûru dahi ber-taraf olacağına mebnî artık işbu üstüvânelerin tahvîl-i mahalli ve taklîl-i mikdârı ile tağyîr-i âsâr-ı müteberrikeye hiç bir sebep ve mesâğ olamayacağından tafsîlât*ı meşrûha iktizâsınca dâhil-i Harem-i sa'âdet ta'mîrât-ı âliyesinin hey'et ve eşkâl-i mevcûdesiyle tecdîd ve ta'mîri şıkkı her cihetle müreccah görünmüş olmakla ol vecihle icrâ-yı iktizâi ve iş'ârât-ı vâkî'adan müstebân olduğu üzere Bâbü'r-rahme ile Bâbü's-selâm'ın arası ve yine Bâbü's-selâm'dan Minâre-i Resisiyye mâ-beyni ve Mihrâb-ı Osmânî ve sakfları evvelce keşf olunmuş olduğundan bunlardan kubbe-i Osmaniye'ni evvel be-evvel tecdîdi rütbe-i ehemmiyette olduğu gibi Dikketü'l-Agâavât'dan Bâbü'r-rahme'ye kadar inşâsı ber-vech-i muharrer mesâğ-ı şer'î üzerine mukarrar olan kıbâb-ı cedîde hem ebniye-i âliyei teşyîd ve ihkâm ederek hem de medâr-ı vüs'at oalcağı cihetle muhassenâtı müceb idüğinden temelleri dahi caz' olunmuş olduğundan işbu mahall-i mübârekin dahi keşiflerine tatbîkan ikmâl-i inşâsı ve Minâre-i Reisiyye'den Bâbü's-Selâm'a muntehî olan duvar-ı kebîr gereği gibi münharif olduğu îrâd olunmasıyla onun dahi sağlam mahalline kadar indirilip tecdîd ve ta'mîr olunması ve işbu ta'mîrâtta hâsıl olacak enkâz-ı zâ'ide ve husûsuyla dâhil-i Harem-i sa'adette tecdîd ve ta'mîr olunacka üstüvânelerin ahcâr-ı meksûresi nâ-münâsib mahallere konulmak kat'an câ'iz olamayacağından bunların yine mahall-i âlîsinden münâsib ve mühîll-i hürmet olmayan duvar ve sâ'ire o misillü yerlere sarf edilmesi ve Hücre-i Mu'attara ya'nî şebeke-i sa'âdetle sitâre-i sa'âdet arasında olan mahall-i âlînin mefrûş taşlarından ba'zısı oynamış olmasıyla o misillü oynamış olan ahcârın hiç bir cüz'ü tağyîr ve tebdîl olunmaksızın kemâl-i ta'zîm ve hürmet ile mahallerine yerleştirilip ihkâm [37] olunması ve bi'd-defe'ât tenbîh ve iş'âr olunduğu üzere bu ta'mîrât-ı celîle esnâsında hiç kimse tarafından ref'-i esvât misillü mühîll-i âdâb olan harekât-ı gayr-i lâyika ve evzâ'-ı nâ-merzıyye vukû'a getirilmeyip nihâyet mertebe-i vüs'-i beşerde olan ta'zîmât ve ihtirâmât-ı kâmilenin icrâsına her taraftan ziyâdesiyle dikkat ve ihtimâm kılınması husûsları meclis-i mahsûs-ı mezkûrdan bâ-mazbata ifâde olunmuş olup bu husûs vâcibü't-ta'zîm jakkında icrâ olunmuş olan tedkîkât-ı şer'iyye-i meşrûha pek çok etrâflı olarak hem hey'et-i kadîme ve mevcûdenin tagayyür etmemesini ve hem de metanet ve rasânet-ı kazıyyenin husûle gelmesini müceb olacağına binâ'en ber-minvâl-i meşrûh îcâbının icrâsı ve ebniye-i âliyei sarf olunacak eşyânın telefât ve sirkâtinden vikâyesi ve işleyecek amelenin hüsn-i sûretle istihdâmı husûslarına ve emr-i inşâyâ dikkat ve nezâret etmek için me'mûrîn-i

mevcûdeden ve mühendis ve taşçı ustalarından mürekkebe olmak üzere bir meclis-i mahsûs ve muvakkar teşkil kılınmış olduğundan işbu meclisin vezâ'if-i mertebesine dâ'ir tanzîm ve terkîm olunan nizâmnâme lâyihası mücebince hareket olunması husûsları meclis-i hâss-ı vükelâda tensîb olunup taraf-ı hümâyûn-ı şâhâneme arzla lede'l-istîzân ber-minvâl-i meşrûh icrâsı münâsib ve yolunda olmasıyla tıbkı tezekkür olunduğu vecihle iktizâsına bakılması husûsuna irâde-i seniyye-i mülûkanem ta'allüüyle emr-i hümâyûn-ı şâhânem sünûh ve sudûr eylemiş olmanın i'lamen ve tenbîhen ve takyîden ve ikdâmen dîvân-ı Hümâyûn'umdan işbu emr-i celîlü'l-kadrim ısdâr ve zikr olunan nizâmnâme lâyihası Meclis-i Vâlâ tarafından temhîr kılınarak ve sadâretten sahh keşîde olunarak leffen tisyâr olunmuştur. İmdi siz ki Şeyhu'l-Harem ve müdür ve me'mûr-ı müşâr ve mevlânâ-yı mûmâ-ileyhimsiz ma'lûm-ı rû'yet-i melzûmunuz olduğu vecihle evvel ve âhire umde-i âmâl ve nuhbe-i efkâr-ı şâhânem ol mahall-i âlînin husûl-i metânet ve rasânet ve vüs'ati ile berâber işbu emr-i vâcibü'l-i'tinânın hoşnûdî-i rûh-ı mu'allâ-yı hazret-i peygamber-i âlîyi müstelzim oalcak sûretle ikmâl ve itmâmı kazıyye-i mefrûhası olarak bu dahi ber-minval-i muharrer tesviyesiyle hâsıl olacağından ve husûsiyle dâhil-i Harem-i sa'âdetin hey'et ve eşkâl-i şerîfe-i kadîmesiyle teşerrûf olunageldiğinden zikr olunan üstüvânelerin tebdîl-i hey'et ve tahvîl ve ta'dîl-i mahhl-i husûsuna kat'an cevâz gösterilmeyerek her hâlde husûl-i hoşnûdî-i rûh-ı mu'allây-ı hazret-i peygamberîyi müstelzim olacak sûrette ve nihâyet mertebede vüs'-i beşerde olan ta'zîmât ve ihtirâmât-ı kâmilinin sarf ve icrâsıyla berâber bâlâda beyân olunan sûret ve karâra göre icrâ-yı ta'mîrât-ı celîleye ve lâyiha-i merkûme mücebince harekete fevka'l-gâye ikdâm ve gayret ve hılâf-ı karâr ve mugâyir-i nizâmnâme vaz' ve hâlet vukû'a getirilmekten be-gâyet ittikâ ve mübâ'adet kılınması ve bu bâbda hılâf-ı rızâ-yı Bârî ve mugâyir-i hoşnûdî-i rûh-ı mu'allâ-yı cenâb-ı risâlet-penâhî bir gûne vaz' vukû'u dünyâ ve âhirette müceb-i mes'ûliyet ve nedâmet olacağından ve bi'l-vücûh rızâ-yı şâhâneme dahi muhâlif bulunduğundan bu husûs-ı hayriyede zerre nümâ tekâsül ve rehâvet zuhûra getirilmemesi irâde-i kâtı'a-i mülûkânem muktezâsından olmakla ona göre davranılıp bir gün evvel ta'mîrât-ı celîlenin itmâm ve ikmâline sa'y ü ikdâm ve bezl-i vüz'-ı kudret eyleyesiz. Şöyle bilesiz, alâmet-i şerîfeme i'timâd kulasız. Tahrîren fî evâ'il-i Zilhiceti'ş-şerîfe sene selâse ve seb'în ve mi'eteyn ve elf.

[39]

Mescid-i Şerîf-i Nebevî ta'mîrâtı Üryânîzâde Es'ad Efendi himmetiyle resîde-i hadd-i hitâm olundu. Sekiz buçuk ay sonra da Sultân Abdulmecîd'in binâ-yı ömrü hitâma erdi. 1277 senesi zilhiccesinin on yedincisinde vefâtı vuku' buldu. Ma'a-hâzâ yevm-i vefâtına kadar ufak tefek ta'mîrât devâm etti.

Dâhiliye Nâzırı Sa'id Efendizâde Mahmûd Gâlib Bey"le Balıkhâne Nâzırı "Ali Rızâ Bey" in "on üçüncü asr-ı hicrîde Osmânlı ricâli" unvânıyla müştereken yazmakta ve İstanbul'da "*Peyâm-ı Sabah*" gazetesıyla neşr etmekte oldukları makâlat-ı târîhiyyenin, mezkûr gazetenin on dokuz kânunisânî 1337 târîhli nüshâsında münteşir 33'üncüsünde deniliyor ki:

"Üryânîzâde Efendi evâhir-i ahd-i Abdulmecîd hânîde Medîne-i Münevvere'de taraf-ı sultâniyeden inşâ kılınan ebniye-i âliye müdürliğinde bulunup inşâ'âtın ikmâline muvaffakiyetten dolayı hâkân-ı müşârunileyh nezdinde makbûl olmuştu. Hatta kayd-ı hayât şartıyla beş bin guruş mâ'aş tahsîs dahi karârgîr olup fakat berâtı yollanılacağı sürede padişâhın hastalığı araya girerek berât sarâyda kalmış ve Sultân Mecîd'in vefâtında çekmecesinden çıkıp âfîde tafsîl edilecek olan "tuğra" meselesinden dolayı Sultân Abdülazîz'ce husûle gelen iğbirâr sebebiyle mezkûr berât "Ahmed Sa'id Efendi"ye gönderilememişdi. Mesele şudur: "Ebniye-yi âliye inşâsı hitâma ermek ve nukûş ve hutût gibi aksâmı ikmâl etmek üzere iken bir akşamüstü Sultân Mecîd'in vefâtıyla Sultân Abdülazîz'in culûsü haber alınır. O târîhte şeyhu'l-harem bulunan İşkodralı Mustafa Paşa derhal Üryânîzâde'yi celb ederek keyfiyeti anlatır. Üryânîzâde Efendi diyor ki : "Paşa her ikimizde Abdulmecîd hânın lütuf-dîdesiyiz ve son nefesine kadar şu emr-i hayr için nasıl uğraşmış olduğunun şahidiyiz. Tebdîl-i saltanat husûsunun i'lânını yarın sabaha te'hîr ederseniz bu gece ameleyi sabaha kadar çalıştırarak zâten hâzırlanmış olan merhûmun tuğrasını yerine ta'lîk ettiririm ve bu sûretle ahdimize düşen vâzîfe-i vicdâniyeyi vefâ etmiş oluruz." Koca İşkodralı bu teklîfi sevâb görüp derhâl kabûl eder ve ol vecihle de îcâbı icrâ olunur.

"Garîbdir ki bu def'â o târîhte Medîne'yi Münevvere kadısı bulunan "Yâkub Asım Efendi" ile Harem-i Şerîf rûznâmçecisi "Bedri Efendi" taraflarından müştereken sûret-i mahremânede hâkân-ı cedîde ulaştırılıp o dahi bir berâtın hükmünü icrâ ettirmedikten başka müddet-i saltanatça da Ahmed Es'ad Efendi'ye karşı muhâfaza-yı nâ-hoşnûdî eylemiştir. "

Mescid-i Şerîf-i Nebevî sâhasını ya'nî Harem-i Şerîf ile havlusunun mütevassıt noktasından tûlu 116 metre 25 santimdir. Cenûben arzı 86 metre 35 santimdir. Şimâlen arzı 66 metredir. Harem-i Şerîf mihrâb-ı Osmân'dan ya'nî kible duvarından şarka "Bâbu'r-Rahme" ve garbde "Bâbu'n-Nisâ" arasındaki hadde kadardır. Bu hadden sonrası havludur. Havlunun üç tarafı bindirilmiş kavisler üzerine kubbeyi revâklarla muhâtdır.

Mescid-i Şerîf'in beş kapısı vardır: Şark cihetinde "Bâbu's-Selâm", "Bâbu'r-Rahme" garb cihetinde "Bâbu'l-Cibrîl", "Bâbu'n-Nisâ" şimâlde havlunun müntehâsında "Bâb-ı Abdulmecîd". Beş de mihrâbı vardır: "Mihrâbu'n-Nebî, Mihrab-ı Osmân, Mihrâb-ı Süleymânî, Mihrâb-ı Teheccüd, Mihrâbu'n-Nisâ".

Mihrâbu'n-Nebevî: Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem Efendimizin nâmaz kıldığı ve kıldırıldığı câ-yı kudsiyet-penâhdır. Merkâd-ı sa'âdet şebeke-yi şerîfesiyle minber-i mükerremi arasında ve Ravza-ı Mutahhara'nın ortasındadır. Mihrâbın yemîn ve yesârında Ravza-ı Mutahhara'ya açılır iki kapı vardır. Birinin [trc] «*Kabrim ile minberim arasında cennet bahçelerinden bir bahçe vardır.*»Ve diğerinin üzerinde [trc] «*Kim öldükten sonra kabrimi ziyaret ederse, hayatında beni ziyaret etmiş gibi olur*» hadîs-i şerîfeleri yazılıdır. Bu mihrâb-ı şerîfi Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem hicret-i seniyyelerinin ikinci senesi şa'bânın nisfına müsâdif Salı günü kiblenin Ka'be-i Mükerreme'ye tahvîlinde vaz' etmişlerdir.

Mihrâb-ı Osmânî: Osmân bin Affân radiyallâhu anh'ın ittihâz ettiği mihrâbdır. 1198 târîhinde Sultân Abdulhamîd-i evvel zamânında tecdîd olundu.

Mihrâb-ı Süleymânî: Sultân Süleymân-ı Kânûnî'nin e'imme-yi Hanefiye'ye mahsûs olarak ta'yîn ettikleri mahaldir. Bunun da yemîn ve yesârında Ravza-ı Mutahhara'ya açılır iki kapı vardır. Birinin üzerinde [trc] «*Kim kabrimi ziyaret ederse, şefaati ona lâzım gelir* » hadîs-i şerîfi ve diğerinin bâlâsında [trc] «*Biz seni ancak aemlere rahmet olarak gönderdik*»^{*377} âyet-i celîlesi yazılıdır.

Mihrâb-ı Teheccüd: Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem efendimizin teheccüd namâzı kıldıkları câ-yı mübârektir. Hücre-i Mu'attara'nın şimâlindedir.

---

* El-Enbiya 107

Mihrâbu'n-Nisâ: Harem-i Şerîf mu'ahhirinde Bâbu'n-nisâ kurbunda kadınlar için yeşil kafeslerle tefrîk olunan mahallerdir. Sultân Abdulmecîd zamânında te'sîs olunmuştur. Beş de minâresi vardır: "Re'îsiye", " Bâbu's-Selâm", "Bâbu'r-Rahme", "Mecidiye: yâhud Sencâriye-Şekliye-Şarkıye", "Azîziye: yahud Habeşiyeye-Süleymâniye- Garbiye ".

"Re'îsiyye" Minâresi irtifâ'ı 120, "Bâbu's-selâm" Minâresi'nin 95, "Mecîdiye" Minâresi'ni 79, "Azîziye" Minâresi'nin 76 arşındır. Bu dört minâre Mescid-i Şerîfin dört köşesinde. Bâbu'r-rahme" Minâresi şark cihetinde [41] ve "Bâbu's-selam" Minâresi ile "Mecîdiye" Minâresi arasında "el-Melikü's-Şerîf Kayıtbay"ın ilave-gerdesidir.

Ravza-ı Mutahhara: Hücre-i Sa'âdet şebekesi ile minber-i mükerrem arasındadır. [trc] «*Kabrim ile minberim arasında cennet bahçelerinden bir bahçe vardır*» hadîs-i şerîfinde vârid olmuştur. "Mâbeyni kabrî" yerine "mâbeyni beytî" rivâyeti de menkûldür. 22 metre tûlu, 15 metre arzı vardır.

Hücre-i Mu'attara: Peygamberimiz sallallâhu aleyhi vesellem efendimizle Ebubekir ve Ömer radiyallâhu anhümânın kabirlerinin bulunduğu mahâll-i mübârekdir ki şebekenin iç tarafıdır. "Şibh-i müselles" şeklindedir. "Merkad-ı Şerîf" "Hücre-i Sa'âdet" "Kabr-i Sa'âdet" "Zarîh-i Sa'âdet" "Maksûrâ-yı Nebeviye" dahi denilir. "Hücre-i Mu'attara" ile "Ravza-ı Mutahhara"yı birbirine karıştırılmamalıdır. Hücre-i Mu'attara çelikten bir şebeke ile çevrilmiştir. Asıl merkad-ı mübârek dört cihetten yüksek ikişer duvarla muhât ve üzeri kubbelidir. Merkad-ı mübârekle şebekenin arası takrîben iki buçuk metre arzındadır. Şebekenin dört kapısı vardır. "Bâb-ı Fâtıma yâhud Bâb-ı Ali", "Bâb-ı Şâmî yahud Bâb-ı Aişe", "Bâbu'r-ravzâ yâhud Bâbu't-tevbe" "Bâbu'l-Vufûd yâhud Bâbu'l-Müvâcehe veya Bâbu'l-Ehâbe".

Hücre-i Mu'attara'nın cenûbdan şimâle tûlu 16, şarkdan garbe arzı 15 metredir. Dört köşesinde gâyet müzeyyen şunlar olup kubbe bunlara istinât edilir.

Merkad-ı mübârekle şebeke arası her sene rebî'u'l-evvel dokuzuncu recebin birinci zilka'denin on sekizinci günleri yıkanır, ta'tîr olunur. Bu şerefli hizmete me'mûr olanlar kemâl-i edeb ve ta'zîm ve temâm-ı huzû ve huşû ile "esselâtu vesselâmu aleyke ya Rasûlullah" diyerek bir ağızdan gülbân-i Muhammedî çekerek Hücre-i Mu'attara'ya girerler ve yek âvâz olarak "Lâ ilahe illallah Muhammedü'r-Rasûlullah" zemzeme-i şehâdetini tekrâr ederler. Zemîn ü âsûmânı vecde getirirler. Dâhil-i hücrede 84 kandîl ve

iki büyük altın şem'dân yanar. Şem'dânların biri ser-i sa'âdet cihetinde diğeri kadem-i mübârekleri tarafındadır.

Hücre-i Mu'attara'da ihdâ edilmiş pek çok enâfis ve nefâ'is var idi. Bunlar 1914 târîh-i mîlâdisinde Harb-i Umûmî esnasında İstanbul'a getirilmişti. Bir kısmını evsâfiyla zikr edelim:

Mukaddemâ altın olarak tacdîr edilmiş olan kıymeti altın aded	Ahîran İstanbul'da tacdîr edilmiş olan kıymeti altın aded	
1201000	35000	"Kevkeb-i dürrî" dört büyük elmasdır. Biri bâlâsında "şefâ'at Yâ Rasûlallah şefâ'at Sultân Ahmed bin Muhammed hân" yazılı ve mihrâblı küçük bir altın levhanın vasatına mevzû'dur. Buna on bin altın kıymet tacdîr olunmuştur. İkincisi üzerinde "destur Yâ Rasûlallah ve'ş-şefâ'atu'l-azîm senden ya Rasûlullah" zîrinde "Sultân Ahmed bin Mehmed" yazılı müdevver altın levha ve vasatına mevzû'dur. Buna yirmi bin altın kıymet tacdîr edilmiştir. Üçüncüsü madalyon şeklinde gümüş levha şeklinde merbût ikinci bir levha üzerine badem [42] şeklindedir. Etrâfında nohuttan ufarak on dört yâkût ve yâkûtlar etrâfında nohut kadar on dört elmas ve bunların etrâfında findık cesâmetinde on beş elmas vardır. Buna bin altın kıymet tacdîr olunmuştur. [bin altın kıymet az gibi görünürse de Evkâf Nezâretinde tanzîm ve Sultân Mehmed Reşad'a takdîm ettiği resmî defterde aynen böyle yazılıdır.] Dördüncü mihrâb şeklinde somakî taş üzerine rabt edilmiş altın levhaya yerleştirilmiştir. Müstefîlü'-şeklidir. Etrâfında on dört murabba'u'-şekl yâkût vardır.

		«أوردت في هذا المقام الشريف شهادة ان لا اله الا الله و ان محمدا عبده ورسوله شفاعف يا رسول الله بنده مصطفى « ۱۰۳۶ پاشا yazılıdır. Buna dört bin altın kıymet takdîr olunmuştur. Üçü Sultân Ahmed-i evvelin biri Silahdar Mustafa Paşa'nın olan bu dört levhanın hey'et-i mecmu'asına "kevkeb-i dürrî" denilmiştir. Geceleri parıl parıl parlar. Yâkûtta dolayı "Şeb-i çerâğ" nâmıyla da yâd olunur.
700	1000	"Altın levha" bir levha-yı zerrindir ki üzerine pırlanta ile kelimeyi tevhid yazılmıştır. İki ucundan murassa' kurdele ile murassa' çiçek vardır. Sultân Mahmûd-1 sâni kerîmesi ve Mehmed Ali Paşa zevcesi "Âdile Sultân" takdîmesidir.
1730	3000	"Altın askı aded: 2" Biri lâciverd ve yeşil diğeri leylâkî ve laciverd mîna üzerine felemenk taşlarla murassa' ve üç tuğra ile müzeyyen altın zincirli biri elli üç, diğeri kırk beş dizi tartı inci püsküllü olup ikisi de deve kuşu yumurtası şeklindedir. Biri Sultân Selîm-i sâlis diğeri Mahmûd-1 sanî hediyesidir. Selîm-i sâlisin ki iki bin Mahmûd-1 sanînin ki bin altın kıymettedir.
5000000	10000	"Büyük zümrüd askı" altı köşeli ve köşelerin biri murassa' altın akîdeli ve her akidenin üstü kubbe tarzında elmas şeklinde müzeyyen. Altın zencirli ve zencirin üzeri yâkût dökmevidir. Askının mesa' başı düğmelerin altında olup zîr ve bâlâsı elli bir dizi tartı inci püsküllüdür. İkinci Sultân Mustafa'nın hediyesidir.
6000	10000	"Büyük zümrüd askı" altı köşeli iki düğmelidir. Üzeri kubbesinin elmas ve yâkût ile müzeyyen ve kubbesinin üstü altın zencirle büyük bir felemenk taşına merbuttur. Zenciri iki köşeli ve iki sıra elmas dizilidir. Ayağı altı aded orta boy inciden mesnû'dur. Ayağın ortasında "Sultân Ahmed han-1 evvel bin Sultân Muhammed han-1 sanî sene 1065 " yazılıdır. Düğmelerinin arasında "6000

		altın kıymetindedir" ibaresi muharrerdir.
....	8370	"Mushaf-ı şerîf ve gümüş rahle" mushâf-ı şerîf Mustafa Dede bin Hamdullah hattıyladır. Kabı yâkût ve zümrüde müzeyyendir. Mushâf-ı şerîfe 200, kabına 8000, rahleye 170 altın takdîr edilmiştir. Harbiye nâzırı Enver Paşa'nın hediyesidir [43]
6000	35000	"Mücevher askı" altın kaplamadır. Üzerindeki beyitlerin üstünde revze taşlarıyla müzeyyen askı tepesi, tepesinin üzerinde tahmînen yirmi beş kır'ât vezinde yuvarlak bir zümrüd ve bunun altında büyük ve yassı bir zümrüd ve bunun altında tepesi murassa' ve taraklı büyücek diğeri bir zümrüd ve ittisâlinde etrâfî rûze taşlarıyla müzeyyen kâdirî tâcî resminde diğeri bir askı tepesi ve bunun üzerinde on dört büyük inci ve biri on yedi dizi tartı için incili diğeri atmış üç büyük inci ile yüz yirmi dokuz dizi tartı incili iki püskülü ve her püskülünün başında büyücek zümrüd ve üçer karış uzunluğunda gümüş zenciri ve kırk beş habalı bir inci teşbih vardır. Sultân Abdulhamîd-i evvelin hediyesidir. Üzerinde şu kıt'a yazılıdır: <i>«Kıt'a yer almaktadır»</i>
1300000	100000	"Murassa' altın askı" altı zümrüd ve murassa' düğmeli kırk sekiz dizi tartı inci püsküllüdür. Altı parça elmas ile müzeyyendir. Vakfı ma'lûm değildir.
500	1200	"İnci tesbih" vakf-ı mechûldür.
150	400	"Murassa' askı" sancak alemlî şeklindedir. Bir tarafı altın diğeri tarafı gümüş kaplıdır. Yâkût ve zümrüd ve inci ile müzeyyendir. Ortası bir cevher-i nefîse ile murassa' necef taşı ve iki necef habalı ve gümüş zencirlidir. Vakfı ma'lûm değildir.
1500	10000	"Murassa' askı" balığa benzer bir nev'î çiçek tarzında altın kaplamadır. Zümrüd zeberced firuze elmas ve la'l bedahşân ile murassa'dır. Vakfı ma'lûm değildir.

....	6500	"Ahcâr-ı semîne ile murassa' kelâm-ı kadîm kabı aded: 4" biri bin, diğeri bin beş yüz ve diğeri ikisi ikişer bin altın kıymettedir. Vakıfları mechûldur
....	....	"Murassa' askı" şeklinden hindikârî olduğu anlaşılmaktadır. Ortasında seylan taşına benzer büyük bir cevher ve bunun üstünde daha küçük bir cevher ve büyük cevherin altında o cinsinden onun hamîsi hacminde bir taş olup bunların etrâfında yâkût, zümrüd, zeberced, firuze, pırlanta taşları ve dokuz parça gümüş ve zebercedle müzeyyen zencir vardır. Vakfı ve kıymeti ma'lûm değildir.[44]
800	1200	"Murassa' askı aded: 2" müşebbek ve yıldızlı yeşil mîna üzerine murassa' felemenk taşlı üç güllü ve altı bâdem çiçekli ve bir gül yüzük düğmeli ve bunların kafesi felemenk taşla işlemelidir. Ve gümüş zencirlidir. Bu iki askıdan biri 1269 târîhinde vefât eden mâliye nâzırı Nâfiz Paşa'nın zevcesi Nûres Paşa'nın diğeri kızı Fâtıma Hanımların vakfidir.
1413	2000	"Murassa' askı" felemenk taşıyla murassa' büyük küçük otuz sekiz güllü yıldız düğmeli ve on üç dizi tartı inci püsküllü altın zencirlidir. Sultân Mahmûd-ı sanî vakfidir
....	2500	"Murassa' askı" bir büyük on küçük zümrüd ve diğeri ahcâr-ı semine ile murassa' gümüş üzerine ism-i Celâl ve nâm-ı peygamberî ile Fâtıma ve Hasan ve Hüseyin radiyallâhu anhümün isimleri yazılıdır. Sultân Mamud-ı sanî kerîmesi ve Mehmed Ali Paşa zevcesi Âdile Sultân vakfidir.
750	1500	"Murassa' askı" billûr kandîl resmindedir. Üzeri ve altın zenciri felemenk ve rûze taşlarıyla müzeyyendir. Sultân Selîm-i sâlis vâlidesi Mihrişâh Sultân vakfidir.
5600	10000	"Murassa' askı aded: 8" altısı altın ikisi gümüşdür. Elmas, zümrüd ve yâkûtle murassa'dır. Üçü inci

		püsküllü ve altın zencirlidir. Her biri bin beş yüz altın kıymettedir. Vakıfları ma'lûm değildir.
1000000	6000	"Murassa' askı" uçlarında iki büyük ve ortasında üç küçük işlenmiş tabi'ı zümrüd mevcut na'leyn resmindedir. Vakfı ma'lûm değildir.
....	....	"Murassa' askı aded: 2" sürâhi şeklinde necefden ma'mûldür. Altın, zümrüd ve yâkûtle müzeyyendir Sultân Ahmed-i sâlis vakfidır.
500	1700	"Murassa' askı" altın üzerine açık leylâki ve laciverd ve minâli ve altın kapaklı ve zencirlidir. Üçüncü Sultân Mustafa kerîmesi "Beyhan Sultân" vakfidır.
....	....	"Murassa' askı aded: 2" biri altın yıldızlı müşebbek altı güllü avîze şeklinde ve orta kıt'adadır. Diğeri müşebbek ve kabartma çiçekli ve ağzı lahana yapraklı olup büyük kıt'adadır. Sultân Abdulhâmîd-i evvel kerîmesi ve Kapudan-ı deryâ Küçük Hüseyin Paşa halîlesi Esma Sultân vakfidır.
....	....	"Murassa' askı aded:2 "biri müşebbek ağzı yarım güneş resminde som püsküllüdür. Diğeri somdan ma'mûl ve sakız şeklinde olup kandil yeri müşebbek ve zîr ve bâlâsı kabartma kalemlî ve gümüş püsküllüdür. Sultân Mahmûd-ı sâni baş kadını "Nevfidân" vakfidır.[45]
....	....	"Murassa' askı" sîmdan mesnû üç kandilli ve zencirleri altın yıldızlı olup orta kıt'adadır. Sultân Abdulmecîd vâlidesi Bezm-i Âlem Sultân vakfidır.
....	....	"Askı" adedi: 2 sîmdan ma'mûldür. Müşebbek ve kapaklı ve yassıcadır. Biri orta diğeri küçüktür. Vakıfları ma'lûm değildir.
....	....	"Askı" altı mumlu ve üzeri kapaklı ve zencirlidir. Kıbrıs muhassalı Şamlı Hacı Mahmûd Ağa-zâde sudûrdan Tahsin Beyin oğlu Mustafa Bey'in vakfidır.
....	....	Askı adedi: 3" sîm ve kâr-ı kadimdir. Vakıfları mechûldür.

....	....	"Askı adedi: 2" bakırdır. Arabistânkârî kavanoz şeklindedir. Vakıfları ma'lûm değildir.
....	....	Askı sîm ve Hindkârîdir. Haydarâbâdî Gulâm Abbâs ve Emîn taraflarından vakf edilmiştir.
....	....	"Kandîl askısı" sîmdir. Üç mumlu ve müşebbek altın yıldızlıdır. Sultân Mahmûd-ı sâni vezîrasından Hayri Paşa'nın vakfidir.
....	....	"Gülâbdân ve kahve askısı aded: 2" tombaktan ma'mûldur. Mehmed Tayfur Ağa'nın vakfidir.
....	....	"Sîm askı" çiçek şeklindedir. Kırk altı dirhemdir. Murâd Mirza'nın vakfidir.
....	....	"Cam fenâr" suvaları gümüştür. Yergici-zâde Şehri Hacı Ali Efendi'nin vakfidir.
....	....	"Çelenk" altın kaplamadır. 40 yâkût, 25 zümrüd ve iki dizi tartı inci ile müzeyyendir. Ortasındaki zümrüd büyücedir. Vakfi mechûldur.
800	1600	"Kandîl askısı aded: 2" altından ma'mûldur biri dokuz dizi inci püsküllüdür. Vakıfları gayr-i ma'lûmdur.
....	....	"Kandîl askısı aded: 23" gümüştür. Biri Yenbu'u'l-bahr muhafızı İbrâhim Ağa'nın biri Fâtıma Sultân'ın biri küçük Zeyneb Hanım'ın biri Hoşyâr Kadın'ın biri Delsezâ Kadın'ın biri Yâvere Kalfa'nın biri Tegafel Kalfa'nın vakfidir. Diğerlerinin vakıfları mechûldür.[46]
80	130	"Gül yüzük" 7 firûze 2 felemenk taşından mürekkeb ve ortası beş kırâtlık bir pırlanta ve bunun etrafı 9 ufak ve orta pırlanta ile müzeyyendir. Vakfi ma'lûm değildir.
260	360	"Altın güllâbdân ve buhûrdân ve buhûrdân kutusu" altından ma'mûl ve pırlanta ile müzeyyen Sultân Mahmûd-ı sâni'nin ikinci kadını Hoşyâr Kadın Efendi'nin vakfidir.
70000	30000	"Mücevher altın şam'adân ile ağızlık ve tabla ve mumluk aded: 12" 6280 pırlanta ile müzeyyendir. Sultân Abdulmecîd'in vakfidir.

....	2500	"Altın şam'adân ve takımı aded: 8" Sultân Mahmûd-1 sanî vakfidır.
300		"Altın buhûrdân" Sultân Murâd-1 rabi' vakfidır.
500	2000	"Mücevher gülabdân ve ıtırdân aded: 3" elmas, yâkût ve zümrüd ile müzeyyendir. Hind hükümdârlarından Nüvvâb-1 İskender Bîkem vakfidır
200	1000	"Murassa' ıtırdân" Pehûbâl Hükümdârı Bîkem vakfidır.
500		"Mücevher levha" pırlantalarla ve sâ'ire ahcâr-ı semine ile müzeyyen ve üzerinde lafza-yı celâl ile "Meded ya Muhammed" ve ba'zı âyet muharrerdir. Sultân Mahmûd-1 sanî kerîmesi ve Mehmed Ali Paşa zevcesi Âdile Sultân vakfidır.
5625	6800	"Altın zencirler aded: 75" Sultân Mahmûd-1 sanî vakfidır.
....	....	"Gümüş zencirler aded 767" 597'si Sultân Mahmûd-1 sâni 39'u Sultân Mustâfâ-yı sanî kerîmesi Hadîce Sultân'ın 15'i şeyhu'l-harem Hâfız İsa Ağa'nın 39 'u şeyhu'l-harem Anber Ağa'nın 11'i hazîne vekili Ali Cevherî Ağa'nın 5'i Mustafa bin Receb Ağa'nın vakfidır. 71'inin vakıfları ma'lûm değildir.
....	....	"Şebeke babası aded: 4" gümüşten ma'mûl ve üzerleri yarım ay resimli ve uçları pırlanta ile müzeyyen tuğralıdır. Sultân Abdulazîz Hân'ın vâlidesi "Pertevniyâl " Sultân vakfidır.
....	....	"Sancak alemi babası adedi: 2" hâlis gümüşdendir. 190 dirhem sikletindedir. Hind hükümdarlarından Bîkem Kudsi'nin vakfidır.
....	....	"Sancak alemi" hâlis gümüşdendir. ½ 224'dirhem sikletindedir. Bu da Bîkem Kudsi'nin vakfidır.
....	....	"Elmas çiçek" on üç dizi inci püsküllüdür. Ve incilerin aralarıyla uçları birer zümrüd ve baş tarafları ufak yâkût taşlı ve levhası yeşil minâ üzerine Hind elmasla işlemeli ve göbeği iki buçuk kırât Londra pırlantasıyla

		müzeyyen ve zümrüd yapraklar üzerine mesnû'adır. Bu da Bikem Kudsi'nin vakfidır.[47]
....	....	"Mücevher iğne" yirmi kırât pırlanta ile murassa' ve üç yapraklı bir çiçek şeklindedir. Mısır Vâlisi Mehmed Ali Paşa halîlesi Zîbâ Hanım'ın vakfidır.
....	....	"Mücevher iğne" otuz beş kırât dört pırlanta ile ve ortası iki buçuk kırât bir taşla murassa' olup çiçek şeklindedir. Sultân Mahmûd-ı sâni ikinci kadını Hoşyâr Kadın Efendi'nin vakfidır.
....	....	"Mücevher iğne aded: 4" biri kul ağası Abdulazîz Bey'in haremi Fâtıma Hanım'ın biri mâliye nâzırı Nâfiz Paşa'nın haremi Nevris Hanım'ın biri Mısır vâlisi Abbâs Paşa'nın vâlidesi Penbe Hanım'ın biri Murâd Mirza'nın vakfidır. Rûze taşlarla ve pırlanta ile müzeyyendir.
....	....	"Mücevher buroş" ortası büyük zümrüd taşlı ve bu taşın etrâfın dört küçük ve beş büyük yapraklı ve tarafı pırlantalı çiçek tarzındadır. Hazînedâr Şems Kalfa'nın vakfidır.
....	....	"Hilye-yi Şerîf levhası" sırma ve inci ile işlenmiş ve pırlanta ile bezenmiş som pervazlı ve güneş resimli bir levhadır.
....	....	"Mücevher buhûr takımı aded: 3" güllâbdân mücmere bir tepside ibârettir. Altından ma'mûl ve pırlanta ile müzeyyendir. Vakfi mechûldür.
....	....	"Buhûr takımı aded: 5" altın üzerine yeşil, laciverd, penbe, mavi minâ işlenmiştir. Mısır vâlisi Abbâs Paşa-zâde İlhami Paşa'nın vâlidesi "Gülizâr" Hanım'ın vakfidır.
....	....	"Altın mebhûre ve güllabdân aded: 8" dört parçası ikinci Sultân Mustafa kerîmesi Hadîce Sultân'ın, iki parçası Mısır vâlisi Abbâs Paşa'nın, bir parçası Hind hâkimlerinden Nüvvâb Kelb Ali'nin, bir parçası Mısır vâlisi Mehmed Ali Paşa'nın kethüdâsı laz oğlu Mehmed

		Bey'in vakfidir.
....	....	"Gümüş mebhûre ve güllabdân aded: 8" dört parçası Sultân Abdulmecîd kadınlarından Perestu Kadın Efendi'nin dört parçası Sultân Abdulazîz Hân'ın vâidesi Pertevniyal Sultân'ın vakfidir.
....	....	"Altın askısı" vakfı mechûldür.
....	....	"Altın şem'dân" aded: 4 ikinci Sultân Mahmûd-ı sanînin vâidesi Nakşidil Sultân'ın, ikisi Mısır vâlisi Mehmed Ali Paşa'nın vakfidir.[48]
....	....	"Gümüş şam'adan ve takımı ile rahle aded: 8" dört parçası Sultân Mahmûd-ı sanî kadınlarından Nevfidân Kadın'ın, dört parçası Mısır vâlisi Abbâs Paşa'nın haremî inci Hanım'ın vakfidir.
....	....	"Gümüş ve bakır şam'adan ve tabla aded: 55" Sultân Ahmed-i evvel vakfidir.
....	....	"Gümüş askılı buhûrdân" Sultân Abdulmecîd'in vakfidir
....	....	"Gümüş buhurdan, güllabdân, şam'adân, ateşdân, ıtırdân, makas, tepsi, kıvrık askı, leğen, ibrik, satıl, farâş, kürek ve sâ'ire aded: 366" vakıfları zevât-ı müt'adda olup ekseri ma'lûm ... mechûldür.
....	....	"Altın yağdân" Abdulvâsî Hân'ın vakfidir.
....	....	"Altın mûm makası aded: 4" vakıfları mechûldür.
....	....	"Billur âvîze aded: 2" mâliye nâzırı Nâfiz Paşa'nın halîlesi Nevrîs Hanım'ın vakfidir.
.	.	"Gümüş kaplama rahle aded: 2" vakıfları ma'lûm değildir.
.	.	"Murassa' yelpâze aded: 6" vakıfları ma'lûm değildir.
.	.	"Kıymetdâr kılıç kabzası aded: 2" vakıfları ma'lûm değildir.
.	.	"Sedef çekmece" vakıfları ma'lûm değildir.
.	.	"Hurda elmas ve altın" vakıfları ma'lûm değildir.
.	.	"Mînâ üzerine işlenmiş şam'adân tepsi" vakıfları ma'lûm değildir.

.	.	"Bilezik aded: 2" vakıfları ma'lûm değildir.
.	.	"Üç daldan mürekkeb mercân" vakıfları ma'lûm değildir.
.	.	"Küpe aded: 3" vakıfları ma'lûm değildir.
.	.	"Kürdânlık" vakıfları ma'lûm değildir.
.	.	"Mushâf-ı Osmân bin Affân radiyallâhu anh" ceylan derisi üzerine hatt-ı kûfî ile muharrer ve kebîru'l-hacîmdir.

Hücre-i Mu'attara'da mahfûz olan nefâ'is bunlardan ibâret olmayıp daha çok idi. Bir kısım 1227 târîh-i hicriyesinde "Vehhâbîlerin yed-i gasbına geçip sonra istirdâdına çalışılmış ise de ele geçirilemeyenler de vardır. En kıymetdâr olanları "h. 1335-m.1917" Harb-i Umûmîsi hengâmesinde her hâl ve ihtimâle karşı Medîne-i Münevvere'den İstanbul'a getirildi. Hicâz cami'a-yı vatandan ayrıldığından bunlar burada kalıp i'âde olunmadı. Getirildikleri zamân İstanbul'da kuyumcu ve cevâhircilerden ve bu gibi ehl-i hibre gibi kimselerden teşkîl olunarak hakîkî kıymetleri altın üzerine takdîr olundu ki bâlâda gösterildi. Vehhâbîlerden istirdâd olunan mağsûbât cümlesinden murassa' ve pek kıymetdâr bir timsâh vardı ki el-yevm mefkûddur. Bu timsâh iki buçuk metre tûlunde altından masnû' ve başından kuyruğuna kadar enva'-yı cevâhirle ve kanatları iri iri incilerle murassa' olup Hücre-i Mu'attara'nın duvarına amûden asılmıştı. Nefâis-i mezkûrenin İstanbul'a ne sûretle gönderildiğine ve İstanbul'a vurûd ettikten sonra bunların teşekkül eden hey'etçe ne vecihle mu'âyene ve tedkîk olduğuna ve her birine ne esâs üzerine kıymet takdîr olduğuna dâ'ir olan vesâ'ik ber-vech-i âfîdir:

[ek] Harem-i Şerîf-i Nebevî müdîriyetinden gönderilen birinci defterin zîrindeki mazbata:

Hücre-i Mu'attara Hazret-i risaletpenâhîde mahfûz olup Hicaz kuvve-yi seferiyye kumandânı ve Medîne-i Münevvere muhâfızı vekili atûfetli Fahreddîn Paşa hazretleri tarafından teblîğ olunan emr-i şifâhî üzerine tefrîk olunan ve bâlâlarında teberrükât defteri numaraları gösterilen seksen iki kalem mesâhif ve eczâ-yı şerîfe ve altın ve murassa' zî-kıymet teberrukât-ı seniyye huzurûmuzda içleri tenekeli

sandukalarla bir kasa derûnuna vaz' olunarak ve sandukaların üzerleriyle kasanın inhisârı hazîne-yi celîle-yi nebevî damgasıyla kurşunlanarak şeyhu'l-harem-i hazret-i Nebevî atûfetlu Ziver Bey Efendi ve muhâfız-ı sâbık mirlivâ Atûfetlu Basri Paşa hazretiyle hazînedâr Muzaffer ve mütesellîm Mehmed Server ve bevâbînden Şâkir ve cizyândan Abdurrahmân ve Selim Abdulmuhsin ve Sa'id Tahsin ağalara teslîmen Dersa'âdet'e îsâl edilmek üzere Şâm'a irsâl kılındığını mübeyyen işbu mahalle şerh vererek temhîr eyledik.

fi 17 Nîsan sene 1333

Harem-i Şerîf müdürîyetinden gelen ikinci defterin zîrindeki mazbata:

Şeyhu'l-harem-i Hazret-i Nebevî Ziver Beyefendi hazretleri vedâ'atı ve nâ'ibu'l-harem ve mütesellim-i harem ağalar ile diğerk ağavât refâkatiyle Medîne-i Münevvere'den Dâru'l-hilâfeti'l-aliyyeye nakl edilmiş olan emânet-i mübâreke meyanında defter münderecâtına nazaran zuhûr etmeyen yüz yirmi iki numarada mukayyed eczâ-yı şerîfe ile on iki ve yirmi iki numaralarda mukayyed iki parça eşyânın sehven burada kalmış olmaları ve mezkûr defterde mukayyed 376 numara yerine 379 numarada mukayyed anber tesbîhinin gönderilmiş olduğu ahîran Hicaz kuvve-yi seferiyesi kumandânı ve Medîne-i Münevvere muhâfız vekili Fahreddîn Paşa ile Harem-i Şerîf-i Hazret-i Nebevî müdürî Mazhar Bey tarafından mevcûd emanet-i mübârekenin esâs defterindeki kuyûdâta nazaran icrâ kılınan mu'âyenelerinde tahakkuk etmekle bunlardan 22 numarada mukayyed meşbek gümüş askının burada ibkâsına ve 122 numarada mukayyed eczâ-yı şerîfe ile murassa' ve sâ'at köşkü biçiminde altın askının ve 167 numarada mukayyed olup evvelce sehven gönderilmemiş olan mînalı ve yâkût ve inci salkımlı murassa' altın ıtırdânın ve anbarda güvelenerek gayr-i kâbil-i isti'mal bir hâle giren ve Edîrne'de ta'mîrleri gayr-i mümkün olan 49 parça şalın ve yine fersûde bir hâle giren sırma işlemeli bir perdenin Vehhâbîler zamânından kalmış oldukları rivâyet edilen pirinçden dört parça yaprak başlığının ve dâru'l-hilâfeti'l-aliyyeye nakl edilmiş olan emânet-i mübârekekenen düşüp ağavât tarafından toplanarak hıfz edilen ve kısmen 83 numarada mukayyed bulunmuş ve kısm-ı azîminin kaydına tesâdüf edilememiş olan inci elmas zümrüd yâkût taşlarla hurde altın ve gümüş parçaların işbu defterde ale'l-müfredât gösterildiği üzere kutulara ve sandıklara yerleştirilerek dâru's-sa'âdeye nakli tensîb edilmiş olmakla emânet ve eşyâ-yı mübâreke-i mezkûre defter mücebince huzûrumuzda nakîbü'l-ağavât elmas-ı tantavî ve battâlînden nezîr ağalara

teslîm edip Hicâz kuvve-yi seferiye kumandânı emr-i zâbıtı mülâzım-ı evvel Emîn Efendi nezâreti altında Evkâf-ı hümâyûn nezâret-i celîlesine gönderilmiştir.

10 cemaziyul evvel sene 1333

Ruznâmçe Gâlib – Muhâfız vekili Hicâz kuvve-yi seferiye komutanı Fahreddîn

İşbu defterde muharrer emânât-ı mübârekeyi Dersa'âdet'e îsâl etmek üzere teslîm eylediğimizi mübeyyen işbu mahalle şerh ile temhîr kılındı.

10 cemaziyul evvel sene 1333

Hücre-i Mu'attara da mahfuz olan nefâ'is İstanbul'a getirildikten sonra bunların tedkîk ve defâtir-i esâsiyy ile tatbîki ve kuyumcubaşı ve sâ'ire ehl-i hibre ma'rifetiyle hakîki kıymetlerini takrîr için teşkîl edilen komisyonun verdiği mazbata:

Tedkîkât ve tatbîkât ve meşhûrât-ı vâkı'a netâyicine göre Harem-i Şerîf-i Hazret-i Nebevîye'den bi'l-vurûd mahâllinden gelen defterler mücebince evvelce Mûsa Kâzım Efendi Hazretleri'nin Evkâf-ı hümâyûn nezâreti vekâletinde buldukları zamân teşekkül etmiş olan hey'eti mahsûsa cânibinden tesellüm ve hazîne-yi hümâyûna tevdi' kılınmış ve bu kere hey'et-i âcizânemiz tarafından ehl-i hibre ve ihtisâs huzûruyla mu'âyene ve tedkîk ve kuyûd-ı vakfiyede mukayyed ve müseccel üç yüz târîhli defâtir-i esâsiyye ile birer birer tatbîk edilmiş olan emânât ve teberrukât-ı vakfiyenin ziyâ'a uğramayarak aynen mevcûdiyeti ve Harem-i Şerîf ve ağavât defterleri muhteviyât ve meşrûhâtının kuyûd-ı vakfiye defterleriyle de lâzım gelen iki kalem 64/47 ve 271 numaralı murassa'âttan başka diğerk mücevherât ve altına â'id emanât ile şal ve sâ'ire gibi diğerk teberrukât ve Ravza-ı Mutahhara Kütübhanesinden ol bâbdaki defteri mücebince getirilen mesâhif-i şerîfe vurûd eylediği kütüb-i nefsiyenin kâmilen vurûd eylediği kuyûd-ı vakfiye defterinde münderic sîm ve nühâsa â'id diğerk teberrukât ve emânât Harem-i Şerîf'de kaldığı Harem-i Şerîf müdürîyetinden ifâde kılınmış olduğundan defâtir-i mezkûre ile tatbîk ve cem' ve telfik olunarak yeniden tanzîm olunan dört kıt'a defterden ve emânet-i mezkûrenin aldırılan fotoğraflarını muhtevî albümden birer nüshasının pâ-yi şevket-ih tivâ-yı cenâb-ı pâdişâhîye arz ve birer nüshasının kuyûd-ı vakfiyeye tescîl ve birer nüshasının hazîne-yi hümâyûnun kethüdâlığına ve Evkâf-ı hümâyûn nezâretine tevdi'i ve fotoğraf camlarının da emânet ile birlikde hıfz olunmak üzere kezâlik hazîne-yi hümâyûn kethüdâlığına teslîm ve

keyfiyetin nezâret-i celîleden Bâb-ı âliye arz ve iş'arı tezkîr kılındı. 11 Kânûn-i sâni sene 1335

Evkâf-ı hümâyûn nezâreti müsteşarı Mehmed Münir

Şeyhu'l-harem-i Hazret-i Nebevî İbrâhîm

Kâtib- i sani-yi Hazret-i şehriyârı Sa'îd

Hazîne-yi hâssa-yı şâhâne müdür-i umûmiyesi Refik

Ser-karîn-i Hazret-i şehriyâr Lütfü Simâvî

A'yândan şeyhu'l-islâm-ı esbak Mûsa Kâzım

Evkâf-ı hümâyûn nâzırı İzzet

Evkâf-ı hümâyûn evâmîr kalemi müdürü Murtazâ

Evkâf-ı hümâyûn nezâreti kalem-i mahsûs müdürü Mehmed Müfid

Harem-i Şerîf Hazret-i Nebevî müdürü Mazhar

Hazîne-yi hümâyûn kethudâsı Mehmed Refik

Bu mazbata bâlâsında muharrer îzâhâtta:

[ek 3] "*İkdü'l-Cümân*" sahibi Bedreddin Mahmûd Aynî 716 senesi vekâyî'i sırasında Hatîb-i Bağdâdî Târîh-i meşhûrunda "Ebû Kasım Abdulhalîm Muhammed el-Fârâbî ez-Zâhid" in tercüme-yi hâlini yazarken hikâye ettiğini rivâyetle der ki "Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem ile Ebubekir ve Ömer radiyallâhu anhüma'nın cesedleri Medîne-i Münevvere'den Mısır'a nakl olunursa bütün ehl-i İslâm aktâr-ı cihândan Mısır'a şedd-i rihâl ederek bu hâlin Mısır için müceb-i fahr ve şeref olacağı birtakım zındıklar mulûk-ı Fâtîmiye'den el-Hâkim bi-Emîrillah'a söylemişler. Mecnûnâne harekâtıyla meşhûr olan "el-Hâkim bi-Emîrillah'da" bunu kabûl edip Mısır da bir binâ-yı azîm ihzâr etmiş "Ebu'l-Feth" isminde mutemedini nebs-i kubûr için Medîne'ye göndermiş. Ebu'l-Feth Medîne'ye vâsıl olunca zâten bu haber-i feci' ile müte'essir olan Medîne â'yanı onun nezdine gittiler. Yanlarında Zelbânî nâmıyla ma'ruf bir hâfız-ı Kur'ân vardı. Biraz konuşulduktan sonra şu âyât-i beyyinâtı tilâvet etti: [trc] «Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozarlar ve dininize saldırırlarsa, küfrün

önderlerine karşı savaşın. Çünkü onlar yeminleri olmayan adamlardır. (Onlara karşı savaşsanız) umulur ki küfre son verirler. (Ey müminler!) verdikleri sözü bozan, Peygamber'i (yurdundan) çıkarmaya kalkışan ve ilk önce size karşı savaşa başlamış olan bir kavme karşı savaşmayacak mısınız; yoksa onlardan korkuyor musunuz? Eğer (gerçek) müminler iseniz, bilin ki, Allah, kendisinden korkmanıza daha lâyıktır.»³⁷⁸

Bu âyât-i kerîme pek sirâyet, pek mevki'inde tilâvet olunmuştu. Huzzâr teheyyüc etti. Heyecân hârice de sirâyetle ahâli az kaldı "Ebu'l-Feth" ile ma'iyetindeki askeri katl edeceklerdi. Ebu'l-Feth ise işin vehâmetini anladı. "Allah ehakk en-yahşâ! vallahi hiçbir şeye teşebbüs etmem. el-hakim bî-Emîrillah bana ne isterse yapsın" dedi. Fakat bu hatb-i cesîmi deruhde etmiş olduğundan dolayı bi-kudretillah te'âlâ dayyık-ı sadre ve perîşânî-i fikre mübtelâ oldu. O gün gurûbu müte'akib şiddetli bir kasırğa zuhûr edip zelzele gibi binâları sarstı. Develerle atları top gibi yerde yuvarladı. Birçok kimseler birçok hayvânlar helâk oldu. Ebu'l-Feth nebş-i kubûra adam tasaddî husûsunda medâr-ı i'tizâr olacağı için bu âfet-i semâviyeden hoşlandı"

[49]

Hücre-i Mu'attara'a Ta'arruz Cür'eti

"Mirât-i Kâ'inat" sâhibi Ramazânzâde Nişancı Mehmed Paşa "Ahbâru'd-Düvel ve Âsâru'l-Evvel" sâhibi Ebûl Abbâs Ahmed bin Yûsuf ed-Dimeşkî ve "Gülşen-i Hulefâ" mü'ellifi Nazmîzâde ve "Gülşen-i Me'ârif" sâhibi Sa'id Efendi ve "ed-Dürrü's-Semîn fî sîreti Nureddîn" mü'ellifi Bedreddîn Mahmûd İbn kadı Şehbe" ve daha diğer ba'zı müverrihler nakl ederler ki: mulûk-i Atabek'den Sûriye ve Haleb ve Musul hükümdârı "el-Melikü'l-Adl Nureddîn Mahmûd eş-Şehîd bin Imâdüddîn Zengî" bir gece mu'tâdı olan salât-i teheccüdü edâ ettikten sonra uyumuş, rü'yâsında Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem efendimizi görüp kendisine iki şahıs göstererek "Ey Nûreddîn beni bunlardan kurtar" buyurmuş. Uyanmış uyumuş yine bu rü'yâyı görmüş. Tekrar uyanmış uyumuş yine aynı rü'yâyı görmüş. Nûreddin üç def'a aynıyla tekerrür eden bu rü'yâdan düçâr-ı dehşet olup vezîri "Cemâleddîn Mûsulî" re'yîyle kimseye hissettirmeksizin hemen yanına yirmi atlı ve bir hayli altın alarak seyr-i serî' ile Şâm'dan Medîne'ye ahâliye yed'en be-yed tevzi'-i atâyâ bahânesiyle fakîr ve ganî cümle ahâlîyi ferden ferden huzuruna celb ile çehrelerine dikkat etmiş. Hiç birini Rasûlullah

³⁷⁸ Et-Tevbe 12-13

sallallâhu aleyhi vesellemin gösterdiği şahıslara benzetememiş. Atıyye almaya gelmeyen kimse kalıp kalmadığını sormuş yalnız Mağribli iki âbid-i zâhid kaldığı fakat bunlar atıyye kabûl etmediklerini söylemişler. Bunları da getirmiş bir de görmüş ki âlem-i menâmda kendisine gösterilen iki şahsın aynıdır. Derhâl oturdukları hücreye gitmiş her tarafını iyice mu'âyeneden sonra yerdeki hasırı kaldırınca Hücre-i Sa'âdete bir yol açılmış olduğunu görmüş kendilerini tazyîk etmiş İslâm olmayıp Rûm olduklarını Mağribliler kıyâfetine girdikleri ve cesed-i şerîf-i peygamberiyi çalıp götürmeye me'mûr olduklarını söylemişler. Nûreddîn bunların cür'et ve habâsetlerine hayret edip kendilerini i'dâm eylemiş. Hücre-i Şerîfe'nin de dört cihetini su çıkıncaya kadar kazdırıp eritilmiş kurşun döktürerek zarîh-ı sa'âeti bir hisâr-ı metîn içine almış.

Şâ'ir meşhûr Nâbî "Tuhfetu'l-Haremeyn"de Şam'da Nureddîn eş-Şehîd'in kabrini ziyaret ettiğini anlatırken şöyle demiştir.:

«Şiir bulunmaktadır»

"İbn Esîr" ve "Ebû'l-Fida" ve "İbnu'l-Verdî" târîhlerinde nakl ederler ki: 577 sene-i hicriyesinde "Kerak" prensi "Arnat Kont Raynald" Medîne-i Münevvere ile havâlîsine istilâ etmeye azm edip askerini toplayarak yürümüş. Sultân Selâhaddîn-i Eyyûbî tarafından Şâm hâkimi olan birâder-zâdesi "İzzeddîn Ferahşâh" bunu haber alarak hemen "Kerak" üzerine hücum edip nehb ü gâretten sonra prensin pîş-i azmine dikilmiş, prens ileri gidemeyip [50] askerini dağıtmaya mecbûr olmuş. "Ravzatü'l-ebâr" bu vak'ayı cüz'ibir mübâyenetle yazmıştır. Ba'zı târîhler Prens Arnat'ın maksadı cesed-i şerîf-i peygamberi Avrupa'ya aşırıp âlem-i İslâmı Hıristiyanlığa bend etmek olduğunu yazdılar. "İbn Verdî" dahi buna îmâ'en târîhinde bu iki beyiti îrâd etmiştir.

«Arapça beyit yer almaktadır»

Bedreddîn Mahmûd Aynî "Ikdu'l-Cümân"da nakl ederek: 816 sene-i hicriyesinde Mekke emîri "Remişe ibn Ebî Nümeyy"nin birâderi "Humeyza bin Ebî Nümeyy" İlhanîlerden "Hurbende"ye mürâca'atla aldığı dört bin süvârî askerle Mekke'ye ve oradan Medîne'ye hücum etmek ve şeyhayn-ı mükerremeynin cesedlerini oradan çıkarmak azm ü teşebbüsünde bulunmuş. Emirü'l-Arab "Mehnî"nin birâderi Emir "Muhammed bin İsa" gayrete gelib urbândan topladığı kuvvetle bunların önlerine geçerek harb etmiş. Kendilerini mağlûb ve perîşân edip hazelenin neş-i kubûr için berâber getirdikleri kazmalara küreklere varıncaya kadar bütün mühîmmât-ı harbiyeleri îğtinâm eylemiş. Hayrullah Efendi târîhinde [cild: 3 s.:6] diyor ki İlhanîlerden "Hudâbende" denilen

Olcaytû Hân gulât-ı Şî'a mezhebine zâhib olarak 716'da "Hamîsa" nâmında birini bir miktâr askerle Medîne-i Münevvere'ye gönderip şeyhâyn-ı mükerreremeynin cesed-i şerîflerini kurb-i risâlet-penâhîden alıp ihrâk etmek teşebbüsünde bulunmuş ise de Mısır melîki "Nâsır Muhammed bin Kalâvun" haber alarak tatar askerlerle harbe girmiş ve gâlib olmakla "Hamîsa" Bağdâd'a firâr etmiştir.

Kabri Fâtıma: Hücre-i Mu'attara'nın şimâlinde Hazret-i Fâtıma radiyallâhu anhânın olmak üzere bir kabir var. Medîne-i Münevvere'nin kabristânı olan "Bakî"de de müşârunileyha nâmına bir kabir mevcûddur. Bir kimse iki yerde medfûn olamayacağından acaba müşârunileyhin hakîki medfûnu hangisidir. Şâyân-ı tedkîk bir mes'eledir.

Bir kavle göre müşârunileyha kendi hânesinde vefât ettiği yerde defn olmuştur. Bu rivâyet doğru ise Hücre-i Mu'attara'nın şimâlindeki kabir müşârunileyhanın olmak lâzım gelir. Çünkü hânesi oradaydı. Sonra "Velîd bin Abdülmelîk" tarafından Mescid-i Şerîfe ilhâk olundu.

Diğer kavle göre vefâtında "Bakî"ye götürülüp defn edilmiştir. Bu takdîrde medfun-ı hakîki Bakî'de olmak iktizâ etti.

"Abdülazîz bin Amberân" Ca'fer bin Mehmed'den o da babasından rivâyeten demiş ki:

"Ali radiyallahu anh Hazret-i Fâtıma'yı gece kendi menzilinde defn etti. Kabir şimdi Şerîf-i Nebevî kapısının yanındadır. Bu menzil ahîran Mescid-i Şerîfe ilhâk edildiğinden kabri şimdi Mescid-i Şerîf'in dâhilindedir."

Müverrihlerden "İbn Şebbe" bu rivâyete karşı der ki:

"Zannederim bunda yanlışlık var. Çünkü kavî-i muhtâr bunun hilâfıdır. Sıdk ile meşhûr olan "Kabid Mevla Abadil"den sened-i ceyyidle mervîdir ki: "Abdullah bin Ali" ehl-i beytinden vefât edenleri kendisine haber verdiği sırada "Hasan bin Ali radiyallâhu anhüma'nın "Beni kabristanda vâlidemin yanına defn ediniz." demiş ve vefâtında kabristânda vâlidesi Fâtıma radiyallâhu anha'nın yanına defn edilmiş olduğunu söylemiştir."

[51]

Yine "İbn Şebbe" "Ebû Asım en-Nebîl"den Ebû Asım da "Kehş bin el-Hasen" den o da "Yezîd" den rivâyet edip derki:

"Hazret-i Fâtıma irtihâl-i peygamberîden sonra yetmiş gün hasta yattı³⁷⁹. Vefât edersem vücûdumun ağırlığından beni taşıyacak erkeklere karşı hayâ ederim" dedi. Çünkü o vakit mevtâyı tabutla götürmek âdeti olmadığından cenâzeleri erkekler omuzlayıp götürürlerdi. "Esmâ binti Umeys"³⁸⁰ yahud "Ümmü Seleme"³⁸¹ tabutu ta'rif ederek ona der ki: "Ben Habeş'te iken orada bir şey gördüm ölüleri içine koyarlar öyle götürürler bunun üzerine Hazret-i Fâtıma müsterîh olup ondan sonra da tabut âdeti ittihâz oldu. Eğer hânesine defn edilmiş olsaydı onun telâşına hayâsına ve tabut ittihâzına hâcet kalır mıydı? Binâ'en-aleyh müşârunileyhanın ferzend-i mükerreremi Hazret-i Hasan radiyallâhu anh'ın Bakî'da mücâvir bulunduğu kabirde medfûn olduğunu kabûl etmek mercûhdur"

"Mes'ûdî târîhinde Bakî'daki kabrin üzerinde şu kîtâbeye hâvî bir mermer levha bulunduğunu zikr ediyor:

«هذا قبر فاطمة بنت رسول الله صلى عليه وسلم سيدة نساء العالمين و قبر الحسن بن علي بن الحسين بن علي و قبر محمد بن علي و جعفر بن محمد رضي الله عنهم»

"Mes'ûdî" bunu yazdığında 332 senesiydi. Daha evvel "Vakıdî" de bunu yazmıştır ki 130 târîhinde Medîne'de bulunmuş olmasına göre rivâyet-i şayân-ı i'timâd olmak tabi'îdir. Çünkü hem Medinelidir hem zamânı o zamâna yakındır. Doğduğu büyüdüğü yerde ve ahd-i karîbde olan vekâyi'i başkalarından iyi bilmesi ve müverrih sıfatıyla bir şeyi etrâflı tahkîk etmesi iktifâ eder.

³⁷⁹ Müşârunileyha irtihal-i peygamberîden pek dilhûn olarak hastalamışdı. Şiddet-i te'sîrini i'lân eden bu mersiyesi meşhûrdur: «Mersiye yer almaktadır»

Hülâsa-yı me'âlî şöyledir: Nebî Ekrem'in türâb-ı kabrini koklayan ilâ âhiri'l-ömr güzel kokulu şeyler koklayan müstağnî kalır. Üzerime öyle mesâ'ib nâzil oldu ki gündüzlerin üstüne nâzil olsa yedi gece ölürlerdî "mersiyedeki "gavâlî", "gâliye"nin cem'î olup misk ve anberden ve sâ'ire şeylerden mürekkeb olan tayyib-i ma'rufenin ismidir ki Türkçemizde bile müsta'mel olarak "gâliye sa" gibi edebî ta'bîrlere meşhûrdur. Fakat garîbidir ki merhum Cevdet Paşa "Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hülefâ" eser-i ... bu isim-i garibini "kaynâmiş aş kokusu" diye tercüme etmiştir. Paşamerhûmun bu kaynâmiş aş kokusunu nereden istitmam ettiklerini bir türlü anlayamadık.

³⁸⁰ Ashâbdan "Umeys bin .."in kerimesi ve "Ca'fer-i Tayyâr"ın zevcesidir. Bidâyet-i İslâm'da zevc-i mükerreremiyle birlikte Habeşe hicret etmişdi. Ca'fer-i Tayyâr'ın şehadetinden sonra Hazret-i Ebû Bekr'e ve onun irtihalinden sonra zevc-i evvel Ca'fer-i Tayyâr'ın birâderi Hazret-i Ali'ye varmıştır.

³⁸¹ Bint-i Ebî Ümeyye bin el-Muğiyre el-Mahzûmiye der ki: Zevcât-ı mutahharâtandır. İsmi "Hind"dir. Zevc-i evveli "Ebû Seleme bin Abdüsed el-Mahzûmî'den" hâsıl ettiği "Seleme" ismiyle ... etmiştir.

Sıbt İbn el-Cevzî Şemseddîn eb'l-Muzaffer "*Mir'âtü'z-Zamân*" nâmındaki târîh-i mu'teberinde bu kitâbe-i seng-i mezârî şöyle nakl eder:

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ مَبِيدِ الْأَصْمِ هَذَا قَبْرُ فَاطِمَةَ بَيْتِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَيِّدَةِ نَسَاءِ الْعَالَمِينَ وَقَبْرِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ وَ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ وَ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِمَا الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ»

Târîhen meşhûrdur ki Hazret-i Hasan radiyallahu anh maraz-ı mevtinde Rasûlullah sallâhu aleyhi vesellemin yanına defn olunmasına [52] müsâ'ade etmesi için Aişe radiyallâhu anha'ya haber göndermiş. Hazret-i Aişe münâsib olur, zâten bir kabirlik yer kalmıştır demişti. Benî Ümeyye bunu haber aldıklarında muhâlefet ettiler. Benî Hâşimle aralarında az kaldı bir mukâtele zuhûr edecekti. Hazret-i Hasan radiyallâhu anh: "Benim sebebimle mukâtele olacaksa ben vazgeçtim. Beni kabristânda vâlidemin yanına defn ediniz" demişti ve oraya defn edildi.

İmâm Suyûti de "*Târîh-i Hulefa*" da bu rivâyeti kabûl etmiştir. Bedreddîn Mahmûd Aynî dahi "*Ikdu'l-Cümân*"da «وقيل دفنت مع النبي عليه السلام وليس بشيء» diyerek Hazret-i Fâtîma'nın Hücre-i Mu'attara şîmâlinde medfûn olduğuna dâ'ir olan rivâyetin hiç menzilesinde olduğunu beyân eylemiştir. Demek olur ki Hücre-i Mu'attara'nın şîmâlindeki kabir Hazret-i Fâtîma'nın değildir. Başkasının da olmaması emr-i tabî'idir. Şu halde cesedden hâlî bir kabir-i hayâlîdir. Müşârunileyhin hakîki medfûnu "Bakî" dadır.

Hazret-i Ali'nin nerede medfûn olduğu yakînen ma'lûm olmadığı gibi zevce-i ismet-me'âbı Hazret-i Fâtîma'nın hatta nûr-ı dîdeleri ferzend-i ercümendleri Hazret-i Hüseyin'in kabrinin de şek ve şübheden vâreste bir sûrette ma'lûm olmaması garâ'ibdendir.

[Bâlâda zikr ettiğimiz bir rivâyette cesede müsta'mel tabut Hazret-i Fâtîma'ya tavsîf olunması üzerine müsterîh olup ondan sonra tabut ittihâzı âdet olunduğu beyân olunur. Bu rivâyeti şâyân-ı nazar görüyoruz. "Ka'b bin Züheyr" huzûr-ı peygamberîde inşâd ettiği "Bânet-i Su'âd" kasîdesinde:³⁸²

كل ابن انثى و ان طالت سلامته

³⁸² Bu kasideye "*Kaside-yi Bürde*" derler. Çünkü Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem şâ'iri taltifen kendisine mübarek bürdelerini ya'nî hırkalarını vermişti. Şerâfeddîn Muhammed bin Sa'id .. "... kasîdesinde hem "kaside-yi Bürde" hem "kaside-yi Bür'e" derler çünkü mûmâileyh hafazallah illet-i felce mübtela olup bu kasideyi söylemiş ve rü'yada huzur-ı peygamberîde inşâd ederek Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem Bürde-yi şerîfesini şâ'ire ihsân etmiş ve mübârek elleriyle ağrıyan yerini sıvayıp şifâyâb olmuştur.

يوما على الة حدباء محمول

demişdir. Şârih-i Kâmus bu beyitteki "âlet-i hudbâ"yı "na'ş" ile tefsîr etmiş ve Mütercim Asım "na'ş"ı "içinde meyyit götürdükleri tabut" diye ta'rif eylemiştir. "Akrebu'l-mevârid" dahi "el-hudba'" "en-na'ş" demiş ve "Kabu'n-Nihaye" Ka'b bin Züheyr'in "alet-i hudba'" ile na'ş murâd eylediği zikr etmiş ve "ed-d... Neşir" de ona murâfakat eylemiştir. Bu tefsîr ve ta'rîflere göre âlet-i hudba' tabut demek oluyor. Zâten "kanbur âlet" ma'nası ifâde eden bu ta'birden ancak bu mefhûm istidlâl olunabilir. "Ka'b bin Züheyr"ın bunu kasîdesinde zikr etmiş olması, tabutun Hazret-i Fâtıma'dan evvel ma'ruf ve müsta'mel olduğunu gösterir. Şu halde cesede müsta'mel tabutun tavsîfi ol üzerine Hazret-i Fâtıma müsterîh olup tabut isti'mâli ondan sonra âdet olunduğu hakkındaki rivâyetle Ka'b bin Züheyr'in beyti arasında tezat hâsıl olup "ya o rivâyet mevsûk değildir yâhud bu beyit Ka'b bin Züheyr'in kasidesine sonradan sokuşturulmuştur." demek îcâb ediyor. Fakat rivâyet-i mezkûrenin adem-i mevsûkiyetinden iddi'â eden olmadığı gibi şâ'irin bu beytinden evvel:

فقلت خلوع سبيلي لا ابا لكم

فكلما قدر الرحمن مفعول

demesi de onu müte'akib :

كل ابن انثى و ان طالتمت سلامته

يوما على الة حدباء محمول

demiş olacağını gösterdi. Acaba Ka'b bin Züheyr "âlet-i hudba" ile başka bir şey mi kastetmiştir: İbn Esîr [53] "*Kitabu'n-Nihâye*" de «وقيل اراد بلالة الحالة وبالحدباء الصعبة» «الشديدة» diyor ya'nî şâ'irin "âlet-i hudba'"dan maksadı hâlet-i şedîde olduğu hakkında bir kavil bulunduğunu bildiriyor. Zâten "âlet-i hudba'"nın tabut demek olduğunu umum-ı ehl-i lügât kavil etmiş değillerdir. Hatta ümmühât-ı lügâttan "*Sihahu Cevheri*" bu ta'bîri hiç almamıştır. Bunu kavil-i mezkûre göre tefsîr edersek bâlâdaki iki beyitin me'ali şöyle olur: "Beni bırakın Allah ne takdîr etmiş ise o olur. İnsan uzun müddet sâlim kalsa bile günün birinde çetin bir işe düşer" bu me'âli kasîdenin sebep-i inşadı olan hâle muvâfiktir. Âlet-i hudbâ tabut demek olsa da muvâfik-ı hâl olur. Ma'lûmdur ki Ka'b bin Züheyr'in zebânderâzlığından dolayı demmi heder edilmiş idi. Şâ'ir bunu işitince havf ve nedamet-i meth-i peygamberîde o kasîdeyi söyleyip huzûr-ı risaletpenâhîlerinde inşâd etmiş ve mazhar-ı afv ve ihsân olmuş idi.]

Târihlerde ve kütüb-i siyerde mervîdir ki Hazret-i Fâtıma irtihal-i peygamberîden takrîben dört ay sonra on birinci sene-i hicriye ramazânının on üçüncü Salı gecesi hadîs-i "Ümmü Seleme" de vârid olduğu üzre igtisâl edip yeni esvâb giyinmiş ve sağ elini yanağının altına koyup yan üstü yatmış ve sonra kibleye teveccühle "ben şimdi teslîm-i ruh ettim. Beni kimse açmasın ve gusûl etmesin deyip" son nefesini vermiştir. Sonra Hazret-i Ali gelip vukû‘-ı hâle muttali‘ olunca müşârunileyhâyı alâ-hâlihâ alıp defn etmiştir.

Müşârunileyha "beni kimse açmasın ve gusûl etmesin" demişse de kütüb-i fukahâda ve ezcümle "*Kitabu'l-Maksûd*"³⁸³da musarrihidir ki zevc-i mükerrerleri Hazret-i Ali ve bir rivâyetde "Ümmü Eymen"³⁸⁴ kendsine gusûl ettirmiş. Hatta İbn Mes‘ud zevce-i mevt ile zevcine nâ-mahrem olacağına binâ‘en, Ali radiyallâhu anh'ın müşârunileyhayı gusl etmesini mü‘âhize etmişti de Hazret-i Ali « اما علمت ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قالفاطمة زوجتك في الدنيا والآخرة » cümlesiyle İbn Mes‘ud iskât eylemişti.

[54]Hazret-i Fâtıma bahçesi: Mescid-i Şerîf-i Nebevî havlusunun ortasında birkaç hurma ağacından müteşekkil ve demir parmaklıkla çevrilmiş bir bahçedir. Buradaki büyük hurma ağacı Hazret-i Fâtıma'nın gars-i yemîni olduğu mervîdir. Bu bahçenin mukâbilinde ve cenûb-ı garbî cihetinde bir kuyu vardır.

Dikketü'l-Ağavât Harem-i Şerîf'in şimâl-i garbî cihetinde "Bâbu'n-Nisâ ve "Bâb-ı Cibrîl" arasında bi müstabadır. Üzerinde Harem-i Şerîf hademesi olan eğavât ya‘nî harem ağaları otururlar. Tûlu on iki arzı sekiz metredir zemînden irtifâ‘ı kırk santimetredir. Burası zamân-ı sa‘adette ehl-i suffeye mahsûsdu.

Mescid-i Şerîf-i Nebevîye'de el-yevm 327 sûtûn ve onu büyük 64'ü orta ve mütebâkîsi küçük olmak üzere 242 kubbe ve 1791 kandîl 25 şem‘dân 13 avîze vardır. Mescid-i Şerîf'in muvazzaf hademesi bini mütecâvizdir. O kadarda mulâzım hudemâsı vardır. Kırk altısı hatfîb, otuz sekizi imâm, ellisi mü‘ezzin, elli biri kennâs, onbiri bevvâb ve beş yüz yetmiş kayyım ve kandîlci ve sâ‘iredir. Hücre-i sa‘âdetin hıdmet ve hırâetine me‘mûr olanlar "ağavât"dır. Bunları en evvel bu hidmet-i şerîfeye me‘mûr eden Sultân

383

384 Ümmü Eymen bir sahabe-i ... vâlid-i mâcid Hazret-i peygamberi Abdullah'ın azâdesiydi. Zevci Abdulhabş" mütevellid olan "Eymen" nâmındaki oğluna izâfeten "Ümmü Eymen" kendisiyle şöhret bulmuştur. Abdulhabş vefâtından sonra onu Zeyd bin Harise'ye tezevvüc edip Üsâme bin Zeyd ondan tevellüd etti. Peygamber efendimizin vâlidesi Hazret-i Âmine Medîne'ye gidip avdetinde yolda vefât edince peygamber efendimizi "Ümmü Eymen" alıp Mekke'ye getirmişdi Rasûlullah efendimiz " Ümmü Eymen annemden sonraki annemdir." buyurmuştur. Radiyallâhu anha.

Mahmûd Nûreddîn Şehîd'dir. O vakit on iki kişiydiler. Cümlesinin hamele-yi Kur'ân olmalarını şart ittihâz etmişti. Sonra Sultân Salâhaddîn Eyyübî bunları yirmi dörde iblağ etti.

Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem Efendimizin Mescid-i Kubâ ve Mescid-i Medîne'den başka Tâ'if kurbunda "Mescid-i Bahre"yi inşâ [cild 1 s 178] ve "Tebûk" Gazvesi'ne gittiklerinde Medîne ile Tebûk arasında "Zü'l-hîfre"de küçük bir mescid binâ ve Medîne kurbundaki "Cebel-i Sel"da bir pınar hafr ettikleri mervîdir. Zamân-ı sa'âdetlerindeki hayrât:

Bi'r-i Beysân: Medîne-i Münevvere ile Hayber arasında kâ'indir. Aşere-yi mübeşşereden Talha bin Abdullah bin Osmân bin Amr el-Karşî et-Temîm" satın alıp vakf etmiştir. Suyu acı iken fahr-i kâinât aleyhi's-salat-ı ve's-selam efendimiz Zî-karde Gazvesi'nde oraya inip suyu letâfet ve helavetle tevsi' buyurduğundan acı su bi-kudretillah-ı te'âlâ tatlı olmuştu.

Sa'id bin Ubâde Kuyusu: Sa'id bin Ubâde ensârdan Benû Sâ'ide re'îsiydi. Vâlidesi vefât edince nezd-i peygamberiye gelip " Yâ Rasûlallah! vâlidem vefât etti ruhuna tasadduk etmek istiyorum. Hangi sadaka daha sevâbdır? " diye sordu. Rasûlullah Efendimiz "su tasadduk et su efdal sadakâttır "buyurdu. Sa'id vâlidesi nâmına bir kuyu hafr ettirdi.

Kanton Mescidi : "Kanton" Çin'in cenûb cihetinde meşhûr büyük bir şehirdir. Zamân-ı sa'adette Çin'in pay-ı tahtıydı. Râsûlullah sallallâhu aleyhi vesellem Efendimiz Çin hükümdârını ve Çinlileri İslâma dâvet etmek üzere ashâb-ı kirâmdan bir iki zât göndermişlerdi. O vakit çin hükümdârı "Tay Tesung" idi. ashâb-ı Râsulullah'ı hasen kabûl edip Kanton'da bir Mescid-i Şerîf inşa ettirdi. Bu mescid hâlen bakîdir. Bunun Kanton ve civarındaki İslâm çinliler o vakit ashâb-ı Rasûlullah'ın da'vetiyle müslümân olanlar neslinden Kantonda Müslümanlarca azîm ziyâretkâh olan bir türbe vardır ki mezkûr ashâb-ı Rasûlullah'dan orada vefât eden birinin medfûn olduğunu iddi'â ederler.

Mescid-i Utbe: Mekke ile Medîne arasındaydı. Ashâb-ı kirâmdan Ebû Basîr Utbe bin Useyd bin Ariye es-Sakafî" Hudeybiye musâlahasından sonra Mekke'den kaçıp Medîne'ye gelmişti. Bunları teslimi musâlaha ahkâmından olmakla rasûl-ı ekrem Efendimiz kendisini Kureyşlilere teslim etti. Yolda muhâfizların birini katl edip yine Medîne'ye geldi. Tekrâr Kureyşlilere teslimi lâzım geldiğini anlayınca Mekke ile Medîne arasında bir yerde bilâhire kendisi gibi ba'zı ehl-i îmân ona ittihâk edip Kureyş

yolcularını iz'âca başladıklarından Kureyşlerin iltimasıyla Medîne'ye gelmeleri tarafı risâletpenâhîden emr olunmuş ise de Ebû Basîr hasta olduğundan emr-i peygamberîye talkî etmesine mute'âkib vefât etti. Rufekâsından Ebû Cendel kendisini orada defn edip yanına bir de mescid binâ eyledi.

Mescid-i Talk bin Ali: Ehl-i Yemen'den "Talk bin Ali bin Talk er-Rab'î el-Hânefî es-Sahîhî" radiyallâhu anh kavmi tarafından meb'ûsen nezd-i peygamberîye gelip şerefyâb-ı İslâm olmuş ve kavmine avdetinde bir cami-yi şerîfe yaptırıp kavmini İslâma getirmişdi.

Yemâme Mescidi: "Yemâme" Cezîretu'l-Arab'da Necid ile Bahreyn arasında bir hattadır. İbn Sa'd'ın "*Kitâbu'l-Vikâ'ât*" da beyânına göre Yemâme'de sâkin olan Benû Hıyfe'ye â'id bir kiliseyi Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem efendimizin emriyle mescide tahvîl etti.

Ayn-ı Ebi'd-Deylem: Medîne-i Münevvere'den dokuz merhale ötede "... Ba'de'l-İslâm en evvel hafr olunan su budur.

Ayn-ı Ebî Ziyâd: Medîne-i Münevvere'de "Vâdi-yi Nuğmân"da ashâb-ı kirâmdan Ebû Ziyad el-Ensâri radiyallâhu anh'a mensûbdur [55]

Mescid-i Şerîf-i Nebvî'den Başka Medîne-i Münevvere ve Civârında Bulunan Meşhûr Mesâcid-i Şerîfe

(Bir kısmı zamân-ı peygamberîde inşa edilmiştir)

Mescidü'l-İcâbe: Makbere-yi Bakî'nin şarkındadır. Tûlu yirmi beş arzı yirmi arşındır. "*en-Nebzetü'l-Lâtife fî Beyâni Makâsıdı'l-Hicâz ve Me'âlimihi'i-Şerîfe*" mü'ellefi Şehâbeddîn Ahmed el-Kalyûbî bu mescidin tûlen ve arzen 65 arşın olduğu beyân ediyor. İhtimâl ki bu ihtilâl "zîrâ" mefhumunun tabanındadır.

Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem bu mescidin bulunduğu mahalde nâmaz kılmışlar ve ümmet-i merhûmeleri için du'a etmişlerdi." Hakk te'âlâdan üç şey diledim. İki kabûl, biri red olundu. kabûl edilenler ümmetimin kaht ve gark ile helak olamamasıdır. Red olunanda ehl-i îmân arasında ihtilâf ve tezât kalmamasıdır." buyurdıkları mervîdir. Bu mescid-i şerîfi Sultân Mahmûd-ı sâni ve Sultân Abdulmecîd mükemmelen ta'mîr ettirmişlerdir.

Mescid-i Uhud: Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem efendimizin "Uhud" cenginden avdetlerinde öğle ve ikinci nâmazlarını edâ buyurdıkları mahâl-i mübârekdir. On sekiz arşın tûlunde ve on iki arşın arzındadır.

Mescidü'l-esfiya:

Mescid-i Benî Ümeyye bin Zeyd el-Evs: Arş ve Nevâ'im karyeleri arasındadır.

Mescid-i Benî Haram: Mesâcidü'l-feth'in cânib-i garbiyesindeydi. Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem Efendimiz burada nâmaz kıldıkları, Câbir radiyallâhu anh'den mervîdir.

Mescid-i Benî Huzâra: "Benû Huzâra" Medîne hisârı tarafından sâkin olduklarına göre bu mescid-i şerîfte orada kâ'in olmak lâzım gelir. "Sakîfe-yi Benî Sâ'ide" kurbunda olduğuda mervîdir. Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem bu mescid-i şerîfede hem nâmaz kıldılar hem tıraş oldular. Bu isimde bir ikinci mescid-i şerîf vardır ki "Bîru'l-Besâ" kurbundadır.

Mescid-i Haris: Benî Hâris karyesindeydi.

Mescid-i Benî Uzretu'l-Hazrecî: Benû Hazre karyesindeydi.

Mescid-i Benî el-Hâris bin el-Hazrec: "Türbetu'l-Hâris" denilen yerdeydi. Buna Mescidü'l-sîh " dahi denilir.

Mescid-i Benî el-Cîlf: "Bathan" denilen mevki'nin şarkında Benû Cîlf mahallesindeydi.

Mescid-i Benî Beyzâ: Benî mâzen mahallesi ittisâlinde Benû Sâlim mahallesindeydi.

Mescid-i Benî Hâtme [yahud Benî Hatme]: Avâli cihetindedir. Buna "Mescidü'l-Acûz" dahi denilir.

Mescid-i Benî Enîf: Bi'r-i Azk kurbunde ve Mescid-i Kubâ'nın garbındadır.

Mescid-i Benî Cescâse: Bakî'u'l-Garkad makberesi karşında kâ'in, Akîk tarafındadır.

Mescid-i Benî Zerîk: Seniyyetü'l-Veda'da idi.

Mescid-i Benî Abîd:

Mescid-i Benî Selem:

Mescid-i Eslem:

Mescid-i İbn Asiye:

Mescid-i Ebî Faysalî:

Mescid-i Bi'l-Hâris bin Hazrec:

Mescid-i Benî Mu'âviye:

Mescidü'l-Şecera:

[56]

Mescid-i Benî Dînâr: Medîne civârında kâ'in "Mağsele" mevki'î kurbundaydı.

Mescid-i Benî Sâ'ide: Medîne-i Münevvere dâhilinde kâ'in. Benî Sâ'ide mahallesindeydi. İrtihâli peygamberî gününde muhâcirîn ve ensâr-ı kirâmın toplanıp "mine'l-ümerâ' ve minkümü'l-vüzerâ'" münâkaşasını cereyân etmiş olduğu meşhûr "Sakîfe-yi Benî Sa'ide" bu mescid-i şerîfin yanındaydı.

Mescid-i Benî Sâ'ide: Medîne'yi Münevvere hârîcinde "Cebel-i Zübabe"ye yakın bir yerdeydi.

Mescid-i Benî Abdu'l-Eşhel: "Hücre-i Vâkim" de kâ'indi. "Mescid-i Vakîm" nâmıylada ma'rufdur. Rasûl-i Ekrem efendimiz defa'ât ile akşam nâmazı burada kılmışlardır.

Mescid-i Benî Adîyy bin en-Neccâr: Benî Adîd bin Neccâr mahallesindeydi.

Mescid-i Benî Amr bin Mebzûl bin Mâlik bin en-Neccâr: "Bakî'u'l-Zübeyr" yanındaydı.

Mescid-i Benî Afâr: Benû .. menâzilindedir.

Mescid-i Benî Mâzen bin en-Neccâr: Benû Zerîk mahallesinin şarkî-yı kiblesindedir.

Mescid-i Benî Vâ'il: Kubâ karyesindedir.

Mescid-i Benî Vâkîf: Benû Vâkîf mahallesindeydi.

Mescid-i Benî Kureyza: Benû Kureyza karyesi tepesinin şarkındadır. Etrâfı erba'ası kırk dörder arşın olmak üzere murabba'u-şeklidir. Velîd bin Abdulmelik'in ....

Mescid-i Ebû Zer el-Gıfârî: Ayn-ı Sadaka" mecrası kıyısında üstü açık bir küçük mesciddir. Tûlu sekiz arşındır. Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem Efendimiz burada nâmaz kılmışlardır. Buna "Mescid-i Safîle" dahi derler.

Mescid-i Buyûtu'l-Matar: Benû .. menâzilinde seniye-yi aş'aşın kible cihetindeydi.

Mescid-i Bakî'u'z-Zübeyr: Benû Zerîk mahallesindeydi.

Mescidü'l-Bakî': Akîl radiyallâhu anh ile ezvâc-ı mutahharâtı mukâbirinin garbındadır. "Mescid-i Ebî bin Ebî Ka'b" ve "Mescid-i Huzeyle" nâmlarıyla da ma'ruftur. Rasûl-i Ekrem efendimiz burada nâmaz kılmışlardır.

Mescidu'l-bağlâ: Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem efendimizin... izi görülmüş mahaldedir ki Bakî' kabristânının şarkındadır. Mukaddimâ "Benû Zâfer" yahud "Benû Zafer" mescidi derlerdi.

Mescidu't-tevbe: Mescid-i Kubâ'nın garbındaydı.

Meşâcid-i Tebûk: "Tebûk" Medîne-i Münevvereden Şam'a giden yolun ortasındaki bir yerdir ki Peygamber efendimizin son gazvesinin vâkı' olduğu mahaldir. Orada yirmi mescid vardır:

1 "Mescid-i Tebûk",

2 "Seniye Medrân Mescidi"³⁸⁵

3 "Zâtu'z-zerâb Mescidi"³⁸⁶

4 "Mescidu'l-ahdar"

5 "Mescid-i Zâtu'l-hatemî"

6 "Mescid-i Balî"

³⁸⁵ " Mescid-i ..." ve Mescid-i Zâtu'l-Mevârib" sûretinde de mervîdir. Kâmus "Zâtu'l-Zerâb" Mescidi'nin Haremeyn-i muhteremeyn-i nebîyinde kâ'in olduğunu yazıyor.

³⁸⁶ "

- 7"Mescid-i Tebrâ"
8"Mescid-i Şak-ı Nâra"
9"Mescid-i Zî'l-halîfe"
10" Mescid-i Zi'l-halîfetu's-sânî"
11"Mescid-i Şevşek"
12"Mescidü'l-havz"³⁸⁷
13"Mescid-i Hacer"
14"Mescid-i Sa'id"
15"Mescid-i Vâdiyu'l-karî"
16" Mescid-i Benî Uzra"
17"Mescidü'r-rak'â"
18"Mescid-i Zî'l-Merve"
19"Mescid-i Fîfâ'"
20" Mescid-i Zî'l-haşbe"

[57]

Mescid-i Seniyye: Meşhûr Hamza güzerkâhındadır. Mürabba' u'şekl olup on beşer tûl ve arzındadır.

Mescid-i İhzyar: İhzyar hemzenin kesriyledir. "Tebûk" ile "Medîne" arasında bir mescid-i nebevîdir." Bunun mesâcid-i Tebûk cümlesinden olan "Mescid-i Ahdar" olması muhtemeldir.

Mescid-i Cehîne: Cehîne karyesindeydi."Yilî" kabîlesinden ba'zı kimseler bu karyeye hicretle Mescid-i Şerîf etârâfında rakz-ı hıyâm etiklerinden bir ismi de Mescid-i "Yilî" kalmıştır.

---

³⁸⁷ "Husâ' " ve "Hûzâ" sûretinde mervîdir.

Mescidu'l-Cum'â: Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem efendimizin esna-yı hicretlerinde Kubâ'dan Medîne-i Münevvere'ye tevdi' ettiklerinde cum'a günü ve cum'a nâmazı vakti "Rânûnâ" vâdisinde hulûl etmekle orada nâmaz kılmışlardı. En evvel kıldıkları cum'a nâmazı budur. Sonra o arası duvarla çevrilerek mescid hâline getirilmiş ve Mescidu'l-cum'a tesmiye edilmiştir. Yirmi arşın tûlünde on altı arşın arzındadır. Buna Mescid-i Nebî Sâlim ve Mescid-i Atîke dahi denilir.

Mescid-i Hamza: Amm-i peygamberî seyyidu's-şuhedâ' Hamza radiyallâhu anh'a mensûbdur. Medîne'yi Münevvere'nin şimâlinde "Uhud" Vâdisi'ndedir. Uhud Cengi burada vuku' bulmuştur. Bu mescidin şarkında müşârunileyhin türbesi vardır. Mahâl-i şhadeti orası olduğundan orada medfûndur. Türbe Kubbetu'l-musarrâ" nâmıyla meşhûrdur. Müşârunileyh evvel başka yerde medfûndur. Sel kabrini tahrîb edince cesedi mezkûr türbeye nakl edilmiştir.

Hâfiz Behrâm Ağa Mescidi: Sultân Abdülhamîd-i sâni zamânında dâru's-sa'âde ağası olan Hâfiz Behrâm Ağa'nın eser-i hayıdır. İmâma 1800 mü'ezzine 1800 sakaya 900 Guruş tahsîsâtı seneviye verilir.

Mescidu'l-Harbe: Benû Harâm karyesinin garbındadır.

Mescid-i Dâr-ı Sa'd bin Haşîme: Kubâ karyesinde idi.

Mescid-i Dâr-i Nabiğa: Benû Adî bin en-Neccâr mahallesindeydi. "Dâr-ı Bâbeğa" Vâlid-i Hazret-i Peygamberî Abdullah bin Abdulmuttalîb'in medfûn bulunduğu mahaldir.

Mescid-i Zü'l-hîfe: Medîne-i Münevvere ve Tebûk arasındadır. Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem efendimiz Tebûk Gazvesi'ne getirdiklerinde inşâ etmişlerdir.

Mescidü'r-râye: Şark cihetinde Medîne'ye dâhil olanların sol taraflarına düşer. Buna "Mescidü'z-zübâbe" dahi derler.

Mescid-i Rüknu'l-Cebel: Bu mescidin bulunduğu mehalde Uhud Muhârebesi vuku' olmuş. Ve rivâyete göre amm-i peygamberî Hazret-i Hamza burada şehîd olmuştur.

Mescid-i Râtec: "Râtec" Cebel-i Zübabe'nin şarkında ki hisârın ismidir. Mescid hisârın yanındaydı. Orada "Bi'r-i Câsim" nâmıyla bir kuyu vardı. Rasûl-i Ekrem efendimiz orada namâz kılmışlar ve kuyudan su içmişlerdir.

Mescid-i Zeyne'l-Âbidîn: Bakî'ü'l-Garkad makberesinde İsmâ'îl bin Ca'fer es-Sâdık türbesi kurbundadır.

Mescidu'l-Sabk: Mühmel-i Şâmî mevki'indedir. 3600 Guruş tahsîsât-ı seneviyesi vardır.

Mescid-i Şemrân: Cibâl-i Hayber'den bir dağın tepesindedir.

Mescidu's-Sâfile:

[58]

Mescidu'l-şeyhayn: Cebel-i Uhud ile Medîne arasında " Müberrâyı" denilen mahaldehydi. Bu sebeple Mescidu'l-Bedâyî nâmıyla da meşhûrdur. Orada Şeyhâyn demekle ma'rûf hisâr vardı.

Mescid-i Sadakâtu'z-Zübeyr: Müşerrabe Ümmü İbrahîm'in garbındaydı. Zübeyr bin el-Avvâm radiyallâhu anh binâ etmiştir.

Mescid-i Ayneyn: Bir tepede kâ'indir. Uhud cenginde ok atanlar orada durmuşlardı.

Mescid-i Ūsence: Kal'â-yı Hayber'den "Şek" ve "Nutâk" nâmında iki hisârın arasında ve "... " denilen mahaldehydi.

Mescid-i Utbân bin Mâlik: Benû Salîm Hazrecî mahallesindeydi.

Mecidu'l-Aşîra: Nebî-yi Tasğîr ile Yenbu' karyesinde bir mesciddir. Yanında akar su vardır.

Mescid-i Urve: Medîne-i Münevvere'ye yarım sâ'at ötede Vadiyu'l-Akîkte "Bi'ri Urve" denilen mahalde.

Mescid-i Ömer bin el-Hattâb: Hademesinin tahsîsât-ı seneviyesi 2400 Guruştur.

Mescid-i Osmân bin Affân: Hademesinin tahsîsât-ı seneviyesi 360 Guruştur.

Mescid-i el-Gamâme: Minâha'da [Mescidu'l-Gamâme cild1 s.177]

Mescidu'l-feth: "Cebel-i Sele" nin garbında küçük bir tepe üzerinde kâ'indir. Vak'a-yı ahzâb burada hudût etmiştir. Bu sebeble buna "Mescidu'l-Ahzab" dahi denilir. On gün Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem efendimiz için burada bir kubbe ya'nî çardak kurulmuştu. Mescidin tûlü yirmi, arzı on yedi arşındır. Bunun etrâfında birkaç mescid daha vardır. "Mescidu'l-a'lâ, Mescid-i Selmân el-Fârisi, Mescid-i Ali, Mescid-i Ebubekir" bu cümledendir. Mescid-i Selmân'ın tûlü on yedi, arz on dört, Mescid-i Ali'nin tûlü on altı arzı on üç arşındır. Mescid-i Ebûbekr taraf-ı garbiyesinde bir sahrnıç ve bir sebîl vardır.

Mescidu'l-Fazîh: Fazîh esmâ-i hamrdandır. Tahrîminden evvel orada içildiğinden yahud tahrîminden sonra orada döküldüğünden dolayı tesmiye edilmiştir. Şahâbeddîn Ahmed el-Kalyûbî "*en-Nebzetu'l-Latîfe*"de «لأنها شربت فيه قيل تحريها أو لان» «هر بقت فيه بعده» demiştir. Buna "Mescid-i Şems" dahi denilir. Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem Benû Kureyza ya muhâsara ettikleri esnâda burada namâz kıldırdıklarından mescid hâline getirilmiştir. Tûl ve arzı on bir arşındır. Orada Mescid-i Kureyza nâmıyla diğer bir mescid daha vardır ki necl-i celîl-i peygamberî Hazret-i İbrâhîm'in vâlidesi "Marye"ye mensûdur.

Mescid-i Fesh: Uhud kurbunda küçük bir mesciddir. «*Ey iman edenler! Size, bulunduğunuz toplantılarda "Yer açın" dendiğinde yer açın ki Allah da size genişlik versin*»* âyet-i kerîmesinin burada nuzûlü sebebi tasmîdir.

Mescidu'l-Feyfâü'l-Hıyâr: Zâtu'l-Ceyş dağının garbındaydı.

Mescidu'l-Karsa: Benû Abdu'l-Eşhel mahallesinin şimâlindeydi.." Sa'd bin Mu'âz radiyallâhu anh'ın temlîkinde bulunan köyün ismidir.

[59]

Mescidü'l-Kıbleteyn: Medîne-i Münevvere'de "Benû Seleme" mahallesindedir. Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem efendimiz hicretin ikinci senesi recebin on beşinci ve kavli .. göre yirmi yedinci pazartesi günü bu Mescid-i Şerîf'de Beytu'l-Makdis'e .. olarak öğle nâmazını kılarken ilk iki rek'atin sonunda kıblenin Mescid-i Aksâ'dan

---

* El-Mücâdele 11

Ka'be-i Mu'azzama'ya tahvîl buyurulduğu hakkındaki «..yüzünü Mescid-i Harâm yönüne çevir» âyet-i kerîmesi nâzil olmakla Rasûlullah efendimiz nâmazı bozmayarak farzının son iki rek'atında teşkil-i saf eden ashâb-ı kirâmla birlikte Ka'betullah'a döndüklerinden bu Mescid-i Şerîf'e "Mescidü'l-Kibleteyn" denildi³⁸⁸. Hâlen bunda biri Ka'be-i Mu'azzama'ya diğeri Beytu'l-Makdis'e doğru olmak üzere birbirine mukâbele iki mihrâb mevcûddur.[cild 1 s. 164]

Mescid-i Kevâkib: Medîne ve Tebûk arasındadır. Kâmus'da "Kevîkeb" şeklinde mezbûttur.

El-Mescidü'l-Kebîr: "Cebel-i Sele'a'nın şark cihetinde "Aynü'l-Ezrâk" suyunun akdığı çeşme, mescidin kible duvarı arkasındadır.

Mescid-i Müşîb: Sadakât-ı Nebevîye cümlesinden olan " Müşîb"deydi.

Mescidü'l-Minâreteyn: Cebel-i Ahmed yolundadır.

Mescidü'l-Müserrah: Harre-yi şarkiyenin garbında ve yol üzerinde üstü açık bir mesciddir.

Mescidü'l-Mâide: Bakî' kabristanının karşısında ve şark cihetindedir.

Mescidü'l-Mezele: Hayber civârında "Mevzu'u'l-Sahra" denilen mahalledir.

Mescidü'l-Merfak: Bakî' kabristanını şarkında kâ'in "Mescidü'l-Bağlâ"nın garbında bir taşda dersek eseri görülmekle Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem efendimizin oraya ittikâ buyurdıkları istidlâl edilmeyerek mescid ittihâz olunmuş ve "Mescidü'l-Mürfik " denilmiştir

Mescid-i Meşrabetü Ümmü İbrâhîm: Benû Kureyza Mescidi'nin şark cihetindedir. "Ümmü İbrâhîm" ümmü'l-mü'minîn Mârye-yi Kıptiyye radiyallâhu anha'dır. "İbrahîm" müşârunileyha'dan mütevellîd necl-i celîl peygamberdir ki Mescid-i Şerîf mezkûrun mevk'inde olca mevcûd olan "müşerrebe" nâmındaki köşk müşârunileyhin mevlid-i mübârekdir. Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem orada nâmaz kılmış ve bi'l-âhire mescid ittihâz olunmuştur. Tûlu on dört arzı dokuz arşındır.

---

³⁸⁸ *Târîh-i İbnü'l-Verdî* cild:1 s:114 ve Tefsîru'l-Beydâvî ve gayrihüma.

Mescidü'n-Nebî: Musallâ-yı ıyd olan mescid-i şerîfdir. ".." bahçesinin sol tarafındadır. 748 sene-i hicriyesinde Sultân "Nâsır Hasan bin Muhammed bin Kalavûn" tarafından tecdîd olundu.

Mescidü'n-nûr: Kubâ karyesindeydi.

El-Mescidü'n-Nebevî: Cebelü'r-Ramât'ın eteğindeydi.

Mescidu'l-Vâdî: "Ruknu'l-Cebel" civarındadır. Uhud Cengi'nde şehîdu'l-şuhedâ Hamza radiyallâhu anh aldığı yara ile oraya kadar gelip teslîm-i rûh etmiş. Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem orada nâmaz kılmış olduğu mervîdir.

Mescid-i Yahya bin Talha: Bakî' el-Garkad cihet-i şâmiyesindedir.

Mescid-i Vâdî'l-Akîk: "Vadi'l-Akîk" Medîne-i Münevvere kurbunda meşhûr bir vâdîdir.

[60]

Mescid-i Kubbetu's-Senaya: "Kubbetu's-Senâya"nın taraf-ı şâmiyesinde üstü açık bir mesciddir.

Mescidu'l-Ulâ: Vadîyu'l-karî cihetindedir. Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem Tebûk'e giderken oraya inip nâmaz kılmış olduklarından orası mescid ittihâz olmuştur.

Mescidu'l-Kasva: Hayber tarafında ve Medîne'den bir merhale uzaktadır.

Mescidu'l-Sabha: Hayberden bir merhale beridedir.

Mescid-i Asr: Medîne ile Hayber arasındadır.

Mescid-i Makmel: Mekke ve Medîne yolunun geçtiği "Vadiyu'n-Neki'"nin "Hamî en-Nekî'" nâmıyla yâd olunan çayırılık ve ormanlık yerindeydi. Bu mer'âya Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem efendimiz kendi atlarına tahsîs etmişlerdi. Sonra Ömer radiyallâhu anh zamân-ı hilâfetinde mücahidin-i İslâm'ın atlarına tahsîs etti.

Mescidu'l-Fer'a: Zammı fa ve sukun ra ile "Fer'a" Mekke'ye giden Medîne yolcularının muharreridir.

Mescidu'n-Nehîl: "Feyd" tarafında bir menzil olan "Nehîl" de kâ'indir.

Mescidu's-Süvârikıye: "Süvârikıye" Medîne ile Mekke arasında bulunan bir karyedir. "Süyerkıye" dahi denilir.

Mescid-i Şerîfu'r-Rûhâ': Medîne-i Münevvere'de kırk iki yâhud otuz altı mîl uzakta "Şerîfu'r-Revhâ'" denilen mahalde küçük bir mesciddi. Bundan bir taş atmış kadar uzakta "Şerîfu'r-Revhâ'" nâmıyla büyük bir mescid daha vardı.

Mescid-i Revhâ': Revhâ' vâdisinde ve "Bi'r-i Revhâ'"dan başkası ...

Mescid-i Arkü'l-Zabiye: "Revhâ"ya iki mîl uzak bir mahalledir.

Mescidü'l-münsarif: Nâm-ı diğeri "Mescidu'l-Gazâle"dir. Rûhâ' vâdisinin müttehâsındaki dağın eteğindedir.

Mescid-i Şerîf: "Vadî-yi Fâtıma" cihetindedir.

Mescid-i Akabe Mişeb: Mekke ve Medîne arasının ortasındadır.

Mescidü'l-Ukbâvî: Medîne-i Münevvere mülhakâtından "Ukbe" karyesindedir.

Haseki Sultân Mescid-i: Kânûnî Sultân Süleymân zevcesi Haseki Hürrem Sultân'ındır.

Halîl Efendi Mescid-i: Bâb-ı Kubâ hâricinde "Zâhidiye" bahçesi kurbundadır.

Câmi': Anberiye kapısı hâricinde "Kubbetu'r-rus"da kâ'indir. İki minârelidir. "Hicâz demîr yolu idâresi" yaptırmıştır.

Beyâr Ali Mescidi: "Beyâr Ali" Medîne'den iki sâ'at uzak bir mevki'dir.

[61]

Medîne-i Münevvere'de Bulunan Medreseler

1-Sultân Mahmûd-ı Evvel Medresesi: "Bâbu's-Selâm" kurbundadır. Kırk hücre, bir bahçesi, bir şadırvanı vardır.

2-Sultân Hamîd-i Evvel Medresesi: On yedi hücre ve bir dershânesi vardır.

3-Sultân Abdulmecîd Medresesi: "3000" Guruş tahsîsât-ı vardır.

4-Sultân Ahmed Medresesi: Sultân Ahmed-i evvelindir. Hanbelî mezhebi talebesine mahsûsdur. Hâkân-ı müşârunileyhin vakfiyesinin bu medresesinden bahs edilmiştir. İhtimâl ki kendi malından değil Beyt-i mâl-i müslimînden yaptırmıştır.

5- Hâseki Sultân Medresesi: Kânûnî Sultân Süleymân zevcesi Haseki Hürrem Sultân'ındır. Bir aralık hukûmet dâ'iresi olmuş ve sonra hastahâne ittihâz olunmuştur.

6-Beşîr Ağa Medresesi: Dâru's-Sa'âde ağası el-Hâc Beşîr Ağa'nındır. Bâbu's-Selâm ittisâlinedir. Dâru'l-hadîs olmak üzere inşâ edilmişdi. Ve sebîlhânesi de vardı. Sonra harâb olmakla Sultân Abdulmecîd temellerine kadar yıktırıp yeniden yaptırdı.

7-Şahâbiye Medresesi: Mulûk-i Eyyûbîden "Meyâ Farkîn" hükümdârı "el-Melikü'l-Muzaffer Şehabeddîn Gazî"nindir. Şimdi bu medresenin yerinde "Cüneydiye" zaviyesi vardır. [cild:2 s:18]

8-Özbekiye Medresesi : "Şevne" sokağındadır. Dokuz hücrelidir. "Medrese-i Cedîde" ve "Dâru'l-Merhûme" nâmlarıylada ma'rûfdur "Hoca Rahmetullah ibn Hoca Muhammed Şafi' en-Nakşibendî el-Hüseyn es-Semerkindî " yaptırmış ve Özbeklere vakf etmiştir. Vakfiyesi gara cemadiyulâhire 1174 târihiyle mü'errihdir.

9- Kazanlı Abdussettâr Efendi Medresesi: Sûk-ı Ca'fer de kâ'in ve kırk hücrelidir. Bir de Mescid-i vardır. Vakfiyesi kayûd-ı vakfiyeden "Anadolu sâbı" defterinin baş tarafında mukayyedir. Târîhi:22 cemadiyulevveli 1113.

10-Kîlî Nâzırı El-Hâc Mustafa Ağa Medresesi: Dershânesi de vardır. Vakfiyesi târihi: 7 safer 1250 ve 13 şevvâli 1251.

11-Şeyh Mazhar Medresesi:

12-Çorumlu Hüseyîn Efendi Medresesi: Mısır Tekyesi nâzırı Çorumlu el-Hâc Efendi'nindir."Bâb-ı Cibrîl" civarında "Sûku'l-ensârî"dedir. Yirmi hücrelidir. Vakfiyesi târihi:15 zilkade 1273

13-Sakızlı Medresesi: Mevâlîden Sakızlı Mustafa Efendi'nindir.

14-Şurût Efendi Medresesi: Mücavirinden Şurût Efendi yaptırmıştır.

15- Arnavud Mustafa Efendi Medresesi: Mücavirînden Arnavud Mustafa Efendi'nin eser-i hayrıdır.

16- Karabaş Medresesi: Mevâlîden Karabaş Ömer Efendi'nin eser-i meşkûrudur.

17-Şifâ Medresesi: Şeyhu'l-islâm Seyyid Feyzullah Efendi'nin eser-i mebrûrudur.

18- İrfâniye Medresesi: "Muhammed Arif Efendi et-Tokâdî" inşâ etmiştir. Vakfiyesi Arabcadır. Târîhî: 25 cemâdiyulevveliye 1315.

19- Fenâyirci Medresesi: Mücavirînden Emîn Efendi'nin vakfidır.

20- İhsâniye Medresesi: Vakfı "Abdurrasûl bin Süleymân bin Abdurrahmi"dir. Vakfiyesi Arabcadır. Târîhi:10 zihicce 1276.

21-Eşrefiyye Medresesi:

22: Bâsitiyye Medresesi: 840 sene-i hicriyesinde "Abdûlbâsit ez-Zeynî" inşâ etmiştir.

23- Mezheriyye Medresesi: Sebîli de vardır.

24-Kayıtbay Medresesi: Mısır mulûk-ı çerâkisesinden Sultân Kayıtbay'ındır.[Evkâf-ı Mekke-i Mükerreme ve Medîne-i Münevvere defterinden]

25-Rüstem Paşa Medresesi: Vezîr-i A'zam Rüstem Paşa'nındır. [Evkâf-ı Mekke-i Mükerreme ve Medîne-i Münevvere defterinden]

26- Kubbetu'l-Eslâm Medresesi: Kimin olduğunu söylemiyoruz. Ba'zı kuyûd-ı vakfiyede gösterilmiştir. "Atâ'î" zîl sakâyıkta da "s560" zikr etmiştir.

27-Üçüncü Sultân Murâd Medresesi: "Atâ'î" zîl sakâ'ikte "s 566" zikr etmiştir.

[62]

Medîne-i Münevvere'de Bulunan Kütübhâneler

			Kita bların adedi
	Sultân Mahmûd-ı evvel kütübhânesi	Hâfız kütüb olan senevî 4432 Guruş tahsîsâtı vardır	4569
	Sultân Hamîd-i evvel Kütübhânesi	Medresesi derûnundadır.	1659
	Sultân Abdulmecîd Kütübhânesi	Mederesi derûnundadır. Hâfız kütüb olan senevî 3000 Guruş tahsîsâtı vardır.	4000' den ziyâde
	Beşir Ağa Kütübhânesi	Dâru's-sa'âde Ağası el-Hâc Beşir Ağa'nındır.	2063
	Kîlî Kütübhânesi	Kîli nâzırı el-Hâc Mustafa Ağa'nındır. Medresesi derûnundadır.	157
	Mazhar Efendi Kütübhânesi	Şeyh Mazhar Efendi'nindir. Medresesi dâhilindedir.	1100

	Hüseyin Efendi Kütübhânesi	Mısır Tekyesi nâzırın Hüseyin Efendi'nindir. Medresesi derûnundadır.	100
	Sakızlı Kütübhânesi	Mevâlîden Sakızlı Mustafa Efendi'nindir. Medresesi dâhilindedir.	593
	Şurut Efendi Kütübhânesi	Mücâvirînden Şurût Efendi'nindir. Medresesi derûnundadır	206
0	Arnavud Kütübhânesi	Arnavud Mustafa Efendi'nindir. Medresesi dâhilindedir.	461
1	Karabaş Kütübhânesi	Mevâlîden Karabaş Ömer Efendi'nindir. Medresesi içindedir.	1269
2	Şifâ Kütübhânesi	Şeyhü'l-İslâm Feyzullah Efendi'nindir. Medresesi derûnundadır. Hâfız kütübün senevî 1497 Guruş tahsîsâtı vardır.	1246
3	İrfâniye Kütübhânesi	Muhammed Arîf Efendi et-Tokâdî'nindir.	....
4	Fenâyirci Kütübhânesi	Mücavirinden Emîn Efendi'nindir.	150
5	Ârif Hikmet Bey Kütübhânesi	Şeyhu'l-İslâm Ârif Hikmet Bey'indir.	5404
6	Emîn Paşa Kütübhânesi	Şeyhu'l-Harem Emîn Paşa'nındır.	157 (yâhu d 457)
7	Cemlü'l-Leyl Kütübhânesi	Seyyid Cemle'l-Leyl'in Kütübhânesi'dir.	....
8	Besâtî Kütübhânesi	Harem-i Şerîf e'immesinden Ahmed Besâtî Efendi'nindir.	1050
9	Ribât-ı Seyyîdinâ Osmân Kütübhânesi	Hazret-i Osmân bin Affân'a mensûb ribât dâhilindedir.	....
0	Abdulgaffar Efendi Kütübhânesi'dir	Mücâvirinden Buhâralı Şeyh Abdulgaffar Efendi Tekyesi'ndedir.	129
1	Selîm Bey Kütübhânesi	Sultân Abdulmecîd serkarnâsı Selîm Bey'indir. Vakfiyesi târîhi:25 safer 1281 vakfiyesinde 180 kitab ile altı Musâf-ı şerîf	500

		vakf ettiğini beyân etmişse de el-yevm kütübhânenin mevcûdu 500'dür. Ya sonra kendisi yahud başkası ilâve etmiştir.	
2	Mehmed Emîn Efendi Kütübhânesi	Re'îsiye Minâresi kurbundadır. İstanbul'da Bâyezîd Câmî'î dâhilinde kütübhânesi olan şeyhu'l-islâm Veliyeddîn Efendi'nin oğlu re'îsu'l-ulemâ Rumeli Sudûru Mehmed Emîn Efendi'nindir. Mûmâileyh 1220 senesi şa'bânında vefât etmiştir.	260

[63]

Medîne-i Münevvere'de Bulunan Zaviyeler

1-Cüneydiye Zâviyesi: Şahâbiye" medresesinin yerindedir. Sultân Abdulmecîd yaptırmıştır. [cild:2 s:18]

2-Şemmân Zâviyesi : "Bâbu'n-Nisâ" karşısındadır. Fî'l-asl ümerâ-yı Şâmîye'den "Bâzkûş" tarafından Hanefilere mahsûs medrese olarak inşâ edilmiştir.

3-Seyyîd Abdulkâdir Geylânî Zâviyesi: Sakîfetu'l-Emîr"dedir.

4-Seyyîd Abdulbedevî Zâviyesi: "Bâbu'r-Rahme" mukabilindedir.

5-Şeyh Senevî Zâviyesi: Minâ'daki "Anberiye" mevki'indedir.

6-Kaşâşî Zâviyesi: "Zükâku'l-Kaşâşî"de

7-İbn Ulvan Zâviyesi: "Zervan" da kâindir.

8-Şeyh Sâvî Zâviyesi: "Hârratü'l-Ağavât"dadır.

9-Sa'diye Zâviyesi : "Sâhâ" mahallesindedir.

10-Şeyhu'l-mevlevî Zâviyesi: "Sâhâ" mahallesindedir. Mevlevîhânedir.[evkâf 1327 bütcesi s 556]

11-Rifâ'î Zâviyesi: "Bidûr"sokağındadır.

12-Şeyh Desûkî Zâviyesi: "Zükaku'l-Tayyar"dadır

13-Mısır Tekyesi: "Minâhâ"da. Mısır vâlisi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu ve seraskeri İbrâhîm Paşa'nın eser-i hayrıdır. Hergün fukaraya çorba tevzi' olunur. Buna "imâret" dahi derler

14-Şâzelî Dergâhı: Şeyh Zâfer Efendi'nindir ³⁸⁹.

Medîne-i Münevvere'de Bulunan Ribâtlar³⁹⁰

1-Canfedâ Hâtûn Ribâtı: "Canfedâ Hâtûn" Sultân Murâd-ı Sâni zamânında harem-i hümayûn kethüdâsıydı. Fevku'l-âde dirâyetli ve nüfuzluydu. İstanbul'da iki mescidi ve bir mektebi ile sebîli vardır.

2-Ribâtu'l-Murâğa: Kadınlara mahsûsdur.

3-Gıyasiye Ribâtı: Bengâle Pâdişâhı "Gıyâseddîn A'zam Şah bin İskender Şâh" 814 târîh-i hicriyesinde "haz atîk" nâmıyla meşhûr olan ve hukûmet konağı ittihâz edilen dâireyi satın alarak hedm edip yerine bu ribâtı yaptırmıştır. Ba'zı târîhçiler buna "medrese" derler. Bunun hem medrese hem ribât olmak üzere inşâ edildiğini söyleyenler vardır.

4-Ribâtu'l-Ceberât:

5-Ribâtu's-Şirâzî:

6-Ribât-ı Dükâle: "Beyt-i Osmân bin Affân" demekle de ma'ruftur.

[64]

7-Ribâtu's-Selâmî:

8-Ribâtu'l-İsfehânî:

9-Ribâtu's-Sebîl:

10-11- Ribât el-Hâc İsmâîl: İkidir. Biri "Hattu's-Sâha" da diğeri "Hattu's-Sakîfeti'r-Rasâs" dadır. Vakıfları "el-Hâc İsmâ'îl Seyit ibn Habîb Seyit el-Yemenî el-

³⁸⁹ Hicaza mahsûs evkâf defterlerinde şu zâviyelerin kaydı görüldü: Kadirî meşâyihından Muhammed Necîb Efendi Zâviyesi, Sıbgatullah Zâviyesi, Sîh Mahallesi'nde hamâm.. denilen mahalde şeyh Muhammed .. râvî Zâviyesi, Bâbu'l-Mecîdiye hâricinde Abdusselam el-Ahmer Zâviyesi, Harem-i Şerîf civârında Şeyh Ebulğîş Zâviyesi"

³⁹⁰ Medîne-i Münevverede "108" ribât bulunduğu " târîh ve coğrafya lugatı" kayd ediliyor.

Keşi" nâmında bir sâhib-i hayırdır. Arabca vakfiyesi 3 şa‘ban 1276 târîhindedir. İdâre-yi vakfiyede mukayyiddir.

12-Demîrcizâde Mustafa Efendi Ribâtı: Senevî yüz guruş mahsûsâtı vardır.

13-İzzet Paşa Ribâtı: Sultân Abdulmecîd-i sâninin kâtib-i sânisî Şâmlı Ahmed İzzet Paşa ibn Holo Paşa'nın eser-i hayırdır. Ribât kırk hücrelidir. Dâhilinde mescid, mekteb ve hastahâne vardır. Vakfiyesi Arabcadır. Târîhi: 17 cumadelûlâ 1322. İkinci vakfiyesinin târîhi: 10 receb 1325 bunda "ribât ve derûnunda medrese" denilmiştir.

14-Âdile Sultân Ribâtı: Sultân Mahmûd-ı sâni kerîmesi ve Mehmed Ali Paşa zevcesi Âdile Sultân'ındır. Tâ'ife-yi nisâyaya mahsûsdur. On dört hücresi, sofası, matbahı ve sâ'ir tafri'âtı vardır. Vakfiyesi Türkcedir. Târîhi: 25 şevvâl 1294

15-Ribât-ı Bağdâdî:

16-İbnu'z-Zemen Ribâtı: Bâbu's-Selâmda Câde üzerinde kâ'indir.

17-Ribâtul-Yemânîye: Medîne-i Münevvere de "Diyâru'l-Aşra"da

18-Ribâtuz-Zil'î:

19-Ribâtut-Terk: [kuyûd-ı vakfiye. Tafsîl-i Hicâz 1322-1320]

20-Ribât-ı Kâdı'l-Kudât: Kemâleddîn eş-Şehîr Zûrî. [Tabakâtu's-Şâfi'îyyeti'l-Kübra cild 4 s 74]

Medîne-i Münevvere'de Bulunan Mektebler

1-Anberîye Mektebi: Hâfız Bahri Ümmü Ağa Mescidi'nin değirmen cihetindeki ribât içindedir.

2-Sebîl Mektebi: "Sebîl Ebû Ceyde " köprüsü üzerindeki sebîldedir.

3-Murâdiye Mektebi: Sultân Murâd-ı sâlis imaretindedir.

4-Selîm Bey Mektebi: Mîrî fırını yanındadır. Sultân Abdulmecîd'in serkarnâsı Selîm Bey'indir. Vakfiyesi târîhi: 25 safer 1281

5-Mekteb: Mekteb-i mûmâileyh serkurenâ Selîm Bey'in zevcesi Hadîce La'lenâb Hanım Beyt-i İsmâ'îl'indir.[kayûd-ı vakfiye]

6-Cevher Ağa Mektebi: Kubâ'da Sultân Abdülhamîd-i sâni sermusâhibi Cevher Ağa'nındır. Cevher Ağa Sultân müşârunileyhin hal'ini intâc eden 31 mart 1327 hâdisesi üzerine sulben i'dâm olundu.

7-Beytu'l-Halîza Mektebi: Minâha karşısındadır.

8-Asâkî Zâviyesi Mektebi:

9-Sultân Mahmûd-ı Sâni Mektebî: Bâbu's-Selâm muvakkıthânesi dâhilindedir.

10-Kubbe-yi Mâlik Mektebi:

11- Zükâk Kazâ Mektebi:

12-13-14-15-Sultân Abdulmecîd Mektepleri: Bâb-ı tevessülün tarafeynindedir.

[bunlar zükûre mahsûs mekteplerdir. İnâse mahsûs diğerk mektebler de vardır.]

[65]

Medîne-i Münevvere'de Bulunan Hayrât-ı Sâ'ire³⁹¹

1-Murâdiye İmâreti: Sultân Murâd-ı sâlisindir. Vakfiyesi Türkcedir. Târîhi: Evâsıt-ı şa'bân 1006 vakfiyede sebîl için "Dâru's-Sikâye" denilmiştir.

2-Murâdiye Sebîli: "

3-Selîm Bey Sebîli: Sultân Abdulmecîd'in serkarnâsı Selîm Bey'indir. Vakfiyesi târihi: 25 safer 1281

4-Beşîr Ağa Sebîli: Dâru's-Sa'âde ağası el-Hâc Beşîr Ağa'nındır. Vakfiyesi Türkcedir. Târîhi: Gara şa'bân 1151

5-Şems-i Nûr Hanım Sebîli: Evkâfdan senevî 171 gurus tahsîsâtı vardır.

6-Mahmûd Paşa Sebîli: Bakî'ye giden yol üzerindedir. Sudûr-ı şehir Sokullu Mehmed Paşa'nındır.

7- Mahmûd Paşa Sebîli: Bu da Sokullu Mehmed Paşa'nındır.

³⁹¹ Kuyular ve sâ'ire sular "Arablar " faslındadır. Birinci cildin 722-686 ıncı sahifelerine mürace'ât buyurulsun. Medîne-i Münevverede "21" sebîl bulunduğunu "Târîh ve Coğrafya lugatı" kayd ediyor

8-Dâru'ş-Şifâ: Sultân Mahmûd-ı evvelin üçüncü kadını Vuslat Kadın inşa ettirmiştir. Serşûrâ demekle ma'rûftur. Vakfiyesi Türkcedir. Târîhi:16 safer 1161

9-Asitâne-i Eşrefiye:

10-Âdile Sultân Sebîli: Sultân Mahmûd-ı sâni kerîmesi Âdile Sultân'ındır. Vakfiyesinde musarrah denilse de Mekke-i Mükerrremeye ve Medîne-i Münevvere'ye mahûs evkâf defterinde mûndericidir.

11-Yusuf Ağa Sebîli: Dâru's-Sa'âde ağası Yûsuf Ağa'nındır.

12-Sultân Çakmak İmâreti: Mısır mulûk-ı çerâkisesinden "el-Melikü'z-Zahîr Seyfeddîn Ebû Sa'îd Çakmak"ındır. [Mekke-i Mükerrremeye ve Medîne-i Münevvere'ye mahsûs evkâf defterinde görülmüştür.][Tafsîl-i Hicâz 1261-1264'defterinde "Zâviye-yi Sultân Çakmak eş-Şehîr Tekye diye mukayyedir.]

13-Sultân Ahmed Sebîli: Mulûk-ı Osmâniye'den Sultân Ahmed-i evvelindir. Bâbu'r-Rahme kurbundadır.

14-Sultân Mahmûd-ı Sâni Sebîli: Bâbu's-Selâm cihetindedir.

15-Muvakkithâne: Bâbu's-selâm cihetindedir. Sultân Mahmûd-ı sanî yaptırmıştır.

16-Sebîl: Harem-i Şerîf'e muttasıl "Diyâr-ı Aşra"da

17-Selhâne: Mescid-i Nebevî kurbunda Çakır Ahmed Paşa'nındır. [Tafsîl-i Hicâz 1261-1264'defteri]

18-Mecîdiye Hastanesi: Sultân Abdulmecîd'in cümle-yi hayrâtındandır. "Gurebâ Hastânesi" nâmıyla da yâd olunur. Ba'zı tahsîsâtı Sultân Mahmûd-ı sanî vakfından verilmektedir.[Tafsîl-i Hicâz 1261-1264'defteri]

19-Hacı Ahmed Paşa Sebîli: Defâtır-ı vakfiyede şöyle mukayyiddir: "Selhâne ve bahçe-yi Hazret-i Hacı Ahmed Paşa sadr-ı âlî câhdır. Mescid-i nebevîdir. Medîne-i Münevvere"

20-Hastahâne: Minahâ'da. Sultân Abdulazîz'in vâlidesi Pürniyal Sultân'ındır.

21-Üç hâne: Dâru'z-Ziyâfe'de Sultân Abdülazîz'in vâlidesi Pürniyal Sultân'ındır. Elmâs Ağa ile Giriftâr Hanım ve Bilâl Ağa ve Ferzâne Hanım sakin

olmalarını ve onlardan sonra evladlarına ve kimseleri kalmayınca bî-vâye muhtâc olanlara tahsîs edilmesini şart etmiştir.

22-Teftişçi Mehmed Paşa Sebîli: [*Evliya Çelebi* cild 9 s 643]

23-Ağa Sebîli: Mısır kapısı hâricinde[*Evliya Çelebi* cild 9 s 643]³⁹²

[66]

Bakî'u'l-Garkad Kabristânı

"Bakî'u'l-Garkad" Medîne'yi Münevvere'de ba'de'l-İslâm ittihâz edilmiş kabristândır. Daha evvel ağaçlık bir yerdi³⁹³. Buranın fazîleti hakkında pek çok âsar ve ahbâr vârid olmuştur. "Cennetu'l-Bakî'" nâmıyla meşhûrdur. Al-i beytten ve ashâb-ı kirâmdan nice zevât-ı âliyenin medfûndur. O hâk-i pâkde gunûde olan e'âzım-ı ümmetten bâ'zısını zikr edelim:

Osmân bin Mez'ûm Radıyallâhu anh: Müşârunileyh kudema-yı sahâbedendir. Hicret-i nebevîyenin ikinci senesi vefât etmiştir. Vefâtına Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem pek müte'essîr olmuşlardır. Bakî' Kabristânı'na en evvel defn olunan zâttır.

İbrâhîm aleyhisselâm: Peygamberimiz efendimizin "Marye-yi Kıptiyye"den mütevellîd ferzinden mükerrerimiyedir. Hicret-i nebevîyenin sekizinci senesi zilhiccesinde doğmuş ve onuncu senede vefât etmiştir. On altı yahud on sekiz ay yaşamıştır. Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem vefâtına ağlamış ve «*Göz ağlar gönül ağlar biz ayrılığına üzülürüz ey İbrâhîm*» buyurmuştur³⁹⁴. Vefâtı günü güneş tutulmuşdu. Halk bunu Hazret-i İbrâhîm'in vefâtına haml ettiler. Rasûlullah Efendimiz "güneşle ay kimsenin ne mevti ne hayâtı için tutulurlar" buyurdular³⁹⁵. Hazret-i İbrâhîm "Bakî'"e defn olundu. Namâzını bizzât Rasûl-i Ekrem efendimiz kılmış ve «*الحق بالسلف*» «*الصالح عثمان بن مظنون*» buyurmuştur³⁹⁶. Müşârunileyhin türbesini Vehhâbîler tahrîb

---

*³⁹³ "el-garkad" "fergad vezninde bir nev' büyük şecer ala kavl .. ya'nî sencân .. direkleri ... büyüğüne denir. Müfredi garkadedir. Hâyla ve onunla tesmiye edilir. Ve Bakî'u'l-garkad ki Medîne-i Münevvere makberesidir. Fî'l-asl şecer-i mezbûrun ... olmakla ona muzâf olmuştur. "*Kamus Tercümesi*"

³⁹⁴ *Sahihu Buhârî* cüz' :2 s:83

³⁹⁵ *Sahihu Buhârî* cüz' :2 s:24

³⁹⁶ Üsdü'l-gâbe, Osmân bin Mez'ûn maddesi

ettiklerinden 1233 târîh-i hicriyesinde Sultân Mahmûd-ı sanî tecdîd ettiler. Üstüne şu kıt'a yazıldı.

«Şiir bulunmaktadır»

Hazret-i Rukıyye radiyallâhu anha: Kerîme-i muhtereme-i peygamberîden Hazret-i Osmân bin Affân'ın zevcesiydi. Hicret-i nebevîyenin ikinci senesi vefât etmiştir.

Hazret-i Ümmü Gülsûm radiyallâhu anha: Kerîme-i muhterem-i peygamberîdir. Hazret-i Osmân bin Affân'nın zevcesiydi. Hazret-i Rukayye'nin irtihâlinden sonra tezevvüc etmiştir. Vefâtı hicret-i nebevîyenin altıncı senesidir. İki Kerîme-i peygamberîyeyi tezevvüc etme şeref-i nûrâniyesine mazhâretinden dolayı Hazret-i Osmân zinnûreyn denilmiştir.

Hazret-i Zeyneb radiyallâhu anha: Kerîme-i muhterem-i peygamberîdir. Teyze-zâdesi Ebu'l-Âs bin er-Rebî'a" radiyallâhu anh'ın zevcesiydi. Hicretin sekizinci senesinde vefât etmiştir. Bir türbe dâhilindedir. Bu türbeyi de Vehhâbiler tahrîb ettiklerinden 1233'de Sultân Mahmûd-ı sanî tecdîd ettirmiştir.

[67]

Abbas bin Abdulmuttâlib radiyallâhu anh: Amm-i ekrem-i peygamberîdir. Hicretin 32. Senesinde seksen sekiz yaşında iken vefât etmiştir.

Hazret-i Fâtıma radiyallâhu anha: [s:50]

Hasan bin Ali bin Ebî Talib radiyallâhu anh: Hicretin 49. Senesi zevcesi "Ca'de" tesmîm ederek vefât etmiştir.

Hüseyin bin Ali bin Ebî Talib radiyallâhu anh: Rivâyete göre müşârunileyhin mübâreklerini Yezîd bin Mu'aviye Yemen vâlisi Amr bin Sa'îd'e göndermiş. Orada tekfîn edip "Bakî"de vâlidesi Hazret-i Fâtıma'nın yanına defn etmiştir.

Ali bin el-Hüseyin bin Ali bin Ebî Talib radiyallâhu anh: Şühedâ-yı kibriyâdandır. Şehâdetinde on sekiz yaşındaydı. Rasûlullah efendimize çok benzerdi. Hazret-i Hüseyin onun şehadetine çok ağlamıştır. "Aliyy-i ekber" vasfıyla yâd olunur.

Muhammed bin Ali bin Ebî Talib radiyallâhu anh: Vâlidesi "Benû Hanîfe" kabîlesinden olduğundan "İbnu'l-Hanîfe" künyesiyle meşhûrdur. "81" târîh-i

hicriyesinde vefât etmiştir. Pek kutluydu. Babası Hazret-i Ali'nin uzun olan zırhını eliyle tutup kopardığı meşhûrudur. "Baban seni tehlikelere atıyor. Kardeşlerin Hasan ve Hüseyin'i esirgiyor" demeleriyle "Hasan ve Hüseyin babamın iki gözüdür, ben elimim. Gözlerini eliyle vikâye ediyor." cevabını vermişti.

Zeyne'l-Âbidîn bin el-Hüseyin bin Ali radiyallâhu anh: Vak'â-yı Kerbelâ'da Hazret-i Hüseyin'in erkân-ı evlâdından yalnız müşârunileyh ber hayât kalmış ve muhârât-ı ehl-i beyt ile birlikte Şam'a gönderilmişdi. Sülale-yi peygamberiye onunla muhafaza buyuruldu. Şam'da Yezîd'in adamlarından biri «كيف اصبحنا يا اهل بيت الرحم؟» demesiyle müşârunileyh «اصبحنا من قومنا بخزلة قوم موسى من آل فرعون ... ابنائهمو ستحيون نسايم» evâbını vermiştir. 75 sene-i hicriyesinde vefât etmişti. Vâlidesi ahâr-ı mulûk-ı acem olan Bezdicer'din kızıdır.

Muhammed el-Bâkr bin Zeyne'l-Âbidîn radiyallâhu anh: 117 sene-i hicriyesinde kırk iki yaşında olduğu halde vefât etmiştir.

Câfer es-Sâdık bin Muhammed el-Bâkr radiyallâhu anh: 148 sene-i hicriyesinde altmış beş yaşında olarak vefât etmiştir. İlm ve fazlıyla zamânın vâhidiydi. İmâm-ı A'zâm Ebû Hânîfe müşârunileyhadan iktisâb-ı feyûzât eylemiştir.

Müşâruileyhüm bir türbe dâhilinde medfûndurlar. Bu türbeyi Vehhâbiler yıkmışlardı. 1233 târîhinde Sultân Mahmûd-ı Sanî tecdîd etti. Kapısına bu kıt'a yazıldı:

«Şiir bulunmaktadır»

[68]

Ümmü'l-mü'minîn Aişe radiyallâhu anha: Ebubekir radiyallâhu anh'ın Kerîme-i muhteremesidir. Mekke-i Mükerreme'de henüz altı yaşında iken akdi icra buyurulmuş ve Medîne-i Münevvere'de dokuz yaşında zifâf vuku' bulmuştur. Fukîha, alîme, fasîhâ kesîratu'l-hadîs ve Arab'ın eyyâm ve eş'ârına vâkıfeydi. Hakkında «Dininizin üçte birini Aişe'den alın» ve «Dininizin yarısını Hümeyrâ'dan alın» hadîs-i şerîfleri mervîdir. Ebû Musa el-Eş'arî radiyallâhu anh "biz hangi hadîs-i nebevîde inşikâl ettikse Aişe de ona da'ir ma'lûmât-ı mükemmele bulup, şübhemizi hal etmişizdir." dediği gibi, kibâr-ı tâbi'înden Urve bin Ezîne dahi "ben gerek ahkâm-ı Kur'âniye'de, gerek fıkıh, gerek ferâizde, tıbda Arab'ın eş'ar ve ensâbında Aişe'den a'lim kimse görmedim." demiştir. Müşârunileyhadan iki bin iki yüz on hadîs mervîdir.

Hazret-i Ali müşârunileyhden bişey rivâyet ettiği vakit « *Hanımların en sağdığı, Sıddığın kızı Nebî'nin sevgilisinden rivâyetle*» diyordu.

Kıssa-yı İfk'den berâ'eti şu nass-ı Kur'ân ile sabit olmuştur: «*İmanlı, saf ve namuslu kadınlara iftira atanlar dünyada ve âhirette lânetlenmişlerdir, onlara büyük bir ceza vardır. O ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları, yapıp ettikleri hususlarda aleyhlerine tanıklık edecektir. O gün Allah onlara hak ettikleri cezayı tastamam verecektir ve onlar Allah'ın apaçık gerçek olduğunu anlayacaklardır*» *kötü kadınlar kötü erkekler, kötü erkekler de kötü kadınlara lâyıktır. Temiz kadınlar temiz erkekler, temiz erkekler de temiz kadınlara yakışır. Onlar, iftiracıların kendileri hakkında söylediklerinden uzaktırlar; onlar için bir bağışlama, değerli bir nasip vardır*» sûre-i Nûr 23-26"

"Vak'a-yı Cemel'e iştirakı fazl ve mezâyâ-yı âliyesiyle mütenâsib düşmemiştir. Hicret-i nebevîyenin elli sekizinci senesi ramazânının on yedinci salı gecesi vefât edip vasiyeti mu'cebince geceleyin Bakî'ye defn olundu. Namâzını o vakit Medîne vâlisi vekili olan Ebû Hüreyre radiyallâhu anh kıldı.

Ümmü'l-mü'minîn Sevde radiyallâhu anha: "Bint-i Zem'a bin Kıyş el-Karşiye el-Âmiriye"dir. Hazret-i Ömer'in evahir-i hilâfetinde vefât etmiştir.

Ümmü'l-mü'minîn Hafsa radiyallâhu anh: Hazret-i Ömer Faruk'un Kerîme-i muhteremesidir. Zevci ashâbdan "Hanîs bin Huzafe" nin vefâtı üzerine babası Ömer el-Faruk onu Hazret-i Ebubekir'e vermek istediye de bir cevâb alamadığından Hazret-i Osmân'a gidip o da zevcesi Kerîme-i peygamberi Rukayye'nin vefâtı zamânı olduğunu söylemesiyle nezd-i peygamberîye gelerek Hazret-i Osmân'dan hayırlısını alacak Osmân da Hafsadan hayırlısını tezevvüc edecektir." buyurup sonra Hafsa'yı kendileri aldılar. Ve kerîmeleri Ümmü Gülsûm'ü Hazret-i Osmân'a verdiler. Hafsa radiyallâhu anha 41 yâhud 45 sene-i hicriyesinde vefât etmiştir.

[69]

Ümmü'l-mü'minîn Ümmü Habîbe radiyallâhu anh: Ebû Süfyân'nın kızı ve Mu'âviye'nin hemşîresidir. Asl ismi "Remle"dir. Zevci Abdullah ile Habeşe hicret edip zevci orada tensîr ederek mütenâsıran âhirete gittiğinden. Necâşî ma'rifetle ve kendi tarafından Hâlid bin Sa'id veyâ Osmân bin Affân vekâletiyile Rasûlullah Efendimize nikâhı icrâ olundu. Kendisinden menkâvlidir ki "Bir gün Necâşî'nin câriyesi nezdime

geldi. Necâşî tarafından "emr-i peygamberiyle vekâlet tezevvüce me'mûrum Rasûlullah'a varmak üzere tarafından birini tevekkîl etsin" dedi. Sevinçden kollarımdaki gümüş bileziklerle parmaklarımdaki gümüş halkaları cariyeye hediye ettim. O vakit Habeş-i Necâşî "Üsame bin Bahr"dı. Kendisi İslâm'a da'vet için "Amr bin Ümeyye es-Sahr" nâme-yi risâlepenâhiye hâmilen Habeş'e gelmişti. "Amr bin Ümeyye" Ümmü Habîbe'nin zât-ı risâlepenahîye tevekkîl-i tezevvüc-i me'mûriyetini hâ'iz etti. Necâşî "Ca'fer-i Tayyâr" radiyallâhu anh'ın huzurunda kabûl-i İslâm edip müşârunileyhin zât-ı risaletpenahiye akd ve tezevvücüde der-ahde etti. Nâmı risaletpenahiye olarak dört yüz dirhem mehir verip tertîb-i velîme eyledikten sonra cümle muhâcirîn-i İslâmı iki gemiye bindirip Arabistan'a gönderdi. Müşârunileyhânın salâbet-i dîniyesi ve Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem efendimize muhabbeti bir derecedeydi ki feth Mekke'den evvel akd-i mu'âhide için nezd-i peygamberiye gelen babası Ebû Süfyân firâş-ı Rasûlullah'da oturmak isteyince "Sen müşriksin Rasûlullah'ın firâşına layık değilsin." deyip oturtmamıştır.

Ümmü'l-mü'minîn Ümmü Seleme radiyallâhu anha: Bint-i Ebî Ümeyye bin el-Muğiyre el-Mahzûmiye"dir. Asıl ismi "Hind"dir. Hicretin 59. Senesinde veya 61 senesinden sonra vefât etmiştir. Hasâfet ve fesâhatı meşhûrdur. Hazret-i Osmân'a şöyle demişti: ³⁹⁷ [tercümesi: ey oğulcuğum sebep nedir ki ben senin zîr-i destânını senden nefret etmiş ve zîr-i cenâh himâyetinden çıkmış görürüm? Sen Rasûlullah'ın sevdiği ve sâlik olduğu yolu örtme. Ve onun firûzân etmediği çerâğı uyandırma. Sen hemen yâr ve musâhiblerin olan Hazret-i Ebubekir ve Ömer'in eserlerine iktifâ eyle ki onlar bu emre bir sûret-i sâlimede müteşebbis olup vaz'-ı nâ-becâ vuku'a getirmediler. İşte sana analık hakkını îfâ eyledim. Üzerine lâzım olan itâ'at ve mûcibiyle amel ve hareket eylemektir-meşâhîru'n-nisâ]

[70]

Ümmü'l-mü'minîn Zeyneb bint-i Ceş radiyallâhu anha: Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellemin hala-zâdesiydi. Zevc-i evveli "Zeyd bin Harise" radiyallâhu anha'ydi. « *...Zeyd onunla evlenip ayrıldıktan sonra müminlere, evlâtlıklarının -kendileriyle berâber olup ayrıldıkları- eşleriyle evlenmeleri hususunda bir sıkıntı gelmesin diye...»* * âyet-i kerîmesi bunun hakkındadır. [birinci cildin "5" rakamlı hamisine mürâca'ât

³⁹⁷ Metinde tercümeden önce hadisin Arapçası da yer almaktadır.

* el-Ahzab 37

buyurulsun] müşârunileyha hicretin yirminci senesinde vefât etmiştir. Zevcât-ı mutahharâtta ba'de'n-nebî en evvel irtihal eden kendisidir ki «*Sizin en hızlısınız, bana yetişen, eli en uzun olanınızdır.*» hadîs-i şerîfiyle buna işâret buyurulmuştur. "Tul-i yed"den maksadı kesretkâr ve tasdikdir. Müşârunileyha daima el işleri yapar ve fi sebîlillah tasadduk eylerdi.

Ümmü'l-mü'minîn Zeyneb el-Hilâliye radiyallâhu anha: "Binti... ibn el-Hârîs"dir. Fukara perverliği hasebiyle "Ümmü'l-mesâkîn" lakabıyla yâd olunurdu. Rasûlullah Efendimizle iki veya üç ay yaşayarak irtihâl etmiştir.

Ümmü'l-mü'minîn Cevîriye radiyallâhu anha: Benu'l-müstalik re'îsi Harîs bin ebî Dirâr'ın kızıdır. Gazve-yi Beni'l-müstalik de esîr düşerek Sâbit bin kays radiyallâhu anh'ın hissesine isâbet etmiş ve kayd-ı esâretten tahlîs-i nefis için bir meblağ-yı me'îne kesmişti. Nezd-i peygamberiye gelip "kavminin seyyid-i olan Hârîs'in kızıyım. Esir düştüm bir meblağ-yı me'îne kestim bana yardım et" dedi. Rasûlullah efendimiz istediği yardımı verdi ve kendisine tezevvüc etti. Bu vesîle ile kendi kabîlesinden olan bütün esirleri azâd eyledi. Müşârunileyha hicretin ellinci senesinde vefât etmiştir.

Ümmü'l-mü'minîn Safiye radiyallâhu anha: Hayber emîri "Hay bin Ahtab en-Nezîr el-İsra'îl"ın kızıdır. Hayber gazvesinde esîr düşmüş ve " Dıhye bin Halef" radiyallâhu anh'ın hissesine düşmüştü. Emîr-zade olduğundan Hazret-i Dıhye onu Rasûlullah efendimize terk etmekle zevcât-ı mutahharât meyânına dâhil oldu. Esâretinden evvel rü'yâda kucağına bir ay düştüğünü görmüştü. Bunu zevc-i evveli "Kinane bin Hakîk"e söylediğinde babası ve bir rivâyette kocası "Sen Arâb melîkine varmak istiyorsun" deyip bir tokat vurmıştır. Demek ki mâh-ı kevneyn efendimize hem-ser olacağı evvelce âlem-i menâmda kendisine işâret edilmişti. Müşârunileyhâ hicretin 36. veya 50. senesinde irtihâl etmiştir.

Zikr olunan ümmühât-ı mü'minîn Bakî'de bir türbe dâhilinde medfûnlar. Kuyûd-ı vakfiye nazaran Peygamber efendimizin odalık câriyesi Reyhâne bint-i Zeyd el-Kurayziyye dahi bu türbede medfûndur. Bu türbeyi Vehhâbîler yıkmışlardı. 1233'de Sultân Mahmûd-ı sanî yeniden inşa etti. Kapısına şu kıt'a yazıldı.

«*Kıt'a yer almaktadır*»

Ümmühâtı mü'minîn Hadîce radiyallâhu anha Mekke'de Meymûne radiyallâhu anha "Vâdi-yi Fâtıma" ile "Vâdi-yi Temîm" arasında kâ'in "Seref" mevki'inde medfûndurlar.

[71]

Akîl bin Ebî Tâlib radiyallâhu anh: Peygamber efendimizin amm-i zâdesi ve Hazret-i Ali'nin büyük birâderidir. Ca'fer-i Tayyar'dan on ve Hazret-i Ali'den yirmi yaş büyük olup üçü bir vâlideden tevellüd etmiştir. Hicret-i nebevîyenin sekizinci senesinde Medîne'ye hicretle zümre-yi ashâb-ı kirâma ittihâk eyledi. Kardeşi Ali el-Murtazâ'nın hilâfetinde kırk bin dirhem borcu vardı. Bunun biraderinden istedi Hazret-i Ali tahsîsatı da o kadar eder çıkınca veririm şimdi param yoktur" deyince Akîl buyut-ı emvâl elindedir. Tahsîsattan bahse ne hâcet diye i'tirâz etti. Cenâb-ı Murtaza bana emânet olunan emval-i müslimîne el dokundurmayı mı tavsiye ediyorsun?" İtâbıyla mukâbele etti. Akîl birâderini bırakıp Mu'âviye'ye gitti. Mu'âviye istediğini fazlasıyla verdi. Bir gün Mu'aviye Akîl'in birâderini bırakıp bize gelmesi hak bizim tarafta olduğunu bildiğindendir." demesiyle Akîl "Ahiretim için kardeşim hayırlıdır. Dünyam için sen hayırlısın. Dünyamı ahiretime tercih ettiğim için Cenâb-ı Hakkın affına sığınırım" demiştir. Mu'aviye Ali ile ashâbı nasıl bıraktın diye sormasıyla Akîl Muhammed'in ashâbı halinde bıraktım yalnız Muhammed'i içlerinde görmedim. Ve seni ashâbınla Ebû Süfyan'ın ashâbı hâlinde bulurum yalnız Ebû Süfyân'ı içinizde görmüyorum cevabını vermiştir. Müşârunileyh Mu'âviye zamânında vefât eyledi.

Ebû Süfyân bin el-Hâris Abdulmuttalib radiyallâhu anh: Rasûlullah efendimizin amm-i zadesidir. Feth-i Mekke günü kabûl-i İslâm edip hicretin yirminci senesi vefât etmiştir.

Abdullah bin Ca'fer et-Tayyâr radiyallâhu anh: Ashâb-ı kirâmdandır. Benî Hâşimden rü'yet-i Rasûlullah şerefine na'il olanların âhiridir. cûd ve keremi fevka'l-âde idi." Bahru'l-Cûd" lakabıyla meşhûrdur. 50 târîhinde vefât edip nâmazını Ebân bin Osmân kıldırıştır.

Bu üç zât bir türbe dâhilinde medfûndurlar. Türbeyi Vehhâbîler tahrîb ettiklerinden 1233 târîhinde Sultân Mahmûd-ı sanî yeniden inşa etti. Üzerine şu kıt'a yazıldı:

«Kit'a yer almaktadır»

[72] Safiye bint-i Abdulmuttalib radiyalalhu anha: Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem efendimizin halasıdır. Ebû Süfyan'ın birâderi "Hâris bin Harb"ın zevcesiydi. Onun vefâtı üzerine Hazret-i Hadîce el-Kübra radiyallâhu anha'nın birâderi "Avvam bin Huveylid"e vardı. Ondan Hazret-i "Zübeyr" ile "Sâyib"i dünyaya getirdi. Müşârunileha hicret-i ebevîyenin yirminci senesinde vefât eyledi. Belîğ eş'ârı vardı. Rasûlullah Efendimiz hakkında şu mersiyeyi söylemişti:

«Mersiye bulunmaktadır»

Müşârunileyhanın türbesini 947 târîhinde Sultân Süleymân-ı Kânûnî tecdîd etmişti. Ahîran Vehhâbiler tahrîb ettiklerinden 1233 senesinde Sultân Mahmûd-ı sâni yeniden inşâ eyledi. Kapısına şu kıt'a nakş edildi:

«Kıt'a bulunmaktadır»

Kuyûd-ı vakfiye nazaran Peygamber efendimizin diğerk halası Atike bint-i Abdulmuttâlîb dahi bu türbede medfûn, sandukası ayrıdır. Müşârunileyhanın İslâmı mühtelifeyndir.

Fâtıma binti Esed radiyallâhu anha: Hazret-i Ali ve biraderleri Tâlîb ve Akîl ve Ca'fer ile hemşireleri Ümmü Hânî ve Cemâne'nin vâlideleridir. İmânı kadîm, Rasûlullah efendimize hürmeti azîmdi. Zevci "Ebû Tâlîb" den sonra Rasûlullah efendimizi o büyütüp himâye etmişti. Vefâtında Rasûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi vesellem ona kendi gömleleriyle tekfîn ve kendi elleriyle tedvîn ettikleri gibi önce kabre girip "tennisen lilkabr içinde bir az müddet uzanmışdı. Müşârunileyhanın türbesini Vehhâbiler tahrîb ettiğinden 1233 târîhinde Sultân Mahmûd-ı sâni yeniden yaptırdı ve kapısına şu kıt'ayı yazdırdı:

«Kıt'a yer almaktadır»

[73] Osmân bin Affân radiyallâhu anh: Sâlis-i Hulefâ-yı Râşidîn'dir. Türbesini 601 sene-i hicriyesinde Sultân Salâhaddîn Eyyübî ümerâsından "Üsâme bin Sinân " yahud o türbede medfûn "Azze bin Selmâ" yaptırmış. Ve 1609 târîhinde Köprülü Mehmed Paşa tecdîd etmişti. Sonra Vehhâbiler tahrîb ettiklerinden 1233'de Sultân Mahmûd-ı sani inşâ eyledi bâlâsına şu kıt'a nakş edildi.

«Kıt'a yer almaktadır»

Abdurrahman bin Avf radiyallâhu anh: Kibâr-ı ashâb-ı kirâmdan ve aşera-yı mübeşşereden Hazret-i Ömer'in hâlife ittihâbı için ta'yîn ettiği altı nefer-i ashâb-ı şûrânın biridir. Kendini hak-ı hilâfetten iskât ederek Hazret-i Osmân'ı halife iktihâb ve en evvel kendisi bî'at eyledi. Hicretin 32. Senesinde 75 yaşında olarak irtihâl etti. Ticâretle iştikâl ederdi. Mal ve serveti ve fi sebîlillah sadakâtı çoktu.

Abdullah bin Mes'ud radiyallâhu anh: Kibar-ı ashâb-ı kirâmdan Rasûlullah efendimizin havas-ı hidâmından Kur'an-ı Kerîm'in hafz ve zapta ziyâde i'tina eden "kurra-yı erba'a"nın birincisidir. Diğerleri "Ebû Huzeyfe'nin âzâdlısı Sâlim" ve Ebî bin Ka'b" ve "Mu'az bin Cebel"dir. Hazret-i Ömer'in zamânında "Ammâr bin Yâsir" Kûfe emîriyken Abdullah bin Mes'ûd'da orada Beytu'l-mâl me'mûruydu. Kasîru'l-kâme ve sağîru'l-cüsse fakat celîlu'l-kâdirdi. Bedir Gazası'nda Ebû Cehil'in başını kesmişti. Hicretin 32. Senesinde sin-i yetmiş mütecavez olduğu halde vefât etmiştir.

Es'ad bin Zûrâre radiyallâhu anh: Ensâr-ı kirâmın ulusuydu. "Hazrec" kabîlesinden Peygamber efendimize en evvel bî'at eden kendisi oldu. Rasûlullah efendimiz Medîne-i Münevvere'yi teşriflerinde, bindikleri deveyi teberrûken kendi hânesini götürmüştü. Hicret-i nebevîyenin ilk senesi vefât eyledi.

Sa'id bin Mu'âz el-Ensârî el-Evs: Ensâr-ı kirâmın en büyüğüydü. Muhâcirînin efdali Hazret-i Ebubekir olduğu gibi ensârın efdalide Sa'id bin Mu'az'dır. Tavır ve ahlakı Hazret-i Ömer'e benzerdi. Hicret-i nebevîyenin beşinci senesinde Hendek gazvesinden aldığı yarada te'sîren vefât eyledi. Vefâtına Rasûlullah efendimiz çok ağladı nâmazını bizzât kıldı.

Ebu Saîd el-Huzrî radiyallâhu anh: Fukahâ-ı ashâb-ı kirâmdandır. Uhud Gazası'nda on üç yaşındaydı. Silahlanıp gazaya gitmek üzere yola çıkmıştı. Henüz çocuk olduğundan Rasûlullah efendimiz i'âde buyurdu. Kendisinden bin yüz yetmiş hadîs rivâyet edilmiştir. Hicretin 64 veya 74 senesinde irtihâl etmiştir. İstanbul'da Ebû Ensar.. müşârunileyhin nâmına bir merkâd varsa da sahîh ve sâbit değildir. Müşârunileh "Bakî"de müstakîl bir türbe dâhilinde medfûndur. Vehhâbîler bu türbeyi hedm ettiklerinden 1233 târîhinde Sultân Mahmûd-ı sâni tevdîden binâ etti.

Muhammed bin Abdullah bin el-Hasan bin el-Hüseyin bin Ali bin Ebî Tâlib: Abbâsîlerden Ebû Ca'fer el-Mansûr aleyhine kıyâm edip Medîne-i Münevvere'ye istilâ etmişti. Mansûr birâderzâdesi "İsa bin Mûsâ"yı üzerine sevk edip cereyân eden muhârebe neticesinde "Muhammed bin Abdullah" hicretin 145. senesinde maktul oldu.

Şişman, esmer, şecî' ve savm ve salâtı kesîr bir zâtıdır. "Mehdî ve en-Nefs ez-Zekiye" lakablarıyla yâd olunurdu.

Mâlik bin Sinân el-Huzrî radiyallâhu anh: "Ebû Saîd el-Huzrî"nin birâderidir. Uhud Gazvesi'nde peygamberimiz efendimizin yüzüne batmış olan zere halkaları çıkarıldıkta akan kanı emmişti. Bu gazvede cenk ederek şehîd olmuştur. Türbesini Vehhâbîler yıktırmışlardı. 1233'de Sultân Mahmûd-ı sanî yeniden yaptırmıştı. Kapısına şu kît'a yazıldı:

«Kît'a yer almaktadır»

Alîme es-Sa'idiye radiyallâhu anha: Rasûlullah Efendimizin sût vâlidesidir ki sahâbiyatdan ve Benî Sa'id bin Bekr kabîlesi nisvânındadır. Rasûlullah Efendimizi hızâne-i irzâ'ına aldığı andan itibaren nâil-i feyz ve bereket olup bu sa'âdetten bütün kabîlesi vâye-mend olmuşdu. Sultân Mahmûd-ı sanî müşârunileyhaya bir kubbe-yi zî-bende inşâ edip kapısına şu kît'ayı yazdırdı:

«Kît'a yer almaktadır»

[75] İsmâ'îl bin Ca'fer es-Sâdık radiyallâhu anh: Galât-ı Şî'â'dan "Batıniye" "Karâmete" "Haremiye" "Seb'iyeye" "Bâbekiye" nâmlarıylada yâd olunan "İsmâ'îliye" fırkası bu zâtı imâm tanırlar. Müstakîl bir türbe dâhilinde medfûndur. Türbeyi 546 senesinde devlet-i Fâtımiye vüzerasından Hüseyin bin Ebu'l-hicâ' kubbesiz olarak binâ edip 950 târihinde Sultân Süleymân-ı Kânûnî üzerine bir kubbe yaptırmıştır. Ve 1269 târhinden Sultân Abdulmecîd tecdîd etmiştir.

Mâlik bin Enes radiyallâhu anh: Havâs-ı ashâb-ı kirâmdan "Enes bin Mâlik" radiyallâhu anh'ın ferzend-i mükerremî ve e'imme-yi erba'anın biridir. Hicretin 95. senesinde Medîne-i Münevvere'de doğmuş ve 179. senesinde orada vefât etmiştir. Fıkıh ve hadîs ve tefsîrde yektâydı. "Vefyâtu'l-Ayân" da mezkûr olduğuna göre kendisi demiş ki "Kendilerinden okuduğum kimselerden bana gelip benden istifâ etmeden ölmüş kimse azdır." Medîne-i Münevvere'de iftâ kendisiyle "İbn Ebî Zü'b"e münhasırdı. "İmâm dâru'l-hücre" unvan-ı ta'zîmiyle yâd olunurdu. Ehâdis-i şerîfe nakl edeceği vakit abdest alırdı. Kemâl-i vakâr ve hitabıyla diz çökerdi. Medîne-i Münevvere'de .pîr hengâmında bile hayavâna binmemişdir. "Cüsse-yi Rasûlullah'ın medfûn bulunduğu belde-yi tâhirâtta hayevâna binemem" derdi. Âl-i Abbâs'a olan bî'atının sıhhatine kâ'il olmadığı hakkında "Ebû Ca'fer el-Mansûr"un amm-i "Ca'fer bin Süleymân"a se'âyette

bulduklarından "Ca'fer" Hazret-i İmâmı da'vetle soyub kırbaçla vurmuş ve kolunu çıkarmıştır.

Gâyet beyaz benizli, uzun boylu, büyük başlıydı. Hadîsten "*el-Muvatta*" kitâbı müşarünileyhindir.

Nâfi' bin Abdurrahman eş-Şece'i radıyallâhu anh: E'imme-yi kurrâdandır. Medîneli'ydi. İmâm Mâlik ilim kırâ'ati ondan telakki etmiştir. Aslı İsfahan'dan olduğunu kendisinden naklen "Asmaî" rivâyet eylemiştir. 169 târîhinde Medîne'de vefât etmiştir.

SONUÇ

Vamık Şükrü Efendi'nin *Evkaf-ı Ümem Tarihi* isimli eserinden transkripsiyon ettiğimiz Haremeyn Vakıfları kısmından bilgileri değerlendirdik. Vamık Şükrü Efendi öncelikle ilk vakıf tartışmasından yola çıkarak ulaştığı rivayetler doğrultusunda Ka'be hakkında geniş ve detay içeren bilgiler vermiştir. Ka'be'nin vakıf olarak Hz. İbrahim'e atfedilmesini eleştirmiş bu konu hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Mescid-i Haram civarındaki evlerin satın alınıp ilk genişletilme çalışmasının Hz. Ömer zamanında yapıldığı ve diğer halifelerinde üstlendiği görevleri açıklamıştır. Mekke'de bağışlanan vakıfları başlıklar altında toplamış, mekânları, sahipleri ve giderleri hakkında veriler sunmuştur.

Mekke'deki hayrat konusu sona erdikten sonra İslâm'da ilk vakıf konusunu ele alarak alanı biraz daha daraltıp Medine vakıflarına geçmiştir. Burada da ilk İslam vakfının kim tarafından yapıldığı hakkındaki tartışmaları rivayetlerle açıklamış, kendi kanaatini belirtmiştir. Mescid-i Nebevi hususundaki yenileme ve genişletme çalışmalarına uzunca yer veren Vamık Şükrü, tartışmaya neden olan konuları ele almıştır. Medine'deki vakıfları da Mekke vakıfları gibi başlıklar altında toplamıştır.

Vakıfların yanında surreler hakkında da bilgiler veren Vamık Şükrü ilk surre kimin zamanında gönderilmiştir, Osmanlıda ilk surreyi kim başlatmıştır, kim gelenek haline getirmiştir gibi sorulara yanıt vermiştir. Daha sonra, ulaşabildiği surre kayıtlarını sayısal verilerle aktarım sağlamıştır. Bu surrelerin Türkler ile Araplar arasındaki manevi bağları güçlendirdiğine dair görüşlerini öne sürmüştür

Eseri oluştururken başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere hadis eserleri, fıkıh eserleri ve gerektiğinde sözlük gibi kaynaklardan da yararlanmıştır. Bu durum bize Vamık Şükrü'nün günümüz İslam tarihçiliğine uygun bir yöntemde eserini ortaya koyduğunu göstermektedir. Eserinde klasik tarih kitaplarını da kaynak gösteren Vamık Şükrü Efendi, bu bakımdan eserinde birçok kitap ve müellifin ismine yer verir. Engin bilgisi ile tarih aktarımının dışında zaman zaman fıkıhçılar ve muhaddisler gibi yorumlar yapmıştır.

Vakıflara ait kitabeler ve gerekli fermanların yer almasının yanında edebi bir üslup taşıyarak aktardığı konularla ilgili Türkçe, Farsça ve Arapça gibi farklı dillerde şiirler de barındırmaktadır. İlk dönem İslâm tarihinde yaşanan savaşlar ve olaylar dipnotlarda ya da metnin içinde detaylı şekilde anlatılmıştır. Yine pek çok önemli

kişinin tanıtımına yer verilen eser, tarih ve vakıf hukuku gibi konuların yanında biyografi görevini de üstlenmiştir. Eserde bu anlattığımız içerikler yer alırken bize kazandırdığı en önemli mesaj Müslümanların Hz. Peygamber (s.a.v.)'in rehberliğinde İslâm medeniyetine kazandırdıkları vakıflardır. Bu vakıflar çoğu zaman hükümdarlar ve devlet adamları tarafından kurulmuş olsa da kimi zaman halkın içinden kimi zaman da Müslüman dahi olmayan kimseler tarafından da kurulan müesseselerdir. Haremeyn vakıflarının kurulmasında etkili olan Emevi, Abbasi, Mısır, Yemen, Hint ve Osmanlı sultanlıklarından bahsederken Selçuklu'ya ait bilgilerin yer almaması ulaştığımız önemli sonuçlar arasındadır.

Elbette günümüzde araştırmaya açık olan arşiv belgeleri ile Vamık Şükrü Efendi'nin kendi zamanında ulaşmış olduğu arşiv belgeleri arasında büyük bir fark bulunmaktadır. Bu doğrultuda Vamık Şükrü Efendi'nin eserinde verdiği bilgiler, günümüz belgeleri ışığında araştırılmaya muhtaçtır. Biz burada Haremeyn vakıflarını Vamık Şükrü Efendi'nin kendi zamanında ulaşabildiği arşiv belgelerine dayalı olarak verdiği veriler ve kanaati doğrultusunda inceledik.

KAYNAKÇA

- ACET İNCE, Gül Seda. "Çin'in Vahşi Yüzü: Doğu Türkistan Zulmü ve Uluslararası Toplumun Sorumlulukları", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C. VI, S: 4, Nisan 2019, ss. 572-584.
- AK, Mahmut. "Vakıf Kurucusu Bir Hanım: Mihrimah Sultan." *Vakıflar Dergisi*, Özel Sayı 2006, ss.80-87.
- AKDOĞAN, Mehmet Nur. *Mekke'nin Fethi*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2008.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed. *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Osmanlı Araştırma Vakfı, İstanbul, 1996.
- AKGÜNDÜZ, Murat. "Surre-i Hümayûn Geleneği ve İslâm Toplumunu Kaynaştırmadaki Rolü" *D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXII, İzmir 2005, ss. 107-114.
- AKKUŞ, Recep. "Toplum Din Konusunda Aydınlatma Açısından Cami ve Mescidlerin Önemi", *I. Din Şuarası Tebliğ ve Müzakereleri*, TDV Yayınları, Ankara, 1995, ss. 394-405.
- AKMAN, Ahmet. "Vakıf medeniyetimizde Darüşşifalar" *Koronavirüs Döneminde Güncel Hukuki Meseleler Sempozyumu: Bildiri Tam Metin Kitabı*, 29 - 30 Mayıs 2020, ss. 425-473.
- AKYILDIZ, Yasin vd. *Vakıf Müessesesinin Gelişimi Ve Mahiyeti Tarihsel Bir Değerlendirme*. Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, C. VII, S: 15, 2017, ss.141-157.
- ALGÜL, Hüseyin. "Kuba Mescidi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXIX, TDV Yayınları, Ankara, 2004, ss. 279-280.
- ALTUNTAŞ, Halil, Muzaffer ŞAHİN. *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Baskı, Ankara, 2011.
- ARSEBÜK, Esat. *Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf*, Akabe Yayınları, İstanbul, 1985.
- ATALAR, Münir. *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2015.
- ATÇEKEN, İsmail Hakkı. "Tarık b. Ziyad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XL TDV Yayınları, İstanbul, 2011, ss.24-25.
- AYDIN, Erkan. *Haremeyn Mekke Medine*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2019.
- AYDINEL İNCE, Gülşah. "Hayırseverlik Bağlamında Surre-i Hümayun ve Vakıflar: "Fatma Sultan'ın Darülhadis Vakfından 1730 Yılında Haremeyn-İ Şerife'e Gönderilen Surre Örnekleri"" *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S: 45, Nisan 2020, ss. 445-460

- BAKTIR, Mustafa. "Suffe" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXVII, TDV Yayınları, İstanbul, 2009 ss. 469-470.
- BAŞOL, Samettin, vd. 17. Yüzyılda Bursa'da Eğitim-Öğretim Hizmetlerine Yönelik Vakıflar", *Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. XXII, S: 1, 2009, ss.1-14.
- BAYKAL, Orhan Baykal, "İslam-İctimaî Hayatında Mescid ve Cami", *İslam Medeniyeti Mecmuası*, C. IV, S: 2, Kasım İstanbul, 1979, ss.13-52.
- BERKİ, Ali Himmet. "Vakıf Nasıl Yapılır" *Vakıflar Dergisi*, C. X, Ankara, 2006, ss. 66-70.
- BERKİ, Şakir. "İmparatorluk ve Cumhuriyet Vakıf Hukukunda Vakıf Şartları" *Vakıflar Dergisi*, C. X, Ankara, 2006, ss. 71-78.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1969.
- BOZKURT, Nebi vd. "Mekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXVIII, TDV Yayınları, Ankara 2003, s. 555-563.
- BOZKURT, Nebi vd. "Medine", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXVIII, TDV Yayınları, Ankara, 2003, ss. 305-311.
- BOZKURT, Nebi. "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXVIII, TDV Yayınları Ankara 2003, ss. 323-327.
- BOZKURT, Nebi vd. "Mescid-i Nebevi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXIX, TDV Yayınları Ankara, 2004, ss. 281-290.
- BOZKURT, Nebi. "Mektep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIX, TDV Yayınları Ankara, 2004, ss. 5-6.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu'fî, el-Câmi'u's-Sahîh, C. I-V, thk. Şuayb el-Arnaût - Âdil Mürşid, er-Risâletü'l-Âlemiyye, Beyrut, 2011.
- BUZLUPINAR, Tufan vd. "Haremeyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXIX, TDV Yayınları, Ankara, 1994, ss. 153-157.
- ÇAKMAK, Abdullah. *19.Yüzyılın Başlarında Kudüs*, İlem Yayınları, İstanbul, 2020.
- ÇAPAN, Fatma. İslam Dünyası'nda Bimaristanlar Ve Gelişme Süreçleri, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C. 18, S: 3, 2019, ss. 1205-1219.
- ÇELİK, İsmail. *Bir Eğitim Kurumu Olarak Tekke ve Zaviyeler*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2005.

- ÇELİKKOL, Yaşar. *Hicri Birinci Yüzyılda Medine Şehri*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 1995.
- ÇELİKKOL, Yaşar. *İslâm Öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2003.
- ÇETİNKAYA, Bülent. *Ortaçağ İslam Dünyasında Ribat (VII - XIII. asırlar arası)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Sakarya, 2003.
- DEMİRCAN, Adnan. "Son Peygamberin Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Cahiliye Arapları" *Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri*, Konya 3-17 Nisan 2007. red. Ahmet Yaman, Fecr Yayınları, ss. 39-98.
- DENİZ, Şerafettin. "Sultan Abdulmecid'in İnşa Ettirdiği Muvakkithaneler", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S: 49/49, Mart 2017, ss. 267-291.
- DEMİR, Mustafa. "Türkiye Selçuklu Şehirlerinde İmaret Kurumları ve Vakıfları" *Vakıflar Dergisi*, C. XXVII, 1998, ss. 41-45.
- DUMAN, Ali. "Sadaka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXV, TDV Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 383-384.
- EROĞLU, Bahtiyar. "Külliyeye Elemanı Olarak Muvakkithane Yapıları: Afyon Yeni Cami Muvakkithanesi Örneği", *Safranbolu Saat Kulesi ve Zaman Ölçerler Sempozyumu*, 21-22 Mayıs, Safranbolu, 2011, ss. 217-232.
- ERTUĞ, Zeynep Tarım. "İmaret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXII, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 219-220.
- ERÜNSAL, İsmail E. "Kütüphane" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXVII, TDV Yayınları, Ankara, 2003, ss. 11-32.
- ESAD, Mahmud. *Sadeleştirilmiş Tarih-i Din-i İslâm İslâmiyet Öncesi Araplar Mekke Devri-Medine Devri*, sad. Ahmet Lütfi Kazancı-Osman Kazancı, Marifet Yayınları, İstanbul, 1995.
- EYİCE, Semavi. "Ayasofya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. IV, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 206-210.
- EZRAKÎ, Ebü'l-Velî. *Ahbaru Mekke*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2020.
- FAYDA, Mustafa. "Fil Vak'ası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XIII, TDV Yayınları, İstanbul, 1996. ss. 70-71.
- FAYDA, Mustafa. "Cennetü'l-Muallâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. VII, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, s. 387.

- GÜLER, Mustafa. *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (16. ve 17. yy)*, 2. Baskı, Çamlıca Basın ve Yayın, İstanbul, 2011.
- GÜNAY, Hacı Mehmet. "Vakıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XLII, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 475.
- GÜRAN, Tefvik. *Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar*, Kitabevi, İstanbul, 2006.
- HALAÇOĞLU, Yusuf. "Osmanlılarda Vakıf Müessesesi" *Vakıf Haftası Dergisi*, S. 1, Ankara 1984, ss. 98-99.
- İBN ZEBALE. Muhammed b. el-Hasen el-Kureşî, *Ahbaru Medîne*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2018.
- İPŞİRLİ, Mehmet. "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXVIII, TDV Yayınları, Ankara, 2003, ss. 327-333.
- KARA, Mustafa. "Tekke" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XL, TDV Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 368-370.
- KAYA, Münir Yaşar. *Ömer Hilmi Efendi ve İthafü'l-ahlâf fî Ahkami'l-evkâf İsimli Eseri*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2011.
- KAYA, Nuri. *Medine Tarihçisi Semhûdî ve Vefâu'l-Vefâ Adlı Eseri*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2017.
- KAZICI, Ziya. *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- KAZICI, Ziya. *İslâmi ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1985.
- KELPETİN, Mahmut. "İslâm Öncesi Medine" *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. LII, Haziran 2017, ss. 95-113.
- KUZGUN, Şaban. "Hacer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XIV, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 431-433.
- KUBEYSİ, Abdürrezzak. *Ahkâmu'l-Vakf fi's-Şerâti'l-İslâmiyye*, Bağdad, 1977.
- KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri. "Zemzem" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XLIV, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, s. 242.
- KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri. "Mekke/Osmanlı Dönemi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXVIII, TDV Yayınları, Ankara, 2003, ss. 563-572.

- KÜTÜKOĞLU, Mübahat. *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1998.
- KOZAK, İ. Erol. *Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf*, Akabe Yayınları, İstanbul, 1985.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad. *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.
- Muhammed Vamık Şükrü Efendi. *Evkaf-ı Ümem Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanesi, no. GT 1458 1915, C. I-VIII.
- MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî. *el-Câmi 'u's-Sahîh*, C. I-V, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ty.
- NEFTÇİ, Aras. "Vakıf Mimari Mirasımız" *Vakıflar Dergisi*, Özel Sayı, Ankara 2006, ss. 30-37.
- Ömer Hilmi Efendi. *İthafü'l-ahlâf fi Ahkami'l-evkâf*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1997.
- ÖNGE, Yılmaz. "Vakıf Müessesinde Su ve Önemi", *Vakıf Haftası Dergisi*, S: 1, 1984, ss. 23-34.
- ÖZDEN, H. Ömer. "Türk Vakıf Kurumunun duygusal ve Felsefi Temelleri", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. IV, S: 2, Şubat, Erzurum, 2010.
- RUKANCI, Fatih, vd. "XI. - XVI. Yüzyıllar Arasında Medrese ve Üniversitelerde Eğitim" *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXIII, S: 2, Aralık, 2008, ss.35-56.
- SAĞIR, Yusuf. "Osmanlı Su Vakıfları", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. XV, 2016, ss. 445- 473.
- SARIÇAM, İbrahim. "Hicâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XVII, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 431-432.
- SEMHÛDÎ, Ebü'l-Hasen Nûriddin Alî b. Abdillâh el-Hasenî. *Vefâü'l-Vefâ bi-Ahbâri Dari'd-Mustafâ*, C. I-III, çev. İbrahim Barca, Siyer Akademi Yayınları, İstanbul, 2021.
- SIRMA, İhsan Süreyya. *İslâm Öncesi Mekke Dönemi ve Hz. Muhammed*, 18.Baskı, Beyan Yayınları, İstanbul 2007.
- SIRMA, İhsan Süreyya. *İslâmi Tebliğin Medine Dönemi ve Cihad*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2008.
- SÖĞÜT, Salim. "Harem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XVI, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 127-132.

- SÖYLEMEZ, Mehmet Mahfuz. "İslâm Öncesi Dönemde Medine", *Medine Dönemi Siyer Dersleri*, ed. İdris Söylemez, Malatya Büyükşehir Yayınları, Malatya, 2019.
- ŞEHSUVAROĞLU, Bedi N. "Tarihte ve Bizde Kütüphane", *Türk Kütüpaneciler Derneği Bülteni*, C. XXVII, S: 1, 1978.
- ŞEKER, Dursun Ali. "Mescid-i Nemire", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXIX, TDV Yayınları, Ankara, 2004, s. 290.
- TEBER, Ömer Faruk. "Osmanlı Toplumunda Bir Sosyal Kurum Olarak Vakıf Çeşitleri ve İşleyişi", *Dini Araştırmalar*, C. IV, S: 4, Ocak-Nisan 2002, ss. 197-205.
- TERZİOĞLU, Arslan. "Bîmâristan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. VI, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 163-178.
- TUNCER, Orhan Tuncer. "Vakıf Yapılarında Estetik Kavramlar", *Vakıflar Dergisi*, S: 43, Ankara, 2015, ss. 149-172.
- VAROL Muharrem. "Osmanlı Devleti'nin Tarikatları Denetleme Siyaseti ve Meclis-i Meşayih Bilinen Ancak Bulunamayan İki Nizamnamesi", *Türk Kültürü İnceleme Dergisi* 23, İstanbul 2010, ss. 39-68.
- YAZIR, Elmalılı Hamdi. *Osmanlı Vakıf Hukukuna Giriş: Ahkâm-ı Evkaf*, haz. Hamdi Çilingir, Vakıf Bank Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.
- YILDIZ KISACIK, Sibel. "Surre Alayları ve Ka'be Örtüleri: Niğde Müzesi Ka'be Örtüleri Örneği", *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, C. IV, Özel Sayı, Ekim 2020, ss. 1-16.
- YILDIZ, Kenan. "Aykırı Vakıflar: Osmanlıda Fukarâ-yı Müslimîni de Gözeten Gayrimüslim Vakıfları". *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S: 54/54, Haziran 2019, ss. 141-198.
- YİĞİT, İsmail. "Ribât" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXV, TDV Yayınları, İstanbul, 2008 ss. 76-79.

Arşiv Kaynakları

- BOA, Bâb-ı Âl-i Evrak Odası, nr. 894/67019.
- BOA, Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi, nr. 1969/23.
- BOA, Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu, nr. 83/489; 83/490.
- BOA, Dahiliye Nezareti Tesrî-i Muamelat, nr. 33/73.
- BOA, İrade Dosya Usulü, nr. 54/7.
- BOA, İrade Taltifat, nr. 136/75.378/7.

BOA, Maârif Nezareti Mektubî Kalemi, nr. 284/22.

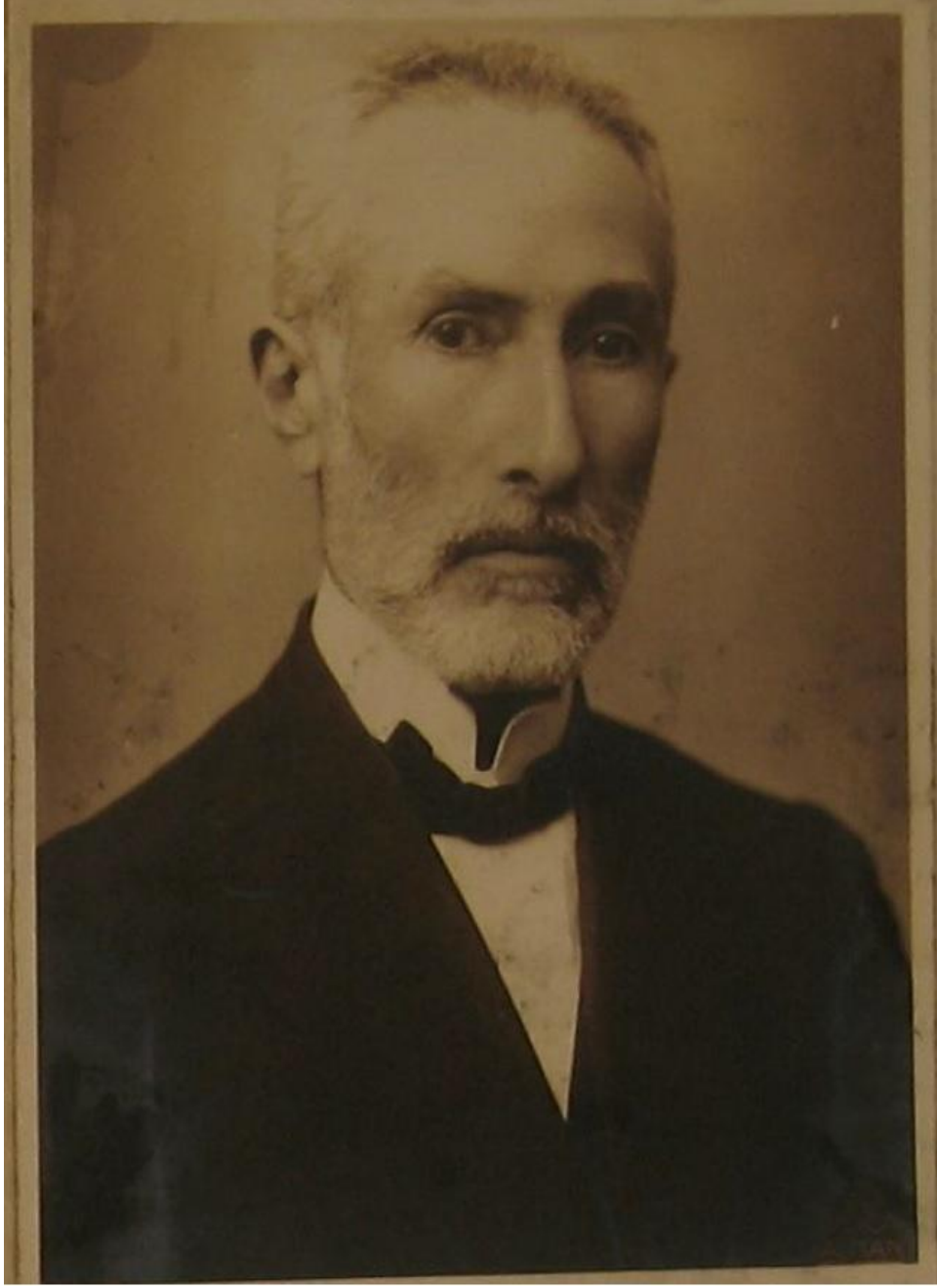
BOA, Zabtiye Nezareti, nr. 325/12.

EKLER DİZİNİ

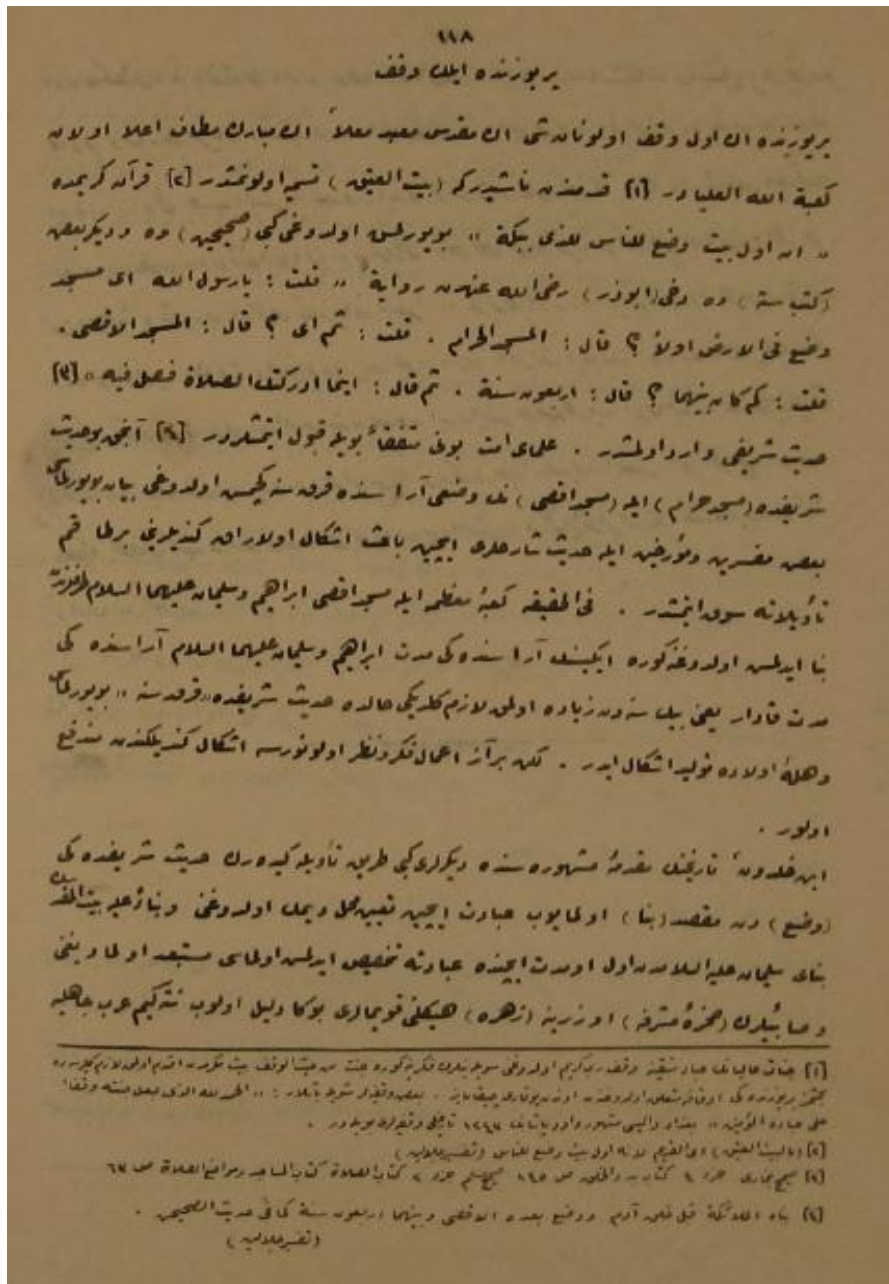
Ek 1: Vamık Şükrü Efendi	272
Ek 2: Evkâf-ı Ümem Tarihi İç Kapak	273
Ek 3: Evkâf-ı Ümem Tarihi cilt 1, sayfa 118	274
Ek 4: Evkâf-ı Ümem Tarihi cilt 1, sayfa 119	275
Ek 5: Evkâf-ı Ümem Tarihi cilt 2, sayfa 1	276
Ek 6: Evkâf-ı Ümem Tarihi cilt 2, sayfa 2	277
Ek 7: Özgeçmiş.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

EKLER

Ek 1: Vamık Şükrü Efendi

۱۱۹

جوف کعبه احصاء و تماثيل قوسیه اولدوقی و بو صابیر ابراهیم علیه السلام زمانده موجود
اولا ربه کعبه معظمه ایدر بیت المقدس ناری آراسنده کجه فرقه سنه مدینه بو حورنفره یعی
بولور دخی سویدور .

ترا به ربه احمد به کمد الحفا حی تفسیر یضادی عاتب سنده بانی بیت الحرام ابراهیم علیه السلام
د بانی مسجد اقصی داوردولما نه علیها السلام اولوب بیلرده فرقه سنه بک حوره زیاده
مدت کیمسه اولدوقی یانده سوکرا (ابو جعفر الطحاوی) تک (۱) معانی اوتار (ترجمه
وضع ان بنا) نه باشقا اولدوقی و ابوزر رضی الله عنیه سؤالی ایتا ابر کل (وضع
مطوف اولوب مسجد اقصی راضف داوردولما نه علیها السلام اول و بکر بعضه انیا اولما
واوند سوکرا داوردولما نه علیها السلام بنا ایتسه اولاری تخی بولور دخی یانه ایدر کیم
سویدور .

بو اشکال و تایلر سبب کعبه عبا و سبب انصاف ان اول ابراهیم و داوردولما نه علیها السلام
طرفنده بنا ایتسه اولدوقی هفتده که زکات ناصوابه . حال بوکه . ان اول بیت وضع
لناس لندی بکته . آیت کریمه بیلر بالاده که صیت تریف و بکر بعضه آبان و آناه بو ایکی
بیت مکرمه انبیا سار ایلده حوره اول هق فله آورده مضم بنا ایتسه اولدوقی و بولور
اولدوقه سوکرا سار ایلهم طرفنده با ارضه تیدیر اولدوقی ایتان ایتکده ور .

(سوره) تاریخده یانه ایتسه اولدوقی اوزره ابراهیم علیه السلام اول حور کعبه معظمه دخی
تعظیم ایدر و با حور سزله زمانده استفا ایجه اورا بکیر روی . دیکر که اورا و
بر نای مقدس بولورسه اولدوقی بیلر روی . انبیا سار ایلهم بو ایکی بیت مکرمه بایلرک ایدر
ایک بایلرک اولا بوبه بجه زمانه سوکرا تجر با ایتکده .

ترجمه حدیث شریفه بو ایکی بیت خدا تک وضعی آراسنده کیمسه اولدوقی یانه بولور اولان

---

(۱) کادریه تصدیق . صحیحین اعلی مطبعه سور ۴۴۸ ده دوشه و ۴۴۹ ده دوشه ایتسه .
(انکام الفان) (معانی اوتار) (بیت مکرمه اوتار) (وضع و تسویح) (تعلوق اعلی) حور ایتکده ور .

